

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Неда С. Савић

ЕКОФЕМИНИСТИЧКИ АСПЕКТ ЗЕЛЕНЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Текст ове докторске дисертације ставља се на увид јавности,
у складу са чланом 30, ставом 8 Закона о високом образовању
("Сл. гласник РС", бр. 76/2005, 100/2007 – аутентично тумачење, 97/2008,
44/2010, 93/2012, 89/2013 и 99/2014).

НАПОМЕНА О АУТОРСКИМ ПРАВИМА:

Овај текст сматра се рукописом и само се саопштава јавности (члан 7 Закона о ауторским и сродним правима, "Сл. гласник РС", бр. 104/2009, 99/2011 и 119/2012).

Ниједан део ове докторске дисертације не сме се користити ни у какве сврхе, осим за упознавање са њеним садржајем пре одбране дисертације.

Ниш, 2019.

**UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF LAW**

Neda S. Savić

**AN ECOFEMINIST ASPECT
OF GREEN CRIMINOLOGY**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2019

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:	Др Миомира Костић, редовни професор, Универзитет у Нишу, Правни факултет
Наслов:	Екофеминистички аспект зелене криминологије
Резиме:	<p>Зелена криминологија је специјална грана криминологије која се бави проучавањем еколошког криминалитета и сродних феномена (зеленог криминалитета), док је екофеминизам друштвено-политички покрет/идеологија са основном тезом о концептуалној вези између опресије према природи и опресије према жени, али и о вези између бројних других опресивних система. Рад узима екофеминистичку теорију као перспективу зелене криминологије, и, проучавајући феномен зеленог криминалитета са глобалног аспекта, његову етиологију, као и виктимолошке податке, даје одговоре на најзначајнија криминолошка питања: Ко? Шта? Где? Када? Како? и Зашто?. Екофеминистичка теорија, наиме, како се доказује у самом раду, представља најадекватнију перспективу зелене криминологије, стога што пружа најпрецизније увиде у питања феноменологије, етиологије и виктимологије зеленог криминалитета, а нарочито у погледу фактора овог криминалитета, и препознавања и помоћи жртвама истог. Једна од примарних проблематика рада је пружање одговора и на питање зашто многе еколошке штетне активности нису препознате као криминалне, и каква би била реформа законодавства са циљем препознавања, криминализације и спречавања ових активности. Дисертација успоставља и нови научни приступ, тј. оријентацију, односно, указује на реформе у криминолошком истраживању са циљем сузбијања, спречавања, и подизања опште свести о предметном феномену. Дисертација такође пружа извесна прагматична решења и предлоге који су у вези са сузбијањем и превенцијом зеленог криминалитета. Зелени криминалитет, наиме, развија се као један од најозбиљнијих транснационалних облика криминалитета, те је његовом проучавању, сузбијању и превенцији неопходан управо овакав реформски приступ.</p>
Научна област:	S110 Право
Научна дисциплина:	S160 Криминологија
Кључне речи:	Зелена криминологија, екофеминизам, кривично право, зелени криминалитет, виктимологија
УДК:	
CERIF класификација:	S110 Право, S160 Криминологија
Тип лиценце Креативне заједнице:	CC BY-NC

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral
Supervisor:

LL.D Miomira Kostić, professor, University of Niš, Faculty of Law

Title:

An Ecofeminist Aspect of Green Criminology

Abstract:

Green criminology is a special criminology branch, whose subject matter is environmental crime and phenomena alike (green crime), whereas ecofeminism is a socio-political movement/ideology with the fundamental premise about the conceptual links between the oppression of nature and the oppression of woman, but as well about the links among many other oppressive systems. This work takes ecofeminist theory as a perspective of green criminology, and, exploring the phenomenon of green crime within global aspect, its etiology, as well as victimological data, answers the most relevant criminological questions: Who? What? Where? When? How? and Why?. Ecofeminist theory, as is proven in this work, represents the most adequate perspective of green criminology, for it provides the most accurate insights into the issues of phenomenology, etiology, and victimology of green crime, particularly regarding the factors of this type of crime, and recognition of, and help to, its victims. One of the primary matters herein is providing the answer to the question of why many ecologically harmful activities are not recognized as criminal, and what would the legislative reform be like with the aim of recognizing, criminalizing, and preventing these activities. The dissertation sets, too, a new scientific approach/orientation, i.e. points to the reforms within criminological research with the objective of suppressing and preventing of, and consciousness raising about, the phenomenon in question. The dissertation as well provides certain pragmatistical solutions and proposals, in relation to suppression and prevention of green crime. Green crime develops as one of the most serious transnational types of crime, so that the study, suppression, and prevention thereof requires exactly this kind of reformative approach.

Scientific Field :

S110 Juridical Sciences

Scientific Discipline:

S160 Criminology

Key words:

Green criminology, ecofeminism, Criminal law, green crime, victimology

UDC:

CERIF

Classification:

S110 Juridical Sciences, S160 Criminology

Creative
Commons

Licence Type:

CC BY-NC

Захвалнице

За несебичну подршку, стрпљење и оптимизам захваљујем се својим родитељима, Срђану Савићу и Јадранки Савић.

За генијалност и вољу са којом ми је пружена техничка и сва друга подршка захваљујем се свом брату, Николи Савићу.

За неисцрпно знање, усмеравање, уливање храбрости и огромну дугогодишњу подршку захваљујем се својој менторки, проф. др Миомири Костић.

Без ових дивних људи не бих била у могућности да спознам, развијем и усмерим своје потенцијале. Бескрајно хвала.

За пружање непроцењивог знања, критика, и преко потребних савета захваљујем се свом бившем професору Церемију Саркину (Prof. Dr Jeremy Sarkin) са Правног факултета Универзитета НОВА у Лисабону.

Универзитетима је потребно више професора као што су др Миомира Костић и др Jeremy Sarkin.

За професионалну лектуру и коректуру захваљујем се својој дугогодишњој пријатељици Елизабети Петковић, дипл. фил. српског језика.

На крају, али не мање важно, зато што ме учи да на свет, природу, друштво и науку гледам другим очима, захваљујем се Реи.

Садржај:

УВОД.....	1
ДЕО ПРВИ.....	5
2.1. Зелена криминологија	6
2.1.1. Концепт зелене криминологије: увод.....	6
2.1.2. Феноменологија зелене криминологије.....	28
2.1.2.1. Учиниоци зеленог криминалитета.....	28
2.1.2.2. Типологија зеленог криминалитета	34
2.1.2.2.1. Примарни зелени криминалитет	35
2.1.2.2.2. Секундарни зелени криминалитет	57
2.1.2.2.3. Терцијарни зелени криминалитет.....	63
2.1.3. Етиологија зелене криминологије	70
2.1.3.1. Етиологија зеленог криминалитета као масовне појаве	71
2.1.3.2. Етиологија зеленог криминалитета као индивидуалне појаве	85
2.1.3.3. „Зелени“ криминолози	87
2.1.4. Виктимологија зелене криминологије.....	92
ДЕО ДРУГИ	106
3.1. Екофеминизам	107
3.1.1. Увод у екофеминистичку теорију	107
3.1.2. Корени екофеминистичких идеја - кратка генеалогичка историја екофеминизма....	108
3.1.3. Концепти екофеминистичке теорије	116
ДЕО ТРЕЋИ.....	143
4.1. Екофеминистички аспект зелене криминологије:	144
4.1.1. Увод.....	144
4.1.2. Екофеминизам и зелена криминологија: концептуализације	145
4.1.3. Екофеминистички аспект феноменологије зелене криминологије	151
4.1.3.1. Екофеминистичка концептуализација зеленог криминалитета	151

4.1.3.2. Екофеминистички концепт учиниоца.....	154
4.1.4. Екофеминистички аспект виктимологије зелене криминологије	159
4.1.5. Екофеминистички аспект етиологије зелене криминологије.....	178
4.1.6. Студије случаја: примена екофеминистичког аспекта зелене криминологије на анализу репрезентативних случајева зеленог криминалитета на глобалном нивоу	187
4.1.6.1. Увод.....	187
4.1.6.2. Земље глобалног Југа	189
4.1.6.3. Земље глобалног Севера	216
4.1.6.4. Жене глобалног друштва: ефекти и адаптација на климатске промене	254
4.1.6.5. Закључци.....	259
4.1.7. Постојећи правни контекст и неки криминолошко-екофеминистички погледи	263
4.1.7.1. Регулатива Уједињених нација	263
4.1.7.2. Регулатива Савета Европе.....	274
4.1.7.3. Регулатива Европске уније.....	275
4.1.7.4. Национална регулатива Републике Србије	277
4.1.8. Критички предлози у духу екофеминистичког аспекта зелене криминологије	286
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	301
ДОДАТАК.....	306
РЕФЕРЕНЦЕ	328
БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ.....	371
ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ.....	373
ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ.....	374
ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ	375

*„Сва опресија ствара стање рата.
И не постоји изузетак.“*

*De Beauvoir, 1953: 674
„The Second Sex“*

*„’Експлоатација’ не припада корумпираном или
несавршеном, примитивном друштву: она припада сржи
бити живим, као фундаменталне органске функције; она је
резултат искрене воље за моћи, која је само воља за животом.
- Иако је ово иновација на нивоу теорије, - на нивоу
реалности, то је примарна чињеница све историје. Будимо
искрени са самим собом бар до ове мере!“*

*Nietzsche, 2002: 153
„Beyond Good and Evil:
Prelude to a Philosophy of the Future“*

УВОД

„...Модерно друштво иде против праве природе ствари...повређујући створења да би обезбедило површне декорације“ – Rex Weyler, један од оснивача организације за заштиту животне средине the Greenpeace International¹, цитира таоисту Бао Јингуан, истичући да су још пре 2.500 година кинески таоисти приметили раскидање везе између људске цивилизације и еколошких вредности (Weyler, 2017).

Унија забринутих научника (the Union of Concerned Scientists), пак, у свом Упозорењу човечанству (World Scientists' Warning to Humanity) објављеном 1992. године, изнела је резултате истраживања о горућим глобалним еколошким проблемима са смерницама за њихову солуцију, које је прихваћено и потписано од стране више од 1575 научника света, од којих 99 Нобеловаца (Ripple et al, 2017: 1026, (Supplemental File S1:4)). Како је стање на које су научници упозоравали постало још горе, 2017. године сада Алијанса светских научника (the Alliance of World Scientists) издаје Друго упозорење човечанству, израђено од стране осам аутора и потписано од стране 15364 научника из 184 земаља, у коме истиче следеће катастрофалне податке:

-водени ресурси (per capita) смањени су за 26.1% од 1992. до 2016. године, тако да многи људи на свету немају приступ свежој и чистој води, углавном због раста популације и раста глобалне температуре;

-глобални улов морске рибе смањен је за 6.4% од 1992. до 2016. године, упркос напредним технологијама за улов, јер више не постоји довољно риба у мору;

-површина тзв. мртвих океанских зона, које су осиромашене кисеоником, у истом периоду повећана је за 75.3%, услед употребе фосилних горива и недостатка ђубрива; такође, ацидификација узрокована емисијама угљеника уништава коралне стене које служе као тачке размножавања морских животиња;

-од 1992. до 2016. године, пошумљена површина смањена је за 2.8%, углавном због претварања шума у обрадиво земљиште у земљама у развоју, а што за последицу има редукцију пречишћавања угљеника, водених ресурса и биодиверзитета;

-у укупном биодиверзитету број кичмењака смањен је за 28.9% у периоду између 1992. и 2016. године, док је у периоду од 1970. до 2012. године број сисара, рептила, птица, риба и водоземаца смањен за 58%;

¹ О раду ове организације видети више на званичном вебсајту: <http://www.greenpeace.org/international/en/>.

-емисија угљен-диоксида повећана је за 62.1% од 1992. године;

-глобална температура паралелно расте: посматрано у периоду од 136 година, 10 година са највећом температуром су оне након 1998. године, док је најтоплија до тада била 2016. година – овакво повећање узроковаће смањење највећих светских усева хране, повећање интензитета олуја, као и повећање нивоа мора;

-од 1992. до 2016. године, светска популација повећана је за 35.5%, што је довело и до повећања у узгоју стоке за исхрану људи за 20.5%, тако да данас људи и стока чине 98% биомасе сисара на Земљи;

-што се тиче осиромашења земљишта, научници истичу недостатак глобалних података, иако је овај проблем такође на листи горућих еколошких проблема;

-једини позитиван резултат истраживања представља смањење озонске рупе, стога што су емисије штетних гасова умањене за 68.1% (превасходно услед усвајања Монреалског протокола 1987. године), тако да се до 2050. године очекује опоравак озонског омотача (Ripple et al, 2017: 1026, 1027, (Supplemental File S1: 2)).

Све наведене активности које уништавају планету Земљу у зеленој криминологији посматрају се као радње које треба да буду кривичноправно санкционисане – тј. као зелени криминалитет. Зелена криминологија, наиме, као специјална грана криминологије, бави се проучавањем како кривичних дела против животне средине, тако и оним еколошки штетним активностима које нису инкриминисане, са циљем њиховог сузбијања и спречавања. Међутим, зелена криминологија носи посебан значај и због чињенице да је један од њених шире постављених циљева подизање опште свести о наведеним проблемима, и тиме и промена понашања, политика, прописа, која би водила ефективнијој заштити људи, животиња и природе саме.

У овом раду, дакле, бавићемо се основним концептима зелене криминологије, феноменолошким поделама и статистикама зеленог криминалитета, факторима који до њега доводе, као и поделама и карактеристикама његових жртава, односно виктимолошким концепцијама. Међутим, у раду ћемо представити и екофеминистичку теорију, за коју тврдимо да представља најодговарајућу, најадекватнију перспективу зелене криминологије, посебно у смислу истраживања о факторима зеленог криминалитета и у смислу препознавања и помоћи жртвама истог. Екофеминизам, наиме, представља теорију/идеологију, односно друштвено-политички покрет, чија је основна теза постојање концептуалне везе између опресије према природи и опресије према жени, али се екофеминистичка теорија бави и такозваним мултипликацијама

опресија, односно доминација, односно иста истражује и повезаност родне и натуралистичке перспективе у многим другим опресивним дискурсима. Превасходни циљ рада, стога, јесте испитивање, анализа и презентација начина на које екофеминистичка теорија даје нову концептуалну основу зеленој криминологији, и, консеквентно, помаже у остварењу њених циљева. Наиме, иако се у одређеним радовима из области зелене криминологије могу наћи референце о екофеминизму (као једном од делова правде животне средине или енвайронменталне правде) као о перспективи зелене криминологије, не постоје радови о томе како се екофеминистичка теорија може применити у зеленој криминологији, и како се таква примена може аргументовати, односно оправдати.

Рад се, најпре, састоји из три веће целине. Први део рада разматраће основне појмове зелене криминологије, њену феноменологију, етиологију и виктимологију. Други део рада представиће историјат и основне концепте екофеминистичке теорије. Трећи, ултимативни део рада, бави се спајањем претходних двају, тј. применом екофеминистичке теорије на феноменологију, етиологију и виктимологију зелене криминологије, са посебним фокусом на репрезентативним студијама случаја, али и анализи постојећег релевантног правног оквира, као и на предлозима за одређеним реформама које се тичу криминолошког истраживања и система кривичног правосуђа у вези са еколошким проблемима.

У аргументацији ове нове криминолошке перспективе, настојаће се установити, са једног глобалног аспекта, која су подручја односно земље и категорије жртава најугроженије, од стране каквих учинилаца, зашто, и који би били предлози за унапређење истраживања, сузбијања и превенције зеленог криминалитета, и за препознавање и помоћ његовим жртвама, уз кратку паралелу са карактеристикама и одговором на еколошку делинквенцију и заштиту животне средине у домаћем законодавству и пракси.

Хипотезе рада су следеће:

-X1 Зелени криминалитет један је од најраспрострањенијих и најозбиљнијих облика криминалитета у свету, са транснационалним импликацијама;

-X2 Зелени криминалитет састоји се у штетним активностима по екосистеме и угрожене групе, од којих нису све криминализоване, упркос својој друштвеној опасности;

-X3 Зелени криминалитет није препознат као криминалитет услед постојања владајућег андроцентричног поретка у науци, култури, друштву и праву;

-X4 Зелени криминалитет није препознат као криминалитет услед доминације капиталистичког начина производње, политике акумулације профита и постојећег конзументског друштва;

-X5 Зелени криминалитет дели глобално друштво на моћне и угњетаване;

-X6 Најчешћи учиниоци зеленог криминалитета су моћни колективи;

-X7 Најчешће жртве зеленог криминалитета су жене, животиње, екосистеми, и сиромашне државе и народи;

-X8 Опасни аспекти зеленог криминалитета потичу и карактерисани су, такође, импликацијама андроцентричног поретка, који фаворизује политику акумулације профита и интересе моћних колектива;

-X9 Екофеминизам пружа најадекватнију епистемолошку и теоријску подлогу зеленој криминологији, посебно у смислу откривања односа моћи и у смислу реализације комплементарних циљева зелене криминологије и екофеминизма;

-X10 Реформа контекста, пре свега правног, допринела би правилном сагледавању свих аспеката зеленог криминалитета, а што би даље допринело реконструкцији опресивних система и реконцилијацији између природе и људи (и људи међусобно) на различитим друштвеним нивоима.

Уколико постављене хипотезе и буду потврђене у раду који је пред нама, свесни смо да се остварење циљева којима екофеминистички аспект зелене криминологије тежи не може и неће остварити брзо и лако, као и да многи од њих одају идеализацијску или утопијску примесу. Ипак, оптимизам нам улива чињеница да су многи опресивни системи, праксе и институције, чија је реформа, реконструкција или елиминација током историје бивала обележена сличним атрибутима, заиста и елиминисани, реформисани, или деконструисани, односно реконструисани. Не постоји разлог зашто исти сценарио не би био могућ и када је у питању однос између природе и људи, животиња и људи, али и људи међусобно, посебно мушкараца и жена.

ДЕО ПРВИ

2.1. Зелена криминологија

2.1.1. Концепт зелене криминологије: увод

Зелена криминологија, као специјална грана криминологије, развила се почетком деведесетих година двадесетог века из оквира критичке криминологије, како би се бавила тзв. зеленим криминалитетом – кривичним делима и штетама нанетим животној средини - који представља њен предмет проучавања. Ова релативно новија, специјална криминологија, представља област криминологије која се све више развија, напредује и обогаћује, а посебно на нивоу глобалног друштва и глобалне академске мисли.

Зелена криминологија је умногоме специфична научна област, посебно услед свог предмета, дефиниција основних појмова и теоријског оквира. У редовима који следе стога ћемо представити основне концепте зелене криминологије – наиме, њен развој и термин којим се ова област криминологије означава, њен предмет и циљ, дефиниције основних појмова, теоријски оквир, методологију, значај, као и повезаност са другим наукама и научним дисциплинама. На крају, представићемо различите дефиниције зелене криминологије, али и дати јединствену дефиницију која би одредила зелену криминологију на најсвеобухватнији начин.

Развој зелене криминологије

Проучавање еколошког криминалитета у оквиру криминологије није ново и свакако није „изум“ зелене криминологије. Пре зачетка зелене криминологије као специјалне гране криминологије, многи аутори бавили су се проблемима који спадају у предмет зелене криминологије, као што су, на пример, радови из области корпоративног и организованог криминалитета повезаног са животном средином, али без усвајања садашње концептуализације и терминологије којом се користи зелена криминологија (White, 2013: 18). Пут од проучавања криминалитета против животне средине у оквиру традиционалне криминологије до проучавања зеленог криминалитета од стране зелене криминологије водио је преко радикалне или критичке криминологије.

Најпре, како се зелена криминологија развила из критичке или радикалне криминологије, пре преласка на објашњење назива ове специјалне криминологије,

треба објаснити каква је то критичка криминологија. Наиме, разлика између традиционалне или конвенционалне криминологије и критичке или радикалне криминологије је у томе што прва настоји да из свог предмета проучавања искључи бројна питања која се односе на повреде или штете (harms), а која би иначе требало да буду проучавана под окриљем криминологије (Sollund, 2015: 2). С друге стране, критичка криминологија има задатак да опише и анализира криминалне или штетне активности моћних, управо са посебним нагласком на неједнакостима моћи у друштву (Hall, 2014: 97), али и да реформише постојећи светски поредак који се огледа у капитализму и конзумеризму, неправичној расподели богатства и експлоатацији најнезаштићенијих (Sollund, 2015: 2). С тим на уму, „зелена криминологија је природно и неопходно продужење и проширење критичке криминологије“ (Sollund, 2015: 4). Поред критичке криминологије, несумњив је утицај и миротворачке и феминистичке криминологије и епистемологије на настанак и развој зелене криминологије (South, 2014: 6).

Критичка криминологија, стога, утрла је пут настанку и развоју зелене криминологије. Нове концептуализације и другачије теоријске оријентације којима се карактерише критичка криминологија представљају својеврстан *conditio sine qua non* зелене криминологије. Осим тога, зелена криминологија какву данас познајемо доста дугује раним друштвено-политичким покретима и идеологијама који се баве проблемима екологије, дискриминације, економског система и другим, а о којима ће бити речи касније.

Развој зелене криминологије везује се за почетак деведесетих година прошлог века, када је пионир зелене криминологије, Mike Lynch, објавио рад *The Greening of Criminology: A Perspective on the 1990s* у часопису *The Critical Criminologist* 1990. године (South & White, 2013: 6, 8). Најутицајнији зелени криминолози, осим Мајк Линча, јесу Garry Potter, Mary Clifford, Nigel South, Angus Nurse, Vincenzo Ruggiero (Велика Британија), Avi Brisman, Paul Stretesky (САД), Rob White (Аустралија), али и многи други (Cao Ngoc & Wyatt, 2013: 3; Lynch & Stretesky, 2014: 3). Ипак, забележићемо да је још 1981. године словеначки криминолог Janez Pečar у свом есеју писао о важности дубљег и ширег проучавања криминалитета против животне средине у оквиру криминологије, али да, нажалост, његов рад није закупио већу пажњу криминолога, имајући у виду говорно подручје коме је био намењен (South & White, 2013: 7).

Од почетка деведестих година па до краја прошлог века зелена криминологија

почиње да заокупља већу пажњу, и њоме почињу да се баве аутори широм света (South & White, 2013: 8; Cao Ngoc & Wyatt, 2013: 3). Између осталог, оснива се и Међународна радна група за зелену криминологију.² Ипак, велика већина постојеће литературе и материјала који се тичу зелене криминологије писана је на енглеском језику, те је становиште појединих зелених криминолога да је потребно креирати међународну базу истраживања услед интердисциплинарности и глобалног карактера ове науке (South, 2014: 9).

Назив зелене криминологије

Назив ове специјалне криминологије богат је синонимима - еко-криминологија, еко-глобална криминологија, енвајронментална криминологија (Brisman & South, 2013a: 2; South, 2014: 6, 8), зелена критичка криминологија (Sollund, 2015: 3). Ипак, термин *зелена криминологија* издваја се као најшире прихваћен међу криминолозима (Brisman & South, 2013a: 2; South, 2014: 8; Gibbs et al, 2009: 1), а први је овај термин употребио управо Lynch (Eman et al, 2009: 577). Неки од поменутих назива не означавају се као синоними, већ као перспективе или суб-поделе у оквиру зелене криминологије, о чему ће бити више речи у делу о теоријском оквиру зелене криминологије.

Једна напомена која се тиче термина зелене криминологије у литератури јесте повезивање атрибута *зелена* са многобројним политичким партијама које се називају *зеленим*, а такво асоцирање би термин *зелена криминологија* могло означити политички заинтересованим (White, 2008a: 7). Ипак, то никако не значи да је зелена криминологија повезана са било којом одређеном друштвеном или политичком организацијом (White, 2008a: 7). Штавише, White истиче да, ако зелена криминологија има некакву политичку оријентацију, она је потпуно независна и „непартизанска“ (White, 2008a: 7). Атрибут *зелена* пре свега се односи на асоцијацију са природом односно екологијом, и зато је управо овај генерички појам изабран за назив ове специјалне криминологије.

Предмет зелене криминологије

Што се тиче предмета зелене криминологије, морамо истаћи да исти није лако дефинисати. Зачеци зелене криминологије присутни су у различитим

² Видети више на званичном веб сајту The International Green Criminology Working Group, <http://greencriminology.org/about>.

интердисциплинарним истраживањима о загађењу, оштећењу и уништењу животне средине и екосистема; о злоупотреби и експлоатацији еколошких система као и животињских и биљних (nonhuman) врста; о одлагању токсичног отпада и управљању отпадом; о последицама корпоративног, организованог и криминалитета „белог оковратника“; о последицама војних операција по животну средину; о генетски модификованим организмима; у радовима из поља социјалних девијација итд. (Wyatt et al, 2014: 1; South, 2014: 6). Међутим, како све ове штетне и криминалне активности сместити под кишобран зелене криминологије? Одговор је – путем одређења њеног предмета једним генеричким појмом, наиме – *зеленим криминалитетом*.

Шта је, дакле, зелени криминалитет и са којим циљем се он проучава у оквиру зелене криминологије? Пре свега, појам зелени криминалитет нема једно јединствено значење. Штавише, његово одређење толико је широко да подразумева кривична дела из области права животне средине или еколошког права, па све до било какве штете или повреде нанете екосистемима (Gibbs et al, 2009: 2).

Правно одређење, или легалистичка перспектива, дефинише овај појам као „кршења кривичног права које је предвиђено да штити здравље и безбедност људи и животне средине, или оба“ (Gibbs et al, 2009: 2). С друге стране, социолошко одређење зеленог криминалитета ослања се на дефиниције употребљене за означавање корпоративног или криминалитета „белог оковратника“, те тако овај појам, поред кривичних дела, укључује и грађанске и административне деликте, а овакво становиште прихваћено је од стране већине „зелених“ криминолога (Gibbs et al, 2009: 3). Такође, овакво одређење предмета зелене криминологије у складу је са становиштем критичке или радикалне криминологије, из којих је потекло, о прихватању социолошког појма кривичног дела (Hall, 2014: 97).

White иде чак и даље, и шире одређује да се предмет зелене криминологије, односно зелени криминалитет, састоји како у илегалним штетним активностима против природне средине, тако и у легалним и дозвољеним штетним активностима – оним које су правно дозвољене, али које су „друштвено и еколошки штетне“ (White, 2013: 22).

Овакав приступ дефинисању зеленог криминалитета у оквиру зелене криминологије оправдава се тврђењем да „криминолошка теорија настоји да објасни понашање – а то понашање може али не мора бити криминално, али је највероватније девијантно на неки начин“ (Matthews & Kauzlarich, 2007: 53). Штавише, штетне активности које зелена криминологија проучава у већини случајева уопште нису криминализоване (Hall, 2014: 97, 98). Због тога зелени криминолози настоје да појам

криминалитет против животне средине (environmental crime) замене појмом штета или повреда животне средине (environmental harm) (Spapens & White, 2014: 1).

Неке од понуђених, генеричких, дефиниција зеленог криминалитета одређују исти као „кривична дела и штете које утичу на природно окружење, планету, и који имају пратећи утицај на живот људи и осталих (non-human) врста (Brisman & South, 2013a: 1).

Wilson и други, пак, теже појму еко-криминалитет (eco-crime), стога што исти обухвата постојеће дефиниције еколошког или криминалитета против животне средине (environmental crime), али и њихову социолошку димензију и анализу, док је додатна предност овог појма у томе што је овакав концепт погодан за дискусије на глобалном нивоу, тј. концепт овако одређеног зеленог криминалитета прелази националне оквире (Wilson et al, 2014: 180).

Sollund означава појам зеленог криминалитета, користећи израз енвиронментална штета (environmental harm) или штета нанета животној средини, као „еуфемизам који обухвата последице активности које укључује, као што су оне активности великих компанија које могу бити легалне, али се ипак сматрају криминалитетом према екосистему и према онима који су зависни од екосистема, као што су староседелачке групе (indigenous groups) и животиње (non-human animals)“ (Sollund, 2008a: 3).

Једна од потпунијих дефиниција означава зелени криминалитет као кривична дела и штетне активности које се тичу злоупотребе и експлоатације екосистема и биљних и животињских врста; дугорочне штете нанете земљи, води и ваздуху од стране државе, војски и корпорација; илегалне трговине токсичним материјама и угроженим врстама; монополизације природних ресурса; биоетике у вези са генетски модификованим организмима; биопиратерије; нових облика штете и конфликта као последица еколошке деградације (Wyatt et al, 2014: 1).

Lampkin убраја следеће у предмет проучавања зелене криминологије, с напоменом да листа коју наводи није искључива: приступ воденим ресурсима; илегално управљање и дистрибуција отпада; трговина недозвољеним дивљим врстама и шумским дрвећем; експлоатација природних ресурса; злостављање животиња (Lampkin, 2016: 20, 21). Овај аутор такође истиче да се зелена криминологија не бави само еколошким кривичним делима, већ и штетним активностима које не морају нужно бити криминализоване (Lampkin, 2016: 21).

South и Ruggiero сврставају експлицитно следеће активности у предмет зелене

криминологије, напомињући да су криминолози међусобно сагласни по питању предмета зелене криминологије:

- 1) загађење, његова контрола (или неконтрола);
- 2) корпоративни криминалитет и његов утицај на природну средину (укључујући људе и дивље врсте);
- 3) здравље и безбедност на радним местима на којима ће пропустити имати штетне последице по природну средину;
- 4) умешаност организованог криминалитета и корумпираних званичника у илегално одлагање токсичног отпада;
- 5) специзам, злостављање животиња и илегална трговина дивљим врстама;
- 6) утицај деловања органа реда и војних операција на земљу, снабдевање водом, квалитет ваздуха и људску популацију; и
- 7) облици регулативе и правосуђа који су релевантни за наведене активности (South & Ruggiero, 2010: 247).

Fogel и Lipovsek дефинишу зелени криминалитет као преступе против животне средине, а као пример наводе: загађење воде и ваздуха, сечу и пустошење шума, ловокрађу дивљих врста, илегално одлагање опасног отпада (Fogel & Lipovsek, 2013: 48). Осим тога, ови аутори наводе да се у Канади већина активности из области зеленог криминалитета сматра само административним прекршајем или „квази-кривичним делом“ (Fogel & Lipovsek, 2013: 48).

У литератури се често налази подела на примарни и секундарни зелени криминалитет (Higgins et al, 2013; Brisman & South, 2013a: 2; Potter, 2014: 11; South & White, 2013: 9), односно на зелени криминалитет са директним или индиректним последицама виктимизације (Lynch et al, 2013: 997, 998).

Примарни зелени криминалитет, односно примарне форме криминалитета против животне средине и штета и повреда нанетих животној средини - директан су резултат уништења и деградације природних ресурса (Higgins et al, 2013; Brisman & South, 2013a: 2) односно представљају директну штету или уништење причињено животној средини и врстама (Carrabine et al, 2009: 394), као што је: загађење ваздуха и воде, уништење и експлоатација шума, или злоупотреба и злостављање природних (non-human) врста (Brisman & South, 2013a: 2).

С друге стране, секундарни или симбиотички зелени криминалитет резултат је илегалних активности или занемаривања, односно пропуштања, од стране влада и корпорација (Carrabine et al, 2009: 394), односно производ је експлоатације пратећих

услова еколошке штете или кризе, као што је развијање различитих илегалних тржишта, а може бити и резултат кршења еколошког права од стране самих држава (Higgins et al, 2013).

Potter врши и додатну категоризацију, издвајајући четири суб-катеорије секундарног зеленог криминалитета:

1) корпоративни криминалитет који се односи на избегавање поштовања регулативе о заштити животне средине (корупција са циљем спречавања поштовања ових прописа, илегално одлагање отпада, и преваре у вези са „затамњивањем“ нивоа загађења);

2) организовани криминалитет трговине угроженим и ретким врстама;

3) криминалитет репресије према опозиционим групама (где државе, корпорације и други моћни ентитети настоје да угуше кампање против дела којима се наноси штета животnoj средини); и

4) криминалитет протеста (који се односи на кршење права животне средине од стране различитих индивидуа, група и заједница, а са циљем исказивања отпора према разним про-еколошким прописима) (Potter, 2014: 10, 11).

Међутим, Potter такође разликује и терцијарни зелени криминалитет, као криминалитет учињен од стране жртава зеленог криминалитета, односно као резултат зелене виктимизације (Potter, 2014: 11). Он овде такође разликује четири суб-катеорије:

1) криминалитет као одговор на штету нанету животnoj средини (протести и акције, који могу бити и насилног карактера);

2) криминалитет као одговор на ускраћивање ресурса (који може укључивати крађе, насиље, па чак и међудржавне сукобе и рат);

3) криминалитет као резултат изложености еколошкој штети (пре свега, који је резултат изложености климатским променама и глобалном загревању, и изложености тешким металима); и

4) криминалитет повезан са променама економских или културолошких услова (имовински криминалитет услед економских депривација, развијање илегалних тржишта итд.) (Potter, 2014: 12-16).

Са терцијарним криминалитетом који је резултат изложености последицама штете нанете животnoj средини повезаћемо тзв. зелени бихејвиоризам, грану зелене криминологије која истражује каузални однос између изложености токсичним загађивачима и криминалног понашања (Lynch & Stretesky, 2014: 103). Овако

узроковано криминално понашање обележено је поремећајима биолошких и когнитивних процеса, али и менталним стањима повезаним са сексуалним узбуђењем, фрустрацијом и агесијом (Lynch & Stretesky, 2014: 104). Осим тога, нека истраживања показују да постоји веза између климатских промена и еколошких катастрофа с једне стране, и насиља над женама с друге стране (Potter, 2014: 14).

White, пак, приказује следећу тродеобну поделу зеленог криминалитета, која разматра три велике групе „проблема животне средине“ којима се зелена криминологија бави:

а) *браон* (brown) проблеми, који се односе на урбани живот и загађење (као што је, на пример, загађеност ваздуха);

б) *зелени* (green) проблеми, који се односе на дивље и тропске области и питања њиховог одржања (као пример наводи сечу шума); и

в) *бели* (white) проблеми, који се односе на научне лабораторије и утицај нових технологија (пример су генетски модификовани организми) (White, 2008a: 98).

Зелени криминалитет, стога, има бројне облике и категорије, као и изузетно широке правно-политичке и друштвене импликације, а којима је заједничка управо друштвена опасност коју треба криминализовати. Међутим, чак и када се посматрају чисто еколошка кривична дела, један од највећих проблема који се намеће јесте открити како се зелени криминалитет процесуира или не процесуира, односно санкционише или не санкционише (Westerhuis, 2013: 197). Разумљиво се овај проблем чини озбиљнијим када се сагледају још и штетне активности које нису криминализоване, било да су исте обухваћене другим гранама права осим кривичног, било да исте нису уопште правно регулисане.

Циљ зелене криминологије

Разумљиво је да је превасходни циљ зелене криминологије, као и криминологије уопште, проучавање релевантног предмета – у овом случају зеленог криминалитета – са циљем његовог сузбијања и спречавања. Ипак, зелена криминологија одликује се и једном широм перспективом свог циља, наиме – настојањем за променом друштвене свести, односно друштвених ставова и понашања, који су допринели ситуацији еколошке деструкције у којој се сада налазимо, али и откривањем односа моћи који стоје иза зеленог криминалитета (Lynch & Stretesky, 2014: 2).

Наравно, зелена криминологија, поред ових, можемо рећи искључиво криминолошких и социолошких циљева, тежи и реформи законодавства које ће извршити криминализацију свих еколошки штетних активности, па и реформи правосудних институција, како ћемо видети у овом раду. Штавише, циљ зелене криминологије је да открије облике и узроке штете учињене под околностима злоупотребе моћи и друштвене неједнакости, а посебно како су и зашто исте занемарене као криминалитет (Carrabine et al, 2009: 387).

Како Lynch и Stretesky истичу, шири циљ зелене криминологије је да се привуче пажња начинима на које људска манипулација животном средином и загађење природне средине производи штетне последице, било да те последице погађају људе, екосистеме или (non-human и non-human-non-animal) врсте биљака и животиња (Lynch & Stretesky, 2014: 71).

Дефиниције основних појмова зелене криминологије

Основни појмови зелене криминологије, поред њеног предмета о коме је било речи, тичу се још појма учиниоца и појма жртве, који одступају од својих значења која имају у оквиру традиционалне криминологије. Између осталог, зелена криминологија је специфична и препознатљива управо због другачије концептуализације ових појмова.

Најпре, појам учиниоца у зеленој криминологији одређује се превасходно имајући на уму штетне и криминалне активности колектива – наиме, корпорација и држава (Hall, 2014: 99; Higgins et al, 2013). Овакво одређење одговара појму носиоца моћи из критичке или радикалне криминологије.

Традиционално, учиниоци зеленог криминалитета јесу припадници виших класа (ту спадају учиниоци криминалитета „белог оковратника“, а посебно корпоративног криминалитета), док су жртве традиционално припадници нижих класа, а што имплицира да је зелени криминалитет изузетно подложен различитим тумачењима, те да у том смислу зелена криминологија треба узети у обзир и политичке, правне, економске и културолошке критеријуме (Voulvouli, 2013: 36).

Штавише, зелена криминологија критикује капиталистички начин производње и с тим у вези означава државу, моћне корпорације и индустрије као највероватније извршиоце зеленог криминалитета, што је посебно исказано кроз *теорију производне траке* и дискусију о кривичним делима еколошке дезорганизације. Наиме, кривична дела еколошке дезорганизације представљају еколошки штетне активности које су

результат капиталистичког начина привређивања, посебно капиталистичке организације производње експлоатацијом и загађењем природе и животне средине, док зелени криминолози чак истичу да је овакав систем производње „злочин против природе“ (Lynch et al, 2013: 998). Или, како еколошки марксизам и Шнајбергова (Allan Schnaiberg) теорија производне траке тврде – да би напредовао, капитализам мора уништити природу (Lynch et al, 2013: 998, 1001, 1002). Капитализам, наиме, не може егзистирати ван експлоататорског односа према природи (Lynch et al, 2015b:153). Посебно је критици изложен амерички капитализам, за који се каже да принуђава Европу да напусти своје социјалне и еколошке критеријуме (Schnaiberg et al, 2002: 18). Штавише, истраживање које је спровела Westerhuis показује да су рецидивисти кривичних дела против животне средине углавном корпорације (Westerhuis, 2013: 215).

Што се појма жртве тиче, зелена криминологија поново говори о колективима, те као исте означава колектив људи, екосистем и врсте (Hall, 2014: 99). Осим тога, жртве криминалитета против животне средине веома дуго су бивале занемарена категорија приликом проучавања од стране виктимолога и криминолога, заједно са жртвама државног, корпоративног и криминалитета „белог оковратника“, или речју – жртвама моћних (Hall, 2011: 373; Lynch & Stretesky, 2014: 81). Због тога тзв. критичка криминологија, која посматра жртве ван оквира званичног кривичног законодавства, а посебно жртве моћних, па и државе (Hall, 2011: 374), утире пут зеленој виктимологији и дефинисању појма жртве у оквиру исте, а које Lynch и Stretesky сликовито називају *зеленим жртвама* (Lynch & Stretesky, 2014: 100).

Hall истиче да је есенцијални проблем са којим се жртве зеленог криминалитета суочавају управо непрепознавање штете и/или повреде која им је нанета - као криминалне (Hall, 2013: 222). Жртве зеленог криминалитета нису препознате и нису обухваћене подршком и помоћи у оквиру, како Hall подвлачи, „светског кривичног правосудног система“, у поређењу са жртвама „традиционалног“ криминалитета (Hall, 2013: 233). Овакво стање, између осталог, проистиче из недостатка опште свести о жртвама, и стога непостојања потребе да се у оквиру кривичног правосуђа усвоје и примењују неки фундаментални принципи који се тичу жртава зеленог криминалитета (Hall, 2013: 233).

Hall, као и Lynch и Stretesky, извршио је и посебне класификације жртава зеленог криминалитета, које ће бити представљене у одговарајућем делу дисертације. Такође, један од новијих термина коме би требало посветити пажњу у зеленој виктимологији јесте териоцид (*theriocid*) – убијање животиња од стране људи (Wyatt et

al, 2014: 3). Животињама као жртвама посвећена је изузетна пажња у оквиру зелене криминологије, са циљем да се патња животиња схвати као веома озбиљан проблем који треба елиминисати, те је тако развијен и концепт који ћемо превести „неспесицистичка криминологија“ (nonspeciesist criminology) (Fitzgerald et al, 2009: 162). О овоме ће бити више речи у делу рада посвећеном зеленој виктимологији.

Теоријски оквир зелене криминологије

Зелена криминологија није теоријски јединствена грана криминологије, супротно – она садржи многе „теоријске димензије“ (White & South, 2013: 4) или „теоријске оријентације“ (Natali, 2016: 1) које се стално развијају (South, 2014: 8). Другим речима, „не постоји теорија зелене криминологије као таква“ (White, 2008a: 14).

Како нема једне јединствене теорије, односно теоријског оквира у зеленој криминологији, она је више „кишобран-концепт“ (Nurse, 2014: 5; Ruggiero & South, 2013a: 360) у који се сврставају многе теорије и идеологије, а то су, пре свега, правда животне средине или **енвиронментална правда** (environmental justice) (у коју спадају екофеминизам³, покрети против енвиронменталног расизма⁴ и Црвено-зелени покрет⁵), **еколошка правда** и **правда врста** (ecological justice/species justice) (Nurse, 2014: 5; White, 2013: 20). Lynch и Stretesky такође истичу снажан утицај покрета енвиронменталне правде – екофеминизма, покрета против енвиронменталног расизма и црвено-зелених покрета - на зелену криминологију, посебно конструкцију појма „зеленог“ (green) (Lynch & Stretesky, 2003: 222, 223).

Енвиронментална правда, у најопштијем смислу, бави се популацијским разликама, социјалном правдом и интергенерацијском одговорношћу, где је циљ постизање и одржање здраве животне средине за све, и то и за садашње и за будуће генерације (White, 2013: 20; White, 2008a: 15). White, међутим, истиче да је енвиронментална правда „продужење људских или социјалних права, како би се

³ Како ће екофеминизму бити посвећен други део дисертације, овде ћемо само напоменути да је екофеминизам друштвено-политички покрет и идеологија, који се развио у другој половини двадесетог века из различитих феминистичких покрета (мировних и антинуклеарних, радничких, покрета за ослобођење и права животиња, здравствену негу жене и заштиту животне средине), и који се заснива на поставкама екологије, феминизма и социјализма (Gaard, 1993a: 1).

⁴ Друштвено-политички покрет против енвиронменталног расизма истовремено тежи енвиронменталној правди и елиминацији расне дискриминације у оквиру политике, одлука и поступака који се тичу животне средине (Lynch & Stretesky, 2003: 223).

⁵ Црвено-зелени покрет или покрети (Red-green movement/s) кроз критику капитализма повезују економску опресију са деградацијом животне средине односно природе (Lynch & Stretesky, 2003: 224).

побољшао квалитет људског живота“ (White, 2008a: 15). Овај аутор жели овим да укаже на антропоцентрични карактер енвиронменталне правде. Како ћемо видети, антропоцентризам управо представља и генерички фактор како еколошке деградације тако и обесправљења или маргинализације многих угрожених категорија у друштву и природи. Међутим, критика упућена енвиронменталној правди није тако једнострана и једноставна, стога што је сама енвиронментална правда комплексан концепт који је подложен различитим интерпретацијама и апликацијама, а што ћемо видети управо на примеру екофеминизма у оквиру другог дела рада.

С друге стране, еколошка правда тежи благостању самог екосистема, односно природе или животне средине, док правда врста тежи благостању природних врста, пре свега животиња, и то како животиње као врсте, тако и животиње као јединке (White, 2013: 20). Другим речима, еколошка правда подразумева да су „људи само један део комплексних екосистема, који треба да се одрже за своје сопствено добро“, док правда врста подразумева да врсте различите од људи имају неприкосновено право да не буду злостављане и угрожаване (Sollund, 2013: 85).

С тим у вези, у зеленој криминологији постоје извесне тенденције да термин *правда животне средине* или *енвиронментална правда* (environmental justice) - који се пре свега односи на заштиту интереса људи у животној средини и стога се означава као антропоцентричан - треба заменити терминима еколошка правда (ecological justice) и правда животиња и врста (animal justice/species justice), како би правда била холистичка (Hall, 2011: 376).

С друге стране, када говори о писању Вајта (Rob White) о томе да је енвиронментална правда продужење само људских права (White, 2008a: 15), Sollund управо пита зашто тзв. енвиронментална права не би могла бити једнако одређена за све у екосистему (Sollund, 2013: 85). Уколико се овде осврнемо на екофеминизам, на пример, који се сврстава у оквир енвиронменталне правде, видећемо да теорија о вези између подређености жене и подређености природе не значи само продужење или проширење квалитета живота жена или људи, већ да екофеминизам има много шири и много више холистички приступ, који жене, односно људе, и природу сагледава као једно.

Зелена криминологија се умногоме ослања на еко-филозофију⁶, односно, како истиче White, превенција зеленог криминалитета зависи од тога из које перспективе се

⁶ Еко-филозофија бави се начинима концептуализације везе између људи и природе (White, 2008a: 14).

посматрају људски интереси, потребе специфичних биосфера, као и права животиња (non-human animals) (White, 2008b: 2).

Теоријски оквир зелене криминологије, поред наведених, може имати и много других обележја: антикапиталистички и радикални, глобални, усмерен на конзервацију и управљање природним ресурсима и др. (White & Heckenberg, 2014: 17).

Bisschop, пак, истиче да се већина зелених криминолога опредељује за три главне перспективе, а то су: антропоцентризам, биоцентризам и екоцентризам (Bisschop, 2010: 352; Halsey, 2004: 835, 837, 840).

Антропоцентризам сагледава животну средину у њеној инструменталној вредности, где се одлуке које се тичу животне средине доносе у зависности од очекиваног економског исхода, те се стога исти понекад означава и као либерална екологија (Bisschop, 2010: 352).

Централни концепт биоцентризма, с друге стране, јесте биотички интерес, односно морална једнакост свих врста, те се одлуке које се тичу природне средине доносе имајући у виду управо ту правичност (Bisschop, 2010: 352, 353).

Концепт који спаја односно уноси равнотежу између претходна два – антропоцентризма и биоцентризма – јесте екоцентризам, који настоји да пронађе решења у социјалном пре него у биолошком (Bisschop, 2010: 353).

С друге стране, White издаваја следеће перспективе или суб-катеорије зелене криминологије: радикална зелена криминологија, еко-глобална криминологија, конзервациона криминологија, енвиронментална криминологија, конструктивистичка зелена криминологија и криминологија специзма (White & Heckenberg, 2014: 18-20).

Кључни концепти **радикалне зелене криминологије** јесу енвиронментална, еколошка и правда врста, антикапиталистичка и антиантропоцентрична оријентација и права животиња, а њени представници су Lynch и Stretsky (White & Heckenberg, 2014: 18).

Еко-глобална криминологија концентрише се на глобалне, транснационалне манифестације еколошке штете нанете људима, животињама и екосистемима, климатске промене и еколошку правду, док је њен представник управо White (White & Heckenberg, 2014: 18; South, 2014: 8).

Конзервациона криминологија бави се очувањем и управљањем природним ресурсима са аспеката кривичног права и криминологије, као и анализом ризика, и њен представник је Gibbs са сарадницима (White & Heckenberg, 2014: 18, 19; South, 2014: 8). Ови аутори истичу да је њихов приступ, под утицајем постпозитивистичке

епистемологије, интердисциплинарни и релативистички, и да садржи различите облике знања и различите концептуализације – с посебним акцентом на томе да се истражи политички, економски, културолошки и друштвени утицај на формирање значења појмова кривичног дела и штете против животне средине и ризика који јој прети (Gibbs et al, 2009: 8). Они деле конзервациону криминологију на три основне дисциплине које су у положају међузависности: а) кривично право (кривично правосуђе) и криминологија; б) анализа ризика и последичне одлуке; и в) очување и управљање природним ресурсима (Gibbs et al, 2009: 11).

Енвиронментална криминологија користи традиционални криминолошки приступ кривичним делима против животне средине, са акцентом на превенцији ситуационог криминалитета, илегалној трговини дивљим врстама и редукацији тржишта, док је њен представник Welsmith (White & Heckenberg, 2014: 19).

Конструктивистичка зелена криминологија проучава зелени криминалитет из перспективе која настоји да открије социолошко и политичко етикетирање, њени концепти су језик криминолошке анализе, субјективни елементи кривичног дела и медијске студије, а њен представник је Brisman, који тежи деконструкцији појмова „кривично дело“, „криминалитет“ и „жртва“ са циљем откривања односа моћи (White & Heckenberg, 2014: 19).

Криминологија специзма или антиспецистичка криминологија (nonspeciesist criminology) има претежно антиантропоцентричну оријентацију, са становиштем да врсте и појединци у оквиру врста имају неприкосновена права и вредности, те су њени концепти специзам као облик дискриминације, злостављање животиња и илегална трговина дивљим врстама, али и потрошачки начин живота (lifestyle) и моћ маркетинга, док је њен представник Beirne (White & Heckenberg, 2014: 19-20; South, 2014: 9; Fitzgerald et al, 2009: 162).

Још једна од перспектива зелене криминологије је политичко-економски приступ, односно политичка економија зелене криминологије, која се развила у одговору на везу која постоји између природе и капитализма, а за коју се показује да је један од узрока зеленог криминалитета (Lynch et al, 2015a: 137). Овакав политичко-економски приступ или аспект зелене криминологије значао би повезивање зелене криминологије са еколошким марксизмом (Lynch et al, 2015a: 137).

Слична, али ипак специфична, теоријска концепција која би се могла применити или узети у обзир у оквиру зелене криминологије, јесте екополитичка перспектива. Наиме, еко-политика, или еко-политикологија представља интердисциплинарни спој

политичких наука и екологије (Nepal, 2004: 606).⁷

Brisman и други предлажу и културолошку криминологију као перспективу зелене криминологије, а која би се могла применити на следећи начин:

1) скретањем пажње на то како су криминалитет, штета и деструкција животне средине медијски и културолошки представљени;

2) скретањем пажње на обрасце конзумеризма, тржишних процеса и „комодификације“ природе; и

3) узимајући у обзир простор, отпор и девијације, са циљем отривања зеленог криминалитета у свакодневном животу (Brisman et al, 2014: 480).

Voulvouli наводи још једну оријентацију зелене криминологије, наиме – енвиронментализам (Voulvouli, 2013: 36). Енвиронментализам предствља друштвени покрет који пропагира вредности, јавне политике и ставове, који имају циљ да постигну баланс између људских потреба и ограничења природне средине (Voulvouli, 2013: 36). Аутор овде наводи енвиронментализам као ослонац критичкој зеленој криминологији (Voulvouli, 2013: 36, 38).

Natali, пак, у својој књизи *Визуелни приступ зеленој криминологији (A Visual Approach for Green Criminology)*, представља једну веома прагматичну теоријску оријентацију зелене криминологије – наиме, радикални интеракционизам (Natali, 2016: 17). Овај аутор повезује феноменолошки сензитивитет, који се бави социолошком „дефиницијом ситуације“, са етно-методолошким поимањем „здравог разума“ у људској свакодневници (Natali, 2016: 17). Другим речима, аутор настоји да анализира оно што се дешава у друштву „у тренутку када се дешава и у контексту у коме се дешава“ (Natali, 2016: 17). Прецизније, аутор настоји да са критичког становишта интеракционизма посматра микро и макро феномене у људској свакодневници, као и динамику социјалне интеракције која се тиче ових феномена (Natali, 2016: 17).

Lampkin, с друге стране, обогаћује зелену криминологију утилитаристичком перспективом, коју примењује у својој анализи *fracking*-а (хидрауличног извлачења природног гаса из стена) (Lampkin, 2016: 21).

⁷ Аутор подвлачи да *екополитику* не би требало мешати са *енвиронменталном политиком*. Наиме, енвиронментална политика бави се проблемима животне средине са аспекта теорија и коцепата политичких наука, те код ње еколошка перспектива стоји ван самих политичких наука. С друге стране, екополитика или екополитикологија бави се проучавањем политике из еколошке перспективе, а сама екологија такође се посматра са политичког аспекта, што би значило да је еколошка перспектива унутар политичких наука. Укратко, екополитика је на становишту да „ниједна политичка одлука није могућа без узимања у обзир еколошке свести, као и да нема еколошке свести без политичке одлуке“. Видети више: (Nepal, 2004: 606).

Дакле, теоријски оквир зелене криминологије изузетно је богат, разноврстан и флексибилан. Штавише, многе теоријске концепције у оквиру зелене криминологије нису искључиве. Напротив, свеобухватно сагледавање теоријског оквира зелене криминологије и комбинација различитих теоријских становишта у оквиру исте, може само допринети да се предмет зелене криминологије проучава детаљније, сагледавајући све релевантне аспекте.

Управо из разлога што зелена криминологија може обухватити више различитих теорија, истиче се да би зелену криминологију требало дефинисати као концепт или перспективу, пре него теорију или пропозицију (став) (South & White, 2013: 10). Ипак, оно по чему је теоријски оквир зелене криминологије најспецифичнији јесте „снажан сензитивитет ка злочинима моћних“ и бављење проблематиком „моћи, правде, неједнакости и демократије“ (Sollund, 2015: 5). Како ћемо видети у другом делу рада, и екофеминистичка теорија управо се бави овом проблематиком.

Методологија зелене криминологије

Зелена криминологија такође има своју методологију, коју чини методологија конвенционалне, традиционалне криминологије примењена на специфичан предмет проучавања – зелени криминалитет, а поред тога, и они методи које развија сама зелена криминологија, као што је, на пример, тзв. horizon-scanning метод, тј. метод скенирања хоризонта (White & Heckenberg, 2014: 7). Horizon-scanning или „анализирање хоризонта“ је метод предвиђања, тј. прогнозирања будућег ризика од штетних и криминалних активности еколошког карактера, путем примене посебних техника (Heckenberg & White, 2013: 86).

White истиче велики значај мултидисциплинарности у проучавању зеленог криминалитета, која подразумева кооперацију између стручњака из различитих области (White, 2008a: 10). Ипак, не смемо заборавити да се зелена криминологија мора користити и правничком анализом као једном од кључних компоненти у проучавању свог предмета (Hall, 2014: 106). Ово посебно стога што зелена криминологија као таква тежи специфичној правној реформи.

Eman и други истичу да, с обзиром на динамичност, константну промену и развијање облика зеленог криминалитета, зелена криминологија мора нужно примењивати напредније методолошке приступе (Eman et al, 2009: 574). Осим тога, препоручује се и успостављање снажне и ефикасне сарадње између релевантних стручњака и институција, као и креирање смерница за будућа истраживања у оквиру

зелене криминологије (Eman et al, 2009: 586).

Још један предлог је коришћење компаративне криминологије приликом проучавања зеленог криминалитета, која се дефинише као „системска студија криминалитета, права и социјалне контроле у оквиру двају или више култура“, а применом које се могу приказати и проучити сличности и разлике у обрасцима криминалитета у двају или више култура, односно држава (Eman et al, 2009: 587).

Ови аутори такође истичу важност анализе садржаја (content analysis), и напомињу да иста, комбинована са компаративном анализом, чини подобну почетну тачку за валидно криминолошко истраживање, које ће се најбоље остварити управо комбинацијом квалитативних и квантитативних метода (Eman et al, 2009: 588).

Слично, у оквиру конзервационе криминологије, Gibbs и остали истичу да комбиновање знања традиционалне криминологије и криминологије криминалитета „белог оковратника“ пружа многе статистичке и уопште методолошке технике и алате за проучавање и зеленог криминалитета (Gibbs et al, 2009: 11).

С друге стране, методи преузети из области очувања и управљања природним ресурсима, као и из анализе ризика и одлука (као, на пример, истраживање о ставовима доносиоца одлука) умногоме обогаћују методологију зелене криминологије (Gibbs et al, 2009: 11, 14, 15).

Значај зелене криминологије

Зелена криминологија је, пре свега, дисциплина у развоју и њен значај се тек треба препознати, али поред специфичности предмета проучавања који захтева све више пажње, она сама најпре доприноси криминологији уопште (Nurse, 2014: 4). Пре свега, веза између проблема екологије и животне средине с једне стране, и криминологије са друге стране, огледа се у следећем:

1) идентификовање кривичних дела и делатности кривичног правосуђа који су у директној вези са поменутиим проблемима;

2) зелена криминологија подразумева проучавање зеленог криминалитета као додатак традицији у оквиру криминологије и социологије, тако што критички посматра појам кривичног дела, као и предмет саме криминологије;

3) на крају, постоје многе области проучавања у којима стручњаци из области екологије и заштите животне средине остварују користи од социологије и криминологије (Nurse, 2014: 4).

На неком академском нивоу, зелена криминологија је од значаја, осим свог

несумњивог развоја као дисциплине и осим пратеће акумулације знања, и због свог утицаја на то да се све више традиционалних криминолога почиње бавити предметом зелене криминологије, што White означава као „зелењење криминологије“ (*greening of criminology*) (White, 2013: 29). Академска зелена криминологија поставља одређену „колективну мисију“ пред криминологе, а што је од значаја за „консолидацију“ знања, развој нове концептуализације и методологије, као и за њено уздизање у академији, али и у оквиру разних владиних тела и институција (White, 2013: 29). Оваква „консолидација“ знања у савременом, глобалном, информационом друштву, од непроцењивог је значаја како за академску тако и за примењену зелену криминологију, криминологију уопште, али и за утицај криминологије на многе друштвене сфере, пре свега културу и право.

Што се тиче практичног значаја зелене криминологије, јасно је да зелена криминологија тежи једном „зеленом друштву“, оном у коме људи живе на начин који у најмањој могућој мери штети природи (Davies, 2014: 7). Штавише, чак и када значај зелене криминологије посматрамо искључиво антропоцентрично, садашње генерације имају једну универзалну дужност – наиме, да не угрожавају квалитет живота будућих генерација (Davies, 2014: 7). На који начин ћемо конципирати своје дужности према природи, као и на који начин ћемо конципирати сама „права природе“, као и природних врста, чине се једним од најважнијих проблема савременог, али и будућег глобалног друштва.

Како смо видели, зелена криминологија је вероватно једна од најзначајнијих научних области уопште, имајући у виду константно, експоненцијално и неповратно уништавање јединог дома који имамо – планете Земље. Зелена криминологија је од великог значаја за глобално друштво, стога што је скренула пажњу и подигла свест о многим растућим и горућим проблемима данашњице, између осталог на: одлагање електронског отпада; друштвену и еколошку неправду у вези са привредном и корпорацијском „колонизацијом“ природе; биопиратерију и усеве генетски модификованих организама у земљама у развоју итд. (White, 2013: 23).

Теоријски и практични значај зелене криминологије и формирања нових дефиниција криминалитета, учиниоца и жртве, посебно се назире у тврђењу Margaret Zahn да загађење убија четири пута више него што постоји жртава убистава (South & White, 2013: 8). Такође, Lynch и други истичу да је зелени криминалитет распрострањенији, да има више жртава и да узрокује више штетних последица, у односу на улични криминалитет (Lynch et al, 2013: 998).

Сматрамо да не бисмо погрешили када бисмо тврдили да зелени криминалитет сазрева као један од најопаснијих облика криминалитета, може се рећи у рангу са транснационалним организованим криминалитетом (који може бити и еколошког карактера) и злочинима међународног хуманитарног права (који такође могу бити еколошког карактера). У том смислу, криминализација и превенција којој зелена криминологија тежи чини се као један од првих корака ка бољој садашњости и будућности за Планету и све њене становнике, који нису искључиво људи.

Повезаност зелене криминологије са другим наукама и научним дисциплинама

Како је зелена криминологија изразито мултидисциплинарна и интердисциплинарна грана криминологије, разумљиво је да иста стоји у тесним везама са бројним другим наукама и научним дисциплинама, како из области права, тако и из области природних, друштвених, односно хуманистичких наука (Ruggiero & South, 2013a: 361). Штавише, зелена криминологија представља један „отворен простор“ (Ruggiero & South, 2013a: 361), што би значило да је њена мулти- и интердисциплинарност погодна за интеракцију са широком лепезом различитих дисциплина.

Пре свега, зелена криминологија повезана је са самом криминологијом, чије методе користи приликом истраживања зеленог криминалитета, док са друге стране, зелена криминологија умногоме доприноси развоју традиционалне криминологије.

Зелена криминологија је у тесној вези са самим правом (Hall, 2014: 97), и то како на националном и регионалном, тако и на интернационалном нивоу. Ово посебно услед тога што зелена криминологија тежи правној реформи, посебно у смислу дефинисања зеленог криминалитета као криминалитета. Поред тога, зеленом криминалитету посвећује се пажња посебно у оквиру кривичног, међународног и еколошког права (Hall, 2014: 96).

Зелена криминологија повезана је и са криминалном политиком, јер настоји да укаже на недостатке досадашњих средстава и метода превенције зеленог криминалитета, као и на само непостојање истих, и да пружи смернице за креирање ефикаснијих мера и метода сузбијања и спречавања зеленог криминалитета.

Зелена криминологија повезана је, затим, са многим друштвеним и хуманистичким наукама, као што су социологија, психологија, антропологија, философија, економија, етнологија и многим другим, чије теоријске оквире користи

приликом сагледавања зеленог криминалитета. Осим тога, предмет зелене криминологије проучаван је и у оквиру антропологије, социологије, политикологије (Hall, 2014: 96).

На крају, зелена криминологија нераскидиво је повезана са екологијом, заштитом животне средине, биологијом и медицином, без чијих би знања било бесмислено и немогућно проучавати зелени криминалитет. Lynch и Stretesky истичу важност нераскидиве везе између такозваних „зелених наука“ и зелене криминологије, као и да би се без коришћења знања ових наука зелена криминологија бавила само етиком и субјективним евалуацијама (Lynch & Stretesky, 2014: 67, 79).⁸

Дефиниција зелене криминологије

Не постоји једна општа или општеприхваћена дефиниција зелене криминологије (Lynch & Stretesky, 2014: 79; Eman et al, 2009: 577; Gibbs et al, 2009, 2). Наиме, зелена криминологија не може се јединствено дефинисати, с обзиром на то да је карактерише изузетно широк предмет проучавања, новија академска историја, као и изузетна интердисциплинарност. Стога ћемо овде представити само неке од њених дефиниција, на основу којих ћемо изнедрити крајње одређење ове криминолошке гране.

Eman и други дефинишу зелену криминологију (или како још они означавају – енвайронменталну криминологију) као грану криминологије која се бави проучавањем криминалитета против животне средине и сличним феноменима (Eman et al, 2009: 576, 577).⁹

Неки је сматрају „хибридном дисциплином која интегрише знања криминологије и екологије“ (Ignjatović, 2015: 217); други је одређују као теоријску и емпиријску науку о активностима које штетно утичу на животну средину, врсте и планету (South & White, 2013: 9).

White је становишта да зелена криминологија представља једно „генеричко“ интересовање за проучавање криминалитета против животне средине, пре него неко одређено и прецизно дефинисано схватање или став према зеленом криминалитету

⁸ Зелена хемија (green chemistry) на пример, истражује начине на које се могу смањити токсична и уопште хемијска загађења (Lynch & Stretesky, 2014: 66, 67). Енвайронментална токсикологија и еко-токсикологија, пак, баве се проучавањем концентрације и ефеката које токсини у окружењу имају на организме и екосистеме (Lynch & Stretesky, 2014: 60).

⁹ Ипак, ови аутори истичу да постоји још један појам енвайронменталне криминологије, а то је грана криминологије која се бави просторним и социолошким одређењима образаца криминалног понашања и превенцијом ситуационог криминалитета, а један од њених представника - Ray Jeffery – развио је бихејвиористички модел превенције криминалитета путем реконструисања спољашњег простора (Eman et al, 2009: 577).

(White, 2013: 17). Овај аутор исту дефинише као проучавање криминалитета против животне средине, и закона и регулативе која се односи на животну средину, од стране криминолога (White, 2008a: 8).

Слично, Natali сматра да је зелена криминологија перспектива ка примени криминолошких парадигми на проблеме криминалитета и штетних активности против природне средине (Natali, 2016: 1).

Ruggiero и South заједно одређују зелену криминологију као „оквир интелектуалне, емпиријске и политичке оријентације према примарним и секундарним штетама, прекршајима и кривичним делима која штетно утичу на природно окружење, различите врсте (људска, биљне и животињске (non-human) врсте) и планету“ (Ruggiero & South, 2013a: 360).

South је извршио и четвороредобну поделу зелене криминологије на следећи начин, која обухвата њене основне „димензије“:

1) енвиронментално здравље и виктимизација (обухвата зелени криминалитет и јавно здравље, као и жртве и виктимизацију);

2) социо-економија свакодневног екоцида (обухвата еколошке проблеме на локалном и глобалном нивоу, конзумеризам и питања отпада);

3) глобалне везе (обухватају глобалну штету и криминалитет против човечанства и планете; правни оквир; и потребу за успостављањем нове међународне инкриминације, као што је екоцид); и

4) интергенерацијски и будући изазови (обухватају будуће стање у области животне средине, као и horizon-scanning, односно процену будућег ризика) (South, 2014: 12).

На вебсајту Greencriminology.org, Potter дефинише зелену криминологију на следећи начин:

„Зелена криминологија је анализа штета нанетих животној средини са криминолошког аспекта, или примена криминолошке мисли на питања животне средине. Као и свуда у криминологији, то подразумева разматрање кривичних дела (која кривична дела и штете су нанете животној средини и како), учинилаца (ко врши кривична дела против животне средине и зашто) и жртава (ко пати као резултат штете нанете животној средини и како), као и разматрање одговора на криминалитет против животне средине: политике, казне и превенције криминалитета. На више теоретском нивоу, зелена криминологија бави се друштвеним,

економским и политичким условима који доводе до криминалитета против животне средине, док се на философском нивоу зелена криминологија бави питањем који облици штете треба да буду сматрани криминалитетом и да стога буду у склопу зелене криминологије.“ (Potter, n. d.)¹⁰

Како зелена криминологија има свој предмет и циљ, метод и теоријски оквир, она засигурно јесте наука. Међутим, како је то у основи криминологија специјалне концептуализације и перспективе, ауторка заузима став да се управо тако треба и дефинисати.

Дакле, зелена криминологија је специјална криминологија (теоријско-емпиријска, интердисциплинарна наука, самостална колико то њена специјалност дозвољава) која се бави феноменологијом и етиологијом еколошког криминалитета и њему сродних штетних активности појединаца и колектива (зеленим криминалитетом), као и виктимологијом појединаца, колектива, врста и екосистема погођених овим активностима, са циљем сузбијања, превенциј, и заштите, на локалном и глобалном нивоу.

У наредним деловима рада бавићемо се посебно феноменологијом, етиологијом и виктимологијом зелене криминологије, где ћемо се детаљно позабавити облицима, типологијом и дистрибуцијом зеленог криминалитета, факторима који доводе до истог, али и зеленом виктимологијом, тј. жртвама зеленог криминалитета, њиховом категоризацијом и специфичностима.

¹⁰ Dr Gary R. Potter, London South Bank University, UK, *What is Green Criminology?*, видети више на вебсајту: <http://greencriminology.org/about-green-criminology/>.

2.1.2. Феноменологија зелене криминологије

Увод

Феноменологија зелене криминологије чини се веома захтевном, из разлога што иста обухвата мноштво различитих облика зеленог криминалитета, као и разноврсност њихових категоризација и типологија. Феноменологија се не разликује од конвенционалне криминологије у делу питања на која захтева одговор, наиме – *Ко су учиниоци зеленог криминалитета? Шта обухвата зелени криминалитет? Какви су обим, структура, дистрибуција и динамика зеленог криминалитета?*

Услед изузетно широког феноменолошког аспекта зелене криминологије, услед различитости предмета проучавања различитих аутора, као и с обзиром на то да се зелени криминалитет карактерише глобалним импликацијама, у овом делу рада представићемо феноменологију из категоризација и истраживања зеленог криминалитета спроведених широм света, имајући у виду напред постављена питања.

Најпре ћемо се бавити у краћим цртама учиниоцима зеленог криминалитета, а након тога ћемо детаљно представити типологију зеленог криминалитета, истовремено расправљајући о карактеристикама сваког његовог типа или облика, на једном глобалном нивоу.

2.1.2.1. Учиниоци зеленог криминалитета

Како смо већ у кратким цртама представили учиниоце зеленог криминалитета у оквиру дефиниција основних концепата зелене криминологије, овде ћемо дати њихову детаљнију и ширу анализу, која се пре свега тиче њихове категоризације, односно типологије и карактеристика, док ћемо расправу о социо-етичким околностима које се на њих односе обухватити трећим делом дисертације.

Дакле, ко су учиниоци зеленог криминалитета? Као што смо напоменули у претходном излагању, зелени криминалитет најчешће и најозбиљније се чини управо од стране моћних колектива. Међу њима се посебно издвајају велике и моћне корпорације, нарочито оне које послују на мултинационалном нивоу (Pemberton, 2014: 67). Осим великих корпорација, као учиниоци се још јављају и војске, односно милитарне организације и институције; држава, па чак и више држава заједно; организоване криминалне групе, посебно транснационалне; али и појединци. Између

осталог, задатак је зелене криминологије да разоткрије свеобухватне последице њихових штетних активности (White & Heckenberg, 2014: 22).

Корпорације. Најпре, послујући у савременом глобалном друштву и економском систему, учествујући у прекограничној трговини у оквиру неолибералистичког система, велике мултинационалне компаније користе се тзв. заробљавањем институција и регулаторних тела, настојећи да на исте утичу са циљем снижавања еколошких стандарда (Brisman & South, 2013b: 57). Штавише, корпорације имају и друге путеве утицаја на друштвену и правну перспективу еколошки штетних активности. Наиме, Lynch и Stretesky подвлаче да су током деведесетих година двадесетог века про-еколошке организације – Светски институт за ресурсе (World Resources Institute), Национално друштво Audubon (National Audubon Society), организација Међународне конзервације (Conservation International), Светски фонд за дивље врсте (World Wildlife Fund) и Национална федерација за дивље врсте (National Wildlife Federation) - примили донације од моћних корпорација, које су иначе познате као велики загађивачи – Waste Management, Cargill, Chevron, Dow, DuPont, Motorola, Ford и Scott Paper (Lynch & Stretesky, 2003: 220). Поред тога, озбиљнији проблем представља корупција у области науке од стране корпорација, односно чији иницијатори јесу корпорације (Kramer, 2014: 32).

Трансформација значења појма „зелено“, која се десила у том периоду, осликава манипулацију и утицај корпорација на политичке покрете путем мас медија (путем маркетиншког и медијског представљања себе као еколошки одговорних ентитета), и важније, осликава њихов утицај на конструкцију, и рекли бисмо реконструкцију, појма „зеленог“ (Lynch & Stretesky, 2003: 220). Оваква манипулативна маркетиншка стратегија корпорација позната је као „greenwashing“ (Lynch & Stretesky, 2003: 221). Greenwashing, дакле, представља прорачунато слање про-еколошких или есо-friendly порука и информација у друштво, које, с друге стране, не осликавају реално побољшање стања у животној средини (Bowen, 2014: 3). Greenwashing, тужбе поднете против активистичких покрета и активиста за борбу против деградације животне средине, као и политичко и легислативно лобирање, веома су распрострањени и карактеристични за велике мултинационалне корпорације (White & Heckenberg, 2014: 22; Kramer, 2014: 33).

Зелени криминалитет учињен од стране моћних ентитета, превасходно мултинационалних и транснационалних корпорација, од стране државе се обично

дефинише и одређује као грађански деликт, пре него криминалитет (Pemberton, 2014: 88). На тај начин, корпорације су заштићене и њихови интереси безбедни.

Ипак, корпорације као учиниоци зеленог криминалитета, па и криминалитета уопште, ретко су биле предмет пажње криминолога. Неоправдано. Многе еколошки штетне активности, као што су загађивање земље, воде и ваздуха, и одлагање отпада, посебно опасног, токсичног и електронског отпада, представљају изузетне и све присутније глобалне проблеме (Wyatt et al, 2014: 3). У том смислу, корпорације, али и државе, експлоатишу области и територије са мањом политичком улогом и моћи, настојећи да пронађу што јефтиније начине одлагања отпада на овим територијама или у њиховој близини (Wyatt et al, 2014: 3).

Још један поражавајући пример мултинационалних корпорација као учинилаца зеленог криминалитета и манипулатора глобалног правног система јесте куповина забрањених супстанци за производњу електронике од земаља које нису потписнице међународних конвенција које забрањују овакву трговину (Wyatt et al, 2014: 3).

У смислу проблема глобалног загревања, учиниоци зеленог криминалитета, како истичу White и South, увек су једни и исти – наиме, државе и транснационалне корпорације (White & South, 2013: 24). Овакво стање карактеристично је за савремени капиталистички систем, који почива на експлоатацији природних ресурса, животиња, али и људи (White & Heckenberg, 2014: 22). О овоме ће бити више речи у оквиру етиологије зелене криминологије и у оквиру трећег дела дисертације.

Државе. Када се говори о корпорацијама као учиниоцима зеленог криминалитета, тема је просто неодвојива од дискусије о државама као учиниоцима истог. Наиме, начин регулације активности и понашања у савременом глобалном капитализму увек је у рукама државе, а таква регулатива превасходно зависи од класних интереса политички моћних (White & South, 2013: 30). Штавише, држава, корпорације, као и други моћни ентитети, „поседују капацитет да обликују званичне дефиниције криминалитета против животне средине, на начине који дозвољавају или забрањују активности штетне по природну средину“ (White & Heckenberg, 2014: 11). У том смислу, мултинационалне корпорације у могућности су да уподобљавају своје интересе са заштитом и подршком коју имају од стране државе (White & South, 2013: 30). Неки од примера ове синергије између корпорација и држава јесу пореско профитирање, медијска подршка и политичке донације, а што дубоко потреса темеље демократије, односно колективно одлучивање о презентовању и задовољењу јавног

интереса (White & South, 2013: 30). На тај начин рађа се и развија један нови и сложени, симбиотички облик криминалитета, одређен као државно-корпоративни криминалитет (state-corporate crime), а који представља „озбиљне друштвене штете које су резултат интеракције политичких и економских организација“ (Kramer, 2014: 25). Међу последицама оваквог облика криминалитета, између осталих, издвајају се огромне штетне последице по здравље и безбедност, али и губитак поверења у владу и корпорације (Bisschop, 2010: 351).

Веома значајна је чињеница да државе и корпорације заједно врше зелени криминалитет и чињењем и нечињењем, као и да настоје да прикажу себе у позитивном светлу у вези са еколошким проблемима, док истовремено заступају своје супротне специфичне интересе (White & South, 2013: 25, 29). Осим тога, државе, али и корпорације и организоване криминалне групе, чинећи такозване злочине репресије, крше прописе репресијом према активистима или носиоцима про-еколошких кампања, као и гушењем других покушаја спровођења релевантних еколошких прописа (Potter, 2014: 10).

У вези са корпорацијама и државама као учиниоцима зеленог криминалитета, изузетно је битна такозвана политика заблуде или непризнавања, која се реализује путем следећих „техника неутрализације“:

- 1) одбијање одговорности (за људску активност као извор проблема);
- 2) непризнавање штете (сматрајући да су природне катастрофе, повреде и штете нанете природи нормалне, односно „природне“);
- 3) непризнавање жртве (посебно у оквиру сиромашних и држава Трећег света);
- 4) пројектовање кривице (окривљавање стручњака и научника); као и
- 5) окретање „вишим“ интересима (економским) (White & South, 2013: 29).

У вези са горе поменути проблемом глобалног загревања и климатских промена, постоји веома блиска веза и интеракција између „глобалног загревања, активности или неактивности владе, и понашања корпорација“ (White & South, 2013: 29). У том смислу, наводи се да су управо владине субвенције индустријама које користе сагоревање угља као извор енергије, као и одобрења влада за изградњу брана које уништавају огромне територије кишних шума – фундаментални злочини против природе (White & South, 2013: 29). Kramer истиче да, осим нуклеарног рата, не постоји други облик криминалитета против животне средине који носи више жртава од „антропоцентричног глобалног загревања и с њим повезане климатске промене“ (Kramer, 2014: 23). У том смислу, еколошке и друштвене штетне последице климатске

промене описују се као „еколошка катастрофа, егзистенцијална претња, или апокалиптички догађај“, а у првом реду учинилаца стоје управо државе и корпорације, то јест симбиоза њихових криминалних и штетних активности (state-corporate crimes) (Kramer, 2014: 23).

Надовезујући се на претходно, још један злочин против природе чији су учиниоци махом држава и корпорације јесте екоцид (ecocide) (или енвиронментални геноцид) (White & South, 2013: 30; White & Heckenberg, 2014: 12). Екоцид је, наиме, „штета великих размера, деструкција или губитак екосистема на датој територији, услед људске активности или других узрока, у тој мери да је мирно уживање „настањивача“ (inhabitants) те територије озбиљно умањено“ (Higgins et al, 2013).¹¹

Што се тиче држава, проблем је у томе што се криминалитет у наведеним случајевима чини од стране државе, али с друге стране, и држава је та која одређује шта је криминалитет (Pemberton, 2014: 88). Управо из тог разлога, једно од најзначајнијих настојања у оквиру зелене криминологије је формирање дефиниција зеленог криминалитета које су универзалног или супранационалног карактера (Pemberton, 2014: 88).

Војска, милитарне и парамилитарне организације. Милитарне операције имају значајан повратни утицај на природну средину. Поред већ поменутог екоцида, очигледне и катастрофалне деградације животне средине дешавају се пре свега у стању рата¹² и тероризма. Подаци говоре да чак 40% унутрашњих конфликта у последњих 60 година стоји у вези са експлоатацијом или уништењем/оштећењем природних ресурса (Nellemann et al, 2016: 67).

UNEP – Програм УН-а за животну средину (United Nations Environment Programme) извршио је преко двадесет процена о утицају рата на животну средину након 1999. године, укључујући Судан, Авганистан, Газу и Косово, наставши да уништења и штете нанете природној средини, директне и индиректне, заједно са колапсом институција, поред ризика по здравље и безбедност, такође утичу на подривање постконфликтне реконцилијације (Bruch et al, 2009: 4).

Један од репрезентативних примера милитарног уништења животне средине

¹¹ Higgins је предложила ову нову инкриминацију – екоцид – као пети међународни злочин против мира у Римском статуту (Higgins et al, 2013). О овоме више речи касније.

¹² Допунски протокол уз Женевске конвенције УН од 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба у члану 55. забрањује методе и средства ратовања са циљем или могућношћу проузроковања обимног, дуготрајног и озбиљног оштећења природне околине (Protocol I, 1977: article 55; pp. 28).

јесте напад на нафтне рафинерије као војне објекте у рату, који изазива дугорочну токсикацију, односно загађење, ваздуха и воде, али и помор морских животиња у случају потапања нафтних танкова (Dinstein, 2001: 523, 524).

Осим тога, Brisman и South наводе случај готово двадесетогодишњег конфликта у Демократској Републици Конго, иначе земље богате природним ресурсима, чија последица је била системска и организована експлоатација, у којој су побуњеничке снаге и држава профитирали у трговини минералним стенама (Brisman & South, 2013b: 61).¹³

Организоване криминалне групе. Зелени криминалитет стоји у јако тесним везама са „организованим криминалним синдикатима“ (White, 2013: 18). Наиме, криминалитет против животне средине један је од најпрофитабилнијих облика криминалитета, са малим ризиком откривања, и кога прате минорне и неефикасне казне, и стога је изузетно привлачан организованим криминалним групама, посебно на транснационалном нивоу (Banks et al, 2008: 2). С друге стране, Конвенција УН против транснационалног организованог криминала уопште не помиње животну средину (Mégret, 2010: 4).

Мреже организованог криминалитета изузетно су прилагодљиве и флексибилне, а своје активности у оквиру зеленог криминалитета обављају уз честу помоћ корумпираних државних званичника, који у истоме виде прилику за „лаку“ зараду (Banks et al, 2008: 2). Посебан глобални проблем чини транснационална организована илегална трговина дивљим врстама (wildlife trafficking), која се обавља преко мрежа добављача, дистрибутера, посредника и трафикера широм света (Wilson-Wilde, 2014: 221). Ове мреже често се баве и другим облицима организованог криминалитета, као што су трговина људима, дрогом и оружјем (Wilson-Wilde, 2014: 221).

Пример из Демократске Републике Конго говори о масовној умешаности организованих криминалних група у дела зеленог криминалитета - наиме, чак 98% нето профита од илегалне експлоатације природних ресурса, а нарочито злата, угља и дрвета, одлази транснационалним организованим криминалним мрежама које делују у оквиру и ван ове државе (Nellemann et al, 2016: 68).

О карактеристикама зеленог организованог криминалитета, посебно транснационалног, биће детаљније изложено у оквиру категоризација зеленог криминалитета.

¹³ Видети мало опширније о томе у оквиру дела рада који се бави анализама случаја, стр. 193-194.

Појединци као учиниоци зеленог криминалитета. Појединци се такође јављају као учиниоци зеленог криминалитета, умишљајног или нехатног (White, 2008b: 1; Voulvouli, 2013: 36). Иако су превасходни учиниоци зеленог криминалитета моћни колективи, пре свега, корпорације, државе и организоване криминалне групе, зелени криминалитет који се чини од стране индивидуа не сме бити занемарен. Ово посебно услед тога што, како смо видели у претходном излагању, зелена криминологија тежи, између осталог, и промени друштвене свести, на колективном и на индивидуалном нивоу.

Осим „конвенционалних“ кривичних дела против животне средине, као што су, на пример, загађење природне средине и убијање животиња (примарни зелени криминалитет), како смо напоменули у Потеровој (Garry Potter) типологији зеленог криминалитета, постоје и кривична дела која се тичу кршења права животне средине, односно еколошког права, од стране различитих индивидуа, као и група и заједница, као супротстављање спровођењу еколошког права (криминалитет протеста – секундарни зелени криминалитет) (Potter, 2014: 11).

Не мање важан је и терцијарни зелени криминалитет, учињен од стране појединаца као одговор на зелену виктимизацију (Potter, 2014: 11), а о коме ће бити детаљније изложено у оквиру типологије зеленог криминалитета, као и у оквиру виктимологије.

2.1.2.2. Типологија зеленог криминалитета

Иако постоје многобројне типологије зеленог криминалитета, које се мање или више разликују од аутора до аутора, у њима постоје извесни обрасци на основу којих се може одредити једна јединствена типологија. Ослањајући се на претходно учињену поделу зеленог криминалитета на примарни, секундарни и терцијарни, пратећи упоредне поделе различитих аутора и, сходно томе, разврставајући поједине типове из ових типологија у оквиру примарног, секундарног или терцијарног криминалитета у зависности од тога какве последице (директне или индиректне) исти испољава, као и обогаћујући типологију за оне облике који нису експлицитно категорисани, формираћемо јединствену типологију зеленог криминалитета. Подела коју ћемо усвојити, прилагодити и обогатити чини се прегледном, јасном, конзистентном и лако разумљивом.

Важно је напоменути да оваква типологија неће бити затворена, искључива или комплетна, имајући на уму да се зелени криминалитет не састоји само од еколошких

кривичних дела, већ и од различитих и многобројних облика кршења еколошког права и административних прописа, које је готово немогуће побројати и категорисати на једном глобалном нивоу. Из тог разлога, типологија ће пре имати репрезентативни и оријентациони карактер, обухватајући најучесталије и најозбиљније облике зеленог криминалитета и њихове карактеристике.

Најпре, с обзиром на то да је зелена криминологија једна пре свега глобална наука, ваљало би се на почетку позабавити оним кривичним делима против животне средине која су интернационално призната као таква, а која, наравно, спадају у домен примарног зеленог криминалитета имајући у виду последице које остварују, а посебно онима који спадају у домен такозваног „зеленог“ и „браон“ криминалитета. Осим ових међународних кривичних дела, али у тесној вези са њима, у домен примарног криминалитета убројићемо још и: кривична дела у вези са загађењем и оштећењем животне средине и глобалним загревањем, посебно екоцид (која такође спадају у домен „зеленог“ и „браон“ криминалитета); затим такозвани „бели“ криминалитет (ГМО и биопиратерија); као и кривична дела убијања и злостављања животиња - односно териоцид.

2.1.2.2.1. Примарни зелени криминалитет

Међународна кривична дела против животне средине

Међународни, интернационални или трансгранични (прекогранични) криминалитет против животне средине подразумева да кривична дела која обухвата имају прекограничне импликације и утицаје, односно да предмет кривичног дела прелази националне границе (Nauman & Brack, 2002: 5). Овде пре свега спадају илегална трговина дивљим врстама, илегална сеча стабала, илегални риболов, али и транспорт опасног отпада, трајних органских загађивача, и супстанци које оштећују озонски омотач (White, 2008a: 133).

Управо, као пет међународних кривичних дела против животне средине, признатих од стране Програма УН за животну средину (United Nations Environmental Programme – UNEP), УН Итеррегионалног истраживачког института за криминалитет и правду (UN Interregional Crime and Justice Research Institute), G8 (The Group of 8)¹⁴, Интерпола и Европске Уније, издвајају се:

¹⁴ Јапан, Француска, Немачка, Италија, Русија, Канада, Велика Британија, Сједињене Америчке Државе, као и представништво Европске Уније (лидер државе која председава Унијом и председник Европске комисије : <http://www.g8.co.uk/members-of-the-g8/>).

1) илегална трговина дивљим врстама, супротна Конвенцији УН о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре (1973) – Вашингтонска конвенција,¹⁵

2) илегална трговина супстанцама које оштећују озонски омотач (ozone-depleting substances – ODP), супротна Монреалском протоколу УН о супстанцама које оштећују озонски омотач (1987);¹⁶

3) одлагање и илегални транспорт различитих врста опасног отпада, супротно Базелској конвенцији УН о прекограничном кретању отпада (1989);¹⁷

4) илегалан, непрописан и непријављен риболов, супротан регулативи и контроли од стране разних регионалних организација за управљање риболовом (regional fisheries management organizations (RFMOs)); и

5) илегална сеча и трговина стаблима, када су стабла прикупљена, транспортована, купљена или продата кршењем националних прописа (услед тога што не постоји међународни документ коме би ово кривично дело било супротно, осим заштићених врста дрвећа обухваћених Вашингтонском конвенцијом) (Hauman & Brack, 2002: 5; Banks et al, 2008).

Илегална трговина дивљим врстама

Изузетно алармантан податак јесте да се изумирање врста у свету данас карактерише највећом стопом екстинкције након изумирања диносауруса, а још алармантнији податак је чињеница да су за овакав катастрофални сценарио одговорни управо људи, односно људска врста (Haenlein & Smith, 2016: 1). Узрок оваквом катастрофалном изумирању врста јесте пре свега ловокрађа¹⁸ и илегална трговина дивљим врстама, поред глобалног загревања и уништења шума и природних станишта (Haenlein & Smith, 2016: 1).

¹⁵ UN Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES) (1973); <https://www.cites.org/eng/disc/text.php>.

¹⁶ Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (1987); <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201522/volume-1522-I-26369-English.pdf>.

¹⁷ Basel Convention on the Control of Transboundary Movement of Hazardous Wastes and Other Wastes and their Disposal (1989); <http://www.basel.int/Portals/4/Basel%20Convention/docs/text/BaselConventionText-e.pdf>.

¹⁸ Треба направити разлику између незаконитог лова, с једне стране, и ловокрађе или одузимања врсте из природног станишта - које се означава као roaching, с друге стране (Hill, 2015: 191). У недостатку бољег термина у српском језику, roaching ћемо означити као ловокрађу, али са напоменом да се овај термин, иако пре свега подразумева одузимање животиња, исто тако односи и на одузимање биљака. Наиме, иако се одузимање животиње углавном дешава као резултат лова, то не мора бити случај – заштићена животиња (или биљка) може бити одузета и без лова (Hill, 2015: 191). С друге стране, илегални лов не мора увек резултирати одузимањем животиње из природног станишта (Hill, 2015: 191).

Поражавајућа је чињеница да је ловокрађа зарад илегалне трговине дивљим врстама проширила већ постојећа тржишта, која се све више специјализују, и развила прекограничне организоване мреже криминалаца који користе све напреднија оружја за лов, а све зарад стицања што веће финансијске користи (Haenlein & Smith, 2016: 1; UNODC, 2016: 13). Још више поражавајућа је чињеница да је готово седам хиљада врста заплешено у преко 164.000 заплена у 120 земаља света (UNODC, 2016: 13). Ове заплене, међутим, дешавају се доминантно у земљама дестинације, односно на тачкама уласка у земљу, пре него у земљама порекла, имплицирајући велику улогу пограничних служби у борби против овог облика криминалитета (UNODC, 2016: 10).¹⁹ Илегална трговина дивљим врстама налази се у рангу са најпрофитабилнијим илегалним трговинама, поред трговине дрогом, оружјем и људима (Cao Ngoc & Wyatt, 2013: 2).²⁰

Нажалост, чак и минимална супранационална заштита ових врста у оквиру поменуте Вашингтонске конвенције за своју примену захтева имплементацију у национално законодавство држава потписница, која се не спроводи компрехензивно (Haenlein & Smith, 2016: 5). Осим тога, иако Вашингтонска конвенција обухвата преко 35.000 врста, постоје милиони угрожених врста које нису заштићене Конвенцијом (UNODC, 2016: 13).

Илегална трговина дивљим врстама је велики глобални проблем и озбиљан трансационални организовани криминалитет, који је у сталном порасту (Wilson-Wilde, 2014: 221; Nayman & Brack, 2002: 6; UNODC, 2016: 14; Banks et al, 2008: 10; Sollund, 2013: 72). У том смислу, сви региони света могу бити земље порекла, транзита и дестинације, иако су неке одређене врсте и региони заступљенији (UNODC, 2016: 14). У илегалној трговини дивљим врстама посебно се издваја Кина, где се врсте нуде на продају путем Интернета (Wilson-Wilde, 2014: 221). Посебно су угрожене врсте дивљих мачака (нарочито тигар и леопард), за чију кожу постоји велико међународно тржиште,²¹ а које се трафикују преко Кине углавном из Индије и Непала преко Хималајских граница, уз неретку помоћ корумпираних државних службеника (Banks et al, 2008: 10, 11).²² Још један истакнути проблем, и можемо рећи трагедија, је и

¹⁹ Видети Табелу 1., стр. 306.

²⁰ Видети Приказ 6., стр. 311.

²¹ Видети Приказ 5., стр. 310.

²² У вези с тим, посебно се наводи случај једног од кинеских трафикера тигрове коже, који је признао да је добијао информације од стране локалног Шумског бироа о будућим тржишним инспекцијама или рацијама (Banks et al, 2008: 11).

међународна трговина слоновом кости.²³

Угрожене врсте углавном се користе у индустрији намештаја, модној индустрији, козметичкој индустрији, за производњу лекова и хране, за снабдевање зоолошких вртова и узгој кућних љубимаца,²⁴ а у периоду од 2005. до 2013. године највећи удео имала је илегална трговина ружиним дрветом, слоновима и рептилима (UNODC, 2016: 16, 20). Од животиња се највише искоришћавају птице, рептили, рибе, инсекти и велике дивље животиње, док су врло ретке врсте животиња посебно мета колекционара или се њима илегално тргује у сврху узгајања кућних љубимаца (Wilson-Wilde, 2014: 221). Осим тога, животиње су и жртве биопиратерије – илегалног и неовлашћеног коришћења генетских информација дивљих врста са циљем стицања добити – посебно од стране научника у фармацеутској индустрији (Wilson-Wilde, 2014: 221). Поражавајућа је чињеница да до 90% животиња које се живе трафикују умре у току транспорта (Wilson-Wilde, 2014: 221).

Илегална трговина дивљом флором и фауном изузетно је привлачна организованим криминалним групама, услед високог профита и ниског ризика откривања и кажњавања, а такође, преко исте се могу финансирати и други облици организованог криминалитета (Banks et al, 2008: 10).

Учиниоци овог облика криминалитета у највећем броју случајева су, дакле, организоване криминалне групе, које се карактеришу неформалном заједницом, односно, другим речима, које нису централизоване у смислу да њима руководи једна особа или централна мрежа, док се кријумчарење одвија различитим дистрибуционим каналима (Nauman & Brack, 2002: 7).²⁵ Илегална трговина обавља се преко мрежа добављача, дистрибутера, посредника и трафикера широм света (Wilson-Wilde, 2014: 221). У Италији, они имају посебно атрибутивно одређење – еко-мафија (Nauman & Brack, 2002: 8).

Nurse, пак, илегалну трговину дивљим врстама истиче само као део криминалитета против дивљих врста (wildlife crime), у који убраја још и: убијање и повређивање, окрутност према животињама, крађу, разбојништво (у смислу одузимања животиње из природног станишта), угрожавање заштићених врста, илегално коцкање,

²³ Видети Приказ 7., стр. 312.

²⁴ Видети Табелу 2., стр. 306-307.

²⁵ На пример, организоване кријумчарске групе из Мексика и САД склоне су заједничком кријумчарењу угрожених врста папагаја, оружја, наркотика и супстанци које оштећују озонски омотач; кинеске групе увозе кријумчарена возила из Уједињених Арапских Емирата, док истовремено извозе слоновачу и рокове носорога из Анголе и са Далеког Истока (Haenlein & Smith, 2016: 7, 8).

превару и фалсификовање, оштећење имовине, криминално оштећење заштићених области, илегално и непрописно коришћење и складиштење отрова и пестицида, и кривична дела која су у вези са ватреним оружјем, а која су сва у вези са дивљим врстама (Nurse, 2011: 39). Nurse издваја четири типа учинилаца овог облика криминалитета:

1) традиционални криминалци: који имају директну, а понекад и личну финансијску корист од кривичних дела;

2) економски криминалци: који врше овај облик криминалитета као непосредни исход финансијског притиска, као што је, на пример, вршење кривичног дела из користољубља у оквиру професије, или под притиском од стране послодавца;

3) маскулинизовани криминалци: чији криминалитет обухвата повређивање животиња, испољавајући на тај начин стереотипну природу маскулинизације, било у смислу испољавања моћи, било у смислу забаве - спорта и коцкања; и

4) криминалци из хобија: који врше мање озбиљне облике овог криминалитета, без насилног елемента и без директне користи, за које је реакција правосудног система често диспропорционална (Nurse, 2013: 130, 131).

Nurse такође истиче погрешност третирања свих типова криминалаца једнако, тј. као традиционалих, без узимања у обзир њихове примарне мотивације, и истиче да реакција треба бити прилагођена околностима учиниоца и природи кривичног дела (Nurse, 2013: 140).

Један од великих проблема у оквиру зелене криминологије је тај што се процењује да илегална трговина дивљим врстама доноси између 6 и 20 милијарди америчких долара годишње, међутим, легална трговина дивљим врстама доноси у истом временском периоду профит процењен на између 5 и 160 милијарди америчких долара (Sollund, 2013: 73). Сваке године у свету изда се 900.000 одобрења за легалан транспорт дивљег света, међутим, многе дозволе прибављене су фалсификовањем докумената, корупцијом или преваром (UNODC, 2016: 10).

У глобалном извештају о криминалитету против дивљег света, као један од резултата истраживања путем студија случаја истиче се управо да, када илегална трговина дивљим светом доспе у легалне комерцијалне токове, криминалци имају приступ много већим изворима потражње, у односу на оне које би имали само на „црном“ тржишту (UNODC, 2016: 10). Један од примера операција између, пак, два потпуно легална тржишта, јесте трговина афричким сивим папагајем: наиме, у земљама у којима постоји велики број ове врсте, као што су земље Централне Африке,

постоје врло мала ограничења која се тичу одузимања ове врсте из природних станишта, међутим, када на сцену ступи потражња из иностранства, на домаћим тржиштима ових земаља повећава се прикупљање и узгајање ове врста папагаја ради извоза, а што доводи до угрожености опстанка врсте (UNODC, 2016: 19).

Студије случаја такође показују да многи зоолошки вртови, фарме дивљег света, као и узгајање врста у заточеничким условима, могу играти улогу у „прању“ илегалне трговине дивљим светом (UNODC, 2016: 10). Такође, променљивост односно волатилност цена чини калкулацију криминалних прихода од илегалне трговине дивљим светом веома отежаном (UNODC, 2016: 10). Осим тога, вредност производа који потичу из илегалне трговине дивљим светом веома варира када се на исту дода легална цена: на пример, илегално прибављена кожа змије у вредности од 10 америчких долара може бити трансформисана у 10.000 америчких долара вредну дизајнерску торбу (UNODC, 2016: 20).

Ипак, Sollund истиче да би било погрешно говорити о финансијском губитку и добитку без узимања у обзир патње животиња и масовног уништавања биодиверзитета и екосистема (Sollund, 2013: 73). Нажалост, одређење трговине флором и фауном као легалне или илегалне руководи се нивоом угрожености која прети конкретној врсти (Sollund, 2013: 73). Међутим, уколико се постојећа легална трговина буде још дуго таквом сматрала, врло је вероватно да ће све више врста, све више природних станишта, али и Планета као комплексни организовани екосистем, ускоро бити доведени до тачке без повратка.

Илегална трговина супстанцама које оштећују озонски омотач

Илегална трговина супстанцама које оштећују озонски омотач (ozone-depleting substances – ODP) супротна је поменутом Монреалском протоколу.²⁶ Ове супстанце, као што су хлорофлуорокарбонати (chlorofluorocarbons - CFCs) и хидрохлорофлуорокарбонати (HCFCs) коришћени за производњу фрижидера, хлорин, бромин и друге супстанце, оштећују озонски омотач, док његово оштећење има даље штетне импликације (Banks et al, 2008: 1, 14).

Најразвијеније тржиште овим супстанцама формирало се у Сједињеним Америчким Државама, где високе увозне таксе на хлорофлуорокарбонате омогућавају кријумчарима прилику за илегалне тржишне операције, док се већина кријумчара

²⁶ Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (1987); <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201522/volume-1522-I-26369-English.pdf>.

користи чињеницом да поменути Монреалски протокол дозвољава трговину рециклираним хлорофлуорокарбонатима (што представља само привид, имајући у виду да је већина оваквих супстанци у реалности новопроизведена) (Banks et al, 2008: 15). Највеће тржиште штетним супстанцама налазило се 1995. године на Флориди, где је профит од кријумчарења ових супстанци био одмах испод профита од трговине кокаином (Banks et al, 2008: 15).

Ово интернационално кривично дело против животне средине у врло је тесној вези са загађењем и глобалним загревањем, о коме ће бити речи касније.

Илегално одлагање и транспорт опасног отпада

Иако је илегално одлагање и транспорт опасног отпада препознато као једно од међународних кривичних дела против животне средине, постојећи национални прописи који одређују легалне депоније и транспорт, као и они који одређују места где ће пословати фабрике, електране и нуклеарни реактори, не узимају увек у обзир безбедност људи, животиња, али и територија и граница других држава које се налазе у близини (Westerhuis, 2013: 198, 199). Важније, истраживања показују да се ове локације махом налазе на просторима маргинализованих група, које су самим тим додатно угрожене и дискриминисане (Westerhuis, 2013: 199). Са поштравањем регулативе о транспорту опасног отпада у Европи и Сједињеним Америчким Државама, корпорације, које су махом највећи произвођачи опасног отпада, охрабрују се да своје фабрике преместе на територије и области где не постоји стриктна контрола опасног отпада, као што су Мексико и Африка (White, 2008b: 5).

У вези с тим, посебне области интересовања криминолога јесу: улога организованих криминалних група у одлагању токсичног отпада; дискриминација по питању локације депонија, које се, као што је напоменуто, готово увек налазе у близини маргинализованих група; случајеви одлагања токсичног отпада на територијама земаља у развоју од стране „бескрупулозних“ корпорација; социо-културни контекст у коме локално становништво схвата или разуме шта загађује локалну природну средину; откривање природе и динамике овог облика криминалитета користећи медицинске и епидемиолошке доказе; и глобална трговина електронским отпадом (White & Heckenberg, 2014: 14, 15).

Осим претходног кривичног дела илегалне трговине супстанцама које оштећују озонски омотач, и ово кривично дело значајан је део ширег комплекса глобалног

загађења и глобалног загревања, које ће бити представљено у остатку наредног излагања.

Илегалан, непрописан и непријављен риболов

Илегалан, непрописан и непријављен риболов, као међународно кривично дело против животне средине, супротан је регулативи и контролним мерама установљеним и предузетим од стране регионалних организација за управљање риболовом (regional fisheries management organizations (RFMOs)) (Hayman & Brack, 2002: 5; Banks et al, 2008).

Ова регулаторна тела представљају организације основане на регионалном нивоу од стране држава које имају интересе у вези са риболовом за специфичне области, или интересе који се тичу миграторних врста риба (углавном туне) на ширим подручјима, а неке од њих су: Међународна комисија за очување атлантске туне (International Commission for the Conservation of Atlantic Tunas – ICCAT); Риболовна комисија за Западни и Централни Пацифик (Western and Central Pacific Fisheries Commission – WCPFC); Генерална риболовна комисија за Медитеран (General Fisheries Commission for the Mediterranean – GFCM); Северноатлантска организација за очување лосоца (North Atlantic Salmon Conservation Organization – NASCO); Комисија за очување антарктичких морских живих ресурса (Convention on Conservation of Antarctic Marine Living Resources – CCAMLR), као и многе друге.²⁷

На нивоу Европске Уније један од значајнијих докумената јесте Регулатива ЕУ о Заједничком систему за превенцију, сузбијање и елиминацију илегалног, непријављеног и непрописног риболова (2008).²⁸ Ипак, што се тиче овог кривичног дела, иако препознатог као интернационалног, државе су те које треба да имплементирају релевантне кривичноправне одредбе у своја национална законодавства, имајући у виду да раније поменута Вашингтонска конвенција не обухвата илегални риболов, већ једино илегалну трговину само одређеним врстама рибе, које углавном нису део комерцијалног риболова (UNODC, 2016: 85).

С друге стране, како White истиче, оно што је легално не значи да истовремено није штетно – наиме, и илегални и легални риболов, као што је аквакултура или

²⁷ Видети више: European Commission, Fisheries, Regional Fisheries Management Organizations: https://ec.europa.eu/fisheries/cfp/international/rfmo_en.

²⁸ Council Regulation establishing a Community system to prevent, deter and eliminate illegal, unreported or unregulated fishing (2008): <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008R1005&from=EN>.

експлоатација китова у „научне“ сврхе, одликују се широком лезом штетних последица (White, 2008b: 3).²⁹ White издваја пет облика илегалног риболова, имајући у виду природу самих његових облика, и с тим у вези акцију превенције:

1) комерцијални риболов, који подразумева огромни улов, тј. прекорачење квоте, и који такође загађује море;

2) рекреативни риболов, који укључује недозвољено пецање, као и прекорачење квоте;

3) дивљи риболов, који подразумева пецање у традиционалним, али страним водама, и такође пецање без дозволе;

4) масовни (large-scale) илегални риболов, који подразумева прекомерну експлоатацију одређених врста, као што су ајкуле; и

5) специјализовани илегални риболов, који подразумева експлоатацију угрожених врста за приватне колекционаре или у медицинске сврхе (White, 2008b: 3).

Посебан проблем представљају модерне технологије које се користе у риболову, а чија употреба има вишеструке штетне последице – прекомерна експлоатација, загађење, конфликт између традиционалних риболоваца с једне стране, и масовног комерцијалног риболова и масовног илегалног риболова с друге стране, а које се повратно негативно одражавају на егзистенцију риба, опстанак локалног становништва итд. (White, 2008b: 3).

White износи сјајан пример међузависности штетних фактора која се тиче односа људи према морским животињама, односно рибама, у одговору на питање: Шта је лоше у риболову?:

„Оно што људи чине рибама (прекомерно пецање, контаминирана храна) и њиховом окружењу (загађење, пренасељеност, лишавање станишта путем технологија које се користе за риболов на отвореном мору и у аквакултури) утиче на основе њихове природе (број, генетику, здравље).

Ове активности, повратно, утичу на оно што рибе чине људима (диоксини, канцерогени, недостатак хране) и њиховом окружењу (услуге, туризам, репутација, традиција, међународни односи), и тако имају утицаја на основе људске природе (извор хране, пословне

²⁹ О пореклу рибе за исхрану видети Приказ 1., стр. 307., и Приказ 3. и 4., стр. 309. О глобалној заплени кавијара, видети Приказ 2., стр. 308.

прилике, генетика, здравље)“ (White, 2007b, наведено према White, 2008a: 25).

Илегална сеча и трговина стаблима

Илегална сеча и трговина стаблима (прикупљање, транспортовање, купопродаја), иако признато као међународно кривично дело против животне средине, није регулисано на међународном нивоу, уколико искључимо оне врсте дрвећа заштићене Вашингтонском конвенцијом, већ је исто обухваћено националним прописима (Nauman & Brack, 2002: 5; Banks et al, 2008). Међутим, недостатак супранационалне легислативе не негира чињеницу да се ради о врло озбиљном глобалном проблему и озбиљном транснационалном криминалитету (Green et al, 2007: 94).³⁰

Илегална сеча има за последицу нестанак шума, угрожава опстанак њихових становника, доприноси поплавама, а једна од најзначајнијих последица је глобално загревање и климатска промена, стога што је чак једна петина укупне емисије гасова који стварају ефекат стаклене баште (greenhouse gas) узрокована пустошењем и нестанком шума (Banks et al, 2008: 1; Higgins et al, 2013; Green et al, 2007: 95).³¹

Осим тога, највећи део светског биодиверзитета налази се управо у оним областима у којима је стопа илегалне сече процењена умереном до високом (Stewart, 2014: 239). Посебно угрожене врсте су примати (велики мајмуни) - шимпанза, бонобо и горила у Африци, и орангутан у Азији (Solinge, 2010: 266; Green et al, 2007: 95). Штавише, иако кишне шуме покривају 6% Земљине површине, оне су станиште више од 50% познатих животињских и биљних врста (Solinge, 2008: 31).

Нажалост, 15-30% дрвета којим се тргује на глобалном нивоу потиче из илегалне сече и трговине дрветом (Stewart, 2014: 237). Важније, чињеница да илегална сеча и трговина дрветом није међу легислативним и правосудним приоритетима умногоме почива на схватању овог кривичног дела као злочина без жртве (victimless crime) (Stewart, 2014: 238).

Илегална сеча и трговина стаблима све су више област деловања организованих

³⁰ Један од неретких примера катастрофалних последица илегалне сече шума јесте нестанак популације Акунтсу (Akuntsu) из Бразила током осамдесетих година двадесетог века, као и угрожавање живота народа и племена на граници Бразила и Перуа, и популација из области тропских шума Амазона, Централне Африке и Југоисточне Азије (Westerhuis, 2013: 199; Solinge, 2010: 264). Још једно угрожено племе из долине Амазона у Бразилу је Ава (Awá), чији појединци су чак убијани од стране плаћеника великих корпорација и организованих криминалних група (Higgins et al, 2013). О овоме видети више у делу рада о анализама случаја, стр. 209, 210.

³¹ Податке о светском губитку стабала видети у Приказима 8. и 9., стр. 313.

криминалних група на транснационалном нивоу, које, руковођене превасходно двама факторима – високом профитабилношћу и ниским ризиком откривања, експлоатишу природне ресурсе и уништавају природна станишта (Banks et al, 2008: 2, 6; Solinge, 2010: 265).

Према извештају Светске банке, илегална сеча и трговина стаблима коштају земље у развоју 15 милијарди америчких долара фискалног губитка, а посебно су угрожене шуме Амазона, Западне и Централне Африке, и источне и југоисточне Азије, нарочито Индонезија (Banks et al, 2008: 2, 6, 7; Stewart, 2014: 237). Међутим, иако се овај облик криминалитета дешава на неким одређеним просторима, он је подстакнут потражњом на тржиштима богатих држава и подразумева међународну илегалну трговину (Banks et al, 2008: 6; Stewart, 2014: 237). Осим тога, ово кривично дело прате избегавање плаћања такси, фалсификовање докумената, корупција, илегални транспорт, али и друга кривична дела, посебно кривична дела насилног криминалитета (Banks et al, 2008: 6; Stewart, 2014: 239).³²

Иако не постоји супранационална легислатива која регулише илегалну сечу и трговину дрветом, на Светски дан животне средине – 5. јуна 2012. године – Интерпол је, у оквиру сарадње свог Програма за кривична дела против животне средине (Interpol's Environmental Crime Programme) и УН Програма за животну средину у Норвешкој (United Nations Environment Programme – UNEP), покренуо LEAF пројекат (Law Enforcement Assistance for Forests), који покрива све аспекте „шумског“ криминалитета (Stewart, 2014: 237). Овај програм бави се превасходно међународном реакцијом на све већу стопу организованог криминалитета у вези са илегалном сечом и трговином дрветом (Stewart, 2014: 237).

С обзиром на то да је први корак ка сузбијању и превенцији овог, као и осталих, међународних кривичних дела против животне средине међудржавна, односно глобална сарадња, недостатак легислативе и институционалног оквира ваљало би што пре надокнадити. Ово тим пре што су сви поменути облици међународног

³² Посебно се истиче политичка корупција и државни (и државно-корпоративни) криминалитет уопште, односно сарадња између великих корпорација, које се баве сечом и продајом дрвета, и државних званичника који их штите (Nauman & Brack, 2002: 8; Green et al, 2007: 96, 98). Нарочит проблем представља претерано издавање концесија и лиценци за сечу – у Индонезији чак дупло више у односу на дозвољену количину (Nauman & Brack, 2002: 33; Green et al, 2007: 96). Овакво стање у Индонезији умногоме користе велике корпорације (White, 2008a: 172; Green et al, 2007: 96). Репрезентативни пример међуповезаности владе и учинилаца зеленог криминалитета јесте случај индонезијског бизнисмена по имену Adelin Lis, који је 2007. године био оптужен за горепоменуто кривично дело, а који је ослобођен оптужбе уз помоћ индонезијског министра (White, 2008a: 270). О овом случају видети више у делу рада о анализама случаја, стр. 201-202.

криминалитета против животне средине повезани како међусобно, тако и са осталим кривичним делима зеленог криминалитета, на једном глобалном нивоу, а такође остварују и различите импликације на социо-културни и политички живот међународне заједнице.

Зелени криминалитет у вези са загађењем, глобалним загревањем и климатским променама

Зелени криминалитет који се тиче загађења, глобалног загревања и последичне климатске промене представља веома широк концепт који подразумева не само кривична дела, већ и девијантно понашање уопште које са собом носи штетне еколошке последице. Higgins и други, као и South, издвајају као четири специфична примера примарног зеленог криминалитета управо кривична дела и штете који се тичу: 1) загађења воде; 2) загађења ваздуха; 3) пустошења шума и загађења земље; и 4) штете и кривичних дела против животиња (non-human species) (Higgins et al, 2013; South, 2008: 190-193). Такође, један од доприносиоца фактора загађења је и одлагање отпада.³³

Чисти водени ресурси све се више смањују на глобалном нивоу, а они који постоје све више су подложни загађењу (Higgins et al, 2013). Већ смо поменули да је од 1992. до 2016. године умањење износило 26.1% (Ripple et al, 2017: 1027). Један од драматичних примера јесте еколошка катастрофа која се десила априла 2010. године у Мексичком заливу експлозијом нафтне бушотине BP Deepwater Horizon, која је, поред загађења воде и помора морских животиња, за последицу имала и губитак људских живота (Higgins et al, 2013).³⁴

Загађење ваздуха представља још алармантнији глобални проблем, и директан је узрок оштећења озонског омотача и климатске промене (Higgins et al, 2013). Осим што остварује катастрофалне последице по флору, фауну и водене ресурсе, загађење ваздуха је по процени Светске здравствене организације узрок преране смрти два милиона људи широм света на годишњем нивоу (Higgins et al, 2013).

Један од највећих фактора глобалног загревања јесте пустошење шума, односно илегална (али и легална) дрвосеча, која се сматра једним од најалармантнијих глобалних проблема (Banks et al, 2008: 3; Higgins et al, 2013).

Међутим, многи други чиниоци и те како доприносе глобалном загревању и

³³ Видети Приказе 11. и 12., стр. 315. и 316.

³⁴ Видети више о овом случају на стр. 220, 221.

даљим штетним последицама које из њега произлазе, било да се исти схватају као криминалитет у конвенционалном смислу или као зелени криминалитет у оквиру зелене криминологије.

Агрикултура, на пример, посебно када је у вези са прекомерном експлоатацијом ресурса, доприноси глобалном загревању и климатској промени услед тога што је потражња за храном у свету, као и за посебном врстом хране, у све већем порасту, а што имплицира експлоатацију и коришћење агресивне технологије за обраду земље; док с друге стране глобално загревање и климатска промена имају повратни утицај на агркултуру, а који се тиче начина коришћења земље, извора воде, демографских промена и миграција, али и безбедности становништва и потенцијалних конфликата (Brisman et al, 2014: 489).

Посебно је са овог аспекта значајан проблем конзумације меса, нарочито црвеног меса, а додаћемо - и узгоја животиња за млечне производе, посебно крава. Наиме, како би се постигао циљ постављен Париским споразумом о климатској промени (о коме ћемо више говорити у делу рада посвећеном правном аспекту), а који претпоставља одржање раста глобалне температуре на 2°, смањење глобалне конзумације меса јесте један од круцијалних корака ка овом циљу (Wellesley et al, 2015). Наиме, 15% емисије гасова који изазивају ефекат стаклене баште, на глобалном нивоу, потиче из сектора сточарства, што представља еквивалент емисијама штетних гасова свих превозних средстава на светском нивоу (Wellesley et al, 2015). Производња хране животињског порекла генерално захтева више ресурса и остварује већи утицај на животну средину у односу на производњу хране биљног порекла: производња меса говеда захтева 20 пута већу површину земље и емитује 20 пута више гасова који изазивају ефекат стаклене баште, мерено по јединици протеина, у односу на производњу биљног протеина; док производња меса свиња и кокоши захтева три пута већу површину земље и емитује три пута више штетних гасова у односу на производњу биљног протеина (Ranganathan & Waite, 2016). Додатно, производња меса говеда захтева и огромну количину воде, чији недостатак, с друге стране, представља значајан глобални проблем – чак једна трећина глобалне потрошње воде (global water footprint) одлази на производњу меса говеда (Ranganathan & Waite, 2016).

Говеда, наиме, захтевају огромну количину биљног протеина како би их људи касније „употребили“ за производњу анимализованог протеина, чиме овакав начин производње хране постаје неодржив тј. неекономичан (Ranganathan & Waite, 2016), а додали бисмо и бесмислен, округан, антропоцентричан, и коси се са принципима

правде врста, по којој животиње имају неприкосновено право на живот. О вези између конзумације меса и опресије према природи и жени говорићемо у трећем делу дисертације, приликом излагања о виктимологији зеленог криминалитета са екофеминистичког аспекта.

Истраживања, нажалост, показују да, услед раста светске популације, урбанизације и повећања прихода, сходно ће расти и потрошња животињских производа, и то за чак 80% у периоду од 2006. до 2050. године (потражња за месом говеда ће се повећати за чак 95%) (Ranganathan & Waite, 2016). Сједињене Америчке Државе налазе се на самом врху листе земаља у којима ће конзумација животињских производа наставити критички да расте, док се Европска унија налази на другом месту (Ranganathan & Waite, 2016). Истраживања такође приказују различите сценарије у случајевима смањења конзумације меса, јаја и млечних производа, као и везе између ових редукција и смањења емисија штетних гасова на глобалном нивоу (Ranganathan & Waite, 2016).

С друге стране, сагоревање угља, посебно у великим индустријама, производи гасове који доводе до ефекта стаклене баште (greenhouse gas), тако што повећана концентрација угљен-диоксида у ваздуху оштећује озонски омотач и на тај начин доводи до глобалног загревања (Davies, 2014: 7).³⁵

Што се тиче супстанци које директно оштећују озонски омотач (ODSs), заштита од Сунца смањена је услед пропуштања ултраљубичастих зрака који долазе у директан контакт са Земљином површином узрокујући глобално загревање, чије су даље последице, између осталог: болести коже, уништење флоре, урагани, снежне олује, топљење поларних капа,³⁶ повећање нивоа мора и с тим у вези учестале поплаве и смањење копна, ширење болести путем инсеката који прелазе велике географске целине и пространства, и многе друге (Banks et al, 2014: 3, 5; Lynch & Stretesky, 2014: 15, 25).

Према подацима НАСА, озонски омотач први пут је након 1988. године достигао свој највећи годишњи минимум, тј. рупа у озонском омотачу изнад Јужног пола смањена је први пут у 27 година 11. септембра 2017. године (Mersmann & Stein, 2017). Рупа у озонском омотачу изнад Антарктика формира се, наиме, током касне зиме на Јужној хемисфери када одбијајући сунчеви зраци катализују реакције

³⁵ Податке о емисији угљен-диоксида, угљен-монооксида и метана видети у Приказима 13-22., стр. 317-322. Податке о глобалној температури видети у Приказима 23-26, стр. 322-324.

³⁶ Видети Приказе 28. и 29., стр. 326.

хемикалија (емитованих људским активностима) које оштећују озонски омотач (Mersmann & Stein, 2017). Концентрација озона изнад Јужног пола септембра 2017. године достигла је свој минимум од 136 Добсонових јединица (број молекула озона потребан за стварање слоја чистог озона дебљине 0.01 мм при температури од 32 степена Фаренхајтове скале, тј. 0 степени Целзијусове скале, при атмосферском притиску једнаком оном на Земљиној површини) (Mersmann & Stein, 2017). Поређења ради, током шездесетих година двадесетог века, пре стварања озонске рупе, просечна концентрација озона изнад Јужног пола износила је 250 до 350 Добсонових јединица (Mersmann & Stein, 2017).

Међутим, научници објашњавају да је смањење озонске рупе у 2017. години углавном узроковано метеоролошким условима у антарктичкој стратосфери у време мерења (Mersmann & Stein, 2017).³⁷ Наиме, нестабилан и топао антарктички вортекс (стратосферски систем ниског притиска који се креће смером супротном казаљкама сата у атмосфери изнад Антарктика) утицао је на смањено формирање поларних стратосферских облака у нижој стратосфери (Mersmann & Stein, 2017). Формирање ових облака у ствари је први услов за покретање хемикалија у штетне реакције које оштећују озонски омотач (Mersmann & Stein, 2017). Међутим, ниво ових хемикалија и даље је изузетно висок, односно довољан да узрокује значајан губитак озона (Mersmann & Stein, 2017).

Такође, у вези са генералним импликацијама климатских промена, истиче се и проблем учесталости и озбиљности пожара, посебно шумских пожара, широм света. Иако не постоје релевантни подаци који би са сигурношћу потврдили да данас у свету, генерално тј. глобално, постоји тренд повећања процента земље захваћене пожаром, не спори се да је дошло до повећања процента земље погођене пожарима у одређеним регионима света, и до повећања самог временског периода сезона пожара, као и да климатска промена и промена у начину коришћења земље могу у будућности довести до великих промена у величини пространства захваћеног пожаром, озбиљности пожара и последицама пожара (Doerr & Santin, 2016: 7).³⁸

Важно је нагласити да су све активности зеленог криминалитета које се тичу загађења воде, земље и ваздуха веома тесно међусобно повезане, тако да неке представљају директан узрок глобалног загревања и климатске промене, док друге представљају индиректан узрок ових појава, као што је, на пример, одлагање токсичног

³⁷ Видети Приказ 27., стр. 325.

³⁸ Податке о глобалном подручју захваћеном пожарима видети у Приказу 10., стр. 314.

отпада (Lynch & Stretesky, 2014: 24).

Иако је глобално загревање управо то - „глобално“ – оно представља највећу „претњу двома најугроженијим категоријама са мало или нимало политичког гласа: сиромашним и будућим генерацијама света“ (UNDP, 2007: 2).

Доминантни учиниоци овог облика зеленог криминалитета јесу корпорације и велике индустрије, али и државна тела, војске и владине агенције, а посебно је са феноменолошког становишта значајна њихова симбиоза (state-corporate crime) (Kramer, 2014: 23, 27). Ипак, како оваква криминогена симбиоза више спада у домен секундарног, али не мање значајног и деструктивног криминалитета, њој ћемо више посветити пажњу приликом излагања о секундарном или симбиотичком зеленом криминалитету.

Екоцид

Имајући у виду планетарни проблем зеленог криминалитета, веома је важно истаћи да је инкриминација екоцида - који може бити како резултанта свих претходно наведених облика примарног зеленог криминалитета, тако и тежак облик било кога од њих појединачно - вероватно један од најзначајнијих покушаја борбе против зеленог криминалитета на интернационалном нивоу. Екоцид управо поврћује фундаменталне принципе енвајронменталне правде, еколошке правде и правде врста, речју – еко-правде (White & South, 2013: 16, 17).

Појам сличан екоциду конструисала је Berat, наиме – геоцид - као кршење права на здраву животну средину и здравља, путем интернационалне деструкције врста (Berat, 1993, наведено према Solinge, 2008: 26). Ипак, вероватно први аутор који је изнедрио појам екоцида био је раније поменути словеначки криминолог Печар (Janez Pečar), који је 1981. године дефинисао екоцид као намерну деструкцију животне средине, укључујући у овај појам, између осталог, разне еколошки штетне интервенције и одлагање отпада (Eman et al, 2009: 578).

Екоцид се дефинише као „штета великих размера, деструкција или губитак екосистема на датој територији, услед људске активности или других узрока, у тој мери да је мирно уживање „настањивача“ (inhabitants) те територије озбиљно умањено“ (Higgins et al, 2013).

Ова нова инкриминација предложена је априла 2010. године од стране

британске адвокатике Поли Хигинс (Polly Higgins)³⁹ Правној комисији Уједињених нација (United Nations Law Commission), као пети међународни злочин против мира у Римском статуту (Higgins et al, 2013; Kramer, 2014: 24). Међутим, Brisman и South примећују да, уколико би ова инкриминација ипак била прихваћена од стране Међународног кривичног суда, постојала би могућност да овај суд ограничи појам „настањивача“ (inhabitants) на људски елемент (humans), иако је превасходна тежња овај појам схватити у смислу „људи и осталих врста“, што имплицира и појам екосистем, јер људи у њему нису једини становници (Brisman & South, 2013: 38). Осим тога, иако Higgins издваја два типа екоцида – онај изазван људском активношћу и онај изазван силом природе (али који представља одговорност државе, односно владе) (Higgins et al, 2013), исправно је подвући да екоцид реално може бити узрокован само људском активношћу, било она директна или индиректна, јер би у супротном било бесмислено говорити о одговорности. У том погледу, дефиниција би требало да буде ревидирана.

Напоменућемо да је још 1995. године Gray дао дефиницију екоцида, али у оквиру скривљене грађанске одговорности, односно међународног деликта, који би могао постати међународни злочин - као извршење или пропуштање једне или више радњи, које омогућује или узрокује еколошку штету на масивној разини, кршећи дужност очувања човечанства (Gray, 1995: 216, 218). По њему, екоцид се састоји из намерних активности владе, организација и појединаца, које предузимају са свешћу да узрокују еколошку штету и да за њихове радње постоји алтернатива (Gray, 1995: 217, 218).

Екоцид, као међународно кривично дело, могао би да буде процесуиран или пред Међународним кривичним судом, или пред неком новом правосудном институцијом (Hall, 2013: 235). У том смислу, 2010. године учињен је предлог од стране Међународне академије наука о животној средини (International Academy of Environmental Sciences) Одбору Европског парламента за животну средину, јавно здравље и безбедност хране (Committee on the Environment, Public Health and Food Safety) (IAES, 2010), о конституисању две нове правосудне институције, а о коме ће бити више речи у оквиру трећег дела дисертације.

Екоцид управо представља покушај инкриминације, односно криминализације, оних људских активности (посебно огромне експлоатације природних ресурса, и

³⁹ О Поли Хигинс и њеном раду прочитати више на званичном вебсајту <http://pollyhiggins.com/>.

активности које доводе до климатске промене) које уништавају и умањују здравље и добробит екосистема и врста у њему, укључујући и људску врсту (White & South, 2013: 15). Штавише, климатска промена представља први пример екоцида, поред огромне експлоатације природних ресурса (White & South, 2013: 20, 28).

Учиниоци екоцида, или „енвиронменталног геноцида“, превасходно су државе и велике и моћне корпорације, посебно оне у области нафтне индустрије и индустрије угља (White & South, 2013: 16, 30; White & Heckenberg, 2014: 12). Осим примарног зеленог криминалитета, државе су посебно актори симбиотичког зеленог криминалитета – посебно услед нереаговања на огромну штету и виктимизацију причињену животној средини – а што представља саму срж екоцида (White & South, 2013: 25). Како Gray истиче, државе су извршиоци екоцида када њихова политика и активности, као и неразумно и неоправдано пропуштање регулације активности које су у оквиру њихове надлежности или под њиховом контролом, директно узрокују или омогућавају еколошку штету (Gray, 1995: 219).

С друге стране, иако се и појединци јављају као учиниоци екоцида (Ruggiero & South, 2013b: 17; Gray, 1995: 221), услед веома рестриктивне, уске дефиниције индивидуалне одговорности у оквиру међународног права, и имајући у виду далекосежне и обимне последице екоцида које се по његовој дефиницији захтевају, могућност успостављања индивидуалне одговорности умногоме је ограничена (Gray, 1995: 221).

Екоцид је тренутно имплементиран као кривично дело у националним законодавствима десетак држава (укључујући Вијетнам као прву, и Совјетски Савез пре распада) (Higgins et al, 2013), иако је, нажалост, искључен из нацрта међународних докумената.⁴⁰

„Бели“ криминалитет – генетски инжењеринг и биопиратерија

Такозвани „бели“ проблеми у оквиру зелене криминологије односе се на зелени криминалитет који је у вези са научним лабораторијама и применом нове технологије (White, 2008a: 98). Тако, овде можемо сврстати зелени криминалитет у вези са генетски модификованим организмима, као и биопиратерију.

Биопиратерија представља илегално и неовлашћено коришћење генетских

⁴⁰ Након распада СССР, неке од држава имплементирале су екоцид у своја кривична законодавства као злочин против мира и безбедности човечанства: Јерменија, Белорусија, Молдавија, Украјина, Грузија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан, иако оне нису земље потписнице Римског статута (Higgins et al, 2013).

информација живих организама са циљем стицања добити – посебно од стране научника у фармацеутској индустрији (Wilson-Wilde, 2014: 221). Међутим, многе велике корпорације, посебно оне са Запада, имају право интелектуалне својине над генетским материјалом (ДНК) преузетим из микроорганизама, биљака и животиња (Wilson-Wilde, 2014: 221; Carrabine et al, 2009: 192, 390). У биопиратерији највише страдају земље Трећег света и земље у развоју, њихови екосистеми, и њихово становништво (White, 2008a: 157).⁴¹

С друге стране, генетска модификација, према дефиницији Новозеландске краљевске комисије за генетску модификацију (New Zeland's Royal Commission on Genetic Modification) представља лабораторијско коришћење техника генетског инжењеринга које укључује:

- 1) брисање, умножавање, модификацију или премештање гена у живом организму;
- 2) трансфер гена из једног организма у други;
- 3) модификацију постојећих гена или конструкцију нових гена и њихову инкорпорацију у организам; и
- 4) коришћење наредних генерација или потомства модификованих организама на било који од наведених начина (White, 2008a: 159).

Овакве модификације најчешће се користе у производњи хране, за стицање огромног профита моћних корпорација, као и појединих држава (White, 2008a: 159, 160). Семе генетски модификоване хране често садржи елементе других врста или бактерије уз помоћ којих се биљка бори против болести, пестицида и хербицида (Gray & Hinch, 2015: 108). Осим тога што моћне корпорације врше притисак на земље широм света да прихвате генетски модификоване усеве и храну, и угрожавају аутономију пољопривредних произвођача, генетски модификовани организми негативно утичу на укупан биодиверзитет, док су студије о безбедности генетски модификоване хране за здравље људи и животиња веома контроверзне (White, 2008a: 159, 160; Gray & Hinch, 2015: 98; White & South, 2013: 2; Hilbeck et al, 2015: 2, 6).

⁴¹ South наводи случај биопиратерије из 1986. године, када је један амерички бизнисмен успео да добије право патента на врсти јединствене амазонске винове лозе Ауаһуаска, и тиме угрози живот локалног народа и одузме њихову традицију (South, 2007: 239, наведено према White, 2008a: 157). О овом случају видети више на стр. 216.

Убијање, злостављање, злоупотреба и експлоатација животиња (терицид)

У оквиру традиционалне криминологије и виктимологије, животињама као жртвама, односно кривичним делима против животиња, није посвећена дужна и неопходна пажња. У оквиру зелене криминологије, пак, штета нанета животињама не сагледава се само кроз призму криминалитета, већ посебно кроз призму неправде и виктимизације која није инкриминисана, а која је чак у извесним случајевима и правно допуштена.

У зеленој криминологији, наиме, кључни појам за конструисање појма криминалне активности и њених последица јесте патња животиње, а не да ли је иста активност инкриминисана или није, имајући у виду чињеницу да је патња животиња највише у вези са правно допуштеним, легалним активностима и структурама, као што су кланице и фарме (White, 2013: 21), али и зоолошки вртови, циркуси, аква паркови, ловишта, лабораторије и индустрија коже и козметике.

Поред, дакле, већ поменуте илегалне трговине дивљим животињама као међународног кривичног дела против животне средине, и поред низа кривичних дела извршених према животињама од стране колектива и појединаца, постоје још многи други криминални аспекти животињске патње на глобалном нивоу, који се дешавају под окриљем закона.

Овакав криминолошки став посебно долази до изражаја у оквиру поменуте криминологије специзма (speciesist criminology), као и у оквиру правде врста (species justice), која конструира појам причињене штете имајући у виду да животиње имају неприкосновено право да не трпе злоупотребу и патњу, било да је у питању повреда и патња причињена појединачној животињи, било да је у питању институционална злоупотреба, и било да је у питању штета причињена животињама која проистиче као последица еколошки штетне људске активности на глобалном нивоу (Wyatt et al, 2013: 4; White, 2013: 25). Специзам, као постављање интереса једне врсте испред интереса других врста, у себе инкорпорира дискурс, идеологију, и организацију и деловање социјалних институција које доприносе злостављању и злоупотреби животиња (Sollund, 2008a: 4).

Антропоцентрично одређење штете причињене животињама у многобројним међународним документима, као и у националним законодавствима, концентрише се на ону штету која би имала последице по људски елемент; другим речима, штите се они природни ресурси и екосистеми и животиње у њима од којих људи могу имати

користи, постављајући интересе људи изнад свих осталих врста (Wyatt et al, 2013: 6, 7; White, 2013: 20; Goyes, 2015: 180). Због тога, управо оно у чему су зелени криминолози сагласни јесте да највећу претњу природи, а тиме и животињама, представља систем заснован на експлоатацији животиња, људи и природних ресурса, који фаворизује интересе моћне мањине (White, 2013: 26).

Врло је дискутабилно на основу чега је људска врста привилегована у односу на животиње и природу, по питању права на живот, телесни интегритет, и слободе, управо услед тога што су људи само један део укупне биосфере и једна од врста у њој (Pemberton, 2014: 69), односно што људи, животиње и планета представљају једну међусобно зависну целину (Sollund, 2008a: 4).

Goyes, имплицирајући управо злоупотребу животиња, с правом истиче да „уколико штетна ситуација постоји, али се њено дешавање, значење или импликације ефективно поричу, тада се акција против ње избегава и ствара се могућност да таква ситуација опстане“ (Goyes, 2015: 170). Овакав „психолошки одбрамбени механизам“ из социологије порицања Стенлија Коена, где субјекат подсвесно покушава да потисне непријатно сазнање, доводи до најгорег могућег исхода, наиме – изостанка реакције (Goyes, 2015: 170; Cohen, 2001: 1).

Различите људске радње које изазивају смрт животиње, било да су исте правно дозвољене или илегалне, друштвено прихватљиве или неприхватљиве, намерне или нехатне, активне или пасивне, извршене од стране појединца над поједином животињом, извршене колективно или извршене у оквиру већих друштвених институција и система; које се, између осталог, дешавају у оквиру: интензивног узгајања, лова и риболова, илегалне трговине, вивисекције, милитаризма, загађења и климатске промене, од стране Веирне означене су једним појмом – *териоцид* (theriocide) (Beirne, 2014: 55).

Људи масовно експлоатишу и убијају милијарде животиња под окриљем различитих активности: за храну, одећу, забаву, експерименте..., а услед друштвеног уважавања људских интереса изнад интереса животиње „до те мере да су чак и тривијални људски интереси, као што је уживање у укусу животињског (non-human) меса, изнад било каквих интереса телесног интегритета и континуираног живота који има животиња (non-human)“ (Svärd, 2008: 168). Број злостављаних и убијених животиња у криминолошким студијама јако је тешко одредити и прецизирати, а у неким случајевима за то ни не постоји призната методологија (Lynch & Stretesky, 2014: 94).

Један од застрашујућих примера бесмисленог злостављања животиња у лабораторијама одељења за арктичку биологију Универзитета у Тромсоу (University of Tromsø, The Arctic University of Norway) представља Sollund:

„...Користи се шест фока. Тренирају се да роне прикачене за даску. Буши се рупа у лобањи и гвоздена цев се поставља и фиксира шрафовима и цементом. Касније се кроз цев термометар поставља у мозак. Додатно, цеви се постављају у артерије и вене у плућима животиње. Две недеље након операције, фоке ће ронити, прикачене за даске, тако да истраживачи могу мерити промене у мозгу и плућима. Сврха је проучавати како се мозак хлади када фока рони.“ (Sollund, 2008b: 114).

Истраживања и експерименти у којима се животиње убијају некада се ни са становишта антропоцентризма не могу оправдати научним напретком. У онколошким студијама, на пример, већина истраживања која укључују тестирање хемикалија на животињама спроводе се након сазнања да исте хемикалије изазивају рак код људи (катастрофалан пример представља подвргавање 240 паса биглова инхалирању дима 4000 цигарета током двогодишњег периода, да би се установило да пси имају рак плућа) (Sollund, 2008b: 115). Штавише, многи медицински експерименти над животињама нису подобни да произведу валидне резултате који би се могли употребити у хуманој медицини, услед разлика у физиологији људи и животиња, те стога хиљаде људи на годишњем нивоу умире због непредвиђених нус-појава лекова тестираних на животињама (Sollund, 2008b: 115).

С друге стране, масовно убијање животиња у кланицама значајно је и за проучавање насилног криминалитета уопште, уколико узмемо у обзир такозвану Синклерову хипотезу (the Sinclair hypothesis) да се склоност ка насилном криминалитету повећава код оних људи чији посао укључује рутинско клање животиња (Fitzgerald, 2009: 159).⁴² У криминалитет против животиња који се такође одражава на насилни криминалитет уопште убраја се и убијање животиња на путевима коришћењем моторног возила, тзв. animal freeze killing (Green, 2002: 5, 6).⁴³

⁴² Ову хипотезу представио је амерички писац Upton Sinclair у књизи *The Jungle* 1905. године (Fitzgerald, 2009: 158).

⁴³ Green истиче да freeze killing - убијање животиња, посебно дивљачи као што је јелен, тако што се животиња заслепљује фаровима моторног возила, што узрокује њену укоченост (freeze – енг. замрзнути) и тиме немогућност избегавања удараца моторног возила – представља управо једну врсту ловокрађе,

Остали облици окрутности према животињама укључују намерно акутно злостављање животиња, посебно кућних љубимаца, зоофилију и бестијалност,⁴⁴ борбе петлова и борбе паса, (навешћемо и борбе бикова које су потпуно легалне у појединим земљама), а чији учиниоци се одликују заједничком карактеристиком ниске самоконтроле, где животиње представљају инструменте за превазилажење фрустрације (Green, 2002: 8, 9).

2.1.2.2.2. Секундарни зелени криминалитет

Секундарни зелени криминалитет, као што смо напоменули, односи се на резултат илегалних активности, као и занемаривања и пропуштања од стране влада и корпорација (Carrabine et al, 2009: 394), тј. производ је искоришћавања пратећих услова еколошке штете или кризе, као што је, на пример, развијање илегалних тржишта, а такође може бити и резултат кршења еколошког права од стране самих држава (Higgins et al, 2013). Секундарни зелени криминалитет доводи до индиректне виктимизације у поређењу са примарним зеленим криминалитетом, што не значи да исти треба занемарити или посматрати као криминалитет другог реда, јер су његове последице једнако озбиљне.

Иако се превасходно односи на радње пропуштања од стране држава и корпорација, Potter проширује ову категорију зеленог криминалитета на, као што смо раније напоменули:

1) корпоративни криминалитет који се односи на избегавање поступања по прописима о заштити животне средине (корупција са циљем спречавања поштовања прописа, илегално одлагање отпада, и преваре у вези са „затамњивањем“ нивоа загађења);

2) организовани криминалитет трговине угроженим и ретким врстама;

3) криминалитет репресије према опозиционим групама (где државе, корпорације и други моћни ентитети настоје да угуше кампање против дела којима се наноси штета животној средини); и

4) криминалитет протеста (који се односи на кршење права животне средине од

стога што у таквим условима животиња постаје веома лак плен, лишена могућности да избегне сигурну смрт, коју иначе има у условима лова, те се стога ово кривично дело одликује изузетном малициозношћу (Green, 2002: 9). Учиниоци овог кривичног дела могу имати мотив користољубља, али и мотив просте забаве, односно демонстрације моћи над жртвом, а ради задовољења фрустрације (Green, 2002: 10).

⁴⁴ Бестијалност се односи на насилни сексуални чин са животињом који се дешава једновремено, односно акутно, док се зоофилија односи на сексуалну преференцију где је животиња сексуални објекат (Walton, 2001: 19, цитирано према Green, 2002: 8, 9).

стране различитих индивидуа, група и заједница, а који се карактерише исказивањем отпора према примени прописа еколошког карактера) (Potter, 2014: 10, 11).

Како сматрамо да илегално одлагање отпада и организовани криминалитет биљним и животињским врстама припадају примарном зеленом криминалитету, пре свега, с обзиром на директну штету нанету природи, а онда и стога што су исти препознати као међународна кривична дела против животне средине, из Потерове типологије секундарног зеленог криминалитета ћемо њих издвојити, те се концентрисати на: државно-корпоративни криминалитет избегавања тј. пропуштања, односно неспровођења релевантних прописа, а што доводи до еколошки значајне штете; криминалитет репресије; и криминалитет протеста.

Државно-корпоративни секундарни зелени криминалитет

Државно-корпоративни секундарни зелени криминалитет односи се, пре свега, на пропуштање предузимања неопходних радњи са циљем спречавања зеленог криминалитета, односно штетних еколошких последица. Овде, осим очигледних радњи пропуштања (усвајања и примене релевантне регулативе или јавних политика) које остварују последице зеленог криминалитета, спадају превасходно оне еколошки штетне радње које у ствари представљају правно допуштено понашање (Ruggiero, 2015: 82).

Као најизразитији пример можемо поменути глобално загревање и пратећу климатску промену. Истиче се да је пропуштање да се спречи глобално загревање управо криминалног карактера (White & South, 2013: 25). White и South наводе пример државне подршке ризичним индустријама у Сједињеним Америчким Државама, Канади и Аустралији, која се тиче: индустрија угља, нафте и других ризичних, односно „прљавих“ („dirty“) индустрија; извлачења угља путем хидрауличних фракција и других активности штетних по обрадиву земљу; нафтних бушотина; великих рудника и отворених ископавања (open-cut mining), а што представља директно одступање од међународних инструмената који се тичу емисија угљен-диоксида и њиховог опорезивања (White & South, 2013: 27). Најзначајнији, у том смислу, јесте Кјото протокол из 1998. године, по коме се државе потписнице обавезују на редукацију штетних гасова, посебно угљен-диоксида, са циљем спречавања глобалног загревања.⁴⁵ Међутим, како се по овом документу од држава потписница очекује да испуне

⁴⁵ Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, 1998, p. 2; <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>.

стандарде смањења емисије штетних гасова путем одређених механизма финансирања пројеката, у свету су присутни бројни случајеви злоупотребе, преваре и корупције у вези са истима, посебно у земљама у развоју (Walters & Martin, 2014: 123, 124).

Према подацима платформе Global Carbon Atlas за 2016. годину, првих десет земаља са највећом стопом емисије угљен-диоксида (MtCO₂ – метричка тона угљен диоксида) јесу Кина, САД, Индија, Русија, Јапан, Немачка, Иран, Саудијска Арабија, Јужна Кореја и Канада, док се од 216 земаља Србија налази на незавидном 64. месту са 45 MtCO₂ (Global Carbon Atlas, 2017a).

Додатно, у условима економске и фискалне кризе која потреса свет и Европу, смањење бриге за животну средину и редукција њене заштите, с једне стране, и повећано присуство еколошки штетних активности са циљем стицања профита, с друге стране, представља додатни проблем на глобалном нивоу, како у метрополама, тако и на периферији (White & South, 2013: 31).

Као секундарни криминалитет чији су учиниоци управо држава и корпорације, можемо издвојити и такозване парадоксалне штетне активности (paradoxical harm), које се оправдавају наношењем штете на једном месту како би се спречила штета на другом (загађење једног дела планете на одређени начин како би се спречили други облици загађења; промовисање неонских сијалица са циљем уштеде енергије, али које садрже живу; складиштење емисија угљен-диоксида, али које потом одлазе у дубоке нивое земље и мора итд.) (White & South, 2013: 25).

Државе и корпорације користе се криминолозима добро познатим техникама неутрализације, како би порекли постојање штете и своју одговорност:

- 1) порицање одговорности (да је људска активност извор штете);
- 2) порицање штете (повреде) (у смислу да су природне катастрофе управо то – природне и нормалне);
- 3) порицање жртве (непризнавање виктимизације, посебно у односу према сиромашнима и земљама Трећег света);
- 4) осуђивање оних који осуђују (превасходно научника који се баве климатским променама); и
- 5) позивање на виши интерес (економски) (White & South, 2013: 29).

Иако по логици капитализма повећање производње и економски раст треба да доведу до јавног благостања, односно добробити, по раније поменутој теорији производне траке, повећање продуктивности умањује потребу за радном снагом и доводи до смањења зарада, док се истовремено истиче да постоји мало доказа о

повезаности економског просперитета и јавне добробити (Long et al, 2014: 266). Стога, по овој теорији, државе морају имати обавезу да штите јавност од масовних штета, као што је еколошка дезорганизација (Long et al, 2014: 266).

Дакле, пропуштање дужних радњи државе и активности државе супротне успостављеној еколошкој политици су, као што смо видели, криминалног карактера. Очигледан проблем представља немогућност, или боље речено неспремност државе, да утиче на тржишну економију у сфери капитализма, иако држава сноси примарну одговорност за крајњу фазу економског процеса, када је штета већ учињена (Ruggiero, 2015: 91). Како Brisman и South истичу, држава се у неолибералном дискурсу „богатства и слободе“ према штетним активностима корпорација односи или по принципу „то је за више добро“ или по принципу „не постоји доказ стварне штете“ (Brisman & South, 2015: 31).

Штавише, некада економски просперитет није примарни интерес државе, услед кога она врши пропуштање заштите од еколошки штетних последица (Ruggiero, 2015: 82). То је случај са подмићивањем владиних званичника за подршку штетним корпоративним активностима, који са лобистима креирају односе који, како Ruggiero истиче, опонашају оне карактеристичне за организовани криминалитет (Ruggiero, 2015: 82).

Криминалитет репресије

Криминалитет репресије, као део секундарног зеленог криминалитета, односи се на кршење закона од стране државе или других моћних колектива, као што су корпорације и организоване криминалне групе, а у покушају да се сузбије и спречи спровођење прописа заштите животне средине, као и да се угуше протеси, кампање и покрети за њену заштиту (Potter, 2014: 10). Овај облик зеленог криминалитета представља страховита кршења људских права, иза којих се крије углавном један мотив – профит.

Један од примера малициозних начина вршења овог облика криминалитета јесте такозвана *ketling* техника, посебно присутна у пријављеним случајевима из Велике Британије, где се припадници полиције инфилтрирају у покрете за заштиту животне средине, те током протеста намерно ескалирају насиље међу члановима покрета (Potter, 2014: 10).

Катастрофални пример државне репресије према опозиционим групама потиче из 1985. године са Новог Зеланда, када је једрењак организације за очување животне

средине Greenpeace потонуо у експлозији подметнутој од стране агената француске владе, као одговор на протест активиста против нуклеарних вежби (Carrabine et al, 2009: 394).⁴⁶ Нажалост, оваква кривична дела репресије државе, посебно она у вези са протестима против нуклеарних постројења и оружја, веома се тешко откривају и доказују, управо услед тајности која карактерише активности које се тичу нуклеарног оружја и постројења (Carrabine et al, 2009: 395).

Poulos и Haddad су у свом истраживању насиља према групама за заштиту животне средине широм света дошли до запањујућих резултата: посматрајући 175 случајева протеста група за заштиту животне средине на глобалном нивоу, 37% протеста укључивало је насилну репресију; 56% случајева насиља било је управљено према маргинализованим групама; док су се случајеви насилне репресије према протестима углавном дешавали на просторима глобалног Југа - у Латинској Америци и Азији (Poulos и Haddad, 2016: 1).

Према последњем годишњем извештају Global Witness, између 2010. и 2015. године најмање 109 активиста било је убијено у Хондурасу од стране полиције, што ову државу чини најопаснијом земљом на свету по активисте за заштиту животне средине, посматрајући стопу убистава по глави становника (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27). Овај годишњи извештај управо је посвећен Бerti Касерес (Berta Cáceres), убијеној активисткињи из Хондураса, која је била на функцији генералне координаторке асоцијације организација које се баве заштитом права урођеничког становништва (COPINH - Civic Council of Popular Indigenous Organisations of Honduras) (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27). Berta Cáceres убијена је због протеста против изградње бране Agua Zarca 2. марта 2016. године, након бројних претњи смрћу, отмицом и силовањем, упућених њој и њеној породици (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27).⁴⁷

У Хондурасу (Bajo Aguan Valley), између јануара 2010. и марта 2011. године, 23 убиства фармера десила су се услед спорова око земље (Euroactiv, 2011, цитирано према Walters & Martin, 2014: 101). У овој области у Хондурасу забележени су системско гушење протеста и репресија према локалном становништву од стране владиних званичника у сарадњи са приватним обезбеђењем, укључујући убиства, мучења и отмице (International Federation of Human Rights, 2011, цитирано према Walters & Martin, 2014: 101).

⁴⁶ Видети више на стр. 252-254.

⁴⁷ Видети више о овом случају на стр. 211-212.

Серија насиља према члановима покрета за животну средину, од којих најсвежији брутални примери потичу из октобра 2016. године, довела је до тога да Amnesty International прогласи Хондурас „непрепоручљивом“ зоном (no-go zone) за активисте покрета за животну средину (Amnesty International, 2016a). Само нешто више од месец дана пре објављивања овог чланка, Amnesty International такође је известио да су управо Хондурас и Гвatemala најопасније земље на свету за активисте покрета за заштиту животне средине (Amnesty International, 2016b).

Боливија такође пружа пример бруталне репресије према припадницима протестних акција. Наиме, 1998. године један седамнаестогодишњак убијен је од стране боливијске војске, као резултат протеста против приватизације водоводног система (Barlow, 2008: 102-106, наведено према McClanahan, 2014: 403, 404).⁴⁸

Овакав обим и дистрибуција зеленог криминалитета репресије умногоме говори о угрожавању како животне средине, тако и људских права, управо на просторима неразвијених држава које су богате природним ресурсима, а сиромашне легислативном и институционалном заштитом, а које превасходно постају доминантна мета учинилаца зеленог криминалитета.

Криминалитет протеста⁴⁹

Криминалитет протеста, као облик секундарног зеленог криминалитета, подразумева, односно обухвата, оне активности мање моћних појединаца и колектива, превасходно побуну и протест, које су предузете у покушају спречавања спровођења одређених еколошких, односно прописа за заштиту животне средине (Potter, 2014: 11). Овде углавном спадају активности протеста против државне политике заштите, одржања и унапређења животне средине, а које групе становништва спроводе услед тога што њихова егзистенција зависи од илегалних активности које држава жели да сузбије – илегална сеча шума, илегално ископавање руде и метала, ловокрађа, узгајање

⁴⁸ Видети више о овом случају на стр. 213-214.

⁴⁹ Криминалитет протеста, у смислу секундарног зеленог криминалитета, не треба мешати са криминалитетом протеста чији учиниоци су појединци и групе које протестују против одређеног система, посебно против различитих државних активности, због којих се осећају угроженим. Криминалитет протеста у овом другом смислу спада у домен терцијарног зеленог криминалитета, односно криминалитета који се чини као одговор на виктимизацију, и исти ће бити објашњен у одговарајућем делу рада. Треба још напоменути да криминалитет протеста у овом другом смислу бива најчешће управо тако означен – као криминалитет – без обзира да ли су извршене радње заиста криминалне, или представљају претњу по државне интересе или неке друге интересе које држава штити. С друге стране, криминалитет протеста у смислу секундарног зеленог криминалитета односи се на управо оне радње појединаца и група усмерене на спречавање спровођења одређених еколошких прописа. Ради се, дакле, о протесту против прописа, протесту против еколошке заштите.

опојних супстанци и друге (Potter, 2014: 11). Овакав облик секундарног зеленог криминалитета стога се превасходно дешава на просторима сиромашних и држава у развоју (Potter, 2014: 11).

Један од илустративних примера јесте протест у региону Пуерто Малдонадо (Puerto Maldonado) у Перуу 2012. године, као одговор на државну забрану илегалног ископавања руде злата (цурење живе, коришћене приликом ископавања, у водени систем, довело је до тровања риба и животиња, као и људи који су користили исте у исхрани) (Potter, 2014: 11). Како је опстанак многих локалних заједница зависио од ове илегалне активности, државна забрана код њих је изазвала насилну побуну и протест, а на који је и држава насилно узвратила (Potter, 2014: 11).

Други, не тако бруталан пример долази из Бразила 2011. године, када су се у Сао Паолу збили двоструки протести у процесу доношења новог закона о заштити животне средине – с једне стране протест фармера, који су захтевали да се усвоји закон који ће им дозволити да 50% својих шума у долини Амазона претворе у обрадиву земљу, уместо досадашњих 20%, а с друге стране протест активиста за заштиту животне средине, који су тврдили да ће нови закон допринети пустошењу шума (The San Diego Union Tribune, 2011).

2.1.2.2.3. Терцијарни зелени криминалитет

Терцијарни зелени криминалитет обухвата кривична дела учињена као резултат зелене виктимизације, односно, прецизније, која чине жртве зеленог криминалитета као одговор на виктимизацију (Potter, 2014: 11). Potter, као што смо напоменули раније, дефинише четири категорије овог типа криминалитета:

1) криминалитет као одговор на штету нанету животној средини (протести и акције, који могу бити и насилног карактера);

2) криминалитет као одговор на ускраћивање ресурса (који може укључивати крађе, насиље, па чак и међудржавне сукобе и рат);

3) криминалитет као резултат изложености еколошкој штети (пре свега, који је резултат изложености климатским променама, глобалном загревању, али и изложености тешким металима); и

4) криминалитет повезан са променама економских или културолошких услова (имовински криминалитет услед економских депривација, развијање илегалних тржишта и др.) (Potter, 2014: 12-16).

У оваквој категоризацији може се приметити извесна градација, уколико се

посматра директност/индиректност виктимизације. Напоменућемо да се кривична дела која спадају у овај тип криминалитета не морају нужно убројити у зелени криминалитет схваћен у ужем смислу (који подразумева еколошки штетне активности), односно кривична дела не морају бити у вези са нарушавањем животне средине. Ипак, како су ове активности импликација, односно резултат зеленог криминалитета, ова чињеница оправдава њихово категорисање као терцијарног зеленог криминалитета.

Како долази до терцијарног криминалитета? Наиме, слично као поклапање жртве и учиниоца присутно код многих примера трговине људима, и у оквиру зеленог криминалитета дешавају се процеси који доводе до тога да жртва постане учинилац неког облика криминалне активности (Hall, 2013: 229). Један од илустративних примера је да се, као последица различитих штетних активности еколошке деградације, која доводи до смањења залиха и повећања цене хране, произвођачи могу одлучити на кривотворење, односно лажирање прехранбених намирница, док посебан ризик представљају најсиромашније групе, које се могу прикључити илегалним тржиштима хране (Hall, 2013: 229). Још даљи проблем представља ризик да се оваквим тржиштима управља уз помоћ насиља, претњи, па и уз истовремено бављење другим облицима криминалитета, као што су трговина дрогом, оружјем, организовање проституције, а што води опет новим жртвама (Hall, 2013: 229).

Специфичну проблематику представљају и нове криминализације везане за процес преласка од жртве еколошке промене до учиниоца зеленог криминалитета, као што је пример оснивања природних резервата у Африци (Hall, 2013: 229). Наиме, резервати не би били основани да није дошло до изумирања угрожених врста услед различитих људских активности (ловкрађе, лова, пустошења шума), те у том смислу посебан проблем представља чињеница да треба подићи колективну свест код локалног становништва, чије радње су постале инкриминисане оснивањем резервата (као што је лов у резерватима), о узроцима и последицама новоуспостављених прописа.

Терцијарни криминалитет протеста

У оквиру терцијарног криминалитета, вероватно највећу пажњу зелених криминолога, али и јавности уопште, изазива терцијарни криминалитет протеста, или, како га је Potter означио – криминалитет протеста и акција (па и насилних) као одговор на зелену виктимизацију (Potter, 2014: 12). Протести жртава зеленог криминалитета

могу ескалирати до насилне побуне, чак и оружане, која подразумева уништење и оштећење имовине, као и интерперсонално насиље, што се посебно дешава у ситуацијама када жртве имају много мање политичке и економске моћи у односу на учиниоце зеленог криминалитета против којих протестују (Potter, 2014: 12).

Овакав протест може попримити облик реактивног, проактивног, или емпатичког протеста, односно представљати њихову међуусловљеност: реактиван, као одговор на претрпљену виктимизацију; проактиван, као супростављање будућој виктимизацији; и емпатијски или симпатетички, који такође може бити реактиван или проактиван, и који је израз протеста против виктимизације оних који сами не могу протестовати против своје виктимизације, наиме, животиња, екосистема, и природе уопште (Potter, 2014: 12).

Примери оваквог облика криминалитета су бројни. Један од њих је детонирање електричних бандера угља бакра експлоатисаног од стране компаније Rio Tinto, као знак протеста локалног становништва на острву Bougainville у Папуа Новој Гвинеји, а што је резултирало пролонгираним конфликтом између локалног становништва, поменуте компаније, полиције и аустралијске Владе, укључујући оружаном насиље (Williams, 1996, цитирано према Potter, 2014: 12). Још један пример је случај саботаже и насиља од стране локалног становништва у Огониленду, Нигерија (Ogoniland), као одговор на еколошку деструкцију проузроковану од стране нафтне компаније Shell (Williams, 1996, цитирано према Potter, 2014: 12).⁵⁰

Криминалитет протеста је, дакле, као што смо напоменули, везан за оне групе са мало или нимало политичке моћи, било да се дистрибуира на подручјима угрожених група, као што су земље Трећег света и уопште земље у развоју, било да се дистрибуира широм света, вршен у њихово име, тј. у име најугроженијих категорија. С тим у вези, терцијарни криминалитет протеста јавља се и као горе поменути емпатијски или симпатетички протест и побуна, нарочито када се исти односи на заштиту и борбу за права животиња.

Само један од многобројних примера емпатијског протеста и побуне представља насилан улазак у лабораторију Универзитета у Калифорнији у граду Riverside 1985. године од стране покрета Animal Liberation Front, како би спасили Britches, макаки мајмуна старог три недеље, који је умирао у жичаном кавезу са

⁵⁰ О бруталној државној реакцији на протесте Ogoni народа видети више на стр. 196-197; о конфликтима у Папуа Новој Гвинеји видети више на стр. 204-206.

зашивеним очима (Best & Nocella II, 2004: 22).⁵¹

Неколико месеци пре тога, овај покрет изазвао је велику медијску и пажњу јавности када је извршен насилан улазак у просторије истраживачке лабораторије за повреде главе Универзитета Пенсилванија у Филадельфији, где су вршени сурови експерименти на бабунима од стране др Томаса Генарелија (Thomas Gennarelli), којом приликом су одузети видео снимци са бруталним садржајем злостављања животиња, а који су потом емитовани на националној телевизији (Singer, 1985, 10).⁵²

Једна од глобално присутних феноменолошких тенденција јесте да су у многим случајевима и ненасилни и насилни протести жртва зеленог криминалитета криминализовани од стране државе, некад до те мере да се исти означавају као еко-тажа (еколошка саботажа, есо-tage) или еко-тероризам (Potter, 2014: 13). Један од примера јесте хапшење активистиње (Allana Beltran) у Тасманији 2007. године, зато што је седела на великом трношцу обучена као анђео, протестујући против сече древне шуме (White, 2008a: 205). Штавише, полиција је након хапшења затражила накнаду штете за трошкове због присуства на протестима (Worley 2007: 7, цитирано према White, 2008a: 205).⁵³

Узимајући у обзир тренутну и будућу еколошку деградацију, број оваквих протеста, посебно насилних, као и снажнији (репресивнији) одговор на исти (у виду криминализације или секундарног криминалитета репресије), могу се оправдано очекивати у будућности (Potter, 2014: 13; White, 2008a: 252). Светла чињеница је, пак, да је „историја правне реформе изграђена управо на оваквим тензијама“ (White, 2008a: 252).

Терцијарни криминалитет као одговор на ускраћивање ресурса

Овај облик терцијарног криминалитета обухвата различите облике имовинског и насилног криминалитета, који чак могу ескалирати до рата и грађанских конфликта, а који су узроковани ускраћивањем ресурса, посебно хране, и пратећим повећањем потражње за истима (Potter, 2014: 13). Учиниоци овог облика терцијарног зеленог криминалитета су појединци, групе, али и државе (Potter, 2014: 13).

Репрезентативне примере терцијарног криминалитета учињеног од стране појединаца и група, а као последица ускраћивања ресурса, представљају обијања и

⁵¹ Видети више на стр. 222.

⁵² Видети више на стр. 223-224.

⁵³ Видети више на стр. 250.

крађе уобичајени током периода великих катастрофа (Potter, 2014: 13). У оквиру студија које се баве катастрофама и несрећама, посебно у оквиру феминистичких студија, истраживања су показала да се у периоду катастрофа, као што су суше, поплаве и снажне олује, повећава и стопа насиља над женама (South, 2008: 190). О овом феномену биће више речи у оквиру трећег дела дисертације.

С друге стране, држава се често јавља као учинилац овог облика криминалитета, који посебно обухвата различите облике унутардржавних конфликта и ратова, са циљем обезбеђивања природних ресурса, као што су нафта, вода и храна (Potter, 2014: 13). Глобално загревање и пратеће климатске промене овде играју улогу веома важног фактора; наиме, повећање температуре, повећање нивоа мора, нестабилне метеоролошке девијације и слично, до 2050. године могу довести до: конфликта и ратова у борби за коришћење природних ресурса, посебно хране и воде; преко 200 милиона „еколошких“ или „енвиронменталних“ миграната, односно избеглица који напуштају ризичне просторе; повећања етничких тензија и конфликта; затварања државних граница и репресивног одговора државе на насилне протесте против загађивача (South, 2008: 190).

Само један од илустративних примера терцијарног зеленог криминалитета извршеног од стране државе, а такође као одговор на ускраћивање ресурса, јесте принудно расељавање локалног становништва или чак геноцид над локалним становништвом, ради смањења или неутрализације конкуренције у коришћењу природних ресурса, као што су следећи случајеви: уклањање Гварани и осталих племена из насељених области на граници Аргентине и Парагваја, са циљем стварања простора за изградњу *Yacuetá* бране за хидроелектрану (Кане, 2012, цитирано према Potter, 2014: 13); „енвиронментални геноцид“ учињен над америчким староседеоцима, са циљем да се њихова територија искористи за изградњу ризичних индустрија и депонија опасног отпада (Brook, 1998, цитирано према Potter, 2014: 13); геноцид у Руанди 1994. године и конфликти на Блиском Истоку, који се између осталог објашњавају конкуренцијом у експлоатацији природних ресурса, посебно нафте на Блиском Истоку (Potter, 2014: 13).

Као што смо напоменули, имајући у виду садашњу глобалну еколошку кризу у погледу природних ресурса, и рачунајући константно повећање светског становништва, није тешко предвидети да ће оваквих конфликта бити све више у будућности глобалног друштва, а посебно на територијама богатим природним ресурсима.

Терцијарни криминалитет као резултат изложености штети

Код терцијарног криминалитета као резултата изложености еколошкој штети у ствари се ради о факторима криминалног понашања уопште. Најизразитији тј. најрепрезентативнији примери везе између последица еколошке деградације и криминалног понашања јесу истраживања о утицају климатских промена, посебно глобалног загревања, као и о утицају изложености штетним металима, на криминално понашање (Potter, 2014: 14).

Бројна истраживања показују везу између високе температуре, али и атмосферских падавина, и повећања стопе насилног криминалитета, посебно насиља над женама (Potter, 2014: 14). Већ смо поменули да се и у условима великих катастрофа повећава стопа насиља над женама (South, 2008: 190).

Из прегледа резултата шездесет истраживања чији је предмет била веза између климатских промена и интерперсоналног насиља, закључено је да постоји снажна веза између ових двају феномена, и то на глобалном нивоу, тако што се за сваки степен повећања температуре или екстремних падавина учесталост интерперсоналног насиља повећава за 4%, док се учесталост међугрупног насиља повећава за чак 14% (Hsiang et al. 2013, цитирано према Potter, 2014: 14). Штавише, како се очекује да се температура у насељеним деловима света повећа за 2 до 4 степена до 2050. године, очекује се и више конфликта, а као резултат климатске промене изазване људском активношћу (Hsiang et al. 2013, цитирано према Potter, 2014: 14).

Што се тиче изложености тешким металима и осталим токсичним супстанцама, односно везе између ове изложености и криминалног понашања, у оквиру великог броја истраживања најупечатљивији је пример успостављања везе између смањене стопе криминалитета у земљама у развоју од средине деведесетих година двадесетог века до данас, и смањења количине олова у производима, посебно у гориву и фарби (Potter, 2014: 14). Осим изложености олову, изложеност другим токсичним загађивачима може изазвати негативне последице по развој мозга, а што се може негативно одразити не само на здравље, већ и на криминално понашање (Potter, 2014: 14).

У оквиру етиологије зелене криминологије говорићемо више и о тзв. зеленом бихејвиоризму, који представља део или грану зелене криминологије чији је предмет истраживања каузални однос између изложености токсичним загађивачима и криминалног понашања (Lynch & Stretesky, 2014: 103). Овако изазвано криминално

понашање карактерише се поремећајима биолошких и когнитивних процеса, као и менталним стањима која су у вези са сексуалним узбуђењем, фрустрацијом и агресијом (Lynch & Stretesky, 2014: 104).

Осим тога, за објашњење еколошке штете и криминалног понашања значајна су знања екотоксикологије – гране токсикологије која се бави утицајем ксенобиотика (токсичних загађивача) на екосистем, посебно на биљке, животиње и микроорганизме, и њихову интеракцију са околином; као и енвиронменталне токсикологије – која се бави утицајем ксенобиотика на људе и њихову интеракцију са околином (Lynch & Stretesky, 2014: 55).

Терцијарни криминалитет у вези са променама економских и културолошких услова

Терцијарни криминалитет који је у вези са променама економских и културолошких услова односи се на предиспозицију жртава зеленог криминалитета да у каснијем периоду живота врше кривична дела управо услед промене економских и/или културолошких услова, а која је резултат еколошке деградације (Potter, 2014: 14). Неке од ових последица, које могу довести до касније поновне виктимизације, али и криминалног понашања, јесу: губитак земље, односно поседа, и лишење традиционалног начина живота, економска депривација, проблеми са физичким или менталним здрављем, психолошки и емоционални проблеми, принуђеност на миграцију која доводи до неповерења и отуђености, и многе друге последице (Potter, 2014: 14).

Како смо из досадашњег излагања приметили да су најугроженије категорије људи, односно најчесталије људске жртве зеленог криминалитета, управо појединци и групе, па и цела племена и народи, са територија земаља које су економски сиромашне, али богате природним ресурсима, испољавање овог облика криминалитета међу овим категоријама имало би карактеристике и традиционалног (имовински, насилни), али и типичног зеленог криминалитета (ангажовање у илегалним тржиштима храном, рудом и животињама; учествовање у илегалној сечи шума; секундарни криминалитет протеста, и др.).

2.1.3. Етиологија зелене криминологије

Зашто се зелени криминалитет дешава? Шта га изазива, условљава, или му доприноси? Етиологија зелене криминологије управо се бави факторима, односно узроцима зеленог криминалитета, и стога би требало да представља кључан елемент сваког, теоријског или емпиријског, истраживања у зеленој криминологији. Како је екофеминистичка теорија изузетно важна за анализу етиологије зеленог криминалитета, овај подухват припада трећем делу рада. Стога ћемо се на овом месту задржати само како бисмо представили доминантне теорије које се могу применити на етиологију зеленог криминалитета у оквиру зелене криминологије и криминологије уопште. Сматрамо да је овакав приступ неопходан, како би се зелена криминологија разумела као једна кохерентна целина.

Етиологију зелене криминологије представићемо имајући у виду поделу фактора криминалитета на егзогене и ендogene, односно спољашње и унутрашње. У егзогене факторе убројићемо оне који се тичу макро и микро друштвених појава, док ћемо ендogene факторе сходно посматрати са становишта појединца, тј. из перспективе индивидуалног криминалног понашања. Све ове факторе наводићемо у оквиру одговарајућих теорија.

Теорије, пак, помоћу којих ћемо сагледати и објаснити факторе зеленог криминалитета припадају већином социолошким и сродним теоријама, посебно интеракционистичким, теоријама критичке криминологије, као и глобализацијским концепцијама, уз изузетак оних које се односе на етиологију индивидуалних случајева вршења зеленог криминалитета, које могу бити и психолошке и биолошке. Етиолошке концепције типичне само за зелену криминологију биће такође представљене.

У оквиру етиологије зеленог криминалитета као масовне појаве издвојићемо четири групе теорија: картографску, односно географску школу, као зачетак социолошких концепција; социолошке, социо-психолошке и сродне хибридне теорије, као највећу групу теорија; теорије критичке криминологије, као оне из којих је потекла перспектива зелене криминологије, а од којих су само неке феминистичка, постмодернистичка, миротворачка криминолошка концепција итд.; и глобализацијске теорије, као савремени скуп концепција од велике релевантности за савремену криминологију уопште.

У оквиру етиологије зеленог криминалитета као индивидуалне појаве,

поменућемо одређене биолошке, биосоциолошке, психолошке, и сродне хибридне концепције.

2.1.3.1. Етиологија зеленог криминалитета као масовне појаве

Картографска (географска) школа

Картографска школа у криминологији настала је 1830. године у Европи, управо под утицајем еколога и епидемиолога, како би се бавила анализом географске дистрибуције криминалитета (Sutherland & Cressey, 1978: 57). У оквиру ове теорије, криминалитет је посматран као неизбежна последица различитих социјалних услова, а као његов примарни фактор означени су конфликти вредности који настају када право занемари норме понашања које су специфичне за ниже социоекономске класе и колективе који живе на подручју обухваћеном криминалитетом (Sutherland & Cressey, 1978: 57).

Дакле, како ова концепција може објаснити зелени криминалитет? Наиме, имајући у виду да се, како смо приметили у претходном излагању, зелени криминалитет углавном дистрибуира на просторима сиромашних и држава у развоју, не само услед тога што су исте углавном богате природним ресурсима, већ преваходно услед тога што у њима не постоје уопште, или не постоје стриктне норме које би штитиле права локалног становништва, и које би штитиле локалне екосистеме од експлоатације и уништења од стране моћних држава и корпорација, конфликти вредности (локалног становништва с једне стране, и моћних колектива с друге стране) неизбежно доводе до испољавања зеленог криминалитета на овим територијама. Повратно, под утицајем новоуспостављеног социјалног система у коме доминира експлоатација, фрустрација и сиромаштво, и локално становништво ће се одати криминалитету, како зеленом криминалитету, тако и криминалитету уопште.

Социолошке и сродне хибридне концепције

Социолошке и релевантне хибридне теорије у криминологији (као што су, на пример, социо-психолошке, као највећа група ових хибридних теорија) развиле су се из картографске и школе социјалне екологије, као и социјалистичке школе (која повезује криминалитет са економским детерминизмом, али која се касније развијала под окриљем марксистичке и нео-марксистичке криминологије, о којима ће бити више речи приликом излагања о критичкој криминологији), са основном тезом да је

криминалитет узрокован условима социјалне средине и социјалним учењем (Brown et al, 2010: 236; Sutherland & Cressey, 1978: 57, 60-61).

Најпре, чисте теоријске концепције социолошке оријентације објашњавају криминалитет путем социјалних условљености, као што су културни и нормативни конфликт, политичке, економске и религиозне идеологије у друштву, мобилност становништва, густина и састав популације, стратификација и конкуренција, дистрибуција богатства и стопе запошљености; док хибридне, социо-психолошке оријентације криминалитет објашњавају путем процеса социјалног учења и усвајања, образаца имитирања, диференцијалне асоцијације, и фрустрације, агресије и компензације (Sutherland & Cressey, 1978: 61). У овом делу из ових ћемо издвојити оне које су релевантне за етиологију зелене криминологије. Како сматрамо да су Brown, Esbensen и Geis извршили изузетно сврсисходну и функционалну поделу ове велике групе криминолошких теорија на: теорије социјалне структуре, теорије социјалног процеса и теорије социјалне реакције (Brown et al, 2010: 235), приликом излагања ових теорија, означаћемо којој би од ових група дата теорија припадала.

Прва из групе социолошких теорија је теорија аномије, која спада у групу теорија о социјалној структури. Идеја аномије - коју је развио **Durkheim** у проучавању феномена самоубиства, а коју су касније развијали и примењивали криминолози, посебно Merton - означава стање безнормативности, које изазива криминалитет као масовну појаву у условима кризе и просперитета (Brown et al, 2010: 235). Како Durkheim објашњава: „Уколико индустријска или финансијска криза повећава стопу самоубиства, то није услед тога што оне изазивају сиромаштво, јер и кризе просперитета имају исти резултат; то је услед тога што су у питању кризе, односно нарушавања колективног поретка.“ (Durkheim, 1897/2005: 206, 207).

Ипак, Durkheim не сматра да је стање аномије нужно трагично. Наиме, објашњавајући зашто је феномен урбаног самоубиства већих димензија у односу на рурално самоубиство, он долази до закључка да значајне друштвене турбуленције, као што су ратови, уздижући колективна осећања, подстичући партизански дух, и бивајући усмерене ка остварењу заједничког циља, макар привремено доводе до снажније социјалне интеграције (Durkheim, 1897/2005: 166).

Ипак, да би кривично дело било означено као такво, потребно је да исто „вређа чврсто, добро дефинисано стање колективне свести“ (која се дефинише као укупност веровања и схватања уобичајених за просечне чланове друштва, која формира и одређује њихов живот) (Durkheim, 1984: 38, 39). Међутим, дело не мора бити

криминално у природи да би било означено као такво од стране друштва, у складу са његовим колективним схватањима – „Ми га не осуђујемо зато што је кривично дело, већ је кривично дело зато што га осуђујемо“ (Durkheim, 1984: 40). Ово схватање изузетно је значајно за поимање феноменологије и етиологије зеленог криминалитета, а имајући у виду да већина радњи зеленог криминалитета нису признате као криминалне ни од стране друштва, ни од стране права – дакле, исте се не осуђују. Зашто? – једно је од кључних истраживачких питања ове дисертације.

Идеју аномије у криминологији је развио **Merton**, креирајући своју теорију аномије, која криминалитет објашњава прилагођавањем притисцима социјалне средине од стране појединаца (Carrabine et al, 2009: 79). Merton одређује аномију на следећи начин: пре свега, средина појединца обухвата културолошку структуру (организовани систем нормативних вредности који одређује уобичајено понашање у друштву односно групи) и социјалну структуру (организовани систем различитих друштвених односа); урушавање културолошке структуре (а што се посебно дешава онда када постоји дисбаланс између културолошких норми и циљева, с једне, и друштвено одређених капацитета чланова друштва да поступају у складу са њима, са друге стране) дефинише се као аномија (Merton, 1968: 217). Он истиче да се у стању аномије, односно стању „реципрочног неповерења“, заједничке вредности урушавају уступајући место приватним интересима (Merton, 1968: 164).

Као пет начина прилагођавања стању аномије, Merton наводи:

1) конформитет, као најчешћи (саглашавање и са културолошким циљевима и са легитимним начинима за њихово постизање);

2) иновацију (задржавање културолошких циљева, али одбацивање легитимних начина њиховог остварења, а што би значило предузимање илегалних начина за њихово остварење, као што је стицање финансијске користи на противправан начин);

3) ритуализам (напуштање културолошких циљева, као што је тенденција за успехом и богатством, и испољавање пасивности);

4) повлачење, као најређи (одбацивање и културолошких циљева и легитимних начина за њихово постизање); и

5) побуну (одбацивање и циљева и њиховог начина остварења, са тежњом радикалне промене социјалне структуре) (Merton, 1968: 196, 232-233, 204-205, 208, 210).

Како и зашто је, дакле, теорија аномије значајна за објашњење зеленог криминалитета? Уколико се вратимо на чињеницу да су доминантни учиниоци зеленог

криминалитета моћни колективи – државе и корпорације, стање безнормативности нужно ће водити ове субјекте ка испољавању криминалног понашања, нарочито уколико у обзир узмемо чињеницу да се дисбаланс између културолошких циљева и начина за њихово остварење на који се реагује методом иновације и те како уклапа у савремено глобално друштво. Тренд ка што бескрупулознијем стицању профита, услови савремене тржишне конкуренције, непостојање норми (као и непостојање жеље да се норме креирају) које би означиле експлоатацију природних ресурса и изазивање глобалног загревања и климатских промена као криминалну активност, нужно су корени зеленог криминалитета.

Још неке од теорија социјалне структуре које су модификација претходних јесу: теорија институционалне аномије (**Messner** и **Rosenfeld**) – која посматра криминалитет (конкретно у америчком друштву) као последицу капиталистичке културе, која промовише успех и финансијску добробит, а чија је даља последица одавање криминалитету као средству за њихово остварење; и генерална теорија притиска (the general strain theory) (**Agnew**) – која објашњава криминалитет са аспекта појединаца, истичући да стрес и притисак представљају примарне факторе криминалитета (Siegel, 2011: 207, 208).

Cloward и **Ohlin**, с друге стране, надовезујући се на Мертонову теорију аномије, предлажу теорију опортунитета (или теорију диференцијалног опортунитета), као још једну од теорија социјалне структуре, која заступа став да не само што легитимна средства за остварење прокламованих циљева друштва нису свима доступна, већ је исти случај и са илегалним средствима путем којих се ови циљеви остварују (Brown et al, 2010: 244; Siegel, 2011: 217). Како Cloward и Ohlin ову теорију асоцирају преваходно са делинквентним групама, као што су гангови (који се карактеришу иновативним начинима за постизање прокламованих циљева друштва, као што је финансијска корист и престиж) (Siegel, 2011: 217), исту можемо применити и на објашњење зеленог криминалитета извршеног од стране организованих криминалних група. По овој теорији, на пример, уколико као препрека крађи постоје разне баријере, а на илегалним тржиштима не постоје купци украдене робе, онда ће актерима на том тржишту таква илегална активност бити мање привлачна (Brown et al, 2010: 245). Управо овај пример можемо асоцирати са, рецимо, илегалном трговином дивљом флором и фауном, или илегалном сечом шума. Међутим, како на овим и сличним илегалним тржиштима не постоје, или постоје занемарљиве баријере које су препрека криминалцима, а како са друге стране постоји огромна глобална потражња на

таквим илегалним тржиштима, прилика која се пружа учиниоцима може се сматрати једним од најзначајних фактора зеленог криминалитета. То потврђују и подаци WorldWildlife – WWL, једне од највећих међународних организација које се баве очувањем природе: кривична дела против дивљег света руковођена су превасходно двама факторима – потражњом и „празнинама“ у заштити природе (WWL, n.d.a). Потражња за роговима носорога, слоновачом и производима насталим од тела тигрова диктира и све веће цене на тржишту (у Вијетнаму, на пример, мит да рог носорога може излечити рак довео је до масовне ловокрађе и одузимања животиња из станишта у Јужној Африци, али и повећао цену рога носорога) (WWF, n.d.a). С друге стране, правне празнине у законима, слаб правосудни систем, благе казне и корупција, омогућавају криминалним мрежама вршење криминалитета против дивљег света са готово нимало последица, чиме ова активност постаје нискоризична и уносна (WWF, n.d.a). Међутим, ухапшени криминалци углавном припадају сиромашном локалном становништву, док сама организација и њени врхови остају безбедни (WWF, n.d.a).

С друге стране, неке хибридне социолошке, односно микро-социолошке теорије, односно, како су их Brown и други означили – теорије социјалног процеса или интеракције (или чак социо-психолошке теорије) објашњавају криминалитет узимајући у обзир утицај, тј. интеракцију између учиниоца и друштва/групе којој он припада (Brown et al, 2010: 273, 274).

Прва од таквих теорија јесте теорија имитације, коју је у криминологију увео **Gabriel Tarde**, који сматра да су у друштву све сличности у друштвеном пореклу феномена директни или индиректни резултат образаца имитације (Tarde, 1903: 14). Теорија социјалне имитације или учења доста је примењивана у криминологији, објашњавајући криминалитет путем директног условљавања и имитације или путем моделовања понашања других индивидуа (Akers et al, 189, 1995: 190).

Блиска овој је, можда једна од најпознатијих криминолошких теорија - теорија диференцијалне асоцијације, коју је развио **Sutherland**, објашњавајући криминалитет путем процеса диференцијалне асоцијације, а са аспекта како историјских фактора личности, тако и ситуационих фактора (Sutherland & Cressey, 1978: 79, 80). Наиме, процес у коме долази до испољавања криминалног понашања одликује се следећим карактеристикама:

- 1) криминално понашање се учи;
- 2) криминално понашање се учи у интеракцији са другим људима у процесу комуникације;

3) основни део учења криминалног понашања одвија се у оквиру група блиских појединцу;

4) учење обухвата технике извршења кривичног дела, као и усмеравање мотива, тежњи, рационализације и ставова;

5) ово усмеравање тежњи и мотива учи се из дефиниција правила понашања као пожељних или непожељних;

6) појединац постаје делинквент услед тога што дефиниције правила понашања као непожељних, или негативне дефиниције које прима, односе превагу над дефиницијама које одобравају поштовање правних норми; - ово је кључан елемент диференцијалне асоцијације;

7) диференцијална асоцијација може варирати по учесталости, трајању, приоритету и интензитету;

8) процес учења криминалног понашања путем асоцијација обухвата све оне механизме који су присутни приликом било каквог процеса учења (што би значило да не подразумева само имитацију, већ и друге технике учења);

9) криминално понашање представља одраз општих потреба и вредности, међутим, то није довољно за његово објашњење, будући да је и некриминално понашање такође одраз тих истих потреба и вредности - те је понашање детерминисано у једном општем контексту социјалне организације (Sutherland & Cressey, 1978: 80-82).

Важно је, међутим, да криминалитет овако посматран на нивоу појединца мора имати исто објашњење и када се посматра као масовна појава (имајући у виду да представља збир свих криминалних понашања), а једно од објашњења било би да је криминалитет као масовна појава резултат диференцијалне социјалне дезорганизације – „диференцијална организација групе, као објашњење у варијацијама стопе криминалитета, конзистентна је са теоријом диференцијалне асоцијације о процесу путем којег појединци постају криминалцима“ (Sutherland & Cressey, 1978: 82, 83).

Како, дакле, објаснити зелени криминалитет применом теорије имитације, а посебно теорије диференцијалне асоцијације? Ову теоријску концепцију можемо применити на објашњење зеленог криминалитета као масовне појаве, али и зеленог криминалитета на индивидуалном нивоу. Наиме, диференцијална социјална дезорганизација, у смислу усвајања модела и усмеравања мотива и тежњи, осликава генералне вредности глобалног друштва, посматрана са аспекта држава и корпорација. Капиталистички, односно неолибералистички систем савременог глобалног друштва, ослобођен адекватног правног регулисања, представља плодну подлогу за ангажовање

у различитим облицима зеленог криминалитета од стране моћних колектива.

Како бисмо додатно појаснили, узмимо за пример глобално загревање, као облик зеленог криминалитета са најширим импликацијама. Пре свега, услед тога што већина моћних колектива усваја дефиниције које су таквог карактера да одобравају штетне активности које доводе до глобалног загревања, као што је, на пример, случај са индустријом угља, овакве дефиниције биће даље усвајане од стране осталих моћних колектива који прате трендове на глобалном тржишту, стварајући тако диференцијалну социјалну дезорганизацију која доводи до зеленог криминалитета.

Уколико ову теорију применимо на ниво појединца, и уколико узмемо за пример илегалну трговину дивљим животињама, уколико се усвајају дефиниције које одобравају уништавање екосистема и злостављање животиња у сврху илегалне трговине и стицања противправне имовинске користи - овакав процес нужно ће довести до испољавања наведених и других облика криминалног понашања који су у ближој или даљој вези са зеленим криминалитетом.

Слична теорија, у оквиру теорија социјалног процеса, односно теорија учења, јесте теорија диференцијалног условљавања (*the differential reinforcement theory*), коју је креирао **Asker**, а по којој постоје четири фактора формирања понашања (па и криминалног): диференцијална асоцијација, дефиниције (аспекти доброг и лошег, општа друштвена и конкретна индивидуална веровања), диференцијално условљавање (директно условљавање у понашању (па и криминалном) дешава се посредством награде или казне у интеракцији са другима), и имитација (Brown et al, 2010: 282; Siegel, 2011: 240).

Веома блиска претходно изложеним теоријама учења је и теорија културног конфликта, која посматра криминалитет као последицу сукоба између система друштвених норми различитих група, и сходно томе, понашања условљеног таквим нормама, а њен најзначајнији представник је **Sellin**, који истиче да норме различитих субкултура, које су у сукобу са нормама доминантне културе, постављају припаднике такве субкултуре у позицију са које су исти склони вршењу кривичних дела (Brown et al, 2010: 284, 286, 287). У вези са зеленим криминалитетом, ову теорију можемо посматрати на мало другачији начин: уколико ипак постоје правне норме које признају одређену заштиту природи односно екосистемима, а уколико се у доминантној култури у друштву, као и у субкултурама, путем процеса преношења и учења, и даље задржава став да су људи супериорнији у односу на природу, овакав сукоб између двају система – правног и друштвеног - нужно ће допринети испољавању зеленог криминалитета.

Још једна од теорија социјалног процеса, која се пак сврстава у суб-категорију теорија социјалне контроле (Brown et al, 2010: 293), а која је веома значајна за објашњење зеленог криминалитета, јесте раније поменута теорија неутрализације, односно теорија о техникама неутрализације чијим усвајањем долази до испољавања криминалног понашања:

1) непризнавање одговорности (где се одговорност не признаје, или се приписује факторима који су изван индивидуалне одговорности, међутим, важно је напоменути да је тумачење одговорности изнад свега – културолошка конструкција);

2) непризнавање штете/повреде (као што правни систем прави поделу између кривичних дела *mala in se* и кривичних дела *mala prohibita*, тако и делинквенти интерпретирају разлику између криминалних активности које су саме по себи погрешне и које не предузимају, и оних које су забрањене, али са њиховог становишта нису неморалне и погрешне);

3) непризнавање жртве (тако што се жртва одређује као непозната, одсутна, невидљива, далека; као она која заслужује нанету повреду; или се доношење повреде оправдава другим околностима на основу којих делинквенти не признају постојање жртве);

4) осуђивање оних који осуђују (где делинквенти потискују своју кривицу окривљавајући оне који не одобравају односно осуђују њихово понашање, често их означавајући лицемерима и усмеравајући се на њихове мотиве и понашање, те на тај начин покушавајући да негирају санкцију која прати извршено кривично дело); и

5) позивање на више вредности (криминално понашање се испољава не услед тога што се конформистичке норме одбацују, већ услед тога што неке друге норме (конкретне групе којој особа припада), имају већи приоритет и значај за такву индивидуу) (Matza и Sykes, 1957: 667-669).

Како смо већ поменули приликом претходног излагања о државама и корпорацијама као учиниоцима зеленог криминалитета, и приликом излагања о проблему глобалног загревања, као најдоминантнијем облику еколошке штете, државе и корпорације примењују ове технике са циљем негирања штете, жртава и своје кривице:

1) порицање одговорности (да је људска активност извор штете);

2) порицање штете (повреде) (у смислу да су природне катастрофе управо то – природне и нормалне);

3) порицање жртве (непризнавање виктимизације, посебно у односу према

сиромашнима и земљама Трећег света);

4) осуђивање оних који осуђују (превасходно научника који се баве климатским променама); и

5) позивање на виши интерес (економски) (White & South, 2013: 29).

Од теорија социјалне контроле (које посматрају криминално понашање као резултат неадекватне социјализације, односно као резултат недостатка контроле од стране унутрашњих и спољашњих фактора у друштву), а које се такође налазе у оквиру теорија социјалне реакције, значајна је и теорија социјалне везе, чији је аутор Hirschi (Siegel, 2011: 246; Brown et al, 2010: 293). **Hirschi** посматра криминалитет као последицу неадекватних друштвених веза индивидуе, путем четири елемента - повезаности, обавезе, учешћа, и веровања, који осликавају начин на који појединац реагује на друштвене норме и конкретни систем моралних норми који важе у датом друштву (Siegel, 2011: 246, 247; Brown et al, 2010: 300-302).

У сарадњи са Готфредсоном (**Gottfredson**), пак, Hirschi развија генералну теорију криминалитета, истичући да ниске способности самоконтроле у ситуацијама када постоје неисцрпне прилике за остварење користи од извршења кривичних дела, уз истовремено постојање занемарљивих препрека за криминално понашање, управо доводе до криминалног понашања (Brown et al, 2010: 304). Уколико посматрамо зелени криминалитет са аспекта ове теорије, можемо приметити да, како у савременом друштву постоји мало позитивних референци које се односе на став према природи и врстама, овакав недостатак друштвене контроле ће неминовно допринети испољавању различитих облика зеленог криминалитета. С друге стране, привлачност остварења економске користи од вршења различитих облика зеленог криминалитета, као и низак ризик откривања и непостојање адекватних препрека, такође су један од доминантних фактора зеленог криминалитета у савременом друштву.

Од теорија социјалне реакције, као треће групе социолошких и сродних теорија у етиологији, поменућемо теорију о примарној и секундарној девијацији, коју уводи Lemert, с обзиром на њену релевантност за објашњење зеленог криминалитета, као и Таненбаумову (Tannenbaum) теорију драматизације зла.

Tannenbaum, наиме, сматра да људско понашање није нужно добро или зло, већ се таквим означава путем етикетирања од стране друштвене заједнице (Brown et al, 2010: 322). Ову теорију ћемо искористити, насупрот, за објашњење тога зашто зелени криминалитет није означен као такав у тренутној друштвеној структури. Наиме, различити интереси моћних колектива, као и непризнавање природи и биљним и

животињским врстама неприкосновене вредности, доводи до тога да се штета која се истима наноси не посматра као штета, а уколико се иста посматра као таква, онда се пак она не дефинише као криминална. Као последица тога, моћни колективи имају простора за деловање у границама савременог права и морала.

Lemert, пак, у својој теорији о примарним и секундарним девијацијама, истиче да је примарна девијација повремена или ситуациони ексцес, који се толерише од стране индивидуе која исти испољава и/или друштва, док се секундарна девијација испољава када такав ексцес прерасте у образац понашања (Brown et al, 2010: 323). Лемерт истиче: „Када нека особа почне да користи своје девијантно понашање или на њему засновану улогу као средство одбране, напада или прилагођавања отвореним и прикривеним проблемима створеним консеквентом друштвеном реакцијом према њему, онда је таква девијација секундарна“ (Lemert, 1951; у: Brown et al, 2010: 323). Иако ова теорија није у директној вези са зеленим криминалитетом, њу можемо применити на случај означавања протеста против зеленог криминалитета, као што су протести за заштиту права животиња и животне средине, као криминалних од стране друштва, односно државе.

С тим у вези, поменућемо Бекерову (Becker) теорију о „аутсајдерима“. Наиме, **Becker** сматра да „друштвене групе стварају девијацију стварајући правила чије кршење представља девијацију“, односно да девијантност једне радње зависи од реакције социјалне средине на исту (Becker, 1963: 9, 11). Он овде издваја четири типа понашања:

- 1) конформистичко (деловање у складу са правилима);
- 2) чисто девијанто (кршење правила), и важније -
- 3) категорију лажно оптужених (када је особа означена девијантном, иако није учинила девијантан акт); и, с друге стране -
- 4) категорију прикривене девијантности (где је девијантан акт учињен, али се не препознаје као такав или се на њега не реагује) (Becker, 1963: 19, 20).

Још важније, Becker, постављајући питања - ко може наметнути другима своја правила, односно натерати их да иста поштују, и на који начин се у томе успева - истиче да се одговор налази у питањима економске и политичке моћи (Becker, 1963: 17).

Управо је ова последња перспектива значајна за објашњење феномена зеленог криминалитета, имајући на уму њихове извршиоце као моћне колективе, чије се радње којима се наноси несагледива штета животной средини сматрају некриминалним, у

оквиру категорије прикривене девијантности, док, с друге стране, криминализација ненасилних протеста осликава категорију лажно оптужених.

Критичка криминологија

У оквиру критичке или радикалне криминологије, која се развила као одговор на до тада конвенционалну (mainstream) криминологију, од многих концепција издвојићемо: марксистичку, феминистичку, културолошку и постмодернистичку криминологију.

Иако не постоји јединствена дефиниција критичке/радикалне криминологије, она се углавном одређује као „перспектива која посматра главне изворе криминалитета као неједнакост класа, и расне/етничке и родне односе који контролишу наше друштво“ (Young, 1988, цитирано према DeKeseredy, 2011: 7); односно истиче се да је заједничка полазна тачка свих праваца у критичкој криминологији „неједнака дистрибуција моћи или материјалних ресурса у оквиру савремених друштава“ (Friedman, 2009, цитирано према DeKeseredy, 2011: 7); односно иста се одређује као „кишобран концепт“ коме припадају теорије које сматрају да је неједнакост моћи узрок криминалитета (Vold et al, 1998: 260). Оно што, пак, ову криминологију чини радикалном или критичком јесте да су „велике структуралне и културолошке промене у друштву есенцијални кораци ка сузбијању криминалитета и промовисању социјалне правде“ (DeKeseredy, 2011: 7), односно да ове теорије „асоцирају на политичке интересе који подразумевају корениту и фундаменталну социјалну промену“ (Vold et al, 1998: 260).

Марксистичка криминологија настала је интерпретацијом Марксовог и Енгелсовог рада од стране криминолога, односно марксистичких теорија о капиталистичком друштву и историји људске цивилизације (Siegel, 2011: 266; Brown et al, 2009: 336; DeKeseredy, 2011: 7). Као један од њених репрезентативних представника, **Bonger** сматра да се узрок криминалитета крије у капиталистичком економском систему, а који изазива људску похлепу и себичност без обзирања на потребе и интересе других (Vold et al, 1998: 260). Он истиче да се у капитализму криминалитет сматра антисоцијалним услед тога што је штетан за оне који имају моћ контроле у друштву (Siegel, 2011: 269), односно да је криминалитет концентрисан у круговима радничке класе и уопште нижих друштвених класа и маргинализованих, угрожених група, док истовремено правосудни систем омогућава богатима да „испуне своје себичне жеље“ (Vold et al, 1998: 264).

Иако је Bonger своје идеје изнео још 1916. године, оне су, мало другачије интерпретиране, и те како значајне за објашњење зеленог криминалитета. Као што смо напоменули, капиталистички начин производње, организован на начин на који постоји данас, са огромном тржишном конкуренцијом и политиком акумулације профита, промовисаном како од стране корпорација, тако и од стране држава, представља плодну подлогу настанку, развоју и дистрибуцији зеленог криминалитета на глобалном нивоу, као и у најугроженијим територијама које се бескрупулозно експлоатишу.

Овде ћемо напоменути и две струје критичке криминологије које посматрају криминалитет у вези са капитализмом, а које могу наћи примену у оквиру етиологије зеленог криминалитета, наиме – инструменталну теорију и структуралну теорију.

Инструментална теорија, најпре, види кривично право и правосудни систем искључиво као инструменте за контролу сиромашних, односно види државу „као оруђе капиталиста“ (Siegel, 2011: 276). Структурална теорија, с друге стране, сматра да право није у искључивом домену богатих, већ да је исто „средство за одржање дугорочних интереса капиталистичког система, као и за контролу припадника оних класа које му представљају претњу“ (Siegel, 2011: 276).

Феминистичка криминологија настала је са циљем да се у проучавање криминологије уведе перспектива рода, односно да се криминалитет сагледа из угла женске перспективе и искуства – који узимају у обзир друштвене, културолошке и историјске процесе који су довели до родне, расне и класне неједнакости. У оквиру овог схватања, развило се неколико главних струја.

Радикални феминизам сматра да је патријархат, односно да је неједнакост моћи која је условљена сексистичком социјализацијом - узрок агресије (Brown et al, 2010: 345; Simpson, 1989: 607). **Марксистички феминизам**, пак, посматра неравноправност између мушкараца и жена као последицу неједнаке родне расподеле економске моћи у друштву (Brown et al, 2010: 346). **Социјалистички феминизам** такође види проблем у капитализму, који посматра и означава као узрок опресије жена, доминације мушкараца и неједнаке расподеле богатства (Siegel, 2011: 346; Simpson, 1989: 607). **Либерални феминизам**, пак, види родну неједнакост, односно дискриминацију у свим сферама друштва, као узроковану традиционалним ставовима о улогама мушкараца и жене у друштву (Simpson, 1989: 607).

Феминистичке криминолошкиње у криминологију уводе значај субјективног искуства, а посебно се концентришући на жену као жртву и жену као криминалку (Simpson, 1989: 609).

Теорије о маскулинитету, пак, скрећу пажњу на заступљеност тј. доминантност мушкараца у друштву и сходну заступљеност односно доминацију у вршењу криминалитета, са посебним акцентом на тип белог, хетеросексуалног мушкарца, што се назива хегемоничким маскулнитетом (Walklate, 2005: 92; DeKeseredy, 2011: 33, 34).

Ове и сличне идеје такође су представљене у екофеминистичкој теорији, те се стога овде нећемо задржавати на њима.

Постмодернизам у криминологији, с друге стране, истиче да је „истина“ о феноменима и процесима у друштву конструисана од стране оних који имају моћ, те постмодернисти одбацују могућност објективног спознавања друштвене стварности (DeKeseredy, 2011: 47, 48). Они акценат стављају на непостојање неутралности језика који се употребљава у науци и друштву, те сматрају да је основни извор доминације управо контрола језичког система (Vold et al, 1998: 270, 271). Штавише, правац познат као постмодернистички феминизам такође се користи методом анализе дискурса како би разоткрио односе моћи који стоје иза дискурса жене жртве и жене криминалке. Како ће о анализи дискурса, која се примењује и у оквиру екофеминизма, бити више речи у другом и трећем делу рада, овде ћемо се ограничити само на представљање најрелевантнијих школа феминизма и постмодернизма у криминологији.

Као још једна струја у оквиру критичке криминологије, **културолошка криминологија** бави се истраживањем утицаја популарне културе и мас медија на криминалитет и социјалне конфликте, у једном веома широком луку (Ferrell, 2003: 71, цитирано према DeKeseredy, 2011: 53). У контексту зеленог криминалитета, овакав утицај можемо посматрати поново имајући у виду престиж који се путем ових медијума промовише као вредност и колективни циљ (посебно имамо на уму мултинационалне компаније и индустрију моде), а који, повратно, постаје окидач за извршење многих еколошки штетних делатности.

Глобализацијске теорије

У савременој криминологији, а од велике важности за наш предмет рада, дошло је до појаве теорија које факторе криминалитета налазе у модерној глобализацији, индустријализацији и урбанизацији, као и у концепту ризичног друштва. Ризик се, најпре, дефинише као „системски начин управљања опасностима и несигурностима индукованим и уведеним од стране саме модернизације“ (Beck, 1992: 21). Говорећи о томе на који начин ризици модерног друштва погађају свет, Beck истиче: „Сиромаштво

је хијерархијско, смог је демократски“ (Beck, 1992: 36).

Beck издваја пет аспеката таквих ризика модерног друштва, односно ризичног друштва:

1) радиоактивност, токсини и загађивачи у ваздуху, води и храни, а који имају краткорочне и дугорочне штетне последице по биљке, животиње и људе, које су често непоправљиве али и невидљиве, а које су, пак, дефинисане од стране мас медија, научника и правника и стога подложне различитим интерпретацијама;

2) ризици постају друштвено неједнако распоређени, стога што не погађају једнако све чланове друштва, те се управо овде показују све неједнакости у истом (Међутим, Beck се овде посебно осврће на последице еколошког уништења планете, те истиче да еколошке и нуклеарне катастрофе погађају како богате тако и сиромашне стога што исте не познају државе границе, али да такође овакве штете носе са собом, осим опасности по здравље, и ризике који се тичу легитимности, имовине и профита. Системске еколошке девалуације и експлоатације у процесу индустријализације, које представљају један од ризика модернизације, стварају нове глобалне неједнакости, најпре између индустријализованих земаља и земаља Трећег света, а онда и између самих индустријализованих држава. Стога, ризично друштво постаје глобално или светско ризично друштво.);

3) са ризицима модернизације, капиталистичко друштво прераста у нову фазу – са економском експлоатацијом кроз ризике које друштво ствара, такво индустријско друштво ствара и политички потенцијал ризичног друштва;

4) сазнавање, односно познавање ризика такође је обликовано политичком моћи; и

5) друштвено препознати ризици такође добијају политичку димензију – неполитичко постаје политичко: „елиминација узрока у самом процесу индустријализације“ (како се управљање свим ризицима своди на политичку моћ, ризично друштво постаје „политички потенцијал катастрофе“, те је стога „ризично друштво катастрофално друштво“) (Beck, 1992: 22-24).

Giddens подвлачи да је концепт ризика нераскидиво повезан са концептима вероватноће и несигурности (Giddens, 2000: 40). У смислу управљања ризиком, стога, често се говори да се ризик сноси, иако је последица ризичне активности стопроцентно позната (Giddens, 2000: 40).⁵⁴ У смислу зеленог криминалитета, овакав сценарио

⁵⁴ Giddens овде наводи анегдотични пример: „Човек скаче са врха стоспратног облакодера. Како промиче

изузетно је препознатљив, посебно када се ради о мултинационалним компанијама и државама које стварају еколошку дезорганизацију. Giddens истиче да наше доба није ни опасније ни ризичније од доба ранијих генерација, али да се у садашњем добу мења баланс ризика и опасности – опасности које сами стварамо једнако су или више опасне од оних које долазе из других извора, а од којих су неке катастрофалне: глобални еколошки ризик, пропаст светске економије или експанзија нуклеарних постројења (Giddens, 2000: 52).

Управо су ризици о којима наведени аутори говоре истовремено и извор, односно фактор, али и плодно тло за настанак и даљу дистрибуцију зеленог криминалитета.

2.1.3.2. Етиологија зеленог криминалитета као индивидуалне појаве

Индивидуални или микро фактори описују, најуже речено, мотивацију појединца за извршење кривичног дела, али је за предузимање криминалне активности потребно да постоји и прилика да се одређено кривично дело изврши (Richerson et al, 2001: 289, 290).

Етиологија зеленог криминалитета посматрана са аспекта вршења кривичних дела од стране појединаца, осим већ поменутих макро фактора, који се такође односе и на појединачно предузете криминалне активности, може се додатно представити имајући у виду одређене биолошке, биосоциолошке и психолошке концепције у криминологији.

Важно је напоменути, пак, да анализа вршења дела зеленог криминалитета од стране појединаца, иако присутна, није доминирајућа у зеленој криминологији, а имајући у виду чињеницу да се, у оквиру њиховог обима, случајеви зеленог криминалитета махом односе на масовне криминалне односно штетне активности извршене из користољубља, односно ради стицања противправне имовинске користи.

Најпре, одређене концепције биолошких оријентација у криминологији могу наћи своју примену у оквиру зелене криминологије, иако се не сме сметнути са ума чињеница да фактори које ове теорије наводе нису искључиви, а некада чак нису ни доминантни узроци и услови зеленог криминалитета. Штавише, савремене биолошке теорије у криминологији не заговарају да су биолошки фактори директан узрок

сваки спрат, на путу доле, људи унутар зграде чују како говори: „за сада је добро“, „за сада је добро“, „за сада је добро“... Он се понаша као да врши калкулацију ризика, али је последица у ствари већ одређена.“ (Giddens, 2000: 40).

криминалног понашања, већ да пре свега доприносе истом (Vald et al, 1998: 68).

С друге стране, како се криминално понашање не може у потпуности приписати биолошким факторима, као одговор на биолошке школе развила се тзв. лионска школа (the school of Lyon), а чији оснивач је био француски патолог Lacassagne (Fattah, 1997: 243). Овакве концепције припадају такозваним биосоциолошким теоријама у криминологији (Vald et al, 1998: 69). Овај криминолошки правац не занемарује утицај ендогених фактора, али сматра да је примарни узрок криминалног понашања у социјалној средини, која „може пробудити и развити латентне антисоцијалне тенденције у криминалцу“ (Fattah, 1997: 243). Са аспекта зеленог криминалитета, криминално понашање можемо посматрати као подстакнуто друштвеним условима у којима се дешава, а о којима је било речи, на тај начин што се у појединцу испољавају тежње ка стицању материјалне користи, или пак патолошке тенденције простог наношења штете, бола и патње екосистемима и живим бићима у њему. Кривична дела која се чине од стране појединаца као резултат просте небриге, такође се могу објаснити раније поменутиим социолошким, али и психолошким теоријама.

Ипак, у савременој криминологији много су релевантније психолошке оријентације. Теорије које се баве проучавањем особина личности, као доминантне карактеристике криминалаца истичу: недостатак емпатије, садизам, емоционалну незрелост, хиперактивност (Brown et al, 2010: 223). Што се тиче менталних поремећаја који доприносе испољавању антисоцијалног и криминалног понашања, у студијама се као такви истичу *антисоцијални карактери* (некада означени као психопате), а који се одликују импулсивношћу, емоционалном неосетљивошћу, немогућношћу успостављања и одржавања социјалних и личних веза (Brown et al, 2010: 224). Ову другу категорију можемо без сумње приписати етиологији извршења одређених кривичних дела зеленог криминалитета, као што је, на пример, злоупотреба, злостављање и мучење животиња, док у ширем смислу недостатак емпатије можемо означити као доприносећи фактор већини радњи које улазе у састав зеленог криминалитета уопште, било да се ради о људским или нељудским жртвама, односно екосистемима и природи као целини.

У погледу мотивације и опортунитета, а посматрано са аспекта појединачног вршења дела зеленог криминалитета, напоменућемо да статус и вештине које су у тесној вези са лукративним приликама за извршење кривичног дела с једне стране, и са ниским ризиком откривања и кажњавања с друге стране, представљају својеврсну мотивацију за предузимање криминалне активности (Richerson, 2001: 290). Када

посматрамо доминантне учиниоце зеленог криминалитета, као и опште карактеристике самог зеленог криминалитета, није тешко уочити мотивацију и опортунитет на страни ових субјеката. Мотивација за извршење кривичног дела представља резултат деловања и међусобне интеракције различитих фактора у животу појединца – биолошких, социо-културолошких, развојних, као и самих фактора опортунитета (Richerson, 2001: 290). Међутим, иста мотивација је и резултат деловања опште колективне свести, односно интерпретирања владајућег нормативног система.

Многобројни фактори, а посебно њихова међузависност, истовремено су заслужни за испољавање криминалног понашања од стране појединца. Од биолошких фактора (поремећаји хормона, неуротрансмитера...),⁵⁵ преко психолошких (фрустрација, психички поремећаји, карактеристике личности, мотивација и опортунитет...), па до микро социјалних (утицај уже социјалне средине, мас медија, популарне културе...), могуће су различите комбинације чија ће резултанта довести до испољавања криминалног понашања. Ипак, имајући у виду да се већина учинилаца зеленог криминалитета карактеришу као правна лица која масовно врше кривична дела и еколошки штетне активности уопште, сврсисходније је више пажње посветити излагању етиологије зеленог криминалитета као масовне појаве. Стога је овакав приступ управо и примењен у претходним редовима.

2.1.3.3. „Зелени“ криминолози

Доста пажње посвећено је етиологији зеленог криминалитета од стране самих аутора који се баве зеленом криминологијом.

Истраживања су показала да иако корени зеленог криминалитета веома варирају, што је и разумљиво имајући на уму различите врсте нанете штете, његове круцијалне факторе превасходно чине низак ризик и висока профитабилност, а који су последични резултати: слабог управљања влада, распрострањене корупције, минималног буџетирања полиције и правосудних органа, неадекватне институционалне подршке, политичког уплитања, ниског морала упошљеника који би требало да се баве сузбијањем ових феномена, као и растуће потражње за производима који потичу из еколошки штетних активности (Nellemann et al, 2016: 9).

Један од најважнијих фактора зеленог криминалитета јесте порицање, као

⁵⁵ Утицај изложености загађивачима и здравствени поремећаји и поремећаји понашања у вези са истим (токсикологија и зелени бихејвиоризам између осталог) биће образложени у наредном делу рада, који се односи на жртве зеленог криминалитета у најширем смислу, а самим тим и на вршење кривичних дела као резултат зелене виктимизације.

техника неутрализације о којој је било речи – порицање штете, порицање да животињске врсте осећају бол и патњу, порицање криминалног карактера штетне радње итд., посебно када се ради о криминалним и штетним активностима у вези са дивљим врстама, као што су ловокрађа и илегална трговина (Nurse, 2013: 129). У сваком случају, корени овог облика зеленог криминалитета морају се тражити дубоко у друштвеној и правној свести. Овоме у прилог говори чињеница да су се многи учиниоци ловокрађе, на пример, изјаснили да су били свесни тога да је њихова делатност противправна, али да су сматрали да исте радње спадају у домен техничких односно административних прекршаја, безначајних са становишта правног система, као и да се реакција правосудних органа, уместо према њима, треба управити према „правим“ криминалцима (Nurse, 2013: 129, 130).

Што се тиче криминалитета у вези са дивљим врстама, даље се наводе његови доминантни фактори: профит односно имовинска добит; узбуђење, забава и спорт; неопходност снабдевања храном; антипатија и непријатељски став према владиним и правосудним органима; културолошки и фактори традиције (Nurse, 2013: 130).

Реџар такође говори о мотивацији за извршење дела зеленог криминалитета, која се пореди са оном која се тиче рата односно конфликта, те истиче да „кривична дела против животне средине резултирају из себичности, а која је одређена потребом за профитом повезаном са контролом природе“ (Реџар, 1988: 116, цитирано према Brisman et al, 2015: 5). Ера неолиберализма изазива похлепу као један од примарних фактора којима се овде бавимо, а која се испољава на једном светском, глобалном политичком нивоу, имајући у виду да државе настоје да успоставе власништво и моћ над природним ресурсима „што брже и безобзирније“ (Brisman et al, 2015: 6).

У погледу доминантних учинилаца зеленог криминалитета, наиме – корпорација, Bisschop, позивајући се на Сатерланда (Sutherland), и примењујући теорију рационалног избора, подвлачи саму криминогену природу корпорација која је укореењена у рационалистичкој природи оријентисаној ка стварању профита као највишег приоритета (Bisschop, 2010: 352). Ипак, етиологију кривичних дела против животне средине учињених од стране корпорација потребно је проучавати не само са микро аспекта, односно са аспекта појединаца, већ пре са организационог (средњег – meso) и макро односно ширег друштвеног нивоа, стога што је противправно поступање компанија резултат мотивације и опортунитета у оквиру „специфичне организационе структуре, културе и стратегије“, док се само објашњење криминализације, мотивације и опортунитета мора тражити у „широј философској перспективи природе интеракције

људи са животном средином: погледу на свет и човечанство“ кроз антропоцентризам, биоцентризам и екоцентризам (Bisschop, 2010: 352).⁵⁶

С друге стране, Lynch и Stretesky примењују Диркемову (Durkheim) теорију аномije на однос између вредности односно циљева које промовише друштво, и способности екосистема да обезбеди ресурсе за задовољење тих циљева односно остварење тих вредности (Lynch & Stretesky, 2014: 21). Како су вредности у савременом глобалном друштву економски просперитет и акумулација богатства, а како се богатство стиче трансформацијом природних, сирових ресурса путем радне снаге, економија не узима у обзир чињеницу да су сирови материјали односно природни ресурси ограничени, те се у том случају може говорити о својеврсној еколошкој (енвиронменталној) аномiji - где се вредности не подударају са капацитетима природе без умањења способности природе да функционише на начин који ће подржати и акумулацију богатства и живот у екосистемима (Lynch & Stretesky, 2014: 21). Осим што овакав дисбаланс ствара еколошку аномiju, он ствара и еколошку дезорганизацију – као прекомерну производњу отпада која мења природу путем штетних активности загађивања (Lynch & Stretesky, 2014: 21). Штавише, с обзиром на чињеницу да живимо у глобалном свету који се одликује непознавањем националних граница и мешањем различитих потрошачких култура, проблем аномije има даље и шире импликације у односу на појам о којем је писао Durkheim, у том смислу што је данашња глобална култура постала „потрошачка“, док данашњи свет, кроз људску тежњу за прогресом, води својој самодеструкцији стога што „конзумира сваку супстанцу свог постојања – свет природе“ (Lynch & Stretesky, 2014: 21).

Повратан утицај еколошке аномije и еколошке дезорганизације, а о чему ће бити више речи приликом излагања о виктимологији, јесте криминалитет као последица изложености токсинима из животне средине, а којом се бави енвиронментална токсикологија – грана токсикологије која проучава антропогене узроке хемијских загађивача и њихов утицај на људско здравље и понашање (Lynch & Stretesky, 2014: 60). Један од фактора еколошке деструкције јесте тзв. антропогени

⁵⁶ Као што смо напоменули, антропоцентризам сагледава животну средину у њеној инструменталној вредности, где се одлуке које се тичу животне средине доносе у зависности од очекиваног економског исхода, те се стога исти понекад означава и као либерална екологија (Bisschop, 2010: 352). Основни концепт биоцентризма је, пак, биотички интерес, односно морална једнакост свих врста, те се одлуке које се тичу природне средине доносе имајући у виду такву правичност (Bisschop, 2010: 352, 353). С друге стране, концепт који спаја односно уноси равнотежу између антропоцентризма и биоцентризма јесте екоцентризам, који настоји да пронађе решења у *социјалном* пре него *биолошком* (Bisschop, 2010: 353).

фактор богаћења (anthropogenic enrichment factor – AER), који објашњава начин на које различите људске активности повећавају присуство загађивача у животној средини (Lynch & Stretesky, 2014: 61). Осим тога, раније поменути зелени бихејвиоризам, као грана криминологије, бави се узрочно-последичним односом између изложености токсинима из животне средине и криминалног понашања, а о коме ће такође бити речи у оквиру излагања о виктимологији у ширем смислу (Lynch & Stretesky, 2014: 103).

Надовезујући се на корпоративне делатности у сфери зеленог криминалитета, поставља се питање како објаснити један од његових најраспрострањенијих облика, наиме – илегално (али и легално мада штетно) одлагање отпада, посебно токсичног и опасног отпада. У том смислу, већ смо напоменули да се овакве активности махом испољавају на просторима држава у развоју, као облик енвиронменталног расизма, а од стране корпорација из моћних држава, а чији најзаслужнији фактори јесу непостојање адекватне легислативе и корумпираност влада, с једне стране, као и чињеница да је овакав начин одлагања отпада профитабилнији односно јефтинији за своје актере (White, 2008b: 5).

Укупан антропоцентрични, односно људски еколошки „отисак“ (human footprint), који представља меру људске употребе планетарних ресурса, мери се, пак, узимањем у обзир следећих фактора:

1) мерење емисија угљеника, представљених величином пошумљених области потребном за „преузимање“ емисије угљен-диоксида, без фракције апсорбоване у океанима, која узрокује ацидификацију;

2) величина обрадиве земље која се користи за гајење биљака намењених исхрани и производњи текстила, за гајење хране за животиње, и за производњу сировина;

3) величина земље која се користи за испашу стоке;

4) величина пошумљених области које служе за снабдевање дрветом за разне намене;

5) риболовна база – очекивана примарна производња неопходна за одржање уловљене рибе односно сакупљених морских „плодова“; и

6) грађевинско земљиште – величина земље неопходне за људску инфраструктуру, укључујући транспорт, становање, индустријске структуре и резервоаре направљене уз помоћ брана (WWL, n.d.b).

С друге стране, у обзир се узима тотални планетарни биокапацитет – способност планете да произведе природне ресурсе, обезбеди земљиште за људску

употребу и апсорбује отпад, укључујући и емисије угљеника (WWL, n.d.b).

Када се све ове величине анализирају и доведу у корелативни однос, добија се величина људског еколошког отиска (WWL, n.d.b). Планети је, наиме, потребан период од једне и по године за регенерацију ресурса које људи искористе у једној години (WWL, n.d.b). Другим речима, потребно је да имамо ресурсе више од једне планете (1.6) како бисмо произвели све обновљиве ресурсе које потрошимо у једној години (WWL, n.d.b). Штавише, оваква ситуација погоршава се чињеницом да ће до 2050. године људској популацији бити потребна количина ресурса еквивалентна двома планетама Земљама (WWL, n.d.b).

Људски еколошки отисак умногоме осликава богатство и ниво развијености држава у којима живимо, тако да развијене земље имају већи еколошки отисак у односу на неразвијене (процењује се да, уколико би сви људи на свету живели стандардом живота Сједињених Америчких Држава, глобалној људској популацији били би потребни ресурси који представљају еквивалент четири планете Земље) (WWL, n.d.b). Једине четири земље које имају већи еколошки отисак од САД јесу Катар, Кувајт, Уједињени Арапски Емирати и Данска (WWL, n.d.b).

Када у обзир узмемо све ове чињенице о људском еколошком отиску, поново се неизбежно враћамо на факторе криминалитета који долазе из економског система, еколошке аномије, антропоцентризма, егоизма и редукционизма.

У досадашњем излагању о етиологији, како о етиологији традиционалне, односно *mainstream*, и критичке криминологије, тако и о *зеленој* етиологији, иако се одређени фактори, тј. теорије које на одређени начин објашњавају феномен криминалитета, па и зеленог криминалитета, могу издвојити као прихватљивије или у одређеном степену више рационалистичке, може се констатовати да се изузетно широк и комплексан аспект зеленог криминалитета не може у потпуности сагледати и објаснити применом једне теорије или једне групе фактора. Да ли се његова етиологија може потпуније разоткрити кроз призму екофеминизма, питање је на које одговор треба дати трећи део дисертације.

2.1.4. Виктимологија зелене криминологије

Врло важно питање на које најпре треба дати одговор јесте зашто би се у оквиру криминологије проучавала виктимологија која се не односи искључиво на људски елемент (Sollund, 2015: 6). Најједноставнији, али и најоправданији, одговор био би да проучавање различитих облика дискриминација и предрасуда, које се односе на широк дијапазон жртава (жена, мушкараца, деце, животиња, екосистема, природе као целине), подразумева боље разумевање и укрштање путева различитих концепција и емпиријских истраживања, стога што један облик виктимизације води другом или стоји са осталим у међусобним тесним везама (Sollund, 2015: 6). Стога се истиче да критичка криминологија захтева и критичку виктимологију (Sollund, 2015: 6), а која разумљиво води зеленој виктимологији, која се искључиво и специфично бави жртвама зеленог криминалитета, позајмљујући концепте критичке виктимологије и на њима развијајући своје сопствене. Sollund, штавише, истиче да није потребно развијати само критичку зелену виктимологију, већ превасходно једну „револуционарну виктимологију“ која би водила праведнијем свету, у коме би се поштовала неприкосновена права и људи и животиња и природе, и то како садашњих тако и будућих генерација и врста (Sollund, 2015: 11).

Зелена виктимологија би стога требало да усмери своју пажњу на различите узроке виктимизације (постојећим криминалитетом, али и криминалитетом који није препознат као такав), без обзира на то да ли штетна односно криминална дела погађају индивидуално или колективно, а плодна позадина виктимологије требало би се тражити у структуралним факторима преко којих се објашњава друштвено, културално, као и понашање појединаца (Sollund, 2015: 12).

Зашто жртве зеленог криминалитета нису видљиве и препознате? Управо из тог разлога што учиниоци настоје да своје радње, као и штете и повреде које оне изазивају, сакрију, али до њиховог непрепознавања и непризнавања може доћи и када жртве већ припадају маргинализованим или „невидљивим“ групама (Davis et al, 2014; Hall, 2014, цитирано према Brisman & South, 2015: 27).

Генерално, технолошки и научни напредак у који се улаже у оквиру западног капиталистичког система, а са циљем увећања економског просперитета путем повећања производње, производи нове врсте виктимолошке угрожености путем стварања еколошких ризика и штета, док је посебно опасан аспект овог процеса управо чињеница да уочљивост односа између производње и еколошке дезорганизације слаби,

заједно са уочљивошћу штетних активности и њихових жртава (Natali, 2015: 64, 70). У оквиру зелене виктимологије стога је присутан извешан број аутора који зелену виктимизацију приписује капиталистичком начину производње, посебно узимајући у обзир теорију производне траке, о којој је било речи (Lynch et al, 2015a: 118).

Осим тога, зелена виктимизација често није сама по себи одмах препознатљива и уочљива, односно иста се неретко одликује последицама које се испољавају у једном дужем и непредвидивом временском и просторном континууму (Sparens & White, 2014: 1).

Посебан проблем представља и чињеница да жртве често обухватају велике групе, које неретко имају и међусобно супротне интересе, док с друге стране, учиниоци углавном представљају државе и корпорације чије активности се неретко карактеришу као легалне, насупрот штети и виктимизацији коју производе, и који се неретко користе поменути техникама неутрализације (Natali, 2015: 64, 65).

Додатно, жртве често нису свесне своје виктимизације (Sparens & White, 2014: 1), а чест недостатак контакта између учиниоца и жртве представља још један нарочит изазов зелене виктимологије (Pemberton, 2014: 72).

Ипак, зелена виктимологија се не концентрише само на жртве зеленог криминалитета учињеног од стране корпорација и држава, већ и на оне које су жртве штетних и криминалних активности војски и милитарних организација. У том смислу, чак једна петина укупне глобалне деградације животне средине последица је активности војних и сличних организација, другим речима – насиље представља директан узрок деструкције животне средине (Hartmann, 1999: 9, цитирано према Brisman et al, 2015: 12).

Зелена виктимизација у оквиру зелене криминологије посматра се превасходно имајући на уму претходно поменуте три перспективе, наиме – енвайронменталну правду, еколошку правду и правду врста (White, 2013: 20). Даље, зелена виктимизација мора се нужно посматрати у једном интернационалном, односно транснационалном контексту, тј. у глобализованом свету, имајући на уму околности савременог друштва и ризика и штета које оно производи, док истовремено приступ зеленој виктимологији мора нужно бити интердисциплинаран (Bisschop & Walle, 2013: 48).

Једна од полазних тачака у зеленој виктимологији јесте такозвани „приступ друштвене штете“ (social harm approach) (Hall, 2013: 221). Наиме, како криминалитет, дефинисан на традиционалан начин, нема „онтолошку реалност“, и како стога кривично право не може сагледати деструктивније и озбиљније облике штете

(Hulsman, 1986; Hillyard & Toombs, 2003: 12, цитирано према Hall, 2013: 221), приступ који се гради на појму „друштвене/социјалне штете“ има потенцијал да сагледа легалне али штетне активности (као и илегалне активности које се не процесуирају у пракси) на један шири и свеобухватнији начин (Hall, 2013: 221).

У складу са оваквим приступом, Hall посматра жртве зеленог криминалитета класификујући их према четири аспекта зеленог криминалитета: здравствени утицај, економски утицај, друштвени и културолошки утицај, и смањен ниво сигурности односно безбедности, али такође подвлачи и важност сагледавања подударности између жртава и учинилаца, као и неједнаку дистрибуцију виктимизације (Hall, 2013: 222).

Potter такође напомиње да зелена виктимизација има комплексне аспекте: физичке (смртне последице, повреде, болести, губитак и оштећење имовине), економске (опадање производње и редуковање позитивних економских прилика, повећање конкуренције у борби за природне ресурсе, трошкови претходно наведених физичких последица), и културолошке (губитак традиционалног начина живота, утицај на мобилност и урбанизацију), али наводи и шире виктимолошке импликације зеленог криминалитета, као што су шири економско-политички контекст и тенденција узроковања и продубљивања неједнакости и друштвених конфликта (Potter, 2014: 7). Он такође истиче значај проучавања горе поменуте подударности, односно дихотомије учинилаца и жртава (Potter, 2014: 17).

Утицај који дела зеленог криминалитета имају по здравље, иако најоучљивији и најопипљивији, често подразумева проблем кларификације узрочно-последичне везе између штетних активности с једне стране, и самих њихових последица с друге стране (Hall, 2013: 222, 224). Најдоминантнији примери зелене виктимизације у вези са угрожавањем здравља јесу различите еколошке катастрофе, као и дугорочне последице глобалног загревања и одлагања опасног отпада (Hall, 2013: 223).

Што се економског аспекта тиче, смртни случајеви који су резултат загађења ваздуха коштају привредне системе широм света огромне своте, које се мере милијардама евра и долара, док се, с друге стране, штетни аспекти глобалног загревања осликавају у угрожености бројних индустрија и проблему незапослености, посебно у сиромашнијим земљама (Hall, 2013: 224, 225).

У вези са социо-културолошким аспектом виктимизације, пак, мора се навести да се исти надовезује односно преплиће са двама претходно наведеним аспектима, те у том смислу, губитак могућности традиционалног начина живота, на пример, нужно ће

водити значајним здравственим и економским штетним последицама, или даљој виктимизацији уколико дође до миграција становништва које погодују развоју трговине људима (Hall, 2013: 225, 226).

Појам еколошке, односно безбедности животне средине, односи се на енвиронментални тј. еколошки тероризам, односно на насилну деградацију природних станишта и ресурса у конфликтима односно борби за исте (Hall, 2013: 227). У вези са овим, зелена виктимизација се односи и на безбедност хране, тј. физички и економски приступ безбедној и квалитетној храни, а са посебним освртом на глобални пораст цене хране који је резултат еколошке деградације, као и на постојеће и очекиване конфликте у глобалној борби за приступ храни (Hall, 2013: 227, 228).

Како се глобално загревање и климатска промена сматра једном од најдоминантнијих облика зелене виктимизације, и то како на глобалном нивоу – стога што се њихове последице манифестују масовно, утичући на целокупно човечанство, глобални екосистем, и животињске и биљне врсте у садашњем и будућем времену, тако и диференцијално – стога што су најчешће жртве сиромашне и маргинализоване групе, жене и деца, наведени проблеми представљају једну од водећих тема зелене криминологије уопште (White & South, 2013: 22, 23). Чињеница, пак, да виктимизација антропоцентричним глобалним загревањем и пратећом климатском променом често потиче од неактивности држава односно влада, представља посебну проблематику зелене виктимологије (Kramer, 2014: 27).

У погледу преклапања жртве и учиниоца, осим проблема терцијарне виктимизације о којој ћемо опширније говорити касније, постојећа дихотомија чини се веома очигледном. Наиме, појединци својевољно доприносе својој зеленој виктимизацији - Clifford истиче следеће чињенице: многи људи свесно постају потрошачи производа који су штетни за њих саме и животну средину; многи људи свесно употребљавају потенцијално опасне и штетне технологије; многи људи вољни су да конзумирају генетски модификовану храну, упркос томе што нису у потпуности упознати са последицама генетске модификације; многи људи ће свесно користити лекове који су произведени, дистрибуирани и препоручени од стране медицинских стручњака, без разумевања штетних односно токсичних краткорочних и дугорочних ефеката таквих производа по себе саме и животну средину (Clifford, 2014: 44). Посматрано шире, а у односу на људски елемент – жртве неретко сматрају да су „робови система“ из којег не постоји излаз, осећају се беспомоћним и сматрају да немају избора; жртве настављају да функционишу и раде у оквиру оваквог

дисфункционалног и експлоататорског система; жртве нису свесне да су оне саме доприносећи фактор у козависној вези са самим учиниоцима; жртве такође не схватају начине на које доприносе, односно подржавају моћ тј. моћне; жртве не схватају како и колико је њихова патња значајна; жртве не сагледавају себе као доприносећу вредност (Clifford, 2014: 59, 60). Другим речима, бити учинилац повећава ризик постајања жртвом, и обрнуто (Pemberton, 2014: 68).

Што се тиче дистрибуције виктимизације, може се приметити тренд који указује на то да, иако су одређена дела зеленог криминалитета таквих карактеристика да погађају све (људе, животиње и биљке, природу), као што су радње које узрокују глобално загревање, оштећење озонског омотача, киселе кише и загађење ваздуха, специфични обрасци зелене виктимизације показују да постоји велики диспаратикт виктимизације у односу на различите врсте еколошких ризика и штета (одлагање токсичног отпада, хемијске катастрофе, ограничење/спречавање приступа пијаћој води итд.) а који погађају људе који нису белци, етничке мањине, староседеоце, маргиналне групе и сиромашно становништво, и који се означавају „диференцијалном виктимизацијом“ (White, 2008a: 16).

Пре него пређемо на класификацију жртава зеленог криминалитета, потребно је уочити шта је заједничко свим „новоуспостављеним“ жртвама условно речено „нових“ инкриминација. Овде можемо јасно издвојити неколико виктимолошких карактеристика: виктимизација је масовна, односно широко распрострањена; виктимизација је често препозната, односно игнорисана; сам појам жртве трпи одређене сумње и неконзистентности; однос између учиниоца и жртве је једносмеран (Pemberton, 2014: 73). Ова последња карактеристика захтева додатно разматрање. Наиме, посматрајући тип „идеалне жртве“ како је исти дефинисао Nils Christie – жртва је слаба, немоћна, не доприноси извршењу кривичног дела, обично је женског пола, болешљива, веома млада или стара, не познаје односно није ни у каквом односу са својим учиниоцем – и у складу са истим посматрајући друштвену и правну реакцију на овако схваћену виктимизацију, намеће се закључак да је зеленом криминалитету, као и његовим жртвама, управо неопходан концепт овакве стереотипне жртве, како би исти били признати (Pemberton, 2014: 74, 75).

Како не постоји јединствена класификација жртава зеленог криминалитета, овде ћемо, примењујући критеријум најдоминантније или најчешће жртве, изложити следећу виктимолошку поделу: природа/екосистем као жртва; животиње као жртве; и људи, људске заједнице (укључујући и државе) као жртве. Набројане категорије могу

се сврстати и у оквир примарне и секундарне виктимизације, у зависности од облика штете односно криминалне активности којима се врши виктимизација, док ћемо проблематику терцијарног криминалитета, тј. криминалитета који је последица зелене виктимизације, посебно изложити.

Природа/екосистем као жртва

Иако неки аутори праве разлику између природе као жртве, нељудских врста као жртава (животиње, биљке, инсекти и микроорганизми) и људи као жртава (Lynch & Stretesky, 2014: 101), сматрамо да се животињама као жртвама треба посветити посебна пажња, имајући на уму њихову способност осећања патње и бола и масовност њихове виктимизације, те ћемо стога биљке, инсекте и микроорганизме сврстати у оквиру екосистема као жртве.

Наиме, природа односно животна средина као таква, глобални екосистем, локални екосистеми са својим компонентама, континенти, океани, па чак и клима која трпи катастрофалне промене, у оквиру зелене криминологије почињу да се сагледавају као жртве зеленог криминалитета (Lynch & Stretesky, 2014: 97). Међутим, саму виктимизацију природе, односно животне средине, тешко је методолошки исказати и мерити, у односу на виктимизацију људи и животиња (Lynch & Stretesky, 2014: 98, 99). Уколико се, на пример, сагледа загађење воде, прецизније, реке – може се рећи да је река загађена 40%, али тај податак не говори о даљим импликацијама таквог загађења односно виктимизације (Lynch & Stretesky, 2014: 99). Управо из тог разлога, претходно поменути три приступа – енвайронментална правда, еколошка правда и правда врста – управо су први корак ка признавању права и вредности саме природе као неприкосновених права и вредности (Wyatt et al, 2013: 4).

Сваки од раније поменутих облика зеленог криминалитета има као своју превасходну жртву управо природу. Поврх загађења воде, земље и ваздуха, и поред пратеће климатске промене, који заједно доприносе неповратној деструкцији глобалног и локалних екосистема, али који истовремено осликавају етички однос који људи имају према природи, одлагање отпада, као и пустошење шума и уништавање живог света путем илегалне али и легалне ловокрађе и риболова, за своју превасходну и крајњу жртву имају управо природу. На пример, један од облика одлагања и управљања опасним отпадом, наиме електронским отпадом (e-waste), углавном налази свој простор у државама у развоју, у којима се исти неретко сагорева, а што производи токсине који се апсорбују у свим компонентама екосистема где остају годинама

(Bisschop & Walle, 2013: 40).

Овакви процеси производе даље последице по биљке (посебно угрожене врсте), микроорганизме и инсекте, а који чине изузетно значајан део сваког екосистема, не само због своје неприкосновене вредности, већ и услед тога што од њих зависе и животиње и људи у датом екосистему, али се таква зависност и глобално манифестује.

Животиње као жртве

Прихватање и схватање животиња као жртава трпи многобројне неконзистентности и препреке, у криминологији уопште, али и у самој зеленој криминологији. Превасходно, језик у употреби који се тиче штете и повреде нанете животињама веома је антропоцентричан и инструменталан – „дивљи свет“ (wildlife), „риболов“ (fishery), итд., док се на исти антропоцентричан начин креирају и законодавства и јавне политике у области екологије, у овом случају у области права и заштите животиња (White, 2013: 20, 21). Овакав лингвистички дискурс осликава специзам, а чија супротност је правда врста, као једна од три доминантне позадине зелене криминологије уопште, поред енвайронменталне и еколошке правде, о којима је било речи.

Када посматрамо животињу као жртву, а притом настојимо да будемо потпуно објективни и темељни, у дискусији о виктимизацији животиње не можемо се не осврнути и на културолошки и антрополошки аспект.⁵⁷ Наиме, однос према животињи, као уосталом и према природи и жени, кроз историју људске цивилизације, показује високи степен инструменталности поткрепљене антропоцентризмом и андроцентризмом. Перцепција о животињама као о објектима, или као о злим зверима у супротности са добрим човеком, умногоме је обликовала културу, науку, друштво, па и право.

Данас, у оквиру групе наука о животињама, које можемо означити генералним термином етологија (ethology), као и у оквиру зелене криминологије, примећује се снажна тенденција ка реформи овакве позиције. Оваква настојања у науци и друштву нису нова. Наиме, на девијантност окрутности према животињама и посматрања истих као објеката људске конзумације указивали су неки од највећих генија и мислилаца људске цивилизације – Питагора, Плутарх, Свети Фрањо Асишки, Да Винчи, Толстој,

⁵⁷ Културолошки и антрополошки приступ не би се требало изоставити ни из дискусије о природи као жртви, али ћемо разматрање истог оставити за трећи део рада, који се бави искључиво екофеминистичким аспектом зелене криминологије.

Бернард Шо, Твен, Шопенхауер, Ниче, Дарвин, Тесла, Ајнштајн, Ганди... (Savić & Stanković, 2016: 183). Штавише, Марк Твен истиче: „Чињеница да човек разликује добро од лошег доказује његову интелектуалну супериорност у односу на друга створења; али чињеница да (упркос томе) може учинити зло доказује његову моралну инфериорност у односу на сва остала створења која то не могу“ (Twain, 1906: 115).

Када посматрамо правду врста, можемо приметити да се из овог концепта, који обухвата и људски елемент тј. људску врсту, може издвојити теорија о правима животиња (the animal rights theory), по којој све животиње које имају свест односно способност осећаја треба да буду посматране као субјекти правде, стога што исте поседују неприкосновена права (Donaldson & Kymlicka, 2011: 19). Ипак, кроз историју људског рода, па и кроз историју саме виктимологије као науке, животињама се не признаје овакав статус. Исто се може рећи и за саму природу као жртву зеленог криминалитета.

Виктимизација животиња се у зеленој криминологији може посматрати са аспекта злостављања/злоупотребе животиња (animal abuse), а који појам обухвата различите облике зеленог криминалитета учињеног према животињама, као што је илегална трговина, ловокрађа, анимални геноцид или екоцид о коме смо раније говорили, териоцид као генерички појам за убијање животиња од стране људи, као и други облици насиља, злоупотребе и злостављања, о чему је такође било речи (Lynch & Stretesky, 2014: 94). Ипак, како је проблематика анималне виктимизације веома комплексно питање у оквиру зелене криминологије, става смо да се истим треба подробније позабавити у оквиру трећег дела, где ће зелена виктимологија бити посматрана са аспекта екофеминистичке теорије. Основно питање на које притом треба одговорити јесте: у чему се крију корени анималне виктимизације и шта виктимолошки обрасци говоре о актуалном и очекиваном ступњу анималне виктимизације у будућности?

Људи и људске заједнице као жртве

Људи односно њихове заједнице, иако чине доминантан део виктимолошке литературе која се тиче зеленог криминалитета, представљају тек последњу компоненту зеленог виктимолошког система. Односно, како Pemberton истиче, „људи су углавном тек секундарна (или чак терцијарна) жртва енвајронменталног криминалитета“ (Pemberton, 2014: 68). Ипак, то не значи да се зелена виктимизација људи може занемарити или посматрати одвојено од других субјеката виктимизације

зеленим криминалитетом. Штавише, како Lynch и Stretesky истичу, људи су подложнији томе да постану жртве зелене виктимизације пре него да постану жртве насилног криминалитета (Lynch & Stretesky, 2014: 92).

Осим очигледног штетног утицаја на здравље, зелени криминалитет чији субјекти виктимизације су људи испољава много шире импликације, као што су угрожавање основних људских, политичких и социјалних права, стварање различитих облика конфликта, али и испољавање такозваног терцијарног зеленог криминалитета, односно зеленог криминалитета који је резултат претходне зелене виктимизације, а о коме ће бити више речи у поднаслову који следи.

Што се тиче здравствених последица зеленог криминалитета, Hall објашњава зашто су исте најпризнатије у легалистичком смислу - осим тога што су исте очигледне, тиме што су исте мерљиве, односно квантитативно исказиве, исте су и подложне принципима објективности, сигурности и вероватноће, те се оне могу материјално компензовати (Hall, 2011: 377). Остале виктимолошке импликације, пак, као што су економске, а посебно социјалне или културолошке, представљају својеврстан виктимолошки односно криминолошки изазов (Hall, 2011: 380).

Глобално загревање и климатска промена представљају, како смо видели, најочигљивији и најдоминантнији пример виктимизације људи на глобалном нивоу. Међутим, и други облици зеленог криминалитета имају снажан виктимолошки одјек. Тако, што се тиче одлагања токсичног отпада, људске жртве трпе не само физичку виктимизацију која се тиче јавног здравља, а самим тим и економску виктимизацију, већ и ону која се тиче нарушавања смисла правде, односно моралног и правног угрожавања основних људских права (Szasz, 1994: 85).

Даље, једно од међународно признатих кривичних дела против животне средине, наиме, илегална сеча шума, испољава бројне антропогене виктимолошке импликације, које се, осим у депривацији права на дом оних заједница које се налазе у критичним подручјима, састоје превасходно у креирању социјалног конфликта. Наиме, људи у овим критичним зонама трпе велику несигурност која се тиче њиховог начина живота, док се ова физичка несигурност осликава на околности под којима се овим заједницама пружа инострана помоћ, као и на национални и међународни развој, а што додатно ова подручја чини изолованим и погодним за настанак „невидљивих“ жртава (Wyatt, 2015: 52).

Ипак, један од горућих проблема зелене виктимизације људи јесте, као што смо раније поменули, недостатак свести о самом постајању жртвом: дакле, оваква

виктимизација је масовних карактеристика, веома често невидљива односно непрепозната, тј. игнорисана, и од стране самих жртава и од стране учинилаца, док је сам појам жртве врло тешко одредив (Pemberton, 2014: 73).

Додатна проблематика виктимизације људи делима зеленог криминалитета представља један шири концепт, наиме – терцијарни зелени криминалитет, који је последица, односно реакција на зелену виктимизацију, а који, природно, ствара нове жртве и продубљује већ постојеће страдање природе, животиња и самих људи.

Терцијарни криминалитет – криминалитет као резултат виктимизације: Виктимолошки осврт

Терцијарни зелени криминалитет представља криминалитет учињен од стране жртава зеленог криминалитета, односно исти се испољава као резултат зелене виктимизације, а овај термин искован је од стране криминолога Гери Потера (Potter, 2014: 11). У оквиру овог појма, као што смо назначили приликом излагања о типологији зеленог криминалитета, Potter издваја четири суб-концепта:

1) криминалитет као одговор на штету нанету животној средини (протести и акције, који могу бити и насилног карактера);

2) криминалитет као одговор на ускраћивање ресурса (који може укључивати крађе, насиље, па чак и међудржавне сукобе и рат);

3) криминалитет као резултат изложености еколошкој штети (пре свега, који је резултат изложености климатским променама као што је глобално загревање и изложености тешким металима); и

4) криминалитет повезан са променама економских или културолошких услова (имовински криминалитет услед економских депривација, развијање илегалних тржишта итд.) (Potter, 2014: 12-16).

Како смо раније излагали о превасходно феноменолошким и етиолошким аспектима терцијарног криминалитета, а који су разумљиво нераскидиво повезани са зеленом виктимологијом, овде ћемо се осврнути на извесне стриктно виктимолошке аспекте истог.

Наиме, један од најдоминантнијих облика реакције на зелени криминалитет од стране жртава истог, је, како смо образложили раније, криминалитет протеста. Виктимолошка реакција која се испољава може попримити различит карактер, у зависности од феноменолошких аспеката самог протеста, као што смо напоменули раније: реактиван, који је једноставан одговор на већ учињену виктимизацију,

проактиван, који је усмерен на спречавање будуће односно очекиване виктимизације, и симпатетички/емпатијски, када протест представља супротстављање виктимизацији екосистема односно биљних и животињских врста (Potter, 2014: 12).

Заједничка одлика сваког од ових облика јесте криминални карактер предузетих радњи у протесту односно акцији, када су исте заиста и криминалне. Међутим, иако је етиолошки оквир оваквих активности довољно јасан, чини се нужним обратити пажњу на парадокс који представља чињеница да, иако у већини случајева овакве криминалне активности спадају у домен имовинског или насилног криминалитета, многе од њих јесу и репрезентативни примери самог зеленог криминалитета, односно истима се наноси еколошка штета природи, људима и биљним и животињским врстама (као што је, на пример, изазивање пожара).

Још један парадокс јесте реакција држава усмерена према оваквим акцијама, зато што је иста репресивна, а неретко и агресивна. Оно што чини овакву реакцију парадоксалном јесте чињеница да иста не доводи до отклањања примарног узрока односно фактора протеста, а што је зелени криминалитет толерисан од стране саме државе. Жртве зеленог криминалитета које испољавају овакву реакцију осећају се усамљеним, одбаченим, фрустрираним, те у протесту, па и насилном протесту, виде једини одговор на виктимизацију коју су претрпели или која се очекује. Ситуација се даље компликује када се осврнемо на чињеницу да су многи протести означени криминалним од стране државе, иако исти то нису.

Жртве зеленог криминалитета које предузимају различите илегалне активности као резултат ускраћивања ресурса, а које махом спадају у дела имовинског криминалитета (или насилног, посебно када су државе те које представљају жртве), руковођене општом фрустрацијом и потешкоћама у задовољењу егзистенцијалних потреба - или немају довољно воље односно моћи да реакцију испоље путем протеста, или сматрају да исти неће допринети отклањању или спречавању њихове виктимизације. Међутим, жртве зеленог криминалитета могу и саме вршити криминалитет против животне средине. На пример, у сиромашним државама, већ експлоатисаним од стране „зелених“ криминалаца, локално становништво прибећи ће и само зеленом криминалитету, упливавањем у постојеће мреже зеленог криминалитета. Међутим, како смо истакли, ухапшени криминалци углавном припадају сиромашном локалном становништву, док криминална организација и њени врхови остају безбедни (WWF, n.d.).

С друге стране, жртве зеленог криминалитета поседују предиспозицију ка

испољавању криминалних активности као резултат промене економских и културолошких услова који су резултат еколошке деградације (Potter, 2014: 14). Доминантна категорија жртава зеленог криминалитета (које могу постати учиниоци у промењеним условима) јесу они појединци, групе и народи сиромашних држава које обилују неискоришћеним природним ресурсима, а што их чини погодним жртвама посебно за моћне корпорације и владе моћних земаља Запада. Због тога се њихова виктимологија мора сагледавати у глобалном контексту, посебно услед чињенице да иста повратно утиче на многе аспекте савременог света, као што су криза глобалне економије, штетни мултилатерални споразуми, међудржавни и унутардржавни конфликти, еколошка миграција, итд., а што опет доводи поновној виктимизацији најугроженијих и најнезаштићенијих, па и њиховом криминалном одговору на исту.

Овде ћемо више пажње обратити на виктимологију која се тиче терцијарног криминалитета који је резултат изложености штети еколошке деградације. У објашњењу етиологије и виктимологије овог облика терцијарног зеленог криминалитета, веома важно је детаљније образложити појам зеленог бихејвиоризма, који се бави узрочно-последичним односом између изложености токсинима из животне средине и криминалног понашања (Lynch & Stretesky, 2014: 103).

Наиме, разни загађивачи утичу веома штетно на људско понашање уопште, које се може испољити и као криминално, а такође и, конкретније, као активности које спадају у домен зеленог криминалитета. Штавише, глобална климатска промена може појачати утицај одређених загађивача на људе и њихово понашање (Lynch & Stretesky, 2014: 24). Зелени бихејвиоризам, наиме, као грана зелене криминологије и као уже поље бијехвиоризма уопште, подразумева, тј. заснива се на општим психолошким поставкама бихејвиоризма: у овом случају, да је понашање условљено условима животне средине, односно да је узрок понашања екстеран, и да настанак оваквог понашања мора бити предмет проучавања (Lynch & Stretesky, 2014: 103, 104).

Код жртава зеленог криминалитета чији је узрок концентрација загађивача у животној средини, јавља се алтерација процеса учења односно поремећај когнитивних процеса, или биолошких хемијских процеса, а што доводи до инхибиције психолошких стања као што су фрустрација, узбуђење, агресивност и сл. (Lynch & Stretesky, 2014: 104). Два репрезентативна загађивача релевантна за зелени бихејвиоризам јесу олово и група хемијских супстанци које утичу на ендокрине хормоне (Lynch & Stretesky, 2014: 104). Логично питање је како су ови хемијски процеси у вези са испољавањем понашања. Наиме, једна од поставки зеленог бихејвиоризма јесте та да је један део

процеса учења биолошки условљен, односно да процес учења подразумева и пренос спољашњег стимуланса у биолошку реакцију која укључује електричне импулсе централног нервног система, те да хемијске реакције које се дешавају у централном нервној систему као резултат ових хемијских дисбаланса условљавају испољавање одређеног понашања (Lynch & Stretesky, 2014: 106).

Без упуштања у детаљно елелоборирање начина на који се ови процеси одвијају,⁵⁸ може се приметити да људи који су жртве загађења и код којих су овакви ефекти присутни, могу бити склони испољавању криминалног понашања. Последишно, тако условљено криминално понашање носи са собом даље виктимолошке импликације са много различитих сценарија. С тим у вези, један од задатака зелене криминологије јесте и истраживање начина на које се оваква комплексна виктимизација може спречити или сузбити. Овим конкретним проблемом, са становишта природних наука, као што смо напоменули, бави се тзв. зелена хемија, наука која истражује начине на које се могу смањити токсична загађења у животној средини (Lynch & Stretesky, 2014: 66, 67).

Терцијарни зелени криминалитет, стога, представља изузетно комплексан феномен, у коме се одређени његови облици одликују директнијом или индиректнијом везом са првобитном зеленом виктимизацијом. Из тог разлога је управо спречавање примарног и секундарног зеленог криминалитета пивотални циљ зелене криминологије, и као њене суб-гране, зелене виктимологије. Међутим, да би се овај циљ постигао, неопходно је проучити предметне феномене у једном дубљем, компрепензивном погледу, и деловати на разоткривање, неутрализацију, односно сузбијање, самих фактора њиховог испољавања.

Стога је управо основна хипотеза овог рада да екофеминистичка теорија примењена на зелену криминологију може помоћи у постизању наведених циљева зелене криминологије, или бар у остварењу одређеног напретка у том правцу.

Како је екофеминизам неоправдано незаступљена концепција у оквиру зелене криминологије, наредно поглавље дисертације бавиће се представљањем и елаборирањем екофеминистичке теорије и аргументације њених премиса, како би читаоца увело у III поглавље рада, које се специфично бави пажљивим спајањем зелене

⁵⁸ Истраживањем концентрације и ефеката токсина из животне средине на екосистем и организме у њему, као што смо напоменули, баве се еко-токсикологија и енвиронментална токсикологија, с том разликом што се прва бави истраживањем токсичних ефеката ксенобиотика на нељудске врсте и њихову интеракцију са окружењем, док се друга бави истраживањем ових ефеката на људе и њихову интеракцију са околином (Lynch & Stretesky, 2014: 55, 60).

криминологије и екофеминизма, као и импликацијама које произлазе из таквог спајања, са циљем доказивања наше основне премисе.

ДЕО ДРУГИ

3.1. Екофеминизам

3.1.1. Увод у екофеминистичку теорију

Шта се крије иза концепта екофеминизма? Најпре, екофеминизам представља једну теоријски и практично веома разгранату идеологију, односно друштвено-политички покрет, који се заснива на поставкама екологије, феминизма и социјализма, и чији се настанак и развој дешава у другој половини двадесетог века, а чији корени ничу управо из разних феминистичких покрета и струја (Gaard, 1993a: 1). Неки од ових били су раднички покрети, мировни покрети и антинуклеарни покрети, покрети за права жена, и наравно покрети за заштиту животне средине и права животиња (Gaard, 1993a: 1). Али, шта представља срж ове идеологије? Наиме, екофеминизам износи поставку да патријархат, односно патријархална идеологија, која је андроцентрична и егоистична и на којој је изграђено савремено друштво, представља порекло доминације над женом и природом, те да „постоје снажне концептуалне везе између опресије према жени и опресије према природи“ (Gaard, 1993a: 2; Chen, 2014a: 67; Li, 1993: 272). Још даље, екофеминизам представља веома комплексну и компрехензивну идеологију, стога што исти изједначава опресију према природи са истом опресијом која стоји у вези са родом, сексуалношћу, физичком способношћу, расом, класом, или врстом, односно, екофеминизам се бави оним што је Cudworth назвала *multiplicities of domination* (мултипликацијама доминације), односно исти се бави интра-људском (intra-human) и екстра-људском (extra-human) доминацијом и њеним различитим облицима и обрасцима (Gaard, 1993a: 1; Cudworth, 2005: 1, 2).

С обзиром на то да је превасходни циљ овог другог дела рада упознавање са идејама, концептима односно поставкама екофеминизма, а са циљем да се омогући разумевање трећег дела дисертације, овај део ће се концентрисати на представљање управо основних концепата екофеминистичке теорије. Пре преласка на излагање ових концепата и пропозиција, у кратким цртама биће представљен сам историјат односно корени екофеминизма, а који није мање значајан за разумевање ове, са аспекта зелене криминологије, али и многих других наука и научних дисциплина, веома значајне идеологије.

3.1.2. Корени екофеминистичких идеја - кратка генеалогичка екофеминизма

Како би се одређени концепт потпуно сагледао, нужно је кренути од одговора на питање зашто се и како појавила претеча конкретне идеје. Када је реч о екофеминизму, нећемо погрешити ако кажемо да се овај идеолошки покрет развио управо са циљем препознавања и заштите оних или онога што се временом искристалисало као најугроженија категорија у коегзистенцији природе и друштва – жене, животиње, односно екосистема и природе саме. Другим речима, екофеминизам настаје са циљем препознавања и заштите оних и онога што је током настанка и развоја људске цивилизације одувек и универзално било потчињено, угрожено и искоришћавано.

Ипак, овај концепт није тако једноставан. Наиме, екофеминизам у себи крије и универзалну философску критику да је незнање једно од највећих зала које је одувек пратило развој људске врсте, потенцирајући управо чињеницу да - *колико знамо, толико и не знамо* (Shiva, 2014a: 22). С тим у вези, екофеминизам испољава и шире импликације када критикује савремену западну науку која потчињава жену и природу, и када доводи у питање неутралност односно објективност исте (Shiva, 2014a: 22). Тако, две утицајне екофеминистичкиње, Vandana Shiva и Maria Mies, прецизније Shiva у првом делу књиге, почињу своје дело *Екофеминизам* управо следећим речима:

„Модерна наука постављена је као универзалан, вредности ослобођен систем знања, који, по логици свог метода, тврди да износи објективне закључке о животу, универзуму и готово свему осталом. Овај доминантан правац модерне науке, та редукционистичка или механичка парадигма, специфична је пројекција човека Запада, која се појавила између петнаестог и седамнаестог века, као изузетно призната Научна Револуција...“ (Shiva, 2014a: 22).

На тај начин, један од задатака екофеминизма јесте управо оспоравање перспективе савремене науке.⁵⁹

⁵⁹ И сама екологија као наука претрпела је својеврстан андроцентричан третман још приликом свог заснивања. Наиме, екологија као наука првобитно је била утемељена од стране жене, Ellen Swallow, прве жене која је студирала на престижном Масачусетс Институту за технологију (the Massachusetts Institute of Technology – MIT), која је у свом интердисциплинарном истраживању управо скренула пажњу на везу између еколошких проблема и домаћинства, али чији су научни напори наишли на атрибут „domestic science“ (наука из домаћинства или наука од стране домаћица); заслуге за утемељење екологије као науке касније су припале 1873. године Ернсту Хекелу (Ernst Haeckel) (Mellor, 2003: 14).

Међутим, оваква андроцентрична перспектива није у вези само са савременом науком, већ и са савременом културом, док је веза између ових двају управо та што се посматрањем „маскулинизације научног развоја“ примећује и начин развоја андроцентричне културе (Li, 1993: 283). Овде можемо додати да се исти процес може приметити и у обрнутом смеру – наиме, посматрањем развоја андроцентричне културе може се сагледати и развој савремене науке, која, као што ћемо видети, осликава све патријархалне дискурсе.

Као што смо напоменули, екофеминистички покрети своје корене имају у различитим асоцијацијама и покретима за заштиту права жена, животиња и животне средине. Међутим, још даљи корени екофеминизма налазе се управо у самом феминизму. Феминисткиње такозваног „другог таласа“ инсистирале су на томе да питање деградације животне средине има своје место у оквиру феминистичке теорије (Cudworth, 2005: 101). Прецизније, спајање феминизма и екологије кроз дискусије о природи у оквиру радикалног и културалног феминизма током седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века засигурно отвара врата екофеминизму (Sandilands, 1999: 5), који онда почиње припадати такозваном *трећем таласу* феминизма (Eaton & Lorentzen, 2003: 5).

Међутим, сам екофеминизам развија се кроз одређене хронолошке етапе. Тако, његову генеалогiju чине три крупне фазе. Прву фазу, коју можемо сматрати самом претечом екофеминизма, чини период од почетка шездесетих година двадесетог века па до седамдесетих, а коју карактеришу демонстрације и анти-нуклеарни протести америчких жена, као и акције познатог индијског Chipko⁶⁰ покрета и Green Belt⁶¹ покрета у Кенији, а који период представља почетак развијања опште еколошке свести о свакодневници жена и о женском интересу за очување и заштиту природе, односно животне средине (Chen, 2014: 67, 68).

Период од седамдесетих до осамдесетих година двадесетог века представља почетак друге етапе односно фазе екофеминизма, у којој управо и настаје појам односно концепт екофеминизма у оквиру феминистичке теорије (Chen, 2014a: 68).

Штавише - „Реч екологија потиче од грчке речи *oikos* – кућа. Тако је екологија наука о домаћинству – о домаћинству планете Земље. Посреднице у вези између Земље и куће одувек су биле жене.“ (Merchant, 1995: 139, цитирано према Sandilands, 1999: 4).

⁶⁰ Како индијска реч *chipko* значи *загрљај*, чланови покрета често спроводе мирне протесте против еколошке деградације формирајући круг људи који грле стабла дрвећа. Видети више о томе на веб сајту Eco India: <http://www.ecoindia.com/education/chipko-movement.html>.

⁶¹ The Green Belt Movement. Видети више о томе на званичном веб сајту: <http://www.greenbeltmovement.org/>.

Последња, трећа фаза, која обухвата период од осамдесетих година прошлог века до данашњих дана, карактерише се ширим препознавањем и развијањем екофеминизма, а што се нарочито огледа у оснивању и активизму многих екофеминистичких покрета широм Запада, што представља његов практични контекст односно *екофеминизам* у акцији, али и у утемељењу саме екофеминистичке теорије у академским круговима, и утицају ове теорије на културу, науку и друштво (Chen, 2014a: 68).

Како Chen објашњава, сам екофеминизам има своју практичну и теоријску позадину (Chen, 2014b: 105).

Најпре, екофеминизам поприма облике различитих протестних акција. Један од првих покрета, односно друштвених акција, из којих почиње да се развија екофеминизам, био је поменути Чирко покрет у Индији, у држави Утаракханд (Uttarakhand) у Хималајима (Whyte & Cuomo, 2016: 1). Наиме, први екофеминистички покрети појавили су се као реакција на индустријализацију и модернизацију двадесетог века која је изазвала еколошку кризу, а чију највећу жртву је поднела управо женска популација, стога што управо жене носе „друштвену функцију репродукције популације“ (Chen, 2014b: 105).

Чирко покрет управо је настао као реакција на пустошење шума од стране корпорација, али се убрзо из еколошког развио у екофеминистички покрет, када се показало да постоје родне разлике у процесу развоја локалних заједница, односно када се показало да мушкарци и жене, чланови и чланице овог покрета, имају другачије интересе по питању очувања шума (Mellor, 2003: 15). Наиме, жене чланице покрета супротставиле су се садњи плантажа еукалиптуса као резултата доношења одлука о већој продуктивности шума односно њиховом комерцијалном искоришћавању (познато као „еукалиптус контроверза“ – *eucalyptus controversy*) уместо очувања већ постојећих богатих древних шума (Warren, 2000: 3).⁶²

Чирко и други слични покрети, као што је Mother Earth Water Walk (настао 2003. године од стране жена које су припадале локалним заједницама Anishinaabe народа у САД и Канади, када су исте организовале шетње око Великих језера у име протеста против загађења), имају тесне везе са етиком бриге (*care ethics*) (Whyte & Cuomo, 2016: 2). Наиме, етика бриге представља „кишобран“ концепт који обухвата вредности, знање и праксу о старању о себи и другима, и који стоји насупрот настојању

⁶² Видети више о томе на стр. 206-207.

западне философије да морално резоновање означи као изоловани фактор у доношењу моралних закључака (Whyte & Cuomo, 2016: 2). Етика бриге, с друге стране, примењена на енвайронменталну етику, подразумева посматрање штете нанете животној средини и експлоатације природе и животиња као резултат небриге за другог, свеједно да ли је у питању природа, животиња или људско биће (Whyte & Cuomo, 2016: 4).

Екофеминизам, као активистички покрет, имао је, као што смо напоменули, своје утемељење у протестима многобројних и разноврсних покрета широм Северне Америке, посебно оних који су се бавили ратом и конфликтом, као и статусом жене и природе (Eaton & Lorentzen, 2003: 1). Екофеминистички покрети настајали су, поред Сједињених Америчких Држава, током седамдесетих година двадесетог века и у још неколико других земаља и региона широм света: Немачка, Француска, Финска, Сицилија, Аустралија, Јапан, Венецуела (Mellor, 2003: 13).

С друге стране, екофеминистичка теорија развија се из оквира радикалног, културолошког и социјалистичког феминизма, иако екофеминизам има и своје корене у еколошком, односно у спајању феминизма и еколоштва (Chen, 2014b: 105). Другим речима, солидна екофеминистичка теорија мора садржати и феминистичку и еколошку страну (Sandilands, 1999: xvii). Штавише, оно што екофеминизам чини *феминистичким* јесте настојање за препознавањем и елиминацијом пристрасности према мушком роду и настојање за развијањем теорија, правила, политика и пракси без овакве субјективности; док оно што екофеминизам чини *еколошким* јесте настојање за вредновањем и очувањем екосистема (Eaton & Lorentzen, 2003: 3).

Развој екофеминистичке теорије у академској мисли почиње са анализом веза које постоје између сексизма, расизма, класизма, милитаризма и деградације животне средине, али и са екофеминистичким текстовима у области философије и теологије (Eaton & Lorentzen, 2003: 2).

Сам термин екофеминизам, пак, настаје 1974. године, као кованица формулисана од стране француске феминистичкиње Françoise d'Eaubonne (Sandilands, 1999: 6; Warren, 2000: 21; Eaton & Lorentzen, 2003: 1; Chen, 2014b: 104), која је позвала на вођење „*еколошке револуције*“ од стране жена и на успостављање нових односа „*између човечанства и природе, као и између мушкарца и жене*“ (Chen, 2014b: 105).⁶³ Међутим, као што смо напоменули, појам односно концепт екофеминизма кристалише

⁶³ Као синоним за термин *екофеминизам*, Karen Warren нуди још и термин *еколошки феминизам* (ecological feminism) (Warren, 1997a: xi).

се и развија знатно касније, и то у оквиру феминистичке мисли у САД, прецизније, у оквиру радикалног и културолошког феминизма седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века (Sandilands, 1999: 5; Spretnak, 1987: 3, Chen, 2014b: 105).

Радикални феминизам, који је извршио најзначајнији утицај на настанак екофеминистичке теорије, настаје шездесетих година двадесетог века и представља такозвани „други талас феминизма“, а његова основна премиса је да се у концепту патријархата налазе објашњења о статусу и динамици питања и проблема женске популације (Chen, 2014b: 105).

Културолошки екофеминизам, који настаје седамдесетих година двадесетог века, и који представља спој либералног и социјалистичког феминизма, и који такође представља прву теорију која се бави проблемима загађења животне средине, истиче да је род у друштву конструисан од стране друштвене културе, односно да је производ друштва и симбола (Chen, 2014b: 105).

Социјалистички феминизам, који представља спој радикалног феминизма и марксистичке идеологије, развија се такође седамдесетих година прошлог века, а његов највећи допринос екофеминизму јесте увођење концепта економске анализе, поред типичне културолошке анализе која је до тада била заступљена у оквиру екофеминистичке теорије (Chen, 2014b: 105, 106).

Sandilands као посебно значајан историјски корен екофеминизма истиче такозвано „питање природе“ (the nature question), о коме се расправљало у круговима радикалног и културолошког феминизма седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века у САД (Sandilands, 1999: 6). Ипак, корени екофеминизма могу се наћи и у оквиру либералног феминизма, марксистичког феминизма, *црног* феминизма и феминизма Трећег света (Warren, 1997b: 4).

Први радови у екофеминистичкој теорији, односно једне од првих ауторки екофеминистичкиња, јесу: *New Woman/New Earth* (Rosemary Radford Ruether, 1975), *Woman and Nature* (Susan Griffin, 1978), *Gyn/Ecology* (Mary Daly, 1978), *The Eco-Feminist Imperative* (Ynestra King's, 1981) (Sandilands, 1999: 15). Прва колекција есеја о екофеминизму публикована је 1983. године у Лондону од стране издавача The Women's Press – *Reclaim the Earth: Women Speak Out for Life on Earth*, чије уреднице су биле Leonie Caldecott и Stephanie Leland (Gaard, 1993a: 3).

Екофеминизам такође има и своју *еколошку* позадину, односно теоријске корене

у еколоџизму, прецизније, у оквиру *дубоке* екологије (*Deep Ecology*) и друштвене екологије (*Social Ecology*) (Chen, 2014b: 106).⁶⁴ Наиме, шездесетих година двадесетог века, под утицајем марксизма, као и под утицајем критичке теорије и друштвене екологије, културолошке феминисткиње почињу посматрати теорију доминације из другачије перспективе, одбацујући чисто марксистичку пропозицију да се доминација заснива само на категоријама класе и новца, и истичући класу која је универзално субординарна – жене, али и природу (Spretnak, 1987: 3). На тај начин, културолошке феминисткиње, преко еколоџизма, постепено упливавају у воде екофеминизма (Spretnak, 1987: 3).

Ипак, како Gaard истиче, како би екофеминизам био успешан као теорија, он мора „сарађивати“ са праксом (Gaard, 1993a: 3). Један од првих таквих подухвата био је Светски конгрес жена за здраву планету (*The World Women’s Congress for a Healthy Planet*), у Мајамију, на Флориди, одржан још новембра 1991. године, на коме се окупило преко хиљаду жена из целог света, како би радиле на припреми презентације женске интересне акције за Конференцију УН о животној средини и развоју (*The 1992 United Nations Conference on Environment and Development – UNCED*) (Gaard, 1993a: 3).

Екофеминизам, са своје теоријске, али и практичне стране, представља и својеврсну политичку теорију, односно *политичку анализу* (Birkeland, 1993: 18). Sandilands посебно смешта екофеминизам у оквиру политичке теорије, и то у контекст савремене политичке теорије, и исти представља као својеврсну политику демократије, и то радикалне демократије (Sandilands, 1999: xvii, xxi).

Развој екофеминизма има и комплексне везе са романтицизмом, чији корени се простиру чак до доба Античке Грчке, и чији доминантни представници су били стоици, који су у оквиру своје философије заговарали *живот у оквиру закона природе*, стога што је природа сама једна органска целина у којој сваки део коегзистира у хармонији

⁶⁴ *Дубока екологија* (*Deep Ecology*) развија се шездесетих година двадесетог века, и представља философију која прати два основна принципа, наиме, теорију самоактуализације (*self-actualization theory*) и егалитаријанизам екосистема (или екосистемски егалитаријанизам) (*ecosystem egalitarianism*), и иста настоји да разоткрије личне и културолошке процесе и промене путем примене холизма и анти-антропоцентричног приступа (Chen, 2014b: 106). Дубока екологија тежи личној трансформацији путем усвајања биоцентричне перспективе – идентификације са природом као целином, међутим, иста философија ослања се на концепт разума, што би значило усвајање резоновања да је наношење штете природи наношење штете самом себи, што се поново своди на антропоцентризам, без узимања у обзир питања рода и феминистичке анализе, односно злоупотребе моћи (Birkeland, 1993: 29).

Социјална (друштвена) екологија представља такозвани еко-анархизам, који сматра да се порекло сваке катастрофе налази у концепту хијерерхије, а која значи да у друштву постоје бар две групе, од којих је једна субординарна другој; стога, основне друштвене проблематике којима се социјална екологија бави јесу: 1) веза између друштвене и природне доминације у хијерархијски организованом друштву и 2) тежња за природном револуцијом руковођеном од стране људске врсте, која треба да елиминише хијерархију и патријархат како би створила „природно друштво“ (Chen, 2014b: 106).

(Chen, 2014b: 105).

Веома је важно истаћи у каквој атмосфери је екофеминизам настајао. Наиме, током периода када је економска глобализација, модернизација и индустријализација изазвала кулминирање еколошке кризе, и када се појавила глобална претња од национализма и милитаризма, забринутост у којој се свет нашао створила је атмосферу у којој ће се развити управо екофеминизам (Chen, 2014b: 104, 105). Када се у стању глобалне модернизације повећала потреба за ресурсима и енергијом, њихово коришћење, као и консеквентно повећање емисија отпада, довело је до стања које је изазвало глобалну еколошку кризу (Chen, 2014b: 105). Међутим, убрзо је постало јасно да управо жена, у производњи, потрошњи и у вођењу бриге о породици, носи терет традиционалне друштвене улоге у управљању ресурсима и храном, и да управо оваква традиционална подела рада чини жену подложном озбиљнијим последицама еколошке кризе (Chen, 2014b: 104).

Са развојем екофеминизма, односно са еволуцијом екофеминистичке мисли, настају многобројни и различити екофеминистички правци, односно школе или струје: културални, радикални, спиритуални, социолошки, социјалистички, марксистички, либерални, постмодернистички, ековуманистички екофеминизам, и многи други... (Chen, 2014a: 68, Eaton & Lorentzen, 2003: 3). Илустрације ради, поставке односно фундаменталне идеје неких од ових екофеминистичких праваца или суб-екофеминизама јесу следеће:

Културални екофеминизам тврди да је узрок потчињености природе и жене патријархална култура, те да све потиснуто мора нужно бити поново доживљено, схваћено и оцењено у контексту жене и природе (Chen, 2014a: 68).

Спиритуални екофеминизам критикује патријархалне религије и тежи спиритуалној реконструкцији (Chen, 2014a: 68).

Социолошки екофеминизам је левичарски спој анархистичког феминизма и социјалне екологије, и овај правац корене потчињености природе и жене види у економском и политичком систему, чијој реформи тежи (Chen, 2014a: 68).

Социјалистички екофеминизам такође види корене потчињености жене и природе у економском и политичком контексту, али са посебним освртом на приватну својину и патријархални капитализам (Chen, 2014a: 68).

Иако сваки од ових праваца заступа одређене специфичне концепте односно поставке, односно, иако се сваки од њих разликује по питању фундаменталних поставки, природе односа између жене и природе, корена еколошке кризе, еколошких

парадигми, самог феминистичког приступа, и самих екофеминистичких циљева и начина за њихово постизање (Eaton & Lorentzen, 2003: 3), разумљиво је да сви они имају једну фундаменталну заједничку основу односно позадину у екофеминистичкој идеологији, која ће бити представљена у оквиру подналова који следи. Наиме, свима њима је заједничко становиште да је анализа рода неопходна и круцијална приликом разматрања еколошких питања и проблема (многе ауторке ову анализу такође проширују и на питање расе, док неке исту разматрају и у контексту класе) (Mellor, 2003: 20).

3.1.3. Концепти екофеминистичке теорије

Најпре, истаћи ћемо да се екофеминизам не односи само на однос и везу између доминације над женом и доминације над природом (Cudworth, 2005: 2). На који начин су различите доминације односно опресије, дакле не само оне према жени и природи, повезане, и како екофеминизам тежи промени постојећег контекста у коме ове опресије постоје? – управо представља задатак на који екофеминистичка теорија настоји дати одговор. Иако оваква анализа полази од питања рода, односно питања жена, иста обухвата и питања расе односно класе, како би дошла до питања о самој природи и њеним компонентама, а не скретајући поглед са економског контекста у коме различите опресије настају.

Још је Rosemary Radford Ruether истакла да се „већина људске мизерије и деградација животне средине кују од стране западњачке корпоративне доминације светском економијом“, означавајући овим саму глобализацију (Ruether, 2003: vii). У оваквом општем светском поретку, жене представљају „*најсиромашније од сиромашних*“ (Ruether, 2003: viii). Због тога питање економије, односно прецизније богатства и сиромаштва, представља једно од круцијалних питања приликом постављања екофеминистичке анализе. Жене су универзално субординарна група, почев од едукативног система и пословних позиција, преко принудног рада, проституције, мутилације гениталија, инцеста, трговине људима и многих других виктимизација (Ruether, 2003: viii, ix).

Међутим, екофеминизам не сврстава све жене у једну категорију, већ, насупрот, узима у обзир статус жене у оквиру њихове класе односно расе, што би значило да, поред привилегија и дискриминација у оквиру њихове друштвене класе односно расе и етничног порекла, жене су такође инфериорне у односу на мушкарце у оквиру класе и расе којој припадају мушкарци (Ruether, 2003: vii).

Mellor истиче да је питање рода у најочигледнијој вези са питањем животне средине уколико у обзир узмемо чињеницу да су већина особа које имају утицаја на доношење одлука у вези са животном средином управо мушкарци, док су већина особа које су у *милости односно немилости* таквих одлука управо жене, али да се овакво стање додатно компликује када се у обзир узму, поред родних, и класна и расна питања (Mellor, 2003: 13).

То даље значи да живимо у систему који поставља различите групе у различите улоге, а све зарад добробити једне доминантне групе, наиме – елите мушкараца који

припадају белој раси (Ruether, 2003: viii). Такав систем утире пут енвайронменталном расизму – покрети афро-америчких и латино жена, као и покрети локалних група староседелаца и урођеничког становништва широм света предвођени женама, управо се боре против одлагања токсичног отпада и загађења животне средине уопште у оним областима које су претежно насељене људима који не припадају белој раси (Ruether, 2003: viii).

Дакле, како Ruether истиче, еколошке проблеме морамо посматрати „из перспективе најсиромашнијих жена света“ (Ruether, 2003: x), иако Eaton и Lorentzen с правом питају: „Да ли су везе између жена и природе исте у свакој култури, религији, и контексту?“ (Eaton & Lorentzen, 2003: 1). Важније питање је, међутим, шта је заједничко односно универзално у вези између жене и природе? Глобални екофеминизам управо осветљава обрасце опресије према природи и људима у њиховој међуповезаности са глобалним економским системом који фаворизује богате у оквиру тржишне економије (Ruether, 2003: viii). Још даље, екофеминизам износи поставку да су и финансијска и еколошка криза полно/родно обојене (Salleh, 2014: xi). Штавише, Eaton и Lorentzen означавају саму глобализацију као „*продужење патријархалног капитализма*“ (Eaton & Lorentzen, 2003: 5).

С друге стране, спроведена истраживања показују да мушкарци издвајају већину својих прихода за своје сопствене потребе и интересе, док жене своје приходе, односно свој рад, намењују потребама деце и породице, њиховој едукацији и нези, као и да су управо жене ангажоване у многим активностима које се тичу очувања или обнове локалних екосистема (Ruether, 2003: ix). Стога се управо залагање за родну равноправност и оснаживање жена кроз повећање њиховог удела у образовању и стицању прихода означава као један од најзначајнијих фактора у постизању добробити за децу, институцију породице, али и природу саму (Ruether, 2003: viii, ix). Наиме, врло је важно радити на трансформацији односа патријархалне доминације у нове односе *заједништва*, стога, сам екофеминизам не сме бити усмерен искључиво на женску популацију као носиљи бриге за животну средину, већ напротив, екофеминизам треба тежити и ангажовању мушке популације у старању тј. бризи за природу и домаћинство (Ruether, 2003: ix). Adams такође пише: „Не верујем да жене есенцијално „брину“, али верујем да је есенцијално за све нас да бринемо и признајемо односе.“ (Adams, 2010: 22).

Овај циљ, међутим, врло је тешко постићи, услед дубоко укорене *ендрокентричне премисе* патријархата, коју Birkeland објашњава кроз пет њених

елемената.

Наиме, историјска *поларизација* маскулинистичког и феминистичког архетипа, тј. *мушког* и *женског* архетипа, налаже да се све оно што се може окарактерисати као женско или феминистичко – брига, нега, старање итд. – посматра као недостатак, дефект или опструкција, док се оно што се карактерише као маскулинистичко или мушко – конкуренција, доминација, прорачунатост итд. - посматра као предност и стога охрабрује; другим речима – бити маскулинистичан значи удаљити се од феминистичких тј. женских атрибута (Birkeland, 1993: 24).

Управо због тога што се и природа сама асоцира са *феминистичким*, иста подлеже *инструментализму*, односно, према природи се односи као према ентитету који постоји да би задовољио физичке потребе мушкарца, и иста се вреднује до оне мере до које је корисна мушкарцу самом (Birkeland, 1993: 24).

Поред поларизације и инструментализма, још један елемент андроцентричне премисе јесте *аутономност* или маскулинистичка аутономија, тј. одвојеност мушкарца од природе и заједнице (Birkeland, 1993: 24, 25).

Као четврти елемент андроцентричне премисе, Birkeland препознаје *универзализацију* мушких вредности и искустава, по којој егоистичка људска (човекова) природа постаје универзални циљ: самореализација мушкарца кроз независност од природе и ослобођеност од друштвених препрека, уз истовремено карактерисање свега онога што мушкарац не доживљава - као нестварног или небитног (Birkeland, 1993: 25).

Последњи елемент ове андроцентричне премисе јесте веза између мушкости и *моћи над другима*, док се све оно што је зависно или беспомоћно сматра инфериорним (Birkeland, 1993: 25).

Екофеминизам сам посматра међуповезаност жене и природе, односно повезаност доминације над женом и доминације над природом, кроз три перспективе: **концептуалну** (или симболичку, културалну), **емпиријску**, и **епистемолошку** (Eaton & Lorentzen, 2003: 2).

Што се тиче **концептуалне** перспективе односно поставке екофеминизма, иста посматра културалну повезаност жене и природе у контексту Евро-запада, у коме су се развиле идеје о хијерархијској и дуалистичкој подели света (Eaton & Lorentzen, 2003: 2). У том смислу, дуалистичке структуре (односно хијерархијски дуализми) повезују жену са женственошћу, сексуалношћу, телом, природом и материјалношћу, док исте асоцирају мушкарца са умом односно разумом, мужевношћу и супра-природним; на тај

начин дуализми као што су ум/тело, разум/емоционалност, култура/природа, небо/земља и, наравно, мушкарац/жена, дају предност односно фаворизују прве у односу на друге структуре (Eaton & Lorentzen, 2003: 2). Управо је историјска концептуализација жене и природе у „западној интелектуалној традицији“ за резултат имала девалуацију свега што се концептуално повезује са женом, телом, осећањем, животињама и природом, као и истовремено вредносно уздицање онога што се концептуално повезује са мушкарцем, људским, разумом односно умом, и културом (Gaard, 1993a: 5).

Са становишта многих екофеминисткиња, проблематику дуализама не треба сагледавати у контексту биолошке или есенцијалне повезаности жене са природом, већ у контексту удаљавања (*суперординарног*) мушкарца од његовог природног окружења у дуалистичким структурама (Mellor, 2003: 19). Ови хијерархијски дуализми осликавају логику доминације која је укореењена у Евро-западњачкој историји, култури, религији, философији, науци, и уопште погледу на свет, и исти креирају друштвене обрасце, укључујући и норме сексуалне културе, образовање, управљање државом и економску контролу, чинећи моћ тј. доминацију мушкарца над женом и природом „природном“ односно „оправданом“ (Eaton & Lorentzen, 2003: 2). Резултат овакве дуалистичке природе западњачког друштва јесте еколошка деструктивност западног социо-економског система (Mellor, 2003: 16).

Један од задатака екофеминизма је стога управо разоткривање ових хијерархијских дуализама, и начина на које „*феминизација природе*“ и „*натурализација или анимализација жене*“ служи као оправдање за опресију односно доминацију над женом, животињом и природом (Gaard, 1993a: 5).

Karen Warren, у оквиру свог „деконструктивистичког“ екофеминизма,⁶⁵ поставила је следећу схематску аргуменатцију ове „логике доминације“:

A1 Људи имају, док биљке и камење немају, капацитет да свесно и радикално мењају заједницу (средину) у којој постоје;

A2 Оно што има такав капацитет морално је супериорније од онога што такав капацитет нема;

A3 Стога, људи су морално супериорнији у односу на биљке и камење;

⁶⁵ Иако Maruyama и Dobson екофеминизам Karen Warren означавају као „деконструктивистички“ (превасходно услед тога што исти тежи исти деконструкцији хијерархијског дуализма, успостављању принципа „заједничког ја“ уместо „ја-други“, као и етици бриге коју смо раније поменули) (Maruyama, 2003: 178), нагласићемо да је свака струја екофеминизма у бити деконструктивистичка, јер тежи деконструкцији и реконструкцији постојећег контекста, а што можемо назвати *лајтмотивом* екофеминизма уопште (Savić, 2016: 172).

A4 За свако X и Y, ако је X морално супериорније у односу на Y, онда је X морално оправдано у субординацији (доминацији) Y;

A5 Стога, људи су морално *оправдани* у субординацији (доминацији) биљака и камења. (Warren, 2000: 49).

Даље, када говори о образложењу оправдавања мушке доминације над женама, Karen Warren износи следеће кључне пропозиције:

B1 (Макар у западним друштвима) када је група историјски идентификована са природом и „физичким“, таква група морално је инфериорнија од групе која је идентификована са „људским“ и „менталним“;

B2 (Макар у западним друштвима) жене као група историјски су идентификоване са природом и „физичким“, док су доминирајући мушкарци историјски идентификовани са „људским“ и „менталним“;

B3 (Макар у западним друштвима) жене као групе концептуализоване су као морално инфериорне у односу на доминирајуће мушкарце;

B4 За свако X и Y, ако је X морално инфериорно у односу на Y, онда је Y оправдано у моралној субординацији (доминацији) X;

B5 (Макар у западним друштвима) доминирајући мушкарци оправдани су у субординацији (доминацији) и жена и природе. (Warren, 2000: 50, 51).

Порекло ових хијерархијских дуализама предмет је расправе између самих екофеминисткиња (Mellor, 2003: 17). За неке они потичу још из доба праисторије и „одношења превласти“ *небеског бога* над *земаљском богињом*; за друге се порекло дуализама налази у Аристотеловској подели јавне сфере слободе и приватне сфере потребе, односно у Платоновој подели *тела* и *душе*; док се за неке корени дуализама везују за индустријску и научну револуцију која је раскинула „традиционалну *органску* везу између човечанства и природе“, када је технолошки напредак омогућио откривање и експлоатацију природе (Mellor, 2003: 17).

Савремена западна политика, наука, култура и право умногоме су обликовани Аристотеловом философијом, као и продужецима и даљим развојем аристотеловске философије. Аристотелова поставка о женама као о „есенцијално, природно пасивним“ - те да се сходно томе „само одређени мушкарци сматрају грађанима“, и да се политичка сфера тиче једино међусобних интеракција мушкараца - условила је чињеницу да жене и робови буду маргинализовани у Аристотеловој концепцији *полиса* (*polis*), иако је рад жена и робова био *conditio sine qua non* постојања полиса (Cuomo, 1998: 3). Такође, Декартова поставка о животињама као о машинама у поређењу са

рационалним људским бићем, и тврђење да одговор животиња на непријатан стимуланс није последица осећања бола (а што се коси са самом науком, односно реалним знањем (Cuomo, 1998: 3)), обликовала је и опресиван однос човека према животињи.

Доба просветитељства у осамнаестом веку из „маскулинистичког“ појма разума односно рационалности издвојило је емоцију и интуицију, и исто је изнело премису да мушкарац поседује знање непходно за људски прогрес (Birkeland, 1993: 24). Управо у овом периоду на пиједестал су уздизани идеали асоцирани са *мушким Ја* – аутономија, индивидуализам, трансцендентност, као и концепти као што су инструментална рационалност, редукционистички научни метод, слобода и прогрес, што се све може означити као импликација еколошких проблема односно еколошке кризе (Birkeland, 1993: 24).

Чини се логичним да се порекло хијерархијских дуализама треба градацијски истраживати у свакој од наведених перспектива, иако је исто најочигледније уколико се посматра ера просветитељства у осамнаестом веку. Оно што је, пак, заједничко за све наведене облике опресије које потичу из хијерархијских дуализама јесте да исти извиру из оквира патријархата (Gaard, 1993a: 2).

Емпиријска перспектива, односно поставка, екофеминизма тиче се чињенице да еколошки проблеми диспропорционално погађају управо женску популацију, а посебно сиромашну женску популацију: у родној подели рада жене су превасходне старатељке у породици, стога, обезбеђење животних ресурса, као што су храна, вода и огрев, постаје посебно тешко за жене у условима еколошке деструкције односно кризе, док је истовремено својина/власништво над земљом или производним капацитетима многим женама недоступна (Eaton & Lorentzen, 2003: 2). На тај начин, економска и социо-политичка структура у друштву поставља жену у стање субординарности, еколошке депривације, сиромаштва и економске беспомоћности (Eaton & Lorentzen, 2003: 2).

Међутим, емпиријска перспектива није тако једностранна и једноставна. Наиме, хемијски отпад, пестициди, киселе кише, радијација најпре погађају жене и децу, односно женски репродуктивни систем (Kelly, 1991: 24, 25, Timerlake & Thomas, 1990, цитирано према Gaard, 1993a: 5). Такође, тестирање хемикалија на животињама у лабораторијама, поред управљања фармама и конзумације меса, осликава уску везу која постоји између опресије према животињама и еколошке деградације (Gaard, 1993a: 5).

Оваква емпиријска перспектива екофеминизма карактерише се још озбиљнијим последицама када сагледамо виктимизацију природе, животиња, жена, деце и људи у земљама Трећег света, где у правом светлу можемо сагледати како су „сексизам, расизам, класизам, специзам и натураizam“ системи опресије који делују заједнички у својој међуповезаности (Gaard, 1993a: 5).

Mary Mellor, пак, мало другачије означава концептуалну и емпиријску поставку екофеминизма, иако их ова ауторка не означава тим терминима. Наиме, прва, концептуална поставка, би значила да се жене и мушкарци налазе у различитим односима са својим окружењем, односно животном средином, тако да је питање животне средине уствари *родно* питање; док друга, емпиријска, истиче да жене и мушкарци различито реагују на еколошке, односно проблеме животне средине, тако да су жене *реактивније* у односу према природи (Mellor, 2003: 12).

Епистемолошка перспектива тј. поставка, пак, објашњава да, с обзиром на чињеницу да су жене еколошки угрожена група, оне поседују богатије односно веће знање и вештине у изналажењу решења за еколошке проблеме, те се у том смислу жене могу сматрати „епистемолошки привилегованим“ стога што исте могу створити „*нове практичне и интелектуалне еколошке парадигме*“, посебно онда када су у питању проблеми локалног окружења односно локалне животне средине (Eaton & Lorentzen, 2003: 2, 3).

Уколико покушамо спојити све три екофеминистичке перспективе, доћи ћемо до неколико генералних постулата екофеминизма:

а) Природа је од стране доминантне културе схваћена као страна, отуђена, и одвојена од људи. Како настаје дуализам, ствара се хијерархија, те једно добија виши статус у односу на друго, у овом случају људи доминирају природом;

б) Жене и природа су традиционално отуђене симболички и термилошки (нпр. „мајка природа“, „мајка земља“, „девичански ресурси“); и

ц) Женски покрети кључан су чинилац у заштити животне средине. (Ruether, 1975; наведено према Dobscha, 1993).

Другим речима, несумњиви принципи или водећа начела екофеминизма, које износи и Karen Warren, јесу следећи:

1) постоји витална веза између опресије према женама и опресије према природи и „другима“;

2) разумевање природе ових веза неопходно је за разумевање и солуцију ових опресија;

- 3) феминистичка философија мора укључити еколошку перспективу ових веза;
- 4) решење родних питања такође мора укључити овакву перспективу; и
- 5) решења еколошких проблема морају укључити екофеминистичку перспективу поменутих веза (Warren, 2000: 43).

Ове принципе Warren је генерисала у два кључна, суштинска начела екофеминизма – *женски принцип* и *еколошки принцип* (Chen, 2014a: 71). Најпре, екофеминизам носи атрибут *женског*, стога што истражује *конструкцију женског концепта*, разлике, различитост, културу и опресију у вези са *женским*, разбијање односа хијерархије и моћи који се сматрају нормалним, али и открива однос људи и природе и однос двају опресија (Chen, 2014a: 71). Затим, екофеминизам носи и атрибут *еколошког*, јер, како екологија исказује међусобну зависност и равнотежу елемената екосистема и односа у истом, тако и екофеминизам исказује повезаност свих форми живота; те редукционистичка, механичка, дуалистичка парадигма мора уступити место парадигми односа, мултидимензионалној и интегрисаној, како би се неутралисала конфронтација и доминација, а охрабрио дијалектички однос и ослобођење, односно „реконструкција односа између природе и људи, између људи међусобно, и између људи и друштва“ (Chen, 2014a: 71, 72).

Другим речима, као што смо раније поменули, оно што екофеминизам чини *феминистичким* јесте управо настојање да се препозна и неутралише односно елиминише мушка пристрасност, тј. пристрасност према мушком роду, као и настојање да се креирају теорије, норме, политике и праксе које су ослобођене овакве пристрасности тј. субјективности; док оно што екофеминизам чини *еколошким* јесте, речју, настојање за вредновањем и очувањем екосистема односно природе (Eaton & Lorentzen, 2003: 3).

Warren, пак, истиче да постоји десет типа „међуповезаности“ двају доминација: историјска (за коју истиче да је типично каузална), концептуална, емпиријска, епистемолошка, социо-економска, лингвистичка, симболичка и литерарна, спиритуална и религијска, политичка и етичка (Warren, 2000: 21). Овде ћемо стога напоменути шта подразумевају осталих седам аспеката ове међуповезаности, осим већ наведених – концептуалне, емпиријске и епистемолошке.

Наиме, *историјски аспект* ове међуповезаности подразумева да се у историјским подацима, и посебно у узрочно-последичним објашњењима феномена налази извор претходно поменутих доминација (Warren, 2000: 22). С тим у вези, порекло патријархалне доминације над женом и природом везује се за период инвазије

индо-европских друштава од стране номадских племена из подручја Евро-Азије, у периоду између шестог и трећег миленијума пре нове ере, што је детаљно анализирано у раду Riane Eisler, која у својој књизи *The Chalice and The Blade* описује индо-европска друштва пре инвазије као егалитаријанска и кооперативна, у којима су се поштовали и неговали односи између људи и природе (Warren, 2000: 22; Eisler, 1988, наведено према Warren, 2000: 22). Warren указује и на рад Val Plumwood, по коме се корени доминације налазе у класичној грчкој рационалистичкој философији, која креира дуализме природа/човек и жена/човек (Warren, 2000: 22; Plumwood, 1996, наведено према Warren, 2000: 22). Warren такође позива и на рад Carolyn Merchant, која смешта порекло доминације у период научне еволуције шеснаестог и седамнаестог века, која објављује „смрт природи“ (Warren, 2000: 22; Merchant, 1980, наведено према Warren, 2000: 22).

Социо-економски аспект односи се на концепт експлоатације жена, женског тела, женског рада и природе, а који се доводи у везу са капиталистичким патријархатом, односно економском и материјалном експлоатацијом жена и природе (Warren, 2000: 25-27).

Лингвистички аспект указује на улогу коју језик има у стварању и одржању сексистичких, расистичких и натуралистичких погледа на жену и природу (Warren, 2000: 27). Овде се посебно истиче анимализовање жене путем одређених термина којима се означавају женке животиња (нпр. *кучка*), као и феминизирање природе путем коришћења термина који се односе на жену (нпр. *мајка Природа*), а путем којих израза се жена и природа постављају у инфериоран статус и путем којих се њихова експлоатација приказује оправданом (Warren, 2000: 27). Warren, пак, подвлачи да нису сви сексистичко-натуралистички изрази усмерени на деградирање жене и природе, већ већина њих, стога што се одређени термини користе и за анимализацију мушкарца (али у већини случајева у позитивном контексту), при чему такође постоји тенденција да се путем оваквог језика животиња односно природа деградира више у односу на деградацију саме жене (Warren, 2000: 28).

Симболичку и литерарну међуповезаност доминација најбоље је објаснила Merchant путем старогрчког поимања природе као брижне мајке, и насупротив, модерног поимања природе као мртвог, инертног објекта, а што указује на чињеницу да током прелаза од органског до механистичког модела упорно наилазимо на оправдање експлоатације жене и природе (Warren, 2000: 28; Merchant, 1980, наведено према Warren, 2000: 28). Овде ћемо се ми сами позвати на изузетан рад Susan Griffin, раније у

раду поменут - *Woman and Nature: The Roaring Inside Her*, која у истој врши анализу језика, симболике и књижевности, показујући неизрециву моћ дуализама, субординираност и деградацију жене и природе у овим трима контекстима (Griffin, 1978). С тим у вези, настаје и посебан метод књижевне анализе, назван екофеминистички књижевни критицизам, који се бави ревалуацијом књижевних радова са екофеминистичког аспекта (Warren, 2000: 29).

Још један феномен у вези са лингвистичко-симболичком дискриминацијом и природом јесте онај који се тиче означавања природних непогода и катастрофа, посебно олуја односно урагана, женским личним именима. Наиме, у периоду од 1953. до 1979. године овим природним феноменима давала су се искључиво женска имена (Booth, 2015). Осим што су се ураганима додељивала ексклузивно женска имена, и у медијским извештавањима за ове појаве користила се лична заменица „она“, а исте су и неретко описиване одређеним клишеима односно стереотипима у вези са женским понашањем, као што је „задиркивање“ или „флертовање“ са обалом, или, пак, „темпераментност“ (Booth, 2015; Little, 2017). Овакво сексистичко означавање имплицира схватање природе и њене „суровости“ као женских ентитета односно женских атрибута: жена је сурова - природа је „жена“ - природа је сурова. Још неки од разлога за овакво именовање јесу „непридвидивост“ урагана, која је такође означавана као типично женски атрибут (Holmes, 2016).

Међутим, средином седамдесетих година двадесетог века, овакво стање почиње се мењати под утицајем бројних феминистичких покрета који су указивали на овакву бесмислену и дискриминишућу праксу (Booth, 2015). Једна од феминистичкиња која је имала водећу улогу у окончању овакве праксе асоцијације жена са несрећом јесте Американка Roxsy Bolton (Little, 2017). Урагани се данас именују од стране Светске метеоролошке организације по алфаветском ротирајућем систему који укључује како женска, тако и мушка имена (Booth, 2015).

Религијски односно спиритуални аспект тиче се међуповезаности доминација у контексту религије и духовности, посебно у оквиру западне јудео-хришћанске традиције (Warren, 2000: 30). Elisabeth Dodson Gray посебно се осврће на креационистичку хришћанску парадигму, односно хришћанску хијерархијску пирамиду, по којој је жена настала од човека и после човека, а животиње после људи, испод којих су биљке, а испод којих је природа сама, а изнад свих се налази Бог (као Отац) (Gray, 1979, наведено према Warren, 2000: 30). Анализу овог контекста даје управо раније поменути спиритуални екофеминизам, који критикује патријархалне

религије и тежи спиритуалној реконструкцији (Chen, 2014a: 68).

Међутим, источне религије и те како осликавају обрасце опресије, посебно према женама и женској деци. Исламизам, на пример, такође је широко интерпретиран од стране мушкарца (пored чињенице да је прва особа која је „примила“ ислам била жена – међутим, ипак *прва* жена, пророка Мухамеда - Khadijah), што за последицу има широку виктимизацију и маргинализацију жена, у свим друштвеним контекстима, почев од описмењивања, образовања, посла, а нарочито у правном контексту (DeLong-Bas, n.d.).⁶⁶

У Непалу, на пример, међу будистима и хиндуистима, распрострањена је традиција обожавања Кумари – девојчице-богиње (од Kaumarya – на санскриту „принцеза“), која се бира међу популацијом веома младе женске деце, и која служи верницима као живи идол односно реинкарнација Хинду богиње Taleju, богиње заштитнице краљева Malla, који су владали Непалом између XII и XVIII века (Ојћа, 2017). Изабране девојчице морају испунити услове, односно критеријуме, 32 савршенстава (која већином представљају експлицитну објектификацију жене, а у многим случајевима и анимализацију и натурализацију), као што су: „трепавице као крава“, „глас мекан и јасан као паткин“ или „тело као бануан дрво“, али и кожа без ожиљака, савршени зуби (Embury-Dennis, 2017, Ојћа, 2017). Такође, отворена виктимизација којој су ова женска деца изложена траје од процеса бирања па до пубертета, односно до прве менструације, а за које време Кумари девојчице напуштају просторије у којима живе само 13 пута годишње за време фестивала на којима се исте носе кроз масу верника, стога што њихова стопала не смеју дотаћи земљу (како у просторијама у којима живе, тако и ван њих) (Embury-Dennis, 2017; Sangraula, 2007; Cockroft, 2014).

Последња изабрана Кумари, Trishna Shakuа, која је изабрана септембра месеца 2017. године, стара је само три године (Ојћа, 2017). Она је, са осталим девојчицама кандидаткињама, у процесу ригорозне селекције који траје 21 дан, имала и обавезу да проведе ноћ међу главама бизона и коза који су претходно ритуално заклани (Ојћа,

⁶⁶ Један од бизарних феномена у исламу представља и мистериозни „феминистички“ исламски култ Аднана Окта (Adnan Oktar) у Турској, који окупља жене зване „kittens“ – маце односно мачићи (WITW, 2015). Октар себе сматра креационистом, који негира теорију еволуције, а основна идеологија којом се Октар руководи у свом култу јесте супериорност жена које имају слободу да изгледају онако како желе (иако су све жене припаднице култа подвргнуте пластичним операцијама и посветљавању косе, одликују се изгледом који подсећа на лутку, и њихова примарна активност је учествовање на Октаровој телевизији А9, где, у паузама између Октарових проповедања, играју уз музику) (WITW, 2015). Очигледно је да се иза оваквог „феминистичког“ култа за „ослобођење“ жена крије систем масовне опресије жена, путем објектификације, анимализације и техника сугестибилности.

2017), чиме ова традиција објектификује и виктимизира и животињу саму. Од бројних протеста за заштиту права детета, једини успех била је одлука Врховног суда Непала о обавезном образовању Кумари девојчица у палатама у којима живе (Embury-Dennis, 2017).

Веза постоји и између енвиронменталне штете и непогоде, с једне стране, и обожавања Кумари, с друге стране, стога што, у периодима након земљотреса који погађају Непал, све више расте круг верника који тиме настоје да се „искупе за вређање Мајке Земље“ (Worrall, 2015).

Осим тога, у одређеним деловима Непала на снази је веровање да ће удаја девојчице пре њене прве менструације, члановима њене девојачке породице обезбедити „уздизање у рај“ (Stacke, 2017). Такође, у Непалу је распрострањена и хиндуистичка пракса звана *Chaupadi*, по којој се жене током менструалног циклуса протерују из куће, изољују и виктимизирају, стога што су „нечисте“ и што поседују моћ да донесу несрећу људима, земљи и стоци (Stacke, 2017). У току 2017. године у Непалу је усвојен закон који инкриминише овакву праксу (веома минорним казнама, као што су три месеца затвора или новчана казна чији је еквивалент 29 америчких долара), као и учестале нападе киселином на жене, али који ће ступити на снагу тек августа 2018. године (Sedhai, 2017).

Још једна од „традиција“, која се такође сакрива иза оправдања ритуала или веровања, како религије тако и културе, а која заиста представља застрашујући начин кршења људских права и права детета и контроле женске сексуалности, и која је распрострањена широм света, јесте клиторидектомија или женска генитална мутилација (*female genital mutilation*). Овај појам Светска здравствена организација дефинише као „све процедуре које укључују делимично или потпуно одстрањење спољних женских гениталија, или другу повреду женских гениталних органа у немедицинске сврхе“ (WHO, 2017). УНИЦЕФ процењује да је, иако се тачан број не може са сигурношћу одредити, најмање 200 милиона жена и девојчица у 30 земаља било подвргнуто мутилацији гениталних органа, превасходно у земљама од Атлантске обале до Афричког рога и на Средњем Истоку (UNICEF, 2016b). Од овог броја девојчица, половина живи у трима земљама – Индонезији, Египту и Етиопији (UNICEF, 2016b). Такође, у већини земаља, процедура се предузима на девојчицама пре узраста од пет година (UNICEF, 2016b).

Оваква пракса, коју су усвојиле многе религије, ипак пре представља културолошки него религијски феномен, јер иста потиче из периода пре ислама и

хришћанства (према Херодоту, још из периода 500 г.п.н.е. у Египту), а осим тога, иста пракса присутна је и међу јеврејском и хришћанском популацијом у неким земљама (El-Damanhoury, 2013: 128).

У смислу *политичког контекста*, раније смо такође поменули екофеминизам као политичку теорију, односно *политичку анализу* (Birkeland, 1993: 18), као и његово сврставање у контекст политике радикалне демократије (Sandilands, 1999: xvii, xxi). Путем деловања бројних политичких покрета и путем својеврсне политичке анализе, екофеминизам изналази пут развоју екофеминистичке политике, која настоји да осветли односе доминације и делује у правцу њихове политичке неутрализације (Warren, 2000: 35, 36).

Етички аспект односи се управо на екофеминистичку етичку анализу опресија у оквиру енвајронменталне етике, која тежи за развијањем теорија и пракси ослобођених андроцентричних премиса (Warren, 2000: 37). У том смислу, поменули смо и етику бриге, која обухвата вредности, знање и праксу о старању о себи и другима, која стоји насупрот настојању Западне философије да морално резонување значи као изоловани фактор у доношењу моралних закључака, и која подразумева посматрање штете нанете животној средини и експлоатацију природе и животиња као резултат небриге за другог (Whyte & Cuomo, 2016: 2, 4).

Ипак, поред многих успешних подухвата у оквиру екофеминистичке теорије, екофеминизам је током свог развоја претрпео бројне критике и приговоре, што је и разумљиво само по себи, а од којих многе од стране самих екофеминисткиња (Eaton & Lorentzen, 2003: 5). Посебно је критици био изложен екофеминизам настао на простору Северне Америке, коме се приговара да игнорише разлике које се односе на расу, класу и културу жена, њихов економски статус, као и историјски, друштвени и културолошки контекст уопште (Eaton & Lorentzen, 2003: 5).

Неки од приговора, пак, означавали су екофеминизам као персоналистички, есенцијалистички, аполитички и друштвено неослобађајући (Eaton & Lorentzen, 2003: 5), или као „аутсајдерску централну екополитичку дебату“, која је потпуно ван сваког вредног политичког дискурса, или као спиритуалан, утопијски или тривијалан (Cuomo, 1998: 20). Међутим, сваки критицизам односно приговор упућен екофеминизму управо је допринео ширењу, развоју и усавршавању теорије екофеминизма (Eaton & Lorentzen, 2003: 5). Уосталом, и сам феминизам бивао је „маргинализован, демонизован, исмејаван и игнорисан, стога што потреса друштво до саме његове сржи“ (McKay, 2010: 36).

Прва критика која се упућује екофеминизму јесте да је исти дуалистички, пре свега да исти схвата жене као једну „*хомогену целину*“ наспурот мушкој популацији, што, као што смо видели, није случај, стога што екофеминизам узима у обзир разлике које се тичу расе, класе, националности; док с друге стране екофеминизам показује да постоје одређене сличности у искуству и свести које се простиру ван категорија националности, расе и класе – мушкарци универзално доминирају женама у сферама посла, политике, породице, и у јавној сфери, што је посебно очигледно када посматрамо насиље над женама које је универзално у свим патријархалним друштвима (Birkeland, 1993: 21).

Екофеминизму се такође упућује критика да је парцијалан, некомплетан, па чак и сексистички, док се истовремено, парадоксално и лицемерно, у патријархалним друштвима женама признаје чињеница да исте имају посебна искуства или систем вредности онда када је то у интересу оних који над њима испољавају контролу и моћ (Birkeland, 1993: 21, 22).

Једна од највећих критика упућених екофеминизму јесте да је исти есенцијалистички, у том смислу да исти потенцира на есенцијалној, спиритуалној, односно биолошкој вези између жене и природе, која не постоји између природе и мушкарца; ипак, управо је то поставка која није у складу са логиком екофеминизма – једна група не може бити у ближим везама са природом у односу на другу, стога што сав живот постоји у својој међуповезаности (Birkeland, 1993: 22, King, 1981: 12-16, цитирано према Birkeland, 1993: 22). Жене јесу ближе природи, али не као резултат биолошке условљености, већ као резултат историјске социјализације и универзалне опресије према женама (Birkeland, 1993: 22). Штавише, ова критика и потиче из оквира патријархалног начина мишљења, који одваја природу од културе (Birkeland, 1993: 22). У сваком случају, требало би тежити таквој екофеминистичкој теорији, али и пракси, која не избегава истражити и „*философске дубине политичких проблема*“ (Cuomo, 1998: 114). Овде ћемо опет подсетити на став Carol Adams „*да је есенцијално за све нас да бринемо и признајемо односе.*“ (Adams, 2010: 22).

Екофеминизму се упућује и критика да је антирационалистички, иако исти разоткрива ирационалност саме патријархалне идеологије, на којој почива већина традиционалних теорија (Birkeland, 1993: 22). С друге стране, екофеминизам, иако говори о духовној повезаности са природом, није религија, већ исти успоставља другачији систем вредности (што не значи да треба одбацити спиритуалност, јер такав подухват може бити једнако опасан као и његова супротност, тј. религијски односно

спиритуални догматизам) (Birkeland, 1993: 23).

Како смо до сада извршили једно веома генерално представљање екофеминизма, у поднаслову који следи вратићемо се да подробније представимо најважнији концепт екофеминистичке теорије, наиме – питање хијерархијских дуализама.

Најважнији концепт екофеминизма – проблем хијерархијских дуализама

Најпре, иако неки теоријски правци, попут поменуте друштвене екологије, заступају становиште да узрок, односно корен, свих опресија управо потиче из концепта хијерархије, екофеминистичка теорија иде дубље, и истиче да је сама хијерархија последица, односно резултат опозиције или дуализма *ја/други* (Gaard, 1993a: 3).

Када кажемо *хијерархија*, мислимо на односе надређености и подређености који су диктирани од стране патријархалних друштвених структура и институција (Birkeland, 1993: 17). А дефиницију патријархата најкомпрехензивније исказала је управо Gerda Lerner, једна од пионирки историчарки феминисткиња, коју ћемо парафразирати на следећи начин: најшире посматрано, *патријархат* представља „манифестацију и институционализацију мушке доминације над женама и децом у породици и продужење мушке доминације над женама у друштву уопште“; то подразумева да мушкарци имају моћ у оквиру друштвених институција, али то не подразумева и да су жене потпуно немоћне, због чега се управо морају истраживати различити облици патријархата који постоје и мењају се кроз историју (Lerner, 1986: 239).

Даље, Lerner дефинише *патернализам* односно *патерналистичку доминацију* на следећи начин: однос супериорне, доминантне групе, над инфериорном, субординарном групом, „у коме је доминација ублажена заједничким (међусобним) дужностима и реципрочним правима“ – они којима се доминира „трампе“ своју субординаност за заштиту односно економску потпору, и неплаћени рад за своје одржање односно опстанак, а који концепт има своје корене још у патријархалним породичним односима, и што се среће и у неким системима ропства (Lerner, 1986: 239). Међутим, поменуте дужности односно обавезе нису једнако расподељене на оне који се налазе у статусу „заштићених“ – субординација женске деце није иста као субординација мушке деце под окриљем патернализма: субординација других је привремена, док је субординација првих (женске деце и жена) доживотна (Lerner, 1986:

240).

Приликом излагања тзв. концептуалне перспективе екофеминизма, истакли смо да се хијерархијски дуализми односе на асоцирање жене са женственошћу, сексуалношћу, телом, природом и материјалношћу, као и на асоцирање мушкарца са умом, разумом, мужевношћу и супра-природним – дуализми ум/тело, разум/емоционалност, култура/природа, небо/земља и мушкарац/жена фаворизују прве категорије у односу на друге (Eaton & Lorentzen, 2003: 2).

Claude Lévi-Strauss, у делу *Дивља мисао*, такође пише о дуализму природа-жена/култура присутном у свакодневници древних цивилизација:

„...доиста, култура тврди да све оне (жене и природне врсте) потпадају под исти тип веровања и обичаја, пошто им је, са њеног становишта, заједничко обележје да човек може да их надзире и доприноси њиховом умножавању. Према томе, мушкарци на плану културе врше размену жена које те исте мушкарце одржавају трајно присутним на плану природе: а они тврде да на плану културе одржавају трајно присутним врсте чију размену врше *sub speciaе naturae*: као прехранбених производа који се могу замењивати, јер представљају храну, и зато што – а то важи и за жене – мушкарац може да се задовољи извесном храном и одрекне се друге хране утолико што било која жена или било која храна могу да послуже за рађање деце и одржавање живота.“ (Levi-Stros, 1978: 176).

Ови дуализми потичу из патријархалне идеологије. Већ смо истакли да је Birkeland најподробније образложила такозвану *андроцентричну премису* патријархата, кроз поларизацију, инструментализам, аутономност, универзализацију и моћ над другима (Birkeland, 1993: 24-25). Оно што је најзначајније са становишта екофеминизма јесте чињеница да хијерархијски дуализми рефлектују логику доминације, уткану и укорењену у западној историји, култури, религији, философији, науци и погледу на свет, која ствара опресивне друштвене обрасце (Eaton & Lorentzen, 2003: 2). На тај начин, поменули смо, „*феминизација природе*“ и „*натурализација или анимализација жене*“ представља оправдање за опресију односно доминацију над женом, животињом и природом (Gaard, 1993a: 5).

Корени, односно порекло хијерархијских дуализама, воде различите правце - доминација *небеског бога* над *земаљском богињом* из доба праисторије; Аристотеловска подела јавне сфере слободе и приватне сфере потребе, односно

Платонов дуализам *тела и душе*; и наравно индустријска и научна револуција која раскида везу човечанства и природе (Mellor, 2003: 17). Сви ови корени надограђују се једни на друге, а што кулминира у доба просветитељства, када се посебно „славе“ *мушки* идеали - аутономија, индивидуализам, трансцендентност, и концепти инструменталне рационалности, редукционистичког научног метода, слободе и прогреса (Birkeland, 1993: 24).

Дуалност тела и душе представља првобитни картезијански дуализам, а две велике последице ових и посткартезијанских схватања током XVII, XVIII и XIX века јесу, како примећује философ и биолог Шапутје (Charouthier) – епистемолошки тријумф и морална пустош (Šarutiје, 2012: 22-24). Овај укореењени картезијански дуализам омогућио је човеку да постане апсолутни владар природе, посебно у доба индустријализације (Šarutiје, 2012: 24, 25). С друге стране, дуализам природа/култура довео је до тога да се култура развија путем патолошких „традиција“ које експлоатишу „слабије ентитете“ – жене, животиње и екосистеме - а као неке од примера Шапутје наводи клиторидектомију, кориду, лов... (Šarutiје, 2012: 82, 83). Надовезујући се (или преплитајући се) са дуализмом природа/култура, дуализам жена/мушкарац у фокус доводи и питање рода. Међутим, како су сви ови хијерархијски дуализми међусобно условљени и зависни, рећи ћемо нешто више управо о комплексном дуализму мушкарац (на једној страни) / жена-природа (на другој страни).

Најпре, хијерархијски дуализам који се тиче односа природа-жена/мушкарац морамо посматрати на једном глобалном нивоу, уколико заиста желимо дати објективну екофеминистичку анализу. Екофеминизам се јесте највише развио међу женама Запада, и то међу оним женама које припадају средњој друштвеној класи, али овакав екофеминизам може постати ирелевантан када је у питању глобална опресија према сиромашним (људима, а посебно женама) и уништавање глобалног екосистема (Ruether, 2003: ix).

Свака доминација потиче најпре из концепта *разлике*. Cudworth можда најподробније и најсвеобухватније сагледава доминацију кроз три нивоа или степена креирања и испољавања моћи који се базирају на концепту разлике – маргинализацију, експлоатацију и опресију (Cudworth, 2005: 7). Притом, маргинализација представља „...концептуализацију нечега као релативно безначајног...“, а што може бити посебно опасно услед потенцијалне невидљивости, односно неуочљивости; експлоатација представља коришћење нечега као ресурса за потребе самог корисника у контексту испољавања односа моћи који се заснивају на разлици; док опресија представља

најозбиљнији степен доминације, а која се сама испољава преко маргинализације, експлоатације, беспомоћности и насиља (Cudworth, 2005: 7). Концепт разлике (као, разумљиво, у оквиру њега и концепт нетолеранције разлика) управо је кључан за разумевање свих аспеката доминације односно моћи.

Разлика базирана на концепту рода

Зашто је концепт рода круцијалан за екофеминизам? Екофеминистичка теорија, наиме, користи концепт рода као „сочиво“ кроз које се врши екофеминистичка анализа; другим речима, родна анализа представља почетну тачку за проучавање међуповезаности комплексног односа између жене, „других људи“ и природе (Warren, 2000: 2, 43).

Пре свега, *род* представља друштвену конструкцију, чије се поимање, пак, разликује историјски и крос-културално, али који се не би требало посматрати одвојено од осталих концепата разлика (Cudworth, 2005: 9, 10). Наиме, разлика је круцијално важнија за мушкарце него што је иста за жене: концепт разлике допринео је стварању општих културолошких појмова, а посебно поставке да је индивидуализам и одвојеност од других „пожељна и неопходна“ за постизање аутономије и испуњења, те су у том смислу жене постале објекти који се не узимају у обзир када се дефинишу појмови аутономије, одвојености и разлике (Chodorow, 1980: 16, цитирано према Sandilands, 1999: 22, 23).

Lerner дефинише концепт рода на следећи начин: „*Род је културолошка дефиниција понашања дефинисана као прикладна за полове у одређеном друштву у одређено време*“ (Lerner, 1986: 238). Притом, Lerner оштро критикује поистовећивање пола (sex) са родом (gender), те истиче разлику између биолошког концепта – пола, као нечега што је одређено самом биологијом, односно биолошком разликом, и рода, као концепта који се формира културолошки, као скуп културолошких улога (Lerner, 1986: 238). Штавише, она указује на важност коришћења термина *полно-родни систем* (sex-gender system), који је у употребу увео антрополог Gayle Rubin, а који се дефинише као „институционализовани систем који људима обезбеђује ресурсе, власништво и привилегије у складу са културолошки дефинисаним родним улогама“, те стога Lerner истиче једну важну премису – да пол одређује да је жена та која рађа, док се систем у питању стара о томе да жена треба да буде та која рађа (Lerner, 1986: 238). Овакав концепт рода, пак, тесно је повезан са етичком и културолошком евалуацијом природе саме.

Разлика базирана на концепту асоцијације природе са женским родом

Један од политичких и онтолошких императива екофеминизма јесте разумевање материјалних и симболичких интерсекција са осталим облицима разлика, при чему се концепт разлике не односи само на људски елемент (Cudworth, 2005: 11). Притом, концепт природе може се истовремено тицати биолошке компоненте, као на пример, понашање које је карактеристично или нормално за одређену врсту, али и друштвене компоненте, односно природе као друштвене конструкције, као на пример – прихваћених стандарда понашања за различите врсте типова (Cudworth, 2005: 12). На тај начин, биолошка компонента често се комбинује са концептом културе како би се оправдала доминација над одређеним групама људи и животиња, која се означава „природном“ (Cudworth, 2005: 12).

Karen Warren означава ове групе којима се неоправдано доминира као „други“ (others) или „други Други“ (other Others), потенцирајући управо на концепту разлике који води субординацији и доминацији, и који је утемељен у оквиру западне културе (Warren, 2000: xiv). Она истиче концепт разлике жена-други, који се односи искључиво на људски елемент, и концепт разлике природа-други, који се тиче ентитета природног окружења, а који концепти осликавају експлоатацију, доминацију и колонизацију група „других“, који имају инфериоран статус у институцијама и односима (Warren, 2000: xiv).

„Цивилизована“ култура, која се одликује односно дефинише разликама по роду, класи, раси и осталим, ставља, пак, себе изнад природе, и овакву доминацију над природом, базирану на дуализму природа/култура, Cudworth означава као „антропархију“ (Cudworth, 2005: 63). Најпре, антропархија представља „комплексан систем односа у коме се животном средином доминира путем формација друштвене организације која привилегује људско биће“ (Cudworth, 2005: 64). Даље, владавина природом испољава се и путем репродуктивних интервенција и процеса доместикације, који су такође базирани на родној разлици (Cudworth, 2005: 67). Најзад, патријархални дискурси који осликавају оно што називамо културом, подразумевају оно што Cudworth означава „родно дихотомним нормализацијама, које феминизирају природно окружење и анимализују жену“, стварајући на тај начин дихотомију између жене и природе с једне стране, и људске културе којом доминира мушкарац, са друге стране (Cudworth, 2005: 105). Родне улоге које се формирају путем патријархалних дискурса постављају жену у ближи однос са природом односно природним

окружењем, у поређењу са односом који са природом има мушкарац (Cudworth, 2005: 105). Прецизније, патријархат формира различите, посебне дискурсе маскулинитета и феминитета, „који асоцирају жену са природом и мушкарца са културом“ (Cudworth, 2005: 105).

Прагматично, оваква разлика води једном резултату – искоришћавању, субординацији, односно доминацији над женом и природом. Вратимо се на горе поменути емпиријску перспективу екофеминизма. Ту смо поменули да компоненте еколошке кризе најпре погађају жене и децу, односно женски репродуктивни систем (Kelly, 1991: 24, 25, Timerlake & Thomas, 1990, цитирано према Gaard, 1993a: 5), као и да тестирање хемикалија на животињама у лабораторијама, управљање фармама и коришћење меса за исхрану, осликава везу између опресије према животињама и еколошке деградације (Gaard, 1993a: 5). Такође смо поменули репродуктивне интервенције и процесе доместикације, базиране на родној разлици, којима се управља природом (Cudworth, 2005: 67). Поред тога, нове биотехнологије и генетски инжењеринг јасно указују на родну пристрасност, односно, непристрасност науке саме (Mies & Shiva, 2014: 16). Штавише, Mies и Shiva истичу да је целокупна научна парадигма „карактеристично патријархална, анти-природна и колонијалистичка и за циљ има како да лиши жене њиховог генеративног капацитета тако и природу њених продуктивних капацитета“ (Mies & Shiva, 2014: 16).

Сви ови процеси – од науке до технологије, од технологије до капиталистичког начина привређивања, од капиталистичког начина привређивања до непоправљиве еколошке деструкције, међусобно су повезани и имају једну круцијалну заједничку карактеристику – сви се одликују експлоатацијом и уништавањем онога што је универзално субординарно – природе, жене, животиње, „других“, а на бази концепта разлике из кога потичу опресивни идеали, веровања, правила.

Carol Adams тако пише:

„Ево онога што знамо: идеали и веровања имају последице. Они стварају субјекте који делују у одређеним правцима - путем доминације или путем једнакости – и ова деловања имају последице. У ковању фразе „лично је политичко“, феминистичке активистичкиње 1970-их препознале су да је наша култура ослободила узроке и последице. Доминација најбоље функционише у култури дисконекција и фрагментације. Феминизам препознаје везе.“ (Adams, 2010: 7).

Екофеминизам, као једна слојевита, прожимајућа, изузетно компрехензивна теорија, има комплексне импликације у многим животним сферама, системима, институцијама, дискурсима... Најрелевантније од њих представићемо у наредним редовима.

Екофеминизам и право

Екофеминизам и право имају веома јаке концептуалне и практичне везе. Штавише, право односно правни систем и његово функционисање представљају прву сферу на коју екофеминизам може деловати са циљем реформе, односно реконструкције постојећих друштвених, а тиме и правних односа. Међутим, ово није лак задатак. Право осликава вредности и односе који постоје у друштву, и иако је право један динамичан систем, односи и вредности нису тако динамичне категорије. Наиме, законодавство усваја културолошке дискурсе рода и природе, а само право материјализује се, односно, реализује се у институционалној форми, односно право функционише путем полиције, судова, санкција, на начин који осликава системе доминације у контексту рода и природе (Cudworth, 2005: 165). Ипак, у оквиру екофеминизма постоји тежња да се путем права, односно његове реформе, опресивне друштвене институције и вредности реконструишу. Овим ћемо се посебно бавити у оквиру трећег дела дисертације.

Систем ограничавања, деградација, па и насиља, према инфериорним групама, а посебно према женама, конструисан је и стваран вековима путем закона и институција који су креирани и развијени од стране мушкарца (Kelly, 1997: 114, 115). Са почетком развоја концепта људских права у Европи након Француске буржоаске револуције, пак, вредности као што су једнакост, самоодређење индивидуе и слобода постају умногоме недоступне женској популацији, стога што се исте заснивају на, односно, зависе од својине и новца, тј. од оних у чијој се контроли власништво и новац налазе – *супруг* односно *капиталистичка држава* (Mies, 2014a: 66).

Област која се посебно бави проблематиком права са аспекта екофеминизма јесте екофеминистичка јуриспруденција. Наиме, иста тежи, уместо ка принудној једнакости, ка уважавању разлика, односно иста прихвата једнакост као асимилацију и промоцију разлика, стога што су принудна дисциплина и ауторитет одлике шовинизма (Sahoo, 2015: 209). Прецизније, тежећи успостављању егалитаријанског друштва, екофеминистичка јуриспруденција схвата једнакост на један другачији начин: као третирање „неједнаких неједнако“ у смислу позитивне дискриминације – са циљем

успостављања једнаких могућности за све (Sahoo, 2015: 209).

У крајњем случају, држава је та која вуче konce у вези са деконструкцијом/реконструкцијом и прогресом којем екофеминизам тежи – држава је, наиме, ентитет који поседује моћ да генерише реформе и промене у нормативној пракси у оквиру друштвених институција – преко моћи права (Cudworth, 2005: 174). Стога ћемо у наредном поднаслову рећи нешто више о политичком аспекту екофеминизма.

Екофеминизам и политика

Као што Cudworth истиче, само управљање државом обликовано је структурама које осликавају разнолике системе друштвене доминације (Cudworth, 2005: 173). Родна и натуралистичка перспектива државе и њеног управљања осликава се како у политикама и одлукама, тако и у пропуштању да се одређене политике и одлуке усвоје, донесу и спроводе (Cudworth, 2005: 173). Cudworth даје илустративне примере оваквог поступања: сакривање информација које се односе на производњу хране, као државну интервенцију, и неопорозивање индустријског отпада, као државну неинтервенцију (Cudworth, 2005: 173). Cuomo с правом истиче да су вредности и етика, односно морал, увек политичке категорије, односно да исте осликавају, утичу на, и одговарају моћи која се ствара у друштвеним односима, и која је политичка, дискурзивна, симболичка и у рукама влада држава (Cuomo, 1998: 56).

Када смо говорили о политичком аспекту екофеминизма, поменули смо да екофеминизам дефинише себе и као политичку теорију, односно *политичку анализу* (Birkeland, 1993: 18), посебно у оквиру политике радикалне демократије (Sandilands, 1999: xvii, xxi). Теоријски, али и кроз деловање многих политичких покрета, екофеминизам развија екофеминистичку политику, са циљем откривања и указивања на односе доминације и са циљем њихове политичке неутрализације (Warren, 2000: 35, 36).

Под утицајем феминистичке политичке акције, државе почињу мењати политику по питању родних односа, међутим, улога државе у подржавању постојећих родних улога и односа углавном се огледа у непостојању или мањку интервенције усмерене ка заштити жена и у недостатку деловања против неједнакости „које легитимишу патријархални status quo“, а исто се дешава и када је у питању заштита природе и животиња (Cudworth, 2005: 173).

Интересовање и брига жена за животну средину, пак, потиче из сфере

приватног, сигурности личне сфере, дома и породице; међутим „лично је, за жене, политичко“, те се политика за жене исказује и реализује управо у оквиру приватних активности (Sandilands, 1999: xii).

С друге стране, културолошки екофеминизам је умногоме значајан за саму екофеминистичку политику; наиме, инсистирање на трагању за матријархалном прошлoшћу, као и на томе да је материнско и еколошко знање уткано у женске гене, изједначава женску природу са природом у целини, и ово изједначавање представља компоненту коју би феминистичка акција требало да инкорпорира у политичку свест (Sandilands, 1999: 14). Управо су ове поставке културолошког феминизма, односно културолошког екофеминизма, обликовале тај веома значајан политички контекст и аналитички приступ самог екофеминизма, посебно истичући политички значај разлика (Sandilands, 1999: 14).

Сам екофеминизам, као што смо напоменули, дефинише се као друштвено-политички покрет, заснован на поставкама екологије, феминизма и социјализма, а чији корени ничу управо из разних феминистичких покрета и струја: раднички покрети, мировни покрети и антинуклеарни покрети, покрети за права жена, покрети за заштиту животне средине и права животиња (Gaard, 1993a: 1). Сви ови покрети јесу суштински политички, односно сви они тежили су одређеној политичкој реформи и деконструкцији опресивних односа моћи.

О значају екофеминизма за политичку реформу, као и за правну реформу, биће више речи у трећем делу дисертације, са акцентом на оно што је овде за нас значајно – остварење циљева зелене криминологије.

Екофеминизам и капитализам

Екофеминизам се нарочито и значајно истакао и по питању критике капитализма, а посебно већ поменут социјалистички екофеминизам, који корене субординације и опресије према женама и природи налази управо у економском и политичком контексту, посебно критикујући концепт приватне својине и патријархални капитализам (Chen, 2014a: 68). Сам екофеминизам, као што је веома добро познато, води своје корене, између осталог, из марксистичког и социјалистичког феминизма, односно феминизма *другог таласа*, а који је управо инсистирао на чињеници да се капитализам користи женским друштвено-економским улогама (при чему су тадашње социјалистичке феминисткиње расправљале о томе да ли је за опресију жена одговоран једино капитализам, или капитализам заједно, односно у

комбинацији, са патријархатом) (Cudworth, 2005: 72). Екофеминизам, генерално, експлоатацију жена и природе доводи у везу са капиталистичким патријархатом, односно економском и материјалном експлоатацијом (Warren, 2000: 25-27). Штавише, капиталистички патријархат представља „макроисторијски извор“ двоструке доминације, тј. доминације над женом и над природом (Lorentzen, 2003: 62).

Путем анализе и критике владајућег глобалног капиталистичког система, екофеминизам указује на неке веома значајне аспекте повезаности опресије над женом и опресије над природом. Поново ћемо истаћи да глобални екофеминизам открива и дефинише обрасце опресије према природи и људима (женама) у њиховој међуповезаности са глобалним економским системом који фаворизује богате у оквиру тржишне економије (Ruether, 2003: viii). То би значило да еколошке проблеме морамо посматрати „из перспективе најсиромашније жене света“ (Ruether, 2003: x), док се сама глобализација чини „продужењем патријархалног капитализма“ (Eaton & Lorentzen, 2003: 5). Стога, у оквиру екофеминизма, (не заборављајући да се исти бави мултипликацијама доминације), истиче се потреба за истраживањем о питањима „пролиферације ратова, пресељењу читавих народа, расизма, политичког и религијског догматизма, ексклузију људи са посла, и многим другим формама насиља“, а што све представља „стазу капитализма у свом тренутном облику интернационализације капитала у корист привилеговане мањине“ (Gebara, 2003: 164).

Како је концепт капитализма једна од најјачих спона која повезује екофеминизам са зеленом криминологијом, о овој проблематици стога ћемо говорити више и у оквиру трећег дела дисертације.

Екофеминизам и рад

У тесној вези са претходним, односно са анализом и критиком капиталистичке идеологије и система од стране екофеминизма, стоји и питање рада, односно његова екофеминистичка анализа. Концепт рада игра веома значајну улогу у настанку и развоју самог екофеминизма, јер, како смо напоменули, раднички феминистички покрети и њихов активизам представљају један од најзначајнијих корена екофеминизма уопште. Разлог за то је у чињеници да опресија према женама која је у вези са њиховим радом представља једну од најдуготрајнијих опресија према женама (Kelly, 1997: 116).

Жене, наиме, иако се умногоме баве агрикултуром, чине најбројнију светску групу радника који нису у поседу земље коју обрађују (Kelly, 1997: 116). Земља коју

обрађују се, пак, углавном налази у поседу мушкараца, а такође, жена, као станарка односно радница, ужива и мање сигурности од мушкарца, док и програми субвенција у агрикултури фаворизују мушкарца (Kelly, 1997: 116).

С друге стране, процеси индустријализације и урбанизације додатно су погоршали већ неправедну родну поделу рада – домаћа радиноост односно занатство, од које су махом жене зависиле, постаје маргинализована од стране модерне фабричке производње, док су истовремено жене погођене конкуренцијом са мушкарцима у борби за радна места, а услед разлика у образовању односно квалификационим профилима (Kelly, 1997: 116).

Истовремено, жене су мање плаћене од мушкараца, док и у развијеним и у неразвијеним државама оне уживају мање слободног времена у односу на супротни пол (у већини земаља Азије и Африке женска популација ради и чак шеснаест сати дневно, што се негативно одражава на њихово здравље и здравље њихове деце) (Kelly, 1997: 116). Жене, наиме, обављају више од једне половине укупног светског рада (и плаћеног и неплаћеног), производе 50% хране, али, парадоксално, остварују само 10% укупног светског прихода, и поседују само 1% права на својину, односно власништво, над земљом у свету (UNICEF, 2011).

Такође, једна од универзалних опресија у вези са женским радом јесте двоструки радни дан, односно „дупли дан“ – жене, наиме, поред класичних радних обавеза, обављају многе тешке типично женске послове, поред старања о деци и бриге за домаћинство (Kelly, 1997: 116).⁶⁷ Наиме, у патријархално-капиталистичкој родној подели рада, рад жене као домаћице не сматра се послом и чак се сматра непродуктивним и стога бива невалуиран односно неплаћен (Mies, 2014a: 58).

Жене се колонизују као домаћице, а који процес Mies сликовито именује као *housewifization*, и који означава као, са андроцентричног гледишта, нужан за економију чији је циљ неограничени раст, који се постиже експлоатацијом онога што је одвојено односно подељено (Mies, 2014b: 120, 121). Штавише, најважнија савремена подела рада јесте она која се прави између јавно плаћеног рада који обављају углавном мушкарци и посла који жене обављају у приватној сфери, односно код куће, а што представља последицу потребе (превасходно економске, али и политичке потребе) за контролом жена од стране државе (Mies, 2014b: 120). Mies пише:

⁶⁷ Типичан пример тешких „женских“ послова је онај који обављају жене Масаи (Masai) народа у Кенији – прикупљање до 50 фунти воде на дан, за шта морају издвојити и до пет сати дневно; прикупљање огрева, поред тога што представља напоран физички рад, може одузети и преко два сата дневно (Kelly, 1997: 116).

„Од почетка модерне државе (отаџбине) жене су бивале колонизоване. Ово значи да је модерна држава нужно контролисала њихову сексуалност, њихову плодност и њихов радни капацитет или радну снагу. Без ове колонизације ни капитализам ни модерна држава не би се могле одржати. И управо је ова колонизација оно што конституише основу онога што се данас назива „цивилним друштвом“. (Mies, 2014b: 120).

Опет, с друге стране, као што смо истакли, мушкарци издвајају већину прихода за своје сопствене потребе и интересе, док жене приходе односно свој рад намењују потребама деце и породице, њиховој едукацији и нези, бивајући истовремено додатно посебно ангажоване у многим активностима које се тичу очувања или обнове локалних екосистема (Ruether, 2003: ix). Зато, као што смо напоменули, залагање за родну равноправност и оснаживање жена кроз повећање њиховог удела у образовању и стицању прихода један је од најзначајнијих фактора у постизању добробити за децу, институцију породице и природу саму (Ruether, 2003: viii, ix). Ово посебно стога што жене, наиме, чине две трећине светске неписмене популације (Kelly, 1997: 116).

Штавише, економски развој који је базиран на андроцентричним концептима може и одговарати сиромашним породицама, али исти неће донети добробити сиромашној женској популацији, из разлога што неједнакост и експлоатација постоје и унутар породице као институције и између самих породица (Kelly, 1997: 116). Наиме, неједнака родна дистрибуција моћи, ресурса, обавеза тј. одговорности укореењена је и оправдавана најпре у оквиру старих традиција, правног система и закона, а затим и укореењена у однос и став самих жена, и, „када је нужно“ – обезбеђује се и мушким насиљем (Kelly, 1997: 116).

Као што смо видели у досадашњем излагању о екофеминизму, систем, и то глобални систем, у коме егзистирамо, осликава многоструку опресију према онима и ономе што је одувек и универзално бивало у статусу инфериорног, слабог, угроженог, односно, обесправљеног или девалуираног. Исти систем истовремено подржава оне вредности, традиције, политике и правила који вековима величају маскулинизам, односно андроцентризам, са комплексним планетарним и далекосежним патолошким последицама и импликацијама. Већина њих, пак, представља оне које су сушаствено девијантног, па чак и криминалног, карактера, односно, оне које имају одређени криминолошки значај, без обзира на то да ли је такав карактер или значај и формално-

правно препознат. А зашто и како екофеминизам може пружити епистемолошку, етичко-политичку и прагматичну подршку оваквом препознавању, односно реформи, превасходно правној, видећемо у наредном, трећем делу дисертације.

ДЕО ТРЕЋИ

4.1. Екофеминистички аспект зелене криминологије:

4.1.1. Увод

Karen Warren с правом примећује: „...екофеминистичка философија има огроман потенцијал и моћ да генерише гледишта и препоруке за било коју теорију, праксу или политику која је феминистичка, екофеминистичка, или енвиронментална“ (Warren, 2000: xiii). Као феминизам, екофеминизам полази од родне анализе различитих облика доминација и њихове међуповезаности; као еколошка/енвиронментална теорија, екофеминизам се користи еколошким/енвиронменталним гледиштима о односу људи и природе и о самом живом свету ван људске сфере (nonhuman world); док се као философија исти користи *концептуалном анализом* и *аргументативним оправдањем* (Warren, 2000: 43).

Подухват који смо започели у претходна два поглавља рада, елаборираћемо и довршићемо управо у овом трећем, ултимативном делу, вршећи пажљиво својеврсно епистемолошко, концептуално, али и практично спајање зелене криминологије са екофеминизмом, односно, прецизније, примењујући идеје екофеминистичке теорије на зелену криминологију проверићемо тезе које смо поставили на почетку рада, а истовремено имајући на уму један крајњи циљ – елаборирање свих начина на које екофеминизам може пружити подлогу или подршку зеленој криминологији у остварењу реконструкције постојећег контекста, односно реформи истог, са посебним акцентом на правној реформи.

Ово поглавље, стога, почећемо неким концептуалним аспектима, односно, исто ћемо почети анализирајући шта то у ствари представља екофеминистички аспект зелене криминологије имајући у виду саму концептуализацију. Затим ћемо се бавити тиме како екофеминистичка епистемологија може допринети остварењу циљева зелене криминологије. Након тога, бавићемо се прагматичним питањима, односно начинима на које екофеминизам може помоћи зеленој криминологији у реформи контекста у коме се зелени криминалитет дешава. Посебан акценат ставићемо на анализу случаја зеленог криминалитета са екофеминистичког аспекта, као и на реформу правног система, будући да право представља најмоћније средство за постизање реконструкције контекста о коме говоримо. На самом крају, изнећемо још неке вредне анализе и сугестије које не можемо сместити ни у један од претходних аспеката повезивања екофеминистичке теорије и зелене криминологије.

4.1.2. Екофеминизам и зелена криминологија: концептуализације

Најпре, када је реч о еволуцији зелене криминологије, South истиче једну примарну и изузетно значајну чињеницу – а то је да штета и неправда која се експоненцијално наноси животној средини „захтева нови академски поглед на свет, али такође и нову глобалну политику“, а што би конкретније значило да је потребно померити границе традиционалне, конвенционалне криминологије, као и повезати са зеленом криминологијом и практичну и политичку акцију са циљем креирања и обликовања јавних политика (South, 2010: 242).

„Зелена криминологија наставља да еволвира као динамичан систем знања отпора и иновације, онај који изазива традиционалне (mainstream) дискурсе криминалитета и критички испитује политике и праксе савремених влада и корпорација. То је скуп нових и мисаоно провокативних гласова у криминолошком лексикону, и њено ангажовање са различитим наративима тежи да идентификује, теоретише, и одговори на енвиронментална питања и глобалног и локалног значаја. Експанзија зелених криминолошких перспектива служи да покрене и мобилише академске, активистичке и владине интересе за очувањем, заштитом и развијањем енвиронменталних питања.“ (Wyatt et al, 2013: 1).

Управо имајући на уму да је зеленој криминологији потребна једна комплексна односно слојевита, критичка, конзистентна, прогресивна теоријска подлога, односно теоријска концепција, а која истовремено представља и круцијалну политичку односно активистичку компоненту - као концепцију зелене криминологије размотрићемо управо екофеминизам, као гледиште које сумира обе ове *потребе* зелене криминологије.

Као што смо напоменули, овде ћемо се најпре позабавити концептуалном перспективом, односно, питањима каква би била екофеминистичка концептуализација зелене криминологије и због чега је она значајна. Почевши од разматрања екофеминистичког концептуалног оквира који налази примену у зеленој криминологији, позабавићемо се нарочито питањима концептуализације зеленог криминалитета, као и његових учинилаца и жртава.

Екофеминизам као теоријски модел зелене криминологије

У оквиру уводног излагања о зеленој криминологији, прецизније, о њеном теоријском оквиру, видели смо да зелена криминологија нема једну јединствену теоријску оријентацију, већ да је, напротив, ова наука изузетно флексибилна и отворена за многе теоријске моделе и концепције, а што делује веома охрабрујуће у смислу изналажења и комбинације теоријских гледишта која ће на најбољи начин помоћи остварењу циљева зелене криминологије.

Још у оном периоду када интересовање за зелену криминологију тек почиње да расте, South истиче, говорећи о развоју нове европске „зелене“ криминолошке мисли, да три основе ове зелене криминологије нужно морају стајати, односно бити конципиране на:

1) студијама о регулативи, катастрофама, као и о пропустима и криминалитету корпорација и држава који имају еколошке последице;

2) правним оквирима, криминализацији и „срамоћењу“ односно етикетирању („shaming“); и

3) друштвеним покретима, „зеленој политици“ и будућности политика, помињући, притом, на овом месту, и екофеминизам (South, 1998: 445-453, 457).

Приликом излагања о теоријским оквирима зелене криминологије истакли смо да су три доминантне идеологије односно концепције у зеленој криминологији правда животне средине или енвиронментална правда (environmental justice) (а у коју спадају екофеминизам, енвиронментални расизам и Црвено-зелени покрет (Red-green movement)), еколошка правда и правда врста (ecological justice/species justice) (Nurse, 2014: 5; White, 2013: 20). Такође, истакли смо да су управо компонентне енвиронменталне правде, тј. екофеминизам, енвиронментални расизам и црвено-зелени покрети, извршили снажан утицај на зелену криминологију, а нарочито на конструкцију појма „зеленог“ (green) (Lynch & Stretesky, 2003: 222, 223).

Ипак, иако је несумљиво да су многи друштвени покрети и теоријске оријентације, а посебно феминистичке, умногоме утицале на развој зелене криминологије, чини се да је теоријско моделовање зелене криминологије након тога наставило неки свој јединствени пут. Наш задатак је да докажемо како управо један од фактора утицаја на зелену криминологију – наиме, екофеминизам, може за исту учинити много више од самог конципирања појма „зеленог“, као и да је од изузетног значаја применити његове концепте на сваку компоненту и аспект зелене

криминологије. На овом месту, најпре, изнећемо на један генералан начин екофеминистички теоријски модел зелене криминологије, а који, разумљиво, полази од питања правде, прецизније, енвиронменталне правде.

Питање правде

Наиме, питање правде, односно концепција и дефинисање правде, представља једно од круцијалних, есенцијалних питања зелене криминологије, услед тога што исто обликује теоретска полазишта и методологију, који се тичу дискусија и истраживања у зеленој криминологији (Wyatt et al, 2013: 3).

Енвиронментална правда, како нам је већ познато, у најопштијем смислу се бави популацијским разликама, социјалном правдом и интергенерацијском одговорношћу, а са циљем постизања и одржања здраве животне средине за садашње и будуће генерације (White, 2013: 20; White, 2008a: 15). Међутим, White је истакао и критику да енвиронментална правда представља „продужење људских или социјалних права, како би се побољшао квалитет људског живота“ (White, 2008a: 15), а циљајући да укаже на антропоцентричан карактер енвиронменталне правде. Због тога постоји и тенденција, као што смо напоменули, да се термин енвиронментална правда (environmental justice) замени терминима еколошка правда (ecological justice) и правда животиња и врста (animal justice/species justice), како би правда била холистичка (Hall, 2011: 376).

Ипак, ова критика не сме бити овако категорична, стога што енвиронментална правда, а посебно екофеминизам, има много дубље интерпретације. Sollund зато с правом поставља питање зашто енвиронментална правда не би могла бити једнако одређена за све у екосистему (Sollund, 2013: 85). Када је конкретно реч о екофеминизму, његова основна поставка, односно теорија о вези између подређености жене и подређености природе, не подразумева просто продужење или проширење квалитета живота жена или људи. Екофеминизам, управо супротно, представља веома сензитивну теорију са холистичким приступом, у оквиру кога се људи и природа сагледавају као једна јединствена целина, у којој егзистира мноштво међузависних ентитета. С друге стране, антропоцентризам и андроцентризам управо и представљају генерички фактор еколошке експлоатације, опресије и деструкције, као и обесправљења и маргинализације многих угрожених категорија, посебно жена, деце и животиња.

У прилог ставки да је екофеминизам једна холистичка и хипер-сензитивна

теорија говори и чињеница да сам екофеминизам умногоне осликава концепте раније поменуте етике бриге, као етичке перспективе која систематизује вредности, знања и праксу о старању о себи и другима, и која сагледава еколошку штету и експлоатацију као резултат небриге за другог, без обзира да ли је виктимизација причињена људском бићу, животињи или екосистему односно природи (Whyte & Cuomo, 2016: 2, 4). Штавише, сам термин „брига“ (*care, caring*) указује на основну вредност правде и одрживости (Whyte & Cuomo, 2016: 8). Међузависни односи који постоје између људи, односно заједница, животиња и природе саме морално се вреднују управо услед тога што ови односи генеришу вредности заједништва, солидарности, реципроцитета и хармоније (Whyte & Cuomo, 2016: 8). А све ове вредности управо представљају концепте правде којој тежи екофеминизам и који треба да буду усвојени и примењени и у оквиру зелене криминологије, посебно приликом конципирања питања реформе правног система.

Велики парадокс, када се ради о питању правде, јесте чињеница да се системи, институције и структуре, који су осмишљени тако да имају приступ правди, налазе у супериорној позицији са које могу креирати одлуке које се тичу животне средине, а док истовремено ови системи, структуре и институције користе природу, почевши од тога што су друштвени системи и настали од самог природног система (Clifford, 2014: 41). Имајући у виду екофеминистичке поставке у вези са енвиронменталном правдом, скренућемо пажњу на један од предлога будућих дискусија у зеленој криминологији, који је дала Clifford:

„Како систем правде који је изграђен око закона и извршних система дизајнираних да користе специфичним групама белих људи, нарочито мушкараца, уопште може бити виђен као праведан, када тај исти систем истовремено експлоатише циљне групе и активно негира штету и злоупотребу присутну у том друштвеном систему, и како он може бити користан као средство за решење конфликта у раду енвиронменталне правде?“ (Clifford, 2014: 61).

Стога, један од првих корака ка заштити животне средине, односно природе саме, и тиме и ка остварењу енвиронменталне правде, јесте „разоткривање мита о непристрасном систему правде“ (Clifford, 2014: 55).

Schlosberg, конципирајући енвиронменталну правду управо на један конзистентан начин, истиче да се сам концепт правде може схватити не само као

дистрибуција, већ и као препознавање (recognition), способност (capability), и партиципација односно учешће (participation), и то како у сфери људског, тако и у сфери не-људског, као и да се овај широки концепт примене правде односи како на енвиронменталну правду, тако и на еколошку правду (а тиме и на правду врста) (Schlosberg, 2007: 6). Наиме, појам дистрибуције односи се на то на који начин се права, слободе и добра расподељују у друштву, као и на то на који начин се дефинише и регулише друштвена и економска једнакост односно неједнакост (Schlosberg, 2007: 12). Како се показало да дистрибуција, како је претходно одређена, може бити неправична, појам препознавања јавио се да укаже управо на недостатак препознавања исказан кроз деградацију, девалуацију, увреде итд., а који наноси штету појединцима и заједницама према којима се исказује опресија у оквиру политичке и културолошке сфере (Schlosberg, 2007: 14). Концепт способности, пак, односи се на поставку да праведност нечега не треба одређивати имајући на уму једино дистрибутивни контекст, већ превасходно узимајући у обзир начин на који дистрибутивност утиче на наше функционисање и добробит (Schlosberg, 2007: 29, 30). На крају, учешће или партиципација тичу се активне/неактивне улоге појединаца у широј заједници, посебно у оквиру политичког и институционалног поретка (Schlosberg, 2007: 26).

Све ове перспективе правде у тесним су везама са концептима екофеминизма, јер, како смо видели, екофеминизам тежи дистрибуцији права и слобода путем препознавања вредности свих ентитета комплексног екосистема, које ће функционисати за добробит истих, а ослањајући се умногоме на активну улогу, пре свега политичку, у оквиру заједница људи на глобалном нивоу. Једноставан систем дистрибутивне правде, какав универзално доминира друштвом, чак, у очима екофеминизма, представља својеврстан антропоцентричан, односно, андроцентричан феномен, како ћемо видети посебно у излагању Karen Warren.

Warren, наиме, такође указује на потребу за инклузивнијим системом социјалне правде односно енвиронменталне правде, који се не заснива искључиво на концепту дистрибутивности (Warren, 2000: 175). Наиме, принцип дистрибутивне правде, а који потиче и заснива се на Аристотеловој философији, диктира да „треба третирати једнаке једнако и третирати неједнаке неједнако, у директној пропорцији са њиховом једнакошћу или неједнакошћу“, односно да се неправда дешава онда када се једнаки третирају неједнако, и обрнуто, онда када се неједнаки третирају једнако (Warren, 2000: 175). Међутим, како с правом ова ауторка примећује, како би се Аристотелов принцип дистрибутивне правде применио, потребно је имати у виду, односно

познавати, две ствари – наиме, прво, шта је оно што се дистрибуира, и друго, шта је основа те дистрибуције, а што сам Аристотелов принцип не прецизира (Warren, 2000: 176). Warren, наиме, истиче да се прво питање, питање шта, односи на „права, порезе, послове, позиције у школама, плате, добробит, хуманитарну помоћ, храну, „природне ресурсе“, и правне санкције и казне“, док се друго питање, питање основе, одређује на основу различитих материјалних принципа правде (Warren, 2000: 176). Warren истиче да традиционално постоји седам принципа дистрибутивне правде, а који се одређују узимајући у обзир моралне разлике између бића, а традиционално људи: од тога два егалитаријанска (основна једнакост и основна потреба), која третирају субјекте као морално једнаке, и пет неегалитаријанских (заслуга, компензација, способност, корисност и труд), која третирају субјекте као морално неједнаке када се ради о дистрибуцији (Warren, 2000: 176, 177).

Међутим, енвиронментална штета не дистрибуира се једнако, односно, њоме су највише погођене жене, деца, људи који не припадају белој раси, и сиромашне категорије уопште узев, а доминантно на глобалном Југу (Warren, 2000: 177). Сама животна средина, наиме, представља концепт који се дистрибуира по принципима традиционалне дистрибутивне правде, али по сасвим другачијим критеријумима односно основама – као што су род, раса и класа, и што самим тим представља неправду (Warren, 2000: 178).

У оквиру саме перспективе еко-правде, што ће рећи у оквиру претходно наведена три концепта правде (енвиронменталне правде, еколошке правде и правде врста), а тиме и у оквиру екофеминизма, правда се конципира полазећи од субјекта односно жртве (White, 2014: 88), али и полазећи од тога да се сам зелени криминалитет дефинише и одређује узимајући као основу питање ко или шта је повређено односно виктимизирано (White & South, 2013: 18). Управо услед ове чињенице и износимо елаборирање о концептуализацијама зеленог криминалитета, жртве, али и учиниоца, у оквиру зелене криминологије, а имајући на уму концепте екофеминистичке теорије. Прецизније, у поднасловима који следе елаборираћемо управо екофеминистички аспект зелене феноменологије.

4.1.3. Екофеминистички аспект феноменологије зелене криминологије

4.1.3.1. Екофеминистичка концептуализација зеленог криминалитета

Концептуализација зеленог криминалитета кроз лупу екофеминизма представља кључан чинилац у процесу дефинисања односно конципирања правде. Као што смо раније поменули, зелена криминологија не узима у обзир правно одређење кривичног дела као смерницу за дефинисање криминалитета, већ социолошко одређење, које, поред кривичних дела, укључује и грађанске и административне деликте (Gibbs et al, 2009: 3). Један од највећих изазова зелене криминологије јесте чињеница да штетне активности које зелена криминологија проучава у већини случајева уопште нису инкриминисане (Hall, 2014: 97, 98). Кључно питање онда представља – како онда остварити циљ зелене криминологије, који се састоји у спречавању и сузбијању ових активности?

Пре свега, дефинисање онога што спада у предмет зелене криминологије, односно, дефинисање зеленог криминалитета, јесте питање које се одликује врлом интерпретативношћу и контраверзношћу, а услед тога што ово дефинисање умногоме зависи од тога ко дефинише енвайронменталну штету и узимајући у обзир које критеријуме (White, 2013: 20).

Управо приликом овог дефинисања да се применити екофеминистичка критичка анализа, стога што су дефиниција и критеријуми за дефинисање криминалитета против животне средине умногоме под утицајем антропоцентричног и андроцентричног глобалног контекста, док су и саме карактеристике овог облика криминалитета антропоцентричне односно андроцентричне. На пример, како рестриктиван концепт маскулинитета, односно мушкости, диктира да мушкарци преузимају улоге неустрашивих заштитника или бранилаца, приликом извршења такозваног криминалитета против дивљег света (wildlife crime), агресија, узбуђење, насилност, авантуристички дух и испољавање моћи представљају карактеристике којима се овај облик криминалитета одликује (Nurse, 2013: 129). С друге стране, како се екофеминистичка анализа умногоме ослања на критику капитализма, у том смислу, како су велике моћне корпорације, као носиоци капиталистичког „прогреса“, доминантни учиниоци зеленог криминалитета, а у тесним везама са државом, оно што се дефинише или не дефинише као криминалитет (као, на пример, загађење) умногоме зависи од односа моћи у друштву и економских интереса корпорација и држава (Hall,

2013: 218; Pepper, 1993, наведено према Hall, 2013: 218; Hough, 1986, наведено према Hall, 2013: 219). Конкретно, активности које доводе до загађења животне средине Passas чак означава „легалним али ужасним“ („lawful but awful“) (Passas, 2005, наведено према Hall, 2013: 219). Штавише, селективно и прилично уско, рестриктивно одређење криминалитета, односно кривичног дела, као и криминалне виктимизације, у друштву умногоме је политички као и економски мотивисано (Elias, 1983, 1986; наведено према Hall, 2013: 220; Rock, 1990, наведено према Hall, 2013: 220). Стога, прихватање социолошког одређења кривичног дела од стране зелених криминолога, као и критика неинкриминисаних виктимизација у оквиру екофеминизма, имају веома тесне концептуалне, али и прагматичне везе. Ово је случај не само када је реч о одређивању активности које спадају у домен зеленог криминалитета, већ је и случај са његовом неправичном односно неједнаком глобалном дистрибуцијом.

Зашто, дакле, зелени криминалитет није препознат као криминалитет? Пре свега, чињеница коју је веома важно подвући јесте да то није због непостојања „фундаменталне инкомпатибилности“ еколошки штетних активности и еколошке виктимизације са кривично-правним системом какав до сада познајемо, већ да је то превасходно услед непостојања довољне свести о предметном проблему, као и услед непостојања адекватне праксе у оквиру институција које треба да се баве овом проблематиком, али и услед доминације интереса моћи у самом друштву (Hall, 2013: 233). А деконструкцији односа моћи у друштву тежи управо екофеминизам.

Овде ћемо подвући једну важну алтернативну идеју која се тиче деконструкције односа моћи. Наиме, како корпорације и државе у оквиру глобалног капиталистичког система штите своје, пре свега економске, интересе путем криминализације односно некриминализације појединих активности (државе непосредно, а моћне корпорације посредно), односно како распоред моћи у друштву одређује шта ће се сматрати зеленим криминалитетом, екофеминизам, који тежи деконструкцији односа моћи, у условима данашњице има нешто лакши задатак у односу на екофеминизам двадесетог и раног двадесетпрвог века. Ово је услед тога што се екофеминистички активизам може на краткорочне стазе ослонити на пропагирање употребе и развоја ненасилних и неинвазивних технологија, од стране државе и корпорација, те се на тај начин, улагањем у неантропоцентричну и неандроцентричну науку економски приоритети држава и моћних корпорација могу преусмерити, што може отворити пут ре-разматрању појма криминалног. Међутим, како смо напоменули, један овакав алтернативан правац деловања јесте краткорочан са становишта екофеминизма, јер ће

у крајњем случају носиоци моћи бити исти. Једино што ће бити различито јесу субјекти и ентитети према којима се та моћ презентује. Ипак, неинвазивне технологије заиста представљају глобалну будућност, и велики пропуст било би не искористити их у екофеминистичкој анализи и активизму.

Lynch и Stretesky, наводећи дистинкцију учињену од стране Stauber и Rampton, истичу да креирање, односно конструкција инкриминације, обухвата следеће „процесе“:

- 1) идентификовање контроверзних понашања која нису одређена као криминалитет и идентификовање разлога за „овај избор“;
- 2) садржај и организација права и механизма који га спроводе;
- 3) активности спровођења закона;
- 4) међуповезаност и коегзистенција корпоративних и јавног интереса;
- 5) конфликтни научни докази о еколошкој штети; и
- 6) медијски прикази (Stauber & Rampton, 1995, наведено према Lynch & Stretesky, 2003: 228).

У том смислу, актуални правни оквир показује облике неправде и дискриминације у самим законима који фаворизују моћне у односу на немоћне односно беспомоћне, као што су расна, класна и родна неједнакост (Lynch & Stretesky, 2003: 228). Када смо говорили о мултипликацијама доминације, како је овај концепт означила Cudworth, истакли смо да екофеминизам изједначава опресију према природи са опресијом која је у вези са родом, сексуалношћу, физичком способношћу, расом, класом, или врстом, указујући на интра-људску (intra-human) и екстра-људску (extra-human) доминацију и њене многобројне и различите облике и обрасце (Cudworth, 2005: 1, 2). С тим у вези, подсетићемо на примедбу коју је истакла Mellor да су већина особа које имају утицаја на доношење одлука (а нарочито одлука у оквиру правног система, што ће рећи и избора о криминализацији/некриминализацији штетних активности и одговора на исте) у вези са животном средином управо мушкарци, док су већина особа које су у милости односно немилости таквих одлука управо жене, као и да се ово стање додатно компликује када се у обзир узму, поред родних, и класна и расна питања (Mellor, 2003: 13). *Андроцентрична премиса* патријархата, коју је објаснила Birkeland путем концепата поларизације, инструментализма, аутономности, универзализације и моћи над другима (Birkeland, 1993: 24, 25), управо се најпогубније рефлектује када је реч о конципирању криминалитета, виктимизације и правде, а на коју можемо

надовезати и компоненту енвайронменталне правде коју је Schlosberg означио као *непрепознавање* (Schlosberg, 2007: 14).

4.1.3.2. Екофеминистички концепт учиниоца

Екофеминистичку концептуализацију зеленог криминалитета елаборираћемо даље кроз призму учиниоца зеленог криминалитета. Наиме, у излагању о учиниоцима зеленог криминалитета истакли смо да су доминантни учиниоци зеленог криминалитета моћни колективи, а посебно моћне транснационалне корпорације, као и државе. Корпорације, као моћни ентитети у савременом капиталистичком систему, послују са једним превасходним циљем – акумулације профита, без узимања у обзир неизбежних еколошких последица, или их узимајући у обзир привидно.

У том смислу, корпорације, посебно мултинационалне, масовно се баве медијским утицајем на политичка тела и друштво – *greenwashing* техникама, политичким односно легислативним лобирањем, и тужбама против активистичких покрета и активиста за борбу против деградације животне средине (White & Heckenberg, 2014: 22; Kramer, 2014: 33). Као резултат моћних утицаја, интереси корпорација постају безбедни, јер се зелени криминалитет учињен од стране корпорација одређује као грађански деликт, пре него криминалитет (Pemberton, 2014: 88), а такође, корпорације уподобљавају своје интересе са заштитом и подршком коју имају од стране државе (White & South, 2013: 30).

Као што смо много пута подвукли, регулатива активности у савременом глобалном капитализму увек је у рукама државе, и иста превасходно зависи од класних интереса политички моћних (White & South, 2013: 30). Зелени криминалитет у многим случајевима се чини управо од стране државе, док је истовремено држава та која одређује шта је криминалитет (Pemberton, 2014: 88). Стога је, како смо поменули, једно од најзначајнијих настојања у оквиру зелене криминологије формирање дефиниција зеленог криминалитета које су универзалног односно супранационалног карактера (Pemberton, 2014: 88). Држава, корпорације, и други моћни ентитети, „поседују капацитет да обликују званичне дефиниције криминалитета против животне средине, на начине који дозвољавају или забрањују активности штетне по природну средину“ (White & Heckenberg, 2014: 11).

Како Eaton истиче: „Ми живимо у политичкој ери корпоративне владавине која одређује политике влада“ (Eaton, 2003: 26). „Корпорацијски подстакнуте реформе стварају конвергенцију економске и политичке моћи, продубљивање неједнакости, и

растућу сепарацију политичке класе од воље људи коју би она требало да представља“, истиче Shiva (Shiva, 2014a: xvi).

Посебан проблем представља чињеница да моћне корпорације и државе експлоатишу области са мањом политичком улогом и моћи, са циљем налажења што јефтинијих начина одлагања отпада, са циљем профитабилне куповине забрањених супстанци за производњу електронике од земаља које нису потписнице међународних конвенција (Wyatt et al, 2014: 3), или са циљем експлоатације ресурса уопште. Капиталистичка глобализација чак се означава и као „корпоративно насиље“ (corporate violence), имплицирајући опресију и експлоатацију до које она доводи (Eaton & Loretzen, 2003: xi). Такође, једно од понуђених значења глобализације уопште јесте да глобализација представља „*корпоративну структуру и механизам који може превазићи владавину националних држава и представљати изазов или чак претњу за демократију*“ (Eaton & Loretzen, 2003: 4). Као пример неједнаке расподеле протока капитала и информација у глобалној економији, а која доводи до виктимизације људи, посебно жена и деце, животиња и екосистема, ове ауторке истичу праксу рудних корпорација у Латинској Америци које користе цијанид у води, како би се одвојили минерали да би се произвело злато за израду накита (Eaton, 2003: 25). Вода се потом конзумира од стране људи и животиња, док истовремено долази до релокације радника у фарбике великих корпорација, жене и деца се консеквентно сексуално експлоатишу од стране мушкараца као последица слабљења друштвене структуре заједница, а такође долази до повећања концентracије токсина у свим компонентама екосистема (Eaton, 2003: 25). Штавише, „глобално“ у „глобалном поретку“ значи „глобалну доминацију над локалним и појединачним интересима, путем апсорбовања многобројних различитости привреда, култура и природе под контролом неколико мултинационалних корпорација (MNCs), као и супермоћи које им помажу у њиховим глобалним захтевима путем „слободне“ трговине, програма прилагођавања структура, и све више, путем конфликта, војске и на друге начине“ (Mies & Shiva, 2014: 9).

Овакво стање имплицира да се иза профила доминантног учиниоца зеленог криминалитета крије укорењени концепт антропоцентризма. Међутим, да ли је то заиста тако? Чак и када се узму у обзир искључиво људски интереси, деградација животне средине не би се могла анализирати потпуно објективно. На пример, Суомо поставља следеће питање: „До које мере су већина људи и група које злоупотребљавају политичку или економску моћ искључиво људски оријентисани (human-centered)? Да ли је мегаконзумација и одлагање токсичног отпада (тзв.) Првог света заиста

дозвољено или подстакнуто имајући у виду људске интересе?“ (Cuomo, 1998: 107). У одговору на ово питање, ова ауторка истиче да су аутоцентризам, етноцентризам, милитаризам, национализам, остале предрасуде, и корпоративна похлепа, директнији узроци контраверзних енвайронменталних пракси него што је то антропоцентризам (Cuomo, 1998: 107).

С друге стране, сам састав моћних корпорација на глобалном нивоу умногоме је андроцентричан. Наиме, на узорку од пет стотина највећих корпорација на глобалном нивоу, жене заузимају само 5% сениорских позиција у овим компанијама (Eaton & Lorentzen, 2003: viii). Такође, „корпорације манипулишу културолошким и религиозним симболима у којима су наши индивидуални и заједнички идентитети усидрени“, покушавајући да „нахране“ људске потребе и жеље у том смислу (Eaton, 2003: 33). Shiva истиче:

„Ми се налазимо у средини епске борбе – борбе између права Мајке Земље и права корпорација и милитаризованих држава које користе застареле погледе на свет и парадигме како би убрзали рат против планете и људи. Ово је борба између закона Геје (Gaia) и закона тржишта и рата. То је борба између рата против Планете Земље и мира на њој. Планетарни рат дешава се са гео-инжењерингом – стварањем вештачких вулкана, оплођивањем океана гвожђем, стављањем рефлектора на небо да спрече да сунце сија на Земљу, измештањем стварног проблема мушког насиља према Земљи, и са арогантним незнањем у оваквом поступању.“ (Shiva, 2014: xix).

Еколошка деструкција произведена од стране држава и корпорација не изазива само очигледну виктимизацију природе саме, већ се од стране екофеминизма девастација природе од стране „корпоративних“ и „војних“ ратника види као велики феминистички проблем – оваква агресија посматра се као и агресија према женском телу, као производ маскулинистичког менталитета (Mies & Shiva, 2014: 14).

Милитарно уништавање природе, пак, има још тесније и директније везе са опресијом према субординарним групама – деци, жени, животињама, сиромашним заједницама. У вези са излагањем о корпорацијама, истиче се да се милитаризација неких држава повећава како би се осигурала корпоративна моћ (Eaton, 2003: 27). У оквиру екофеминизма, агресивна сексуалност, милитаризам и злостављање природе тематски су сједињени (Christiansen, 1997: 240).

Једна од најутицајнијих екофеминисткиња, Mary Daly, истиче да патријархална тенденција за подизањем вештачких граница или баријера и потом рушења истих јер су исте непријатељске, осликава концепт рата између нација, корпорација, и администрација (Daly, 1978: 71). Овакву парадигму она упоређује са „дечачким играма“, истичући да иста не узима у обзир приоритете жена, које се у „ратним играма“ убијају, повређују и силују (Daly, 1978: 71). Mies, пак, подвлачи паралелу између реалног насиља и виртуелног насиља у видео играма, које представљају део милитарног тренинга, и које „производе мушкарце који не знају шта је однос љубави према стварној жени и стварној природи“ (Mies, 2014: xxv). Патријархална парадигма рефлектује се и у феномену силовања у рату: „Силовање се рутински посматра као привилегија победника у рату, начин да се покаже ко је победио“ (Warren, 2000: 208). Warren подсећа на ратна силовања деце и жена у Сомалији, Руанди, Хрватској, Босни и Херцеговини и на Косову (Warren, 2000: 208).

Shiva истиче да се снага и моћ дефинишу као „облици милитаризованог маскулинистичког идентитета док се толеранција различитости дефинише као феминизирана и слаба“ (Shiva, 2014b: 111). Mies такође истиче, говорећи о савременим технологијама, њиховом развоју и последицама:

„Чернобил је учинио јасним да нема „мирнодопске“ употребе атомске енергије. Атомска енергија, и, такође, друге нове „будуће“ технологије, као што су репродуктивни и генетски инжењеринг, јесу технологије рата. Не само да су исте развијене као резултат финансираног милитарног истраживања, првобитно од стране министарстава одбране, већ је и њихова методологија базирана на деструкцији живих веза и симбиоза. Модерна наука значи, како је Carolyn Merchant показала, рат против природе. Природа је – женски – непријатељ који се мора ставити у службу мушкарца.“ (Mies, 2014c: 95).

Warren цитира Charlene Spretnak: „Милитаризам и рат су континуиране особине патријархалног друштва стога што рефлектују и имплементирају патријархалне вредности и испуњење потреба таквог система. Препознавање контекста патријархалних концептуализација које хране милитаризам је први корак ка редуковању њихових утицаја и очувању живота на Земљи.“ (Spretnak, 1989: 54, наведено према Warren, 2000: 210).

С друге стране, милитаристички комплекс и трговина оружјем, која је

подстакнута маскулинизмом и која се означава највећим светским бизнисом, по речима Birkeland, имају мало додирних тачака са антропоцентризмом, већ исти једноставно представљају организовани криминалитет (Birkeland, 1993: 37). Надовезујући се, рећи ћемо нешто и о организованим криминалним групама као учиниоцима зеленог криминалитета, посматрано са екофеминистичког аспекта.

Као што смо напоменули, мреже организованог криминалитета, које се баве активностима које спадају у оквир зеленог криминалитета, изузетно су прилагодљиве и флексибилне, а своје активности обављају уз честу помоћ корумпираних државних званичника, који у истој виде прилику за „лаку“ зараду (Banks et al, 2008: 2). Ове групе, као што смо приметили у ранијем излагању, доминантно се баве трговином живим светом, иако им нису стране ни друге штетне активности, као што је дефорестација (Banks et al, 2008: 2, 6; Solinge, 2010: 265). Навели смо да је илегална трговина дивљим врстама велики глобални проблем и озбиљан транснационални организовани криминалитет, који је у сталном порасту (Wilson-Wilde, 2014: 221; Nayman & Brack, 2002: 6; UNODC, 2016: 14; Banks et al, 2008: 10; Sollund, 2013: 72).

Уколико на концепт организованих група које се баве зеленим криминалитетом применимо екофеминистичке поставке, и овде се примећује парадигма која превазилази концепт антропоцентризма, јер се иста рефлектује у маскулинистичкој агресиви, присвајању и експлоатацији, схватању природе и животиње као објекта зараде, и у импликацијама капиталистичких тенденција.

Слично је случај и са појединцима као извршиоцима зеленог криминалитета, као што су загађење, производња меса која подстиче глобално загревање, или злостављање животиња. Посебно о енвајронменталном конзумеризму посматраном са екофеминистичког аспекта говорићемо у делу о екофеминистичкој виктимологији зеленог криминалитета. Такође, поменули смо да се многа кривична дела против дивљег света одликују рестриктивним концептом маскулинитета, приликом чијег се извршења испољавају агресива, узбуђење, насилност, авантуристички дух и испољавање моћи (Nurse, 2013: 129).

Иза профила свих учинилаца зеленог криминалитета, пак, крије се укорењеност моћне антропархијалне и патријархалне парадигме, која блокира подизање свести о међуповезаности опресива према вулнерабилним групама, као и дејствовање у правцу неутралисања ових опресива.

4.1.4. Екофеминистички аспект виктимологије зелене криминологије

Иако би излагање о виктимологији посматрано са екофеминистичког аспекта требало, по неком ковенционалном криминолошком поретку, доћи након излагања о етиологији, приликом разматрања екофеминистичког аспекта зелене криминологије учинићемо известан уступак односно дигресију у том смилсу, а имајући у виду чињеницу коју смо истакли на почетку овог поглавља, наиме – да се у оквиру перспективе еко-правде (енвирументалне правде, еколошке правде и правде врста), а тиме и у оквиру екофеминизма, правда конципира полазећи од субјекта односно жртве (White, 2014: 88), али и полазећи од тога да се сам зелени криминалитет дефинише и одређује узимајући као основу питање ко или шта је повређено односно виктимизирано (White & South, 2013: 18).

У оквиру овог дела пратићемо поделу жртава зеленог криминалитета коју смо претходно користили приликом излагања о зеленој виктимологији – дакле, поделу на природу као жртву, животиње као жртве, и људе односно људске заједнице као жртве, с тим што ћемо овде посебно посматрати и категорију жена као жртава, са излагањем и о деци жртвама зеленог криминалитета.

Наиме, виктимолошки релевантна специфичност екофеминизма јесте у томе што се исти бави аспектима опресије и злостављања који нису увек негативно доживљени од стране жртава, не изазивају увек бол, или нису извршени искључиво над појединцима, односно људима (један од таквих примера јесте доместикација – и жена и животиња) (Cuomo, 1998: 103, 104). Речју, екофеминизам зеленој криминологији отвара хоризонте који ће укључити мултипликације доминација и опресија, ма колико оне биле невидљиве, неопипљиве или игнорисане.

Како смо помеули приликом излагања о зеленој виктимологији, осим феномена негирања, односно невидљивости жртава зеленог криминалитета, структура и дистрибуција виктимизације показује тренд да, иако одређена дела зеленог криминалитета погађају све (људе, животиње и биљке, природу), специфични обрасци зелене виктимизације показују велики диспаратикет виктимизације у односу на различите врсте еколошких ризика и штета (одлагање токсичног отпада, хемијске катастрофе, ограничење/спречавање приступа пијаћој води итд.) а који погађају људе који нису белци, етничке мањине, староседеоце, маргиналне групе уопште и сиромашно становништво, што се означава „диференцијалном виктимизацијом“ (White, 2008a: 16). Ову диференцијалну виктимизацију трпе они или оно што је

субординарно, инфериорно, угњетавано, маргинализовано или објективизирано, без обзира, и упркос томе, што виктимизацијске активности нису увек, односно нису у већини случајева признате као криминалне.

Једна од критика упућених екофеминизму од стране самих екофеминисткиња јесте да се већина екофеминистичког рада искључиво фокусира на објекте (или субјекте) опресије – као што су жена и природа, без адекватног истраживања веза које постоје између различитих опресивних система (Cuomo, 1998: 6). Стога ћемо у наредном излагању уважити ову критику, и покушати да прикажемо како су различити системи опресије којима се екофеминизам бави – патријархат, расизам, капитализам, милитаризам итд. – међусобно повезани у виктимизацији инфериорних категорија.

Природа као жртва кроз призму екофеминизма

Како смо поменули у излагању о зеленој виктимологији - енвајронментална правда, еколошка правда и правда врста представљају први корак ка признавању права и вредности саме природе као неприкосновених права и вредности (Wyatt et al, 2013: 4). Надовезујући се на ову „зелену“ виктимолошку мисао, поменућемо дуализам који постоји у оквиру радова из области енвајронменталне етике у којима се, наиме, могу наћи два система вредновања: инструментална и неинструментална вредност (Cuomo, 1998: 11). Инструментална вредност представља употребну вредност, односно, ближе, одређени ентитет вредан је до оне мере до које је исти користан моралном агенту, тј. људском бићу, особи, док неинструментална вредност представља ону морално значајну вредност која се налази изнад односно ван употребне вредности ентитета (Cuomo, 1998: 11, 12).⁶⁸ У оквиру екофеминизма, круцијална премиса јесте

⁶⁸ Пример идеологије/покрета у оквиру енвајронментализма који осликава антропоцентризам јесу конзервационисти, који посматрају природу као ентитет са инструменталном вредношћу, тврдећи да је очување природе корисно за дугорочне људске интересе, а да се интереси не-људских природних ентитета узимају у обзир само услед њихове инструменталне вредности (Cuomo, 1998: 12). Критика упућена конзервационистима, а која осликава међуповезаност опресија коју смо раније поменули, изгледа овако:

„Конзервационисти, с друге стране, боре се за очување врста и лепих пејзажа, често за уживање ловаца и других „спортиста“, без примећивања односа између чињенице да онда када дивљина нестане неко профитира, и чињенице да су економски и политички најнемоћнији чланови друштва готово увек најозбиљније оштећени индустријским отпадом, лошим квалитетом ваздуха и воде, и необузданом енвајронменталном ружноћом која прати урбано сиромаштво.“ (Cuomo, 1998: 17).

Дакле, остављајући по страни проблематику у вези са неинструменталном вредношћу, конзервационисти, који заступају антропоцентричне интересе, чак ни те интересе не сагледавају у

препознавање бића и ентитета са „традиционално“ употребном вредношћу (ресурс, својина, објекат) као бића и ентитета који могу бити виктимизирани, односно повређени или експлоатисани (Суото, 1998: 12). Асоцијација између природе и жене у оквиру патријархата генерише инструментализам, у коме се вредновање ентитета (субјеката и објеката) врши узимајући у обзир меру до које су исти корисни мушкарцу самом (Birkeland, 1993: 24). Природа је, наиме, виђена као „други“, страни, феминизирани ентитет, „сирови материјал од кога се формирају култура и маскулинистички само-идентитет“ (Kheel, 1993: 244). Чак, антропархијална култура ствара концепте анималности/хуманости, природе/културе и сличних дуализама односно дихотомија, подстиче огромну потрошњу, представља природу као субординарну људима и диктира облике људске доминације над природом (Cudworth, 2005: 69).

У том смислу, постоје снажне концептуалне везе између природе као жртве и жене као жртве. Наиме, сличности опресија према жени и према природи философски су и практично значајне, стога што исте доказују обрасце доминације (Суото, 1998: 22). Штавише, у одређеним правцима екофеминизма присутно је становиште да су и природа и жена инхерентно феминизирани као објекти према којима се испољавају „маскулинистички или фалократски режими значења и моћи“ (Суото, 1998: 22). Merchant, говорећи о радикалној екологији, истиче перцепцију радикалне екологије да је доминација над природом повезана са другим облицима доминација, као што су оне засноване на роду, класи или раси, перцепцију која се супротставља експлоатацији природе (Merchant, 2005: 1).

Када се природа сама јавља као жртва, жене, људи који не припадају белој раси, људи који припадају староседелачком становништву, сиромашни, и друге категорије обесправљених група неминовно се јављају као жртве, односно исти су виктимизирани више у односу на економски и друштвено привилеговане групе (Суото, 1998: 38). Све су ово жртве идеологије патријархата, и битно је подвући да је управо патријархат, а не мушкарци *per se*, непријатељ природе (Mellor, 2003: 18). Cudworth људску доминацију над природом назива антропархијом (Cudworth, 2005: 54). Патријархат сам осликава се кроз антропархију, у другим облицима опресија, у капитализму, колонијализму, милитаризму, енвайронменталном расизму и расизму уопште. Капитализам посебно генерише виктимизацију природе. Тако, „Организовање рада у капиталистичким

потпуности, а управо услед пропуста анализе међуповезаности опресија, у овом случају – андроцентризма, капитализма и специзма.

друштвима у производњи тржишних добара на основу повећане производње и потрошње која задовољава мотиве профита – значи експлоатацију природног окружења. Природа се трансформише у објекте који се вреднују само као својина или сировина под капиталистичким односима.“ (Cudworth, 2005: 139). Капиталистичка производња базира се на колонизацији природе (као и животиња), жене и других група људи (Mies, 2014d: 298). У биотехнологији, на пример, природа се индустријализује, док се не-људски живи свет претвара у ресурс, сировину, односно материјал (Cudworth, 2005: 140).

Развој науке и технологије, посебно од почетка научне револуције у седамнаестом веку, која представља „семе данашњих опресивних технологија“, стављен је у службу освајања природе, под маскулинистичким институцијама и идеологијама (Kelly, 1997: 113). Petra Kelly истиче: „Маскулинистичка технологија и патријархалне вредности доминирале су у Аушвицу, Дрездену, Хирошими, Нагасакију, Вијетнаму, Ирану, Ираку, Авганистану, и многим другим деловима света. Крајњи резултат неконтролисаног, терминалног патријархата биће еколошка катастрофа или нуклеарни холокауст.“ (Kelly, 1997: 113). „’Неограничени Прогрес’ је опасан мит јер претпоставља да можемо силовати и уништавати живу природу, које смо интегрални део, без штетних ефеката по нас саме. Како је Бели Човек вековима третирао природу као непријатеља, изгледа да је сада природа непријатељски настројена према нама.“, подвучи Mies (Mies, 2014c: 93). Такође, у рату, доминантне жртве нису само жене и деца, већ и природа сама (Mies, 2014b: 124).

Језик у употреби такође осликава повезаност између виктимизације природе и виктимизације жене. Warren, надовезујући се на феномен анимализације жене, о којој ће бити више речи у наредним поднасловима, истиче:

„Слично, језик који феминизира природу у *патријархалној култури*, где се жене посматрају као субординарне и инфериорне, генерише и ауторизује доминацију над природом. Мајка Природа (не Отац Природа) је силована, поробљена, контролисана, освојена, минирана. У њене (не његове) тајне се продире,⁶⁹ и њена материца (коју мушкарци немају) стављена је у службу човека од науке (не жене од науке, или једноставно научника). Девичанско стабло пада, обара се. Плодна (не потентна) земља се обрађује, док је земља која лежи необрађена

⁶⁹ Оригинално: „Her (not his) secrets are penetrated“.

бескорисна или јалова, као жена неспособна да зачне дете.“ (Warren, 2000: 27).

Иако, дакле, зелена криминологија признаје природи статус жртве, овај статус мора се нужно разоткрити и анализирати у контексту екофеминизма, као философије која је способна да укаже на мултипликације опресија односно виктимизација.

Људи и људске заједнице као жртве кроз призму екофеминизма

Напоменули смо већ да зелени криминалитет чији су субјекти виктимизације људи, осим очигледних импликација, као што су здравствене, испољава много шире импликације - угрожавање основних људских, политичких и социјалних права, стварање различитих облика конфликта, као и испољавање такозваног терцијарног зеленог криминалитета, где жртве постају учиниоци. У оквиру екофеминизма, иако се људи односно групе људи према којима се врши опресија налазе у различитим односима са природом, а што је резултат њихових различитих концептуалних и материјалних активности и позиција, оно што је свима њима заједничко јесте директно искуство о природи као о ентитету који је историјски девалуиран и који наставља да буде експлоатисан и угњетаван (Sandilands, 1999: 67). С друге стране, групе људи које су најозбиљније виктимизирани зеленим криминалитетом разликују се не само међусобно, већ и од оних група људи које можемо означити привилегованим. Међутим, „Нетолеранција различитости постаје нова социјална болест, остављајући заједнице подложне пропадању и насиљу, труљењу и деструкцији. Ова нетолеранција различитости и упорност културолошких разлика поставља заједнице једне наспрам других, у контексту створеном од стране хомогенизујуће државе, која носи хомогенизујући пројекат развоја.“ (Shiva, 2014b: 112). На тај начин разлика постаје „основа поделе и идеологија сепаратизма“ (Shiva, 2014b: 112).

Као што смо поменули, људске заједнице као жртве зеленог криминалитета и пратећих облика традиционалног криминалитета дистрибуиране су на територијама сиромашних и држава у развоју богатим природним ресурсима. Већ смо поменули случајеве: принудног пресељавања Гварани и осталих племена из насељених области на граници Аргентине и Парагваја, са циљем стварања простора за изградњу Yacyretá бране за хидроелектрану (Kane, 2012, цитирано према Potter, 2014: 13); енвиронментални геноцид учињен над америчким староседеоцима, са циљем да се њихова територија искористи за изградњу ризичних индустрија и депонија опасног

отпада (Brook, 1998, цитирано према Potter, 2014: 13); геноцид у Руанди 1994. године и конфликте на Блиском Истоку, који се између осталог објашњавају конкуренцијом у експлоатацији природних ресурса, посебно нафте на Блиском Истоку (Potter, 2014: 13); нестанак популације Акунтсу (Akuntsu) из Бразила током осамдесетих година двадесетог века као последице илегалне сече шума, и угрожавање живота народа и племена на граници Бразила и Перуа, и популација из области тропских шума Амазона, Централне Африке и Југоисточне Азије (Westerhuis, 2013: 199; Solinge, 2010: 264); племе Ава (Awá) из долине Амазона у Бразилу, чији појединци су убијани од стране плаћеника великих корпорација и организованих криминалних група (Higgins et al, 2013).

Међутим, за урођеничка племена и народе, земља, шуме и животиње представљају тј. значе другачији концепт од концепта који о овим појмовима имају западњачки народи који углавном врше виктимизацију урођеничких и староседелачких заједница. Тако, Hill Maris племе из области Bastar у централној Индији негује схватање земље (bhum) као дома: за ове људе „*Shingar Bhum* је универзум биљака, животиња, дрвећа, и људских бића.“, пише Shiva (Shiva, 2014c: 102). Жене индијског племена Adivasi, пак, узвикивале су речи „Земља је наша Божиња, то је наша религија.“ („Mati Devata, Dharam Devata“), протестујући против ископавања брда Gandmardhan, свете шуме са богатим диверзитетом лековитог биља, од стране компаније Bharat Aluminium Company (BALCO) (Shiva, 2014c: 100).⁷⁰

Додатно, на урођеничка племена која су виктимизирана примењује се концепт окривљавања жртве, посебно у земљама Трећег света, као што је, на пример, окривљавање сиромашних жена Африке и Азије за уништење шума због набављања огревног дрвета, док се дрвосече, трговци дрветом или индустрије и не помињу (Mies, 2014e, 153). Концепт окривљавања жртве присутан је и приликом окривљавања „човечанства“ за штету нанету природи, које се истовремено односи на приписивање кривице и на страни жртава и на страни учинилаца (Heller, 1993: 226). Међутим, људске жртве капитализма не би требало да буду окривљене за еколошку деструкцију, јер су они сами жртве система опресија – радници у земљама Трећег света сведени су на „инструменте екоцидалне деструкције“ од стране мултинационалних конгломерата (Heller, 1993: 226).

Овакав однос према виктимизираним заједницама, а посебно женама у оквиру

⁷⁰ Видети више на стр. 207-208.

истих, осликавају енвиронментални расизам – покрети Афро-американаца, латино и урођеничких заједница (углавном вођени од стране жена), боре се против загађења и одлагања токсичног отпада које је концентрисано управо у областима у којима живе сиромашни људи који не припадају белој раси (Ruether, 2003: viii). Као што смо напоменули, глобални екофеминизам управо осветљава обрасце опресије према природи и људима у њиховој међуповезаности са глобалним економским системом који фаворизује богате у оквиру тржишне економије (Ruether, 2003: viii).

Виктимизација људи и људских заједница зеленим криминалитетом дешава се, дакле, онда када се парадигме патријархата, антропархије, капитализма, милитаризма, колонијализма, расизма, сексизма и специзма преплићу, одређујући тиме карактеристике и дистрибуцију такве виктимизације, за чију анализу је потребна једна холистичка зелена виктимологија.

Деца као жртве кроз призму екофеминизма

Међу људским жртвама зеленог криминалитета, поред жена и сиромашних заједница, посебно се издвајају деца, чија је виктимологија такође веома специфична. Жене и деца диспропорционалне су жртве еколошких катастрофа (Warren, 2000: 9). Токсични пестициди, хемијски отпад, радијација, киселе кише, најпре погађају жене, женски репродуктивни систем, и децу, као што смо истакли раније (Kelly, 1991: 24, 25, Timerlake & Thomas, 1990, цитирано према Gaard, 1993a: 5). Према подацима из последњег извештаја УНИЦЕФ из 2016. године о статусу деце широм света, до 2030. године, која представља годину до које је постављен рок за испуњење циљева одрживог развоја: готово 70 милиона деце може умрети пре своје пете године живота, 3.6 милиона само у 2030. години, а деца у области суб-сахарске Африке имају чак 10 пута више шансе да умру пре своје пете године; такође, 9 од 10 деце која живе у екстремном сиромаштву живеће управо у овој области – укупно 167 милиона деце (UNICEF, 2016a: vi, vii, 4). Последице климатске промене угрожавају најугроженију децу света: пола милијарде деце у свету живи у областима са екстремно високим ризиком од поплава, док 160 милиона живи у областима са великом или екстремно великом сушом (UNICEF, 2016: 4,5).

Посебан проблем, наиме, за децу као жртве зеленог криминалитета представља приступ води, посебно у земљама Азије, Африке, и Латинске Америке, у којима жене и деца обављају највећи део посла прикупљања пијаће воде, док истовремено жене и деца сnose диспропорционално велики ризик од здравствених последица конзумације

непијаће односно загађене воде (Warren, 2000: 7). Деца су такође подложнија токсинима, услед тенденције за конзумацијом већих количина хране која садржи токсине (Hughes, 1990: 6; наведено према Warren, 2000: 12), док изложеност загађењу и опасним производима остварује већу концентрацију штетних материја у телу детета у односу на тело одрасле особе (Warren, 2000: 13; Kurth-Schai, 1997: 197).

Међутим, виктимизација деце зеленим криминалитетом не завршава се са нарушавањем здравља или прераном смрћу. Штавише, њихова виктимизација стоји у искуственим и концептуалним везама са опресијом према жени и опресијом према природи и животињама (Kurth-Schai, 1997: 195). Улога жене у регенерацији људског живота и обезбеђењу опстанка подразумева да се опресија према жени и природи продужује у опресију према деци, односно негативном утицају на статус деце уопште (Shiva, 2014c: 74).

У условима које смо горе описали, деца брзо преузимају улоге одраслих – брига о себи или браћи и сестрама за време радног дана родитеља, брига о родитељима, налажење хране (Kurth-Schai, 1997: 193). Под условима колонизације, а додали бисмо и капитализма, жене Трећег света приморане су да рађају више деце која ће узгајати усеве намењене извозу (Smith, 1997: 27). Повећање депривације у исхрани деце један је од резултата оних истих политика агрикултуре које као резултат имају депривацију земљишта: агрикултурна политика која тежи испуњењу циљева извоза вишка производа доводи до тога да се тај вишак производа обезбеђује стварањем „нових нивоа нутриционистичког сиромаштва за жене, децу и животну средину“ (Shiva, 2014c: 81). Kurth-Schai објашњава субординацију деце, између осталог, центризмом одраслих (*adult centrism*), који негира улогу деце у јавној сфери и своди их на друштвено минорну улогу (Kurth-Schai, 1997: 196).

Овакво стање додатно се компликује парадигмом патријархата, јер, како смо поменули, *патријархат* представља „манифестацију и институционализацију мушке доминације над женама и децом у породици и продужење мушке доминације над женама у друштву уопште“ (Lerner, 1986: 239). Поменули смо и *патернализам* односно *патерналистичку доминацију* – као однос доминантне групе над инфериорном „у коме је доминација ублажена међусобним дужностима и реципрочним правима“ – они којима се доминира „трампе“ своју субординаност за заштиту односно економску потпору, и неплаћени рад за своје одржање односно опстанак, а који концепт има корене још у патријархалним породичним односима и у неким системима ропства (Lerner, 1986: 239). Ове дужности односно обавезе, пак, нису једнако расподељене на

оне који се налазе у статусу „заштићених“ – субординација женске деце није иста као субординација мушке деце: субординација других је привремена, док је субординација првих (женске деце и жена) доживотна (Lerner, 1986: 240).

Примери виктимизације деце зеленим криминалитетом су многобројни и исте не можемо таксативно побројати на овом месту, међутим, непобитна је чињеница да се опресија коју доживљавају у вези са зеленим криминалитетом мора нужно сагледати у контексту свих осталих опресија и доминација.

Жене као жртве кроз призму екофеминизма

Већ смо много пута фокус стављали на чињеницу да су жене једне од универзалних жртви зеленог криминалитета, примарно стога што представљају „најсиромашније од сиромашних“, те да еколошке проблеме треба посматрати из перспективе најсиромашнијих жена света (Ruether, 2003: viii, x). Eaton и Lorentzen цитирају коментар УН још из 1989. године: „Сада је универзално установљена чињеница да је жена та која је најгора жртва енвайронменталне деструкције. Што је сиромашнија, већи је њен терет.“ (Philipose, 1989: 67; наведено према Eaton & Lorentzen, 2003: 2).

Истакли смо да еколошки проблеми диспропорционално погађају управо женску популацију, а посебно сиромашну: у родној подели рада жене су превасходне старатељке у породици, стога, обезбеђење животних ресурса, хране, воде и огрева, постаје посебно тешко за жене у условима еколошке деструкције, док је истовремено својина/власништво над земљом или производним капацитетима многим женама недоступна (Eaton & Lorentzen, 2003: 2). На тај начин, економска и социо-политичка структура у друштву поставља жену у стање субординираности, еколошке депривације, сиромаштва и економске беспомоћности (Eaton & Lorentzen, 2003: 2). Оваква структура диктирана је мотивом просперитета, међутим, како смо такође истакли, економски развој базиран на андроцентричним концептима може и одговарати сиромашним породицама, али исти неће донети добробити сиромашној женској популацији, јер неједнакост и експлоатација постоје и унутар породице и између самих породица (Kelly, 1997: 116). Осим тога, жене су међу првим категоријама жртава које трпе здравствене последице зеленог криминалитета – оштећења репродуктивног система узрокована токсинима, хемијским отпадом, радијацијом, киселим кишама (Kelly, 1991: 24, 25, Timerlake & Thomas, 1990, цитирано према Gaard, 1993a: 5).

Свакодневница жена, пак, није приказана кроз историју. Linda Vance, надовезујући се на доминантно представљање мушкарца кроз историју, пише:

„Али, такође, ја никада нисам пробала одмрзнути замрзнути хлеб или направити кашу да бих нахранила децу која вриште од хладноће и глади, без сувог дрвета за ватру, без воде и без икога ко би ми помогао, и нисам сигурна да бих знала одакле да почнем. Могла бих вам рећи како је у деветнаестом веку мушкарац хватао даброве у замку, али могу само спекулисати о томе шта је његова жена, код куће, користила за „хватање“ менструалног одлива.“ (Vance, 1993: 122).

Не само историја уопште, и историја свакодневне женске екологије, већ и симболика и језик у употреби говоре много о андроцентричној премиси присутној у зеленом криминалитету. Поменули смо да патријархални дискурси који осликавају оно што називамо културом, подразумевају оно што Cudworth означава „родно дихотомним нормализацијама, које феминизирају природно окружење и анимализују жену“, стварајући на тај начин дихотомију између жене и природе с једне стране, и људске културе којом доминира мушкарац, са друге стране (Cudworth, 2005: 105). Vance такође овде даје пример од стране мушкарца често употребљаване метафоре *силовање дивљине/природе*, приликом чије употребе мушкарац говори из своје културолошке перспективе силовања – „одузимање нечега што сматра одвојеним од њега али што припада њему – његове реалности“, односно, он осећа свој губитак (Vance, 1993: 131). За жену, пак, силовање представља осећај губитка, али не нечега што припада женама, већ жена самих, стога употреба метафоре *силовање природе* од стране жена, подразумева емпатију једнаку оној која се испољава према насиљем виктимизираним женама, а што представља огромну разлику у поређењу са маскулинистичким схватањем да силовање подразумева умањење вредности (Vance, 1993: 131). У западној култури, феминизирати природу значи сексуализирати природу (Gaard, 1993b: 304). Сексизам, дакле, игра веома важну улогу у виђењу жене и природе као жртве.

У оквиру екофеминизма постоји становиште, познато као есенцијалистички дискурс, које посматра „урођеничке“ жене као „примарне жртве интеракције између енвайронменталних проблема и сексизма“, али и као инспирацију за активистички отпор према овим проблемима (Sturgeon, 2003: 93). Слично, Sandilands истиче да, иако класа/каста, сиромаштво, раса, и колонијализам одређују жене као превасходне жртве,

тј. као оне које носе највећи ризик у еколошкој катастрофи, управо бити жена у овим контекстима обликује искуство опресије и трагање за идентитетом у борби против такве опресије (Sandilands, 1999: 61).

Још један типично женски енвайронментални проблем јесте конзумеризам, који има тесне везе са екофеминизмом (Dobsha, 1993). Наиме, 80% куповине производа за домаћинство обавља се од стране жене (Berk, 1988; наведено према Dobsha, 1993). Забринути женски потрошач куповаће, наиме, производе који су есо-friendly, односно произведени имајући на уму добробит животне средине, превасходно са циљем заштите деце путем заштите планете (Sandilands, 1999: xii).

Једна од најзначајнијих веза између концептуализације жене као жртве и животиње као жртве јесте доместикација. Поменули смо репродуктивне интервенције и процесе доместикације, базиране на родној разлици, којима се управља природом (Cudworth, 2005: 67). О патерналистичкој репродукцији и доместикацији као видовима опресије говорићемо више у делу о животињама као жртвама зеленог криминалитета, међутим, исти опресивни дискурси присутни су и код виктимизације жена. Наиме, укупна експлоатација жена, а посебно енвайронментална експлоатација која осиромашује жене, у процесима нових репродуктивних технологија, као што је сурогат материнство, могла би да доведе до експлоатације већ сиромашних жена од стране богатих парова средње класе који припадају белој раси (Mies, 2014f: 203). Осим тога, развој дијагностичке технологије, каква је амниоцентеза, првобитно осмишљена за откривање генетских аномалија фетуса, сада се користи за одређење пола детета, а са сврхом да се прекине трудноћа уколико је у питању женски фетус, као што је, на пример, случај у Индији (Mies, 2014g: 193).

Такође, поред здравствених и економских проблема са којима се жене сусрећу у стању еколошке деструкције, познат је феномен и њихове виктимизације у овако промењеним друштвеним условима, наиме – повећање стопе насиља над женама током и непосредно након природних катастрофа (South, 2008: 190). Такође смо поменули и да се насиље генерално повећава у корелацији са климатским променама уопште - за сваки степен повећања температуре или екстремних падавина учесталост интерперсоналног насиља повећава за 4%, док се учесталост међугрупног насиља повећава за чак 14%, док се на основу процента повећања глобалне температуре очекује и више насиља у будућности (Hsiang et al. 2013, цитирано према Potter, 2014: 14). Међутим, насиље над женама у условима катастрофа представља посебан феномен.

Наиме, природне катастрофе продубљују већ постојеће друштвене неједнакости, путем маргинализације већ угрожених група (Le Masson et al, 2016: 8). Ове неједнакости најпре се манифестују додатним смањењем прихода које жене остварују у односу на мушкарце, као и доминантнијим присуством посттрауматског стресног поремећаја код жена у поређењу са мушкарцима (Le Masson et al, 2016: 8). Такође, имајући у виду чињеницу да мушкарци након катастрофа чине доминантан део енвайронменталних миграната, притисак и тешкоће са којима се жене сусрећу након што остану у погођеним заједницама продубљује њихову виктимизацију (Le Masson et al, 2016: 8).

Насиље над женама повећава се у периодима током и након катастрофа у свим деловима света, тј. у свим државама без обзира на њен степен разоја (Le Masson et al, 2016: 11), што оваквом насиљу додељује атрибут универзалности. Насиље обухвата силовања, мутилацију женских гениталних органа, насиље у породици... (Le Masson et al, 2016: 11). Чак и у оваквој универзалности женске виктимизације, нису све жене једнако погођене. Према подацима Светске здравствене организације које аутори изосе, жене које припадају ЛГБТ популацији, жене са инвалидитетом, жене које припадају нижим класама или етничким мањинама, имају веће предиспозиције да буду жртве насиља услед свог родног, класног, и другог статуса (WHO, 2013, наведено према Le Masson et al, 2016: 8).

Виктимизација и насиље генерисани су комплексом фактора, генерално услед чињенице да кризне и стресне ситуације продубљују друштвену аномију, односно, чињенице да систем заштите жртава постаје уздрман и неефикасан, превасходно због тога што правосудни систем у оваквим ситуацијама слабо функционише или не функционише (Le Masson et al, 2016: 11). Такође, типичне родне улоге додељене женама, у оваквим условима могу допринети њиховој виктимизацији: на пример, током суше, жене су те којима се намеће улога обезбеђења воде, за чије прикупљање су приморане да пређу много веће дистанце, често и ноћу (због избегавања конфликта са другим групама у борби за снабдевање водом), а којом приликом се повећава њихова шанса да буду жртве сексуалног криминалитета (CARE Ethiopia, 2016, наведено према Le Masson et al, 2016: 11). Такође, мушкарци имају предиспозицију за упражњавањем коцкања, алкохолизма и насиља у периоду након катастрофа, будући изложени притиску да морају манифестовати свој маскулинитет тј. традиционалну улогу заштитника и снабдевача (World Bank, 2001, Skinner, 2011, наведено према Le Masson et al, 2016: 11).

Енвиронментална виктимизација жена, дакле, веома је комплексна сама по себи, а посебно имајући у виду њену нераскидиву повезаност са осталим облицима опресије, посебно опресије према природи и животињама, али и повезаност са опресијом која је резултат колонијализма, капитализма, империјализма и патријархата уопште. Нажалост, у овом раду не можемо се упустити дубље у анализу ових дискурса и њихових међуповезаности у односу на жену као жртву, али је таква анализа дефинитивно један од предлога свим ауторима који би се бавили проблематиком екофеминизма.

Животиње као жртве кроз призму екофеминизма

Животиње се такође налазе међу примарним, најдоминантнијим жртвама зеленог криминалитета. У ранијем излагању поменули смо да се виктимизацији животиња посебна пажња посвећује у оквиру зелене криминологије, посебно криминологије специзма, у оквиру правде врста односно правде животиња, али и у оквиру феминизма уопште и самог екофеминизма, посебно етике бриге. Свака виктимизација животиња и опресија према животињама нужно има еколошке последице, међутим, иста је нераскидиво повезана са опресијом према природи, али и према жени.

„Анимализовање или натурализовање жена у (патријархалној) култури где су животиње виђене као инфериорне људима (мушкарцима), генерише и ауторизује инфериоран статус жена“, пише Warren (Warren, 1997b: 12). „Ако људи игноришу патњу животиња, такође лако могу игнорисати патњу кућних помоћница, жена, и домородаца, јер сви они имају мање моћи“, истиче Но (Но, 2003: 136). Такође, у доминацији над одређеним животињским врстама, готово сва људска бића јесу агенти такве доминације (Cudworth, 2005: 159). Овакво тврђење још је екстремније (или реалније) код Ајзака Сингера (Isaac Bashevis Singer), кога цитира Adams: „...у свом понашању према створењима, сви људи су нацисти. Лицемерност са којом би човек могао поступати са другим врстама како му је воља представља пример најекстремнијих расистичких теорија, принцип да је моћ исправна (might is right).“ (Singer, 1972: 257; наведено према Adams, 2010: 52, 53).

Екофеминистички борци за добробит животиња (ecofeminist animal welfarists) истичу да су неоправдана доминација, објектификација и комодификација жене и животиње међусобно повезане и неодвојиве једне од других (Warren, 2000: 126). Међуповезаност опресија посебно је уочљива у западним односно постиндустријским

друштвима, у којима је улога жене и животиње „да служи и буде послужена“ (Gruen, 1993: 61).

Најзначајнији проблем у вези са овом проблематиком јесте да се виктимизација животиња одиграва под правно допуштеним активностима, легалним структурама и институцијама: кланице и фарме, прехранбена индустрија, биопиратерија, зоолошки вртови, циркуси, аква паркови, ловишта, лабораторије, индустрија коже и козметике итд. Међутим, насиље које доживљавају оне животињске врсте које поседују виши ниво свесности манифестује се на сличан начин као насиље које доживљавају људи (Cudworth, 2005: 69). „Од коже на нашим ципелама, сапуна који користимо да очистимо лице, перја у јоргану, меса које једемо, и млечних производа од којих зависимо, наш свет какав га познајемо структуриран је на зависности од смрти других животиња. За многе ово није ни узнемиравајуће ни изненађујуће.“ – сликовито објашњава Adams (Adams, 2010: 94). Стога је потребно истражити шта се скрива иза оваквог глобалног, опресивног, културолошког и правног оквира.

Најпре, концепт доместикације игра веома важну улогу у анализи виктимизације како животиња, тако и жена. „У оквиру етике доместикације, „добра“ жена је жена добро прилагођена и задовољна животом код куће, која поштује господара куће као што „добар“ коњ поштује моћ бича.“, пише Cuomo (Cuomo, 1998: 104). Cudworth доместикацију повезује са масовном потрошњом, односно конзумеризмом, на следећи начин:

„Иако је домаћинство важно место масовне конзумације која утиче на животну средину, ова конзумација прецизније се посматра као део антропархијалне структуре, структуре индустријализације. Неке животиње држе се у домаћинству као „кућни љубимци“, али ово је аспект антропархијалне доместикације. Постоје одређене сличности између доместикације животиња и доместикације жена у домаћинству у облицима које ови опресивни односи попримају, као што су физичко ограничење слободе и присвајање рада, али осећам да постоји довољна разлика у садржају и облику антропархијалне доместикације и патријархалног домаћинства, да би се они посебно концептуализовали.“ (Cudworth, 2005: 174).

Према Cudworth, доместикација представља, наиме, институционалне формације и практично испољавање људске доминације, док антропархијална доместикација представља широк концепт који подразумева управљање и контролу

„дивљине“, обраду земље, као и „коришћење земље за узгој животиња које су постале доцилне путем модификације понашања и генетске манипулације, како би постале људски ресурси“ (Cudworth, 2005: 174). Ова ауторка даље истиче да, иако не спори родни елемент оваквој доместикацији, основа саме доместикације јесте природна односно натуралистичка разлика, те да би доместикација природе односно животиње могла имати другачију сврху од „домаће“ улоге жене у домаћинству: прва је условљена антропархијом са циљем контроле природе за коју се сматра да је „потенцијално опасна“ за људе, док је друга условљена капитализмом и патријархатом са циљем експропријације женског рада (Cudworth, 2005: 174, 175).

Антропархијална структура, истиче Cudworth, ствара појам људске супериорности, односно појам инфериорности других животиња и природе (Cudworth, 2005: 171), а чије импликације она објашњава на следећи начин:

„Антропархијално насиље може обухватати, на пример, деструкцију становишта, изумирање врста услед лова или клања животиња за добијање меса. Култура такође може бити посматрана као антропархијална, на пример, кроз подстицање потрошње ресурса, легитимизовање осиромашења ресурса, и људску доминацију над другим врстама. Сексуалност такође може бити антропархијалне структуре, укључујући материјалну контролу сексуалности, плодности и репродукције животиња, и симболичку феминизацију и сексуализацију људске мушке доминације над природним окружењем. Стање на свим нивоима подложно је обликовању од стране бројних опресивних система: капитализма, расизма, и патријархата, поред антропархије.“ (Cudworth, 2005: 169).

Неке радикалне и еколошке феминистичкиње чак су истицале да постоји паралела између контроле сексуалности и репродукције животиња, с једне стране, и примене репродуктивних технологија на жену, са друге стране, док неке ауторке истичу да репродуктивно искуство жена у оквиру модернизма Запада има сличности са репродуктивним искуством животиња чије месо се конзумира (Cudworth, 2005: 138). Adams употребљава термин „феминизирани протеин“ за означавање млека и јаја који се користе за конзумацију од стране људи, осим тога, она подсећа да су већина поједених животиња животиње женског пола и њихово потомство, за које она с правом употребљава термин деца (Adams 2010: 21). Животиње које се узгајају због меса отргнуте су од свог социјалног контекста у већини агрикултурних индустрија Запада,

док „сложени нексус“ доминација базираних на разликама имплицира примену репродуктивних технологија на људе (Cudworth, 2005: 143).

Gruen овако сумира просечан живот краве на фармама, које представљају „фабрике“ за производњу меса и млека (фарме такође, како смо видели, представљају један од највећих узрока глобалног загревања и његових пратећих последица):

„Она (крава) подвргнута је стресовима једнако окрутним као и они којима су подвгнуте свиње и живина у потрази агро-бизнисмена за што већим профитом. Како би се краве које носе млеко одржале у константном стању лактације, оне морају бити оплођене на годишњем нивоу. Након што је њена прва беба одузета од ње по рођењу, крава се музе машинама два пута, понекад и три пута дневно, током десет месеци. Након трећег месеца она ће поново бити оплођена. Она ће родити само шест до осам недеља након што лактација престане (drying out). Овај интензивни циклус трудноће и хиперлактације може трајати само око пет година, а онда се „истрошена“ крава шаље на клање.“ (Gruen, 1993: 73).

Gruen такође подсећа да су краве током овог петогодишњег периода веома подложне разним болестима, стога што се, зарад веће количине њихових „производа“, исте хране концентратима, које њихов дигестивни систем не може адекватно апсорбовати (Gruen, 1993: 73). Такође, једна трећина свих крава које носе млеко пати од маститиса, најчешће узрокованим фекалном контаминацијом, а који се, повратно, лечи антибиотским инјекцијама и прскањем вимена дезинфекционим средствима, који су често неефикасни јер на њих краве постају отпорне, а што све резултира великим болом и крварењем током muže од стране машина (Gruen, 1993: 73).

Кроз историју, репродуктивна контрола и стерилизација у узгоју животиња примењивана је и за контролу и ограничење репродукције „непожељних“ категорија људи, посебно у сиромашним деловима света: особе које не припадају белој раси, промискуитетне особе, особе које нису у брачном односу (Cudworth, 2005: 143; Greer, 1984: 279; наведено према Cudworth, 2005: 143). Репродуктивне технологије и генетски инжењеринг осликавају алијенацију природе од људи, али и од одређених природних врста (Cudworth, 2005: 139).

Gruen повезује субординацију жене, односно њену традиционалну друштвену и породичну улогу, са институцијом конзумације меса доминираним од стране мушкарца (Gruen, 1993: 72). О овом феномену најподробније је писала Carol J. Adams у свом

вредном делу *The Sexual Politics of Meat*, првобитно објављеном 1990. године, у коме је са аспекта феминизма и вегетаријанизма продубила анализу карнофалогоцентризма (carnophallogocentrism) – концепта осимишљеног од стране француског филозофа Жака Дериде (Jacques Derrida), који указује на контекст који захтева да особа, да би била призната у друштву, мора да буде мушкарац са ауторитативним идентитетом који конзумира месо (Adams, 2010: 6).

Централна тема рада Carol Adams јесте указивање на значај „одсутног значења“ (absent referent) као фактора који представља узрок преплитања опресија према женама и према животињама: животиња представља одсутно значење у активности козумације меса, али и у активности анимализације жене саме (Adams, 2010: 13). Када жртве силовања или претучене жене изразе да су се „осећале као парче меса“ – месо представља одсутно значење, али не за животињу, већ за жену (Adams, 2010: 67). Adams истиче да месо представља „симбол за оно што се не види али је увек ту – патријархална контрола животиња“ (Adams, 2010: 29). Конзумација меса, како подвлачи Adams, представља „најекстензивнију деструкцију животиња“ (Adams, 2010: 25). Навике у исхрани рефлектују класну и патријархалну сепарацију: моћни људи и мушкарци су они који конзумирају месо, док је за жене, као другоразредне грађанке, резервисана и „другоразредна“ храна (Adams, 2010: 48). Такође, „месо је било вредна економска сировина; они који су контролисали ову сировину добијали су моћ. Ако су мушкарци били ловци, онда је контрола овог економског ресурса била у њиховим рукама“ (Adams, 2010: 58).

Употреба одсутног значења служи за дистанцирање од онога што је другачије изједначавајући га са ониме што је већ објективизирано (Adams, 2010: 69). Поменути референцу да се силоване жене осећају као парче меса, у којој је одсутно значење јако снажно, Adams објашњава на следећи начин: „...као што кланица третира животиње и своје раднике као инертне објекте који не мисле и не осећају, тако су и у силовању жене третиране као инертни објекти, без обраћања пажње на њихова осећања и потребе. Последишно, оне се осећају као комади меса.“ (Adams, 2010: 82). Још један начин објективизације жене и животиње представља често истицано маскулнистичко оправдање да животиње желе тј. заслужују да постану храна, док жене желе да буду силоване и да чак уживају бити силоване (Adams, 2010: 82). Adams још истиче:

„Процес виђења другог као јестивог, као *нечега*, обично нам је невидљив. Његова невидљивост дешава се због тога што она

кореспондира са виђењем доминантне културе. Процес нам је такође невидљив због тога што је његов крајњи резултат – објекат конзумације – свуда доступан.“ (Adams, 2010: 15).

О невидљивости и „природности“ опресије, на овом месту конкретно о опресији према жени, писала је и Petra Kelly, иако се иста запажања могу применити и на опресију према животињама:

„Доминација мушкараца над женама дубока је и системска, и прихваћена је широм света од стране већине мушкараца и многих жена као „природна“, као нешто што на неки начин не може бити промењено. Али норме људског понашања се мењају. Због тога што је опресија према женама дубоко усађена у нашим друштвима и нашим психама, она наставља да буде невидљива, чак и онима који раде на томе да превазиђу друге облике неправде.“ (Kelly, 1997: 112).

Иако је Carol J. Adams најконзистентније и најаргументативније повезала феминизам, односно екофеминизам, са вегетаријанизмом, потенцирајући на чињеници да је конзумација меса, осим што представља најдеструктивнију виктимизацију животиња, истовремено и „конзумација“ односно виктимизација жене, схватање животиње као инертног објекта мора се применити и на остале облике виктимизације животиња, као што је илегална трговина дивљим врстама, пустошење шума и станишта, илегални риболов, али и климатске промене које доводе до екстремних поплава, пожара и суша. Сама Adams истиче да је „конзумација меса конструкција, сила, економска реалност, и такође, веома реално лично питање“, као и да „је крајње време да размотримо сексуалну политику меса јер она није одвојива од других горућих питања нашег времена“ (Adams, 2010: 31). Исто, можемо приметити, важи и за остале облике опресија. Међутим, корене овакве опресије према животињама тешко је ишчупати из оквира глобалног антропоцентризма и андроцентризма, али и из оквира глобалног капиталистичког система и менталитета потрошачког друштва, расизма, сексизма и других опресивних дискурса.

Један од предлога, доиста веома напредан за актуалну људску цивилизацију, за реконструкцију опресивног односа према животињи и њеном дому или станишту детаљно је аргументован у виду политичке теорије права животиња, од стране филозофа и анималних етичара Sue Donaldson и Will Kymlicka, у књизи *Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights* (2011). Ово дело носи назив *Зоополис*, инспирисан

термином креираним од стране Jennifer Wolch 1998. године, за означавање заједнице људи и животиња испуњену хармонијом (Donaldson & Kymlicka, 2011: vi). У овој књизи, пак, овај термин доследно се односи на прогресивну политичку заједницу људи и животиња (Donaldson & Kymlicka, 2011: vi).

Наиме, ово дело, које представља својеврсну револуцију у анималној етици и правима животиња, развија и аргументује три концепта „грађанства“ животиња: „домаће животиње грађани“, „суверенитет дивљих животиња“ и „лиминалне животиње резиденти“ (оне које живе „између“: нпр. мишеви, веверице, голубови, лисице...) (Donaldson & Kymlicka, 2011). Путем ових концепата, аутори излажу најодговарајући начин интеракције људског бића и животиње, који је узајамно користан и који уважава основна права животиња (Donaldson & Kymlicka, 2011: 49). Међутим, како смо видели у досадашњем излагању, искорењивање опресивног односа према животињи нужно би водило и елиминацији опресивног односа према људском бићу, како у смислу зеленог криминалитета, тако и у смислу свих осталих облика неправде и виктимизације који се дешавају под окриљем закона.

4.1.5. Екофеминистички аспект етиологије зелене криминологије

Већ смо поменули да чисте социолошке теоријске концепције објашњавају криминалитет путем социјалних условљености, као што су културни и нормативни конфликт, политичке, економске и религиозне идеологије у друштву, мобилност становништва, густина и састав популације, стратификација и конкуренција, дистрибуција богатства и стопе запошљености; док хибридне, социо-психолошке оријентације криминалитет објашњавају путем процеса социјалног учења и усвајања, образаца имитирања, диференцијалне асоцијације, и фрустрације, агресије и компензације (Sutherland & Cressey, 1978: 61). Екофеминистичка теорија, пак, може се применити у оквиру обеју група, и иста представља вредно обогаћење етиологије зеленог криминалитета уопште. У оквиру овог поднаслова, екофеминистичку теорију ћемо превасходно фокусирати на неколико егзогених фактора зеленог криминалитета уопште, али ћемо успут поменути и њену психолошку, односно социо-психолошку страну. Као најзначајније факторе зеленог криминалитета као масовне појаве посматране са екофеминистичког становишта издвојићемо глобализацију, капитализам, патријархат, сексизам, расизам, колонијализам и милитаризам. О патријархату и сексизму нећемо овде посебно говорити, стога што исти прожимају све остале опресивне дискурсе, односно из разлога што се сам патријархат осликава у другим облицима опресија - капитализму, колонијализму, милитаризму, енвайронменталном расизму и расизму уопште, те ћемо патријархат и сексизам у складу с том примедбом помињати на релевантним местима приликом излагања о осталим поменутиим факторима.

Глобализација

Као што је Rosemary Radford Ruether приметила, екофеминизам се може адекватно применити на изазове глобализације, јер сама глобализација представља „већину људске мизерије и деградацију животне средине које се кују од стране западњачке корпоративне доминације светском економијом“ (Ruether, 2003: vii). Eaton и Lorentzen наводе антиглобализацијска односно продемократка одређења глобализације, која истичу да „глобалне финансијске институције преуређују проток капитала и богатства у глобалном хегемонијском економском режиму који служи само интересима елите и богатих“, као и да „девастација која резултира из глобализације обухвата еколошко уништење, лоше радне услове, урбану детериорацију, и повећано

сексуално насиље“ (Eaton & Lorentzen, 2003: 4). Ови аутори истичу да је глобализација „продужетак патријархалног капитализма“ (Eaton & Lorentzen, 2003: 5).

Иако је екофеминистичка анализа углавном базирана на родним поделама у западном друштву, анализа која стоји „у срцу западног екофеминизма“ може имати глобалну примену, а стога што се иста концентрише на модел западног друштва који се пројектује широм света у процесу глобализације (Mellor, 2003: 16). У том смислу, као што смо истакли, еколошка деструктивност западног социо-економског система од стране екофеминизма посматра се као резултат дуалистичке природе западњачког друштва (Mellor, 2003: 16). Глобализација повлачи за собом урушавање демократије у процесу преласка моћи са држава на корпорације чији је једини циљ краткорочна финансијска добит (Eaton, 2003: 26). Када се сагледа укупна виктимизација која је резултат глобализације, екофеминизам износи становиште да жене протестују, односно да се противе глобализацији више од мушкараца (Nyamweu, 2003: 42).

Са глобализацијом, индустријска производња помера се у сиромашније земље где је радна снага јефтинија, а контрола загађења слаба, те је данас веза између индустријске производње, еколошке штете, али и експлоатације радника јача него раније (Cudworth, 2005: 31). Ово је посебно случај са мултинационалним корпорацијама глобалног Севера које користе ресурсе и радну снагу глобалног Југа, где су радноправна и еколошкоправна регулатива слабе или непостојеће, а где је одговорност „мека“ (Merchant, 2005: 31).

Све снажнија технолошка доминација над природом веома је тесно повезана са процесом глобализације, као и питањем моћи и институција капитализма (Cudworth, 2005: 33). Глобална еколошка криза ескалирала је глобализацијом капитализма (Merchant, 2005: 30). Сами корени глобализације налазе се управо у експанзији капитализма и колонијализма током шеснаестог века у Европи (Merchant, 2005: 32), а о којима ћемо излагати у насловима који следе.

Капитализам

Много пута смо у току досадашњег излагања помињали критику капитализма, како од стране зелене криминологије, тако и од стране екофеминизма. Екофеминистичка критика пак, специфична је услед тога што се помоћу екофеминистичке анализе капитализам као један од фактора зеленог криминалитета доводи у везу са осталим облицима опресије и доминације, а који су такође снажни катализатори зеленог криминалитета. Још је социјалистички феминизам означио

капитализам као узрок опресије жена, доминације мушкараца и неједнаке расподеле богатства (Siegel, 2011: 346; Simpson, 1989: 607), док социјалистички екофеминизам корене доминације над женом и природом такође тражи у економско-политичком контексту, али са посебним освртом на приватну својину и патријархални капитализам (Chen, 2014a: 68). Подсетићемо још једном да сам екофеминизам има корене у марксистичком и социјалистичком феминизму (*други талас феминизма*), који је указао на чињеницу да се капитализам користи женским друштвено-економским улогама (при чему су тадашње социјалистичке феминисткиње расправљале о томе да ли је за опресију жена одговоран једино капитализам, или капитализам заједно, односно у комбинацији са патријархатом) (Cudworth, 2005: 72).

„Услед тога што системи доминације функционишу у једној мрежи односа, синегрија са капитализмом готово је неизбежна“ (Cudworth, 2005: 67). Патријархат, антропархија, капитализам, постколонијализам и други постојећи системи друштвене доминације односно опресије, као и они који се тек уздижу, постоје и функционишу у оквиру *„матрикса хиперкомплексности“* (Cudworth, 2005: 161). Gebara, пак, све ове и многе друге опресивне дискурсе означава *„стазом капитализма у свом тренутном облику интернационализације капитала у корист привилеговане мањине“* (Gebara, 2003: 164).

С тим у вези, како Shiva истиче, *„економски модел обликован од стране капиталистичког патријархата базира се на комодификацији свега, укључујући жене“* (Shiva, 2014d: xvi). Капиталистички патријархат, наиме, представља *„макроисторијски извор“* двоструке доминације, тј. доминације над женом и над природом (Lorentzen, 2003: 62), тј. овај концепт односи се на *„начине на које капитализам, као једна верзија родне поделе рада, даје мушкарцима контролу над и приступ ресурсима који нису дати женама“* (Warren 2000: 26).

Слично, према Smith, индивидуалистичко капиталистичко друштво настоји да уништи значајну повезаност са природом, животињама и људима, и да исту замени материјалом, односно сировинама (Smith, 1997: 31).

Cudworth такође оцењује да капитализам, као систем експлоатативних друштвених односа, подразумева комодификацију природе у виду креирања ресурса, производа и отпада (Cudworth, 2005: 167). *„Наш свет структуриран је од стране капиталистичког патријархата на фикцијама и апстракцијама као што су 'капитал', 'корпорације', и 'раст', које су омогућиле ослобађање негативних сила деструктивне Антропоцене.“*, пише Shiva (Shiva, 2014d: xxi). Патријархални капиталистички светски

систем изграђен је и одржава се на колонизацији жена, „странаца“ и њихове земље, и природе, које постепено уништава (Mies & Shiva, 2014: 2). Већ смо поменули такозвана кривична дела еколошке дезорганизације, која су резултат капиталистичке организације производње експлоатацијом и загађењем природе и животне средине, док зелени криминолози чак истичу да је овакав систем „злочин против природе“ (Lynch et al, 2013: 998).

Тенденција према акумулацији, експанзији и расту инхерентна је капитализму, а ова тежња за профитом подстиче како максимизацију производње, тако и максимизацију потрошње (Li, 2003: 287). Ова тенденција у капиталистичкој организацији рада нужно значи експлоатацију природе (Cudworth, 2005: 31). Анализирајући родну поделу рада у оквиру капитализма, екофеминизам износи премису да се развој капитализма одиграва у складу са карактеристикама мушког рода, као што су компететивност и агресивност (Li, 2003: 287).

Пеппер, у свом критичком делу *Eco-Socialism*, такође истиче да, на отвореном тржишту, капиталистички економски закони налажу да компететивност и профит буду максимизирани максимизацијом продуктивности (Pepper, 1993: 81). Најефикаснији начини максимизације продуктивности јесу специјализована подела рада и њихова „аутоматизација и рутинизација путем производне траке (‘Fordism’), применом теорије времена-и-кретања (‘Taylorism’ или ’научни менаџмент’) и заменом радне снаге машинама“ (Pepper, 1993: 81).

У вези са овим поменућемо запажање Carol J. Adams о зачетку идеје производне траке Хенрија Форда (assembly line – трака састављања у литерарном преводу). Наиме, идеја поделе рада на производној траци настала је након Фордове посете „линијама растављања“ (disassembly lines) у кланицама Чикага: Форд је своју идеју производне траке, можемо рећи - једног од симбола капитализма, изнедрио захваљујући „фрагментарним активностима клања животиња“ (Adams, 2010: 79). Фрагментација, према Adams, односи се не само на животиње, него и на „раскомаданост“ индивидуалног рада и продуктивности: „Комадање људског тела није толико конструкција модерног капитализма, колико је модеран капитализам конструкција изграђена на комадању и фрагментацији.“ (Adams, 2010: 80).

Adams се такође у критици капитализма позива на раније поменућу књигу *The Jungle* (1905), у којој аутор Upton Sinclair кланицу користи као метафору за судбину радника у капитализму, међутим, опис клања животиња који даје Sinclair превазилази метафору коју је желео истаћи, те, учинивши одсутно значење (насилну смрт

животиње) приступим, Sinclair је у ствари одузео моћ метафори и обесхрабрио конзумпцију (Adams, 2010: 78, 79). На тај начин опресивни системи поново се преплићу и генеришу једни друге, овога пута – капитализам и опресија према животињама, која истовремено представља и опресију према жени и природи.

Shiva подвлачи да је борба између капитализма и природе посебно интензивна у производњи хране: „ГМО садрже визију капиталистичког патријархата. Они одржавају идеју 'мастер молекула' и механистичког редукционизма дуго након што су науке о животу превазишле редукционизам, и патенти на живот рефлектују капиталистичку патријархалну илузију креације.“ (Shiva, 2014d: xviii). Редукционистички поглед на свет, индустријска револуција, и капиталистичка економија представљају својеврсну симбиозу, односно „философску, технолошку и економску компоненту истог процеса“ (Shiva, 2014a: 24).

Heller објашњава, како смо поменули, надовезујући се на концепт окривљавања жртве за еколошку деструкцију, да људске жртве капитализма не би требало да буду окривљене за исту, јер су оне саме жртве система опресија – радници у земљама Трећег света сведени су на „инструменте екоцидалне деструкције“ од стране мултинационалних конгломерата (Heller, 1993: 226). Тако,

„Као радници у Аушвицу, они раде да би сахранили културу и историју коју воле. Ови радници воде дневну борбу да преживе недовољно плаћено ропство које их излаже смртним радним условима, али су и они убројени у хаотичну категорију „одговорних људи“. Пропуштање да се разоткрију друштвене хијерархије у оквиру ове категорије „људи“ брише достојанство и борбу оних који су редуковани и деградирани заједно са природом.“ (Heller, 2003: 226).

Капитализам, дакле, као опресивни систем, стоји у међусобној зависности са осталим опресивним дискурсима, системима, институцијама и идеологијама, генеришући на тај начин, између осталог, и зелени криминалитет, нарочито онај чији учиниоци су корпорације, посебно мултинационалне корпорације, али и државе. У наредном поднаслову бавићемо се оним опресивним системима који, поред патријархата, стоје у најтеснијим везама са капитализмом, наиме – расизмом, колонијализмом, као и постколонијализмом, али и милитаризмом, а који сви заједно егзистирају и функционишу у међусобној условљености, као што ћемо уосталом и видети у редовима који следе.

Расизам, колонијализам/постколонијализам, и милитаризам

Људи који живе у заједницама које су биле самосталне пре периода колонизације или инвазије, а којих данас у свету има око 370 милиона, и који се генерички називају домородачки/староседелачки/урођенички (indigenous) људи, и данас испољавају своје самоопредељење у контексту доминације од стране моћних држава (Whyte & Cuomo, 2016: 5). Данашње глобално друштво, односно његова репродукција, вођена је политикама влада које подржавају еколошки штетне индустрије, али и политикама индустрија које подржавају континуирану родну и расну дискриминацију (Merchant, 2005: 9). Ова дискриминација, односно опресија, доминантно је управљена према екосистемима и областима где егзистирају управо „урођеничке“ заједнице, и она се означава енвиронменталним расизмом – термином којим се означавају начини испољавања расизма путем енвиронменталне штете (Cuomo, 1998: 36). Важно је, ипак, истаћи, као што је то учинила и Cuomo, да енвиронментални расизам подразумева не само виктимизацију људи, већ и нељудског света, што ће рећи – и животиња и екосистема уопште (Cuomo, 1998: 37). Теорије о правима животиња, као једне од првих радова у оквиру енвиронменталне етике, закључују да је „предрасуда према животињама етички еквивалентна расизму и сексизму“ (Cuomo, 1998: 94).

Поменули смо да се корени глобализације налазе управо у експанзији капитализма и колонијализма током шеснаестог века у Европи: развој капитализма у Европи, а потом и у Северној Америци, зависио је од колонијалног система Новог света (Merchant, 2005: 32). Овај првобитни, европски капитализам доживео је експанзију успостављањем колонија на Западној и Јужној хемисфери (Merchant, 2005: 32). Расизам, сексизам и фашизам, напомиње Mies, у нераскидивој су вези са колонијалном експанзијом Европе, као и „уздицањем“ модерне науке (Mies, 2014g: 178). Развој модерне европске науке био је напредан у односу на друге цивилизације захваљујући „употреби људске (мушке) моћи ума у *уметности деструкције и рата*“, посебно развој физике и механике које су биле уско повезане са милитаризмом и развојем оружја (Mies, 2014g: 177). Овакав развој и напредак претворио је жене, природу и колоније у сирови материјал, тако да могу бити употребљене „како мушкарац инжењер жели“ (Mies, 2014g: 177, 178). Штавише, Mies износи тезу да, како су капитализму увек биле потребне колоније, како екстерне тако и интерне, да су и

жене саме једна универзална, глобална интерна колонија (Mies, 2014b: 119). Подсетићемо на ову тезу о колонизацији жена:

„Од почетка модерне државе (отаџбине) жене су бивале колонизоване. Ово значи да је модерна држава нужно контролисала њихову сексуалност, њихову плодност и њихов радни капацитет или радну снагу. Без ове колонизације ни капитализам ни модерна држава не би се могле одржати. И управо је ова колонизација оно што конституише основу онога што се данас назива „цивилним друштвом“.“ (Mies, 2014b: 120).

Ипак, жене Трећег света представљају посебно осетљиве жртве оваквог система, јер оне „обухватају три колонизације на којима је заснован модерни патријархат: колонизацију природе, колонизацију жена, и колонизацију Трећег света“ (Shiva, 2014e: 244).

Колонизација, дакле, представља експанзију капитализма, али и експанзију патријархата. Колонизација обновљивих ресурса представља „ултимативну еколошку кризу“: „патријархална наука и технологија, у служби патријархалног капитализма, уништили су циклусе регенерације, и насилно их претворили у линеарне токове сировина“ (Shiva, 2014a: 33). Штавише, колонизација представља и експанзију расизма: „Жене, природа, и страни људи и државе су *колоније Белог човека*.“ (Mies, 2014g: 43). Mies пише: „Без претварања странаца и њихове земље у колоније за Белог човека, не би било капиталистичке економије. Без насилног уништења симбиозе мушкарца и жене, без означавања жене чистом животињском природом, нови човек се не би могао уздићи као владалац и господар над природом и женом.“ (Mies, 2014g: 43). Штавише, богатство глобалног Севера резултат је „пљачкања колонија“ од стране Севера (Mies, 2014a: 62). Међутим, колоније Белог човека и даље постоје, у виду постколонијализма: однос између развијених и неразвијених држава колонијалног је карактера, док такође колонијални однос постоји и данас између Човека и Природе, мушкараца и жена, урбаних и руралних области (Mies, 2014a: 56). Постколонијализам данашњице представља снажан генератор зеленог криминалитета:

„Развој и депривација проширили су колонијални процес еколошке деградације и губитка политичке контроле над нутритивном основом природе. Економски раст постао је нови колонијализам, црпећи ресурсе од оних којима су највише били потребни. Али сада, нису у

питању старе колонијалне силе већ нове националне елите које су усавршиле експлоатацију на основи „националног интереса“ и растућег БДП, што је постигнуто моћнијим технологијама апропријације и деструкције.“ (Shiva, 2014с: 74).

С друге стране, милитаризам представља вероватно најважнији пример пропуштања родне анализе у разумевању енвайронменталних проблема, а што представља велики пропуст, имајући у виду да је сам милитаризам изграђен на дискурсу маскулинитета (Birkeland, 2003: 35). Додатно, капитализам је интегрални део милитаристичког „авантуризма“ (Birkeland, 2003: 38). Ипак, „Аргументи да војска узрокује умањење озона, потрошњу фосилних горива, нуклерано и токсично загађење, и тако даље, не импресионирају мушку енклаву у корпоративном/индустријском /војном/бирокупатском комплексу.“, истиче Birkeland (Birkeland, 2003: 41).

Нажалост, како је овакав комплекс руковођен концептом моћи, да би се опресивни односи у нашем глобалном друштву неутралисали, потребно је најпре „демистификовати друштвену концепцију маскулинитета као моћи“ (Birkeland, 2003: 53). Petra Kelly додаје још да би за ослобођење света од нуклеарног оружја и сиромаштва најпре требало ставити тачку на расизам и сексизам, као и да између еколошке деградације, милитаризма и сексизма постоји јасна и апсолутна веза (Kelly, 1997: 112, 114).

Приликом излагања о етиологији зеленог криминалитета кроз призму екофеминизма у ствари смо аргументовали тезу о мултипликацијама доминације. Дакле, фактори и узроци зеленог криминалитета морају се нужно тражити у једном комплексу опресивних дискурса који се базирају на једном првобитном дискурсу – наиме, хијерархијском дуализму, тј. дуализмима. Стога ћемо ово етиолошко трагање завршити следећим цитатом једне од најутицајнијих екофеминисткиња:

„Ни силовање, ни реч *жена*, не могу се разумети без разумевања друштвене конструкције рода, а ни једно од ових не може бити схваћено у потпуности ван екологије. Расистички ум, мизогинистички ум, ум који се плаши природе и који негира природну ограниченост и смртност, често су један исти ум. Историјска конвергенција ових ставова није случајност. Они деле образац и психологију. Именовати овај образац не значи обрисати разлике између жена, већ пре очистити пут за јаснију перцепцију ових разлика, и можда прећи преко или

заронити испод лажне разлике која мења сваку перцепцију, илузије да ми који говоримо и пишемо нисмо део природе, нисмо део једни других.“ (Griffin, 1997: 225).

4.1.6. Студије случаја: примена екофеминистичког аспекта зелене криминологије на анализу репрезентативних случајева зеленог криминалитета на глобалном нивоу

4.1.6.1. Увод

Зелени криминалитет, како смо до сада потврдили, глобално је распрострањен у огромном броју облика, међутим, услед његовог сталног пораста и изналажења нових начина вршења, због постојања велике тамне бројке криминалитета, али превасходно због варијација у самом његовом дефинисању и законској регулативи, не постоје статистике које би, на глобалном нивоу, потпуно прецизно и коначно одредиле његов обим, дистрибуцију, динамику и карактеристике. Због тога је презентовање анализа репрезентативних случајева зеленог криминалитета, које би обухватиле, колико је то могуће, све регије света, вероватно најподобнији начин за ближе представљање и увид у просторну дистрибуцију његових облика и озбиљност последица и импликација које са собом носи. Презентовани случајеви временски превасходно обухватају период последњих деценија, уз одређене изузетке, који су представљени зарад пружања илустрације о катастрофалним последицама глобалног антропогеног индустријског развоја и начина функционисања економског система.

Затим, представљени случајеви се у већини односе на кривична дела која су као таква призната од стране међународне заједнице, а о којима је раније било речи (овде су то превасходно пустошење шума, извоз и одлагање отпада, као и трговина дивљим врстама), из разлога што сматрамо да се таквим приступом најближе може указати на глобални значај препознавања и превенције датих активности. Поред тога, доста случајева се односи на репресију, често и насилну, од стране држава и великих корпорација, према активистима и уопште протестима за заштиту животне средине. Сматрамо да овај феномен представља значајан глобални проблем, као и да исти рефлектује непостојање владавине права у антропогеном, маскулинистичком државно-корпоративном систему.

Још једна карактеристика, која се превасходно односи на случајеве из земаља Европске уније, јесте чињеница да зависност еколошког кривичног права од административних прописа, односно од бланкетних норми из области административног еколошког права, представља озбиљну препреку у ефективном суђењу и кажњавању за кривична дела против животне средине (Fajardo & Fuentes,

2014: 8). Наиме, еколошко кривично право може ефективно испунити своју улогу само уколико су релевантни административни прописи правилно примењени од стране националних власти, међутим, „активна“ толеранција према кршењу ових прописа, као и недостатак адекватних контрола, представљају озбиљан проблем приликом превенције и кажњавања за еколошка кривична дела, што се пре свега показало на случајевима бројних индустријских инцидената (Fajardo & Fuentes, 2014: 8). Иако је на нивоу Европске уније овај проблем препознат, те су последично усвојене многе стратегије са циљем његовог решавања (Fajardo & Fuentes, 2014: 8), сматрамо да се исти проблеми јављају и на глобалном нивоу, превасходно услед постојања високе толеранције према делима зеленог криминалитета уопште.

Пре преласка на излагање ових случајева, захвално би било осврнути се и на питање основних људских права (иако сматрамо да иста фундаментална позадина основних права треба да се односи и на права животиња, у складу са концептом холистичке правде, па и на права осталих угрожених ентитета глобалног екосистема). Ово стога што борба против зеленог криминалитета, и уопште схватање зеленог криминалитета са екофеминистичког аспекта, мора нужно поћи од сагледавања начина на које се угрожавају есенцијалне вредности „другог“, односно, начина на које се крше управо фундаментална права. Ово је посебно од значаја када се осврнемо на Универзалну декларацију о људским правима и слободама са аспекта зеленог криминалитета, посебно у периоду када се обележава 70 година од усвајања исте. Како смо приметили у оквиру претходног излагања, и како ћемо видети и у редовима овог дела рада, поштовање основних права и слобода постављених Декларацијом на забрињавајућем је нивоу, нарочито када се посматрају право на живот, здравље, исхрану, социјалну сигурност, једнакост, забрана дискриминације, слобода говора итд., у контексту дела зеленог криминалитета.

Надовезујући се на претходно, дела зеленог криминалитета такође угрожавају остварење Агенде 2030, документа Генералне Скупштине УН, који такође реafirмише вредности Универзалне декларације о људским правима и слободама, али који и посебно истиче да ће родна једнакост и оснаживање жена и девојчица имати круцијалан допринос за остварење прогреса у погледу свих седамнаест миленијумских циљева одрживог развоја постављених Агендом (The 2030 Agenda for Sustainable Development, 2015: 6).⁷¹

⁷¹ Циљеви који се имају остварити до 2030. године јесу: 1. окончати сиромаштво свуда и у свим његовим

У светлу свих ових карактеристика случајева који ће овде бити представљени, истаћи ћемо да се њихово сагледавање и анализа посматра са аспекта екофеминизма, са превасходним циљем да се адекватно разоткрије њихова заједничка фундаментална позадина и да се, колико је могуће, прикажу њихове, често занемарене или невидљиве, импликације.

4.1.6.2. Земље глобалног Југа

Земље Африке

1 Земље Западне Африке – илегална сеча и трговина стаблима

Афричке земље, како смо видели у досадашњем излагању, нарочито су подложне операцијама организованих криминалних група, које неретко раде у интересу наручилаца из развијених земаља. У операцији Log, на пример, која је изведена од стране ИНТЕРПОЛ-а током 2015. године у државама: Бенин, Буркина Фасо, Обала Слоноваче, Гамбија, Гана, Мали, Мауританија, Сенегал и Того, заплена је количина афричког ружиног дрвета, као и других врста стабала, у вредности од преко 216 милиона америчких долара, док су 44 особе укључене у ове делатности ухапшене (Nellemann et al, 2016: 82).

Том приликом, идентификоване су и кључне транзитне руте криминалних мрежа у региону (Nellemann et al, 2016: 82). Азија је била главна извозна дестинација откривених мрежа транспорта (INTERPOL, 2015). Такође, у току исте операције откривене су и везе између илегалне трговине стаблима и других озбиљних кривичних дела, као што су кријумчарење оружја, криминалитет у вези са дивљом флором и

облицима; 2. окончати глад, остварити безбедност хране, унапредити исхрану и промовисати одрживу агркултуру; 3. обезбедити здрав живот и промовисати добробит свих у свим узрастима; 4. обезбедити инклузивно и образовање једнаког квалитета, као и промовисати целоживотне прилике за едукацију; 5. постићи родну једнакост и оснажити све жене и девојчице; 6. обезбедити доступност и одрживо управљање водом и санитацијом за све; 7. обезбедити приступ доступној, поузданој, одрживој и модерној енергији за све; 8. обезбедити одрживи и инклузивни економски раст, пуну и продуктивну запосленост, и достојанствен рад за све; 9. изградити флексибилну инфраструктуру и промовисати инклузивну и одрживу индустријализацију и подстицати иновацију; 10. умањити неједнакост унутар и између земаља; 11. учинити градове и људска насеља инклузивним, безбедним, флексибилним и одрживим; 12. обезбедити одрживу потрошњу и производне обрасце; 13. предузети хитну акцију за борбу против климатске промене и њених ефеката; 14. очувати океане, мора, и водене ресурсе, и обезбедити њихово одрживо коришћење; 15. очувати, обновити, и промовисати одрживо коришћење екосистема на земљи, обезбедити одрживо коришћење шума, сузбити десертфикацију, зауставити деградацију земље и обновити је, и зауставити губитак биодиверзитета; 16. промовисати мирољубива и инклузивна друштва за одрживи развој, обезбедити приступ правди за све, и изградити ефективне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима; и 17. оснажити средства имплементације и ревитализовати Глобално партнерство за одрживи развој (The 2030 Agenda for Sustainable Development, 2015: 14).

фауном, и корупција путем издавања лажних дозвола за сечу и трговину стаблима (INTERPOL, 2015).

Ружино дрво посебно је популарно међу учиниоцима зеленог криминалитета - оно се још може назвати и „слоновачом шуме“ (Barber, 2016), док је потражња за њиме на међународном тржишту веома велика, а што заузврат креира и његову такође веома високу цену (INTERPOL, 2015). На глобалном нивоу, како смо поменули раније, највећи удео имала је управо илегална трговина ружиним дрветом, поред трговине слоновима и рептилима (посматрано у периоду од 2005. до 2013. године), за којим потражња долази преваходно из сектора индустрије намештаја (UNODC, 2016: 16, 20). Овакво стање на илегалном тржишту тиме чини експлоатацију афричких екосистема веома уносном делатношћу.

Овакво масовно пустошење екосистема сиромашних земаља, осим очигледног деструктивног ефекта на врсте које у њима живе, оствариће највише штетних последица управо по локалне заједнице – на пример, људи из оближњих староседелачких насеља, а нарочито жене, неретко остварују своје изворе прихода израдом ручних радова од дрвета које се налази у блиским шумама. На тај начин, економске, а тиме и егзистенцијалне околности локалних заједница, а нарочито женске популације у њима, коренито се угрожавају истовремено са природом која се као обесправљени ентитет масовно експлоатише.

Услед пораста обима илегалне сече и трговине ружиним дрветом, октобра 2016. године проширена је листа поменуте Вашингтонске (CITES) конвенције за више од 250 врста ружиног дрвета, управо са циљем постизања владавине права и, конкретније, очувања тропских шумских екосистема и ресурса за староседелачке и локалне заједнице (Barber, 2016).

II Земље Централне Африке (Судан, Јужни Судан, Демократска Република Конго, Централна Афричка Република, Чад) – убијање слонова и трговина слоновом кости

Милитарне и терористичке групе које се делимично финансирају из трговине слоновом кости посебно су присутне у земљама Централне Африке, нарочито у Судану, Јужном Судану, Демократској Републици Конго, Централној Афричкој Републици и Чаду (Christy, 2015). Поменули смо да чак 98% нето профита од илегалне експлоатације природних ресурса у Демократској Републици Конго одлази транснационалним организованим криминалним мрежама које делују у оквиру и ван

ове државе (Nellemann et al, 2016: 68). Ове групације, осим што масовно убијају крда слонова, убијају и припаднике полиције који су распоређени на дужност у националним парковима, поробљавају људе и пљачкају становништво у локалним заједницама (Christy, 2015). У Судану, на пример, који је изгубио своје популације слонова, налазе се домови ловаца и бандита који долазе из других земаља, као и оних који припадају злогласној милитарној организацији Janjaweed (Christy, 2015).

Ипак, најзлогласнија терористичка организација на овим просторима јесте такозвана LRA (Lord's Resistance Army), побуњеничка група са простора Уганде, чији акроним означава Армију господњег отпора, и чији је лидер Joseph Kony, један од најтраженијих терориста са подручја Африке (Christy, 2015). Седиште његове терористичке организације налази се у најсевернијем делу Демократске Републике Конго, на граници са Јужним Суданом, у националном парку Garamba, који се налази на листи UNESCO културних баштина (Christy, 2015). Joseph Kony, наиме, је римокатолик који је основао ову побуњеничку групу у Уганди са циљем да збаци угандску власт у име народа Acholi са севера Уганде (Christy, 2015). Од 1980. године, процењује се да су припадници његове групе усмртили на десетине хиљада људи на најбруталније начине, као што је одсецање усана, ушију и груди женама, извршили бројна силовања жена и деце, као и киднаповања младих дечака како би они били регрутовани у редове њихове војске (Christy, 2015). LRA се 1994. године упутила у Судан, где је током десетак година била финансирана од стране суданске владе, којој је заузврат ова терористичка група пружала помоћ у дестабилизацији југа земље, а што је трајало до 2005. године, када су север и југ Судана потписали мировни споразум (Christy, 2015). Као последица тога, LRA се 2006. године упућује у Демократску Републику Конго, где формира седиште у националном парку Garamba, тада станишту око 4.000 слонова, у којем почиње масовно финансирање организације путем трговине слоновом кости, која углавном служи за набавку муниције (Christy, 2015).

Овакво стање у земљама Централне Африке најпре представља бруталан териоцид – осим чињенице да су екосистеми у којима ове животиње обитавају претходно већ изразито угрожени осталим делима зеленог криминалитета (најчешће дезертификацијом) и ефектима климатске промене, објектификоване животиње се масовно и немилосрдно убијају зарад остварења профита на тржишту где потражња поново најчешће долази из развијенијих земаља. У случају милитарних и терористичких група које свој простор деловања налазе у земљама Централне Африке, стање се додатно компликује чињеницом да ове групе део својих прихода који остваре

убиством животиња даље користе за вршење и осталих тешких кривичних дела којима се повређују не само неприкосновене вредности екосистема и права животиња, већ и основна људска права, углавном сиромашних становника околних староседелачких насеља. Убијене животиње, наиме, нису схваћене као жива бића са правом на своје природно станиште, већ као део објектификоване природе, која се уништава у комплексу маскулинистичких групација, које често имају и религијску или квази-религијску патријархалну позадину.

III Замбија, Мозамбик, Малави – убијање слонова и трговина слоном кости

У овом случају реч је о масовном убијању, односно ловокрађи афричких слонова из Замбије и Мозамбика преко државе Малави, где је, у једној од локалних компанија, слонова кост бивала припремљена за даљи транспорт у Сингапур, Јапан и Хонг Конг (UNODC, 2010: 153). Овај случај, у који је била умешана мрежа компанија, доспео је у фокус јавности 2002. године, када је у Сингапуру откривено преко шест тона слонове кости у пошиљкама означеним као „камене скулптуре“ (UNODC, 2010: 153). Ова количина представљала је еквивалент скелетима око три стотине слонова, чија ДНК анализа је показала да се углавном ради о слоновима из замбијских савана (UNODC, 2010: 153). Притом, неке од пошиљака откривених у Сингапуру јасно су имале ознаку за своје даље отпремање у Јапан, по чему је закључено да је управо ова земља била крајња транзитна дестинација умешаних компанија, које су често пословале под псеудонимима (UNODC, 2010: 153). У току истраге утврђено је да су мреже умешаних компанија у Замбији и Малавију, још од почетка свог пословања 1994. године, отпремиле најмање деветнаест сумњивих пошиљака, од чега је петнаест било упућено у Сингапур, а четири у Кину (UNODC, 2010: 153). Нажалост, значајнији припадници криминалних група, умешани у дугогодишњи транспорт слонове кости из Замбије и Малавија до Сингапура, нису пронађени, ни процесуирани (Wasser et al, 2007:31, наведено према UNODC, 2010: 153).

И у овом случају териоицида важи оно изнето у оквиру претходног поднаслова – схватање животиње као објекта који има употребну вредност на тржиштима развијених земаља која диктирају потражњу рефлектује сав андроцентрички контекст глобалног економског система на коме се преплићу легална и илегална тржишта. Не смемо такође сметнути с ума да су у многим случајевима зеленог криминалитета који се врше од стране организованих криминалних група на просторима глобалног Југа и појединци који припадају локалном становништву део криминалне мреже, углавном мотивисани

опортунитетом лаке зараде, или приморани да се баве оваквим видом криминалитета услед тешких економских околности, или, пак, стога што су условљени, односно уцењени, од стране криминалних организација.

IV Демократска Република Конго – улога милитарних организација у експлоатацији животне средине

Поменули смо случај готово двадесетогодишњег конфликта у Демократској Републици Конго, земље изузетно богате природним ресурсима, углавном златом, волфрамом, колтаном и калајем, који се користе у производњи накита, лаптопова и мобилних телефона (Brisman & South, 2013b: 61). Последица овог интензивног конфликта била је системска и организована експлоатација природе, у којој су побуњеничке снаге и држава заједно профитирали кроз трговину минералним стенама (Brisman & South, 2013b: 61). Наиме, готово двадесет година дуг фракцијски рат између државне армије, „снага одбране“ и „побуњеничких јединица“, као и ефекти геноцида који се догодио у суседној Руанди, имали су катастрофалне последице, које се огледају не само у масовној експлоатацији природних ресурса, већ и у дугогодишњим масакрима, силовањима, уценама, и злоупотребама деце као војника (Adams, 2011, Burnley, 2011, Draper, 2011, Le Billon, 2011, United Nations, 2002: 10, 52, наведено према Brisman & South, 2013b: 61).

Осим тога, усеви које су традиционално обрађивале жене током ових тешких периода налазили су се на просторима шума које су окупирани побуњеници, те је узгајање хране у том периоду било изузетно тешко и опасно (Brisman & South, 2013b: 61). Од свих цивилних жртава рата чак 40% чиниле су жене и деца, управо услед депривације у исхрани и колапса система здравствене неге (Montague, 2002, наведено према Brisman & South, 2013b: 62). Нарочито катастрофалан податак је тај да су десетогодишња деца коришћена као радна снага у Tilwezembe руднику бакра на 150 метара испод површине земље, док је кисели отпад из процеса рафинисања бакра био директно испуштан у реку Luilu у провинцији Katanga (Sweeney, 2012: 16, наведено према Brisman & South, 2013b: 62).

Овај случај зеленог криминалитета и њему пратећих кривичних дела најпре јасно указује на добро познати концепт маскулинистичког „освајања“ и искоришћавања природе и њеног богатства од стране великих моћних групација, чији милитаризам рефлектује снажан андроцентризам. Активна толеранција, и чак учешће државе у активностима ових група, у отимању од природе и тешком кршењу основних

људских права, посебно права деце и жена, представља ништа друго до продукт масовне и безусловне антропархијалне акумулације профита. Разумљиво је да ће последице оваквог комплексног насилног система преваходно погодити, и додатно виктимизирати, већ угрожене категорије жртава, док за исте нико неће одговарати, нити надокнадити или санирати насталу штету.

V – Обала Слоноваче – илегално одлагање опасног отпада

Марта 2006. године мултинационална компанија Trafigura упутила је танкер Probo Koala са нафтом из тексашке луке Brownsville у Обалу Слоновачу (Rucevska et al, 2015: 29). На путу до дестинације, извршено је „разблаживање“ нафте, приликом којег је настао остатак у виду мешавине опасних супстанци (Commission Internationale d'Enquête sur les Déchets Toxiques dans le District d'Abidjan, 2007, наведено према Rucevska et al, 2015: 29). Јула 2006. године танкер се укотвио у амстердамској луци, са намером да се опасни отпад преради, за шта је и добијена дозвола од стране амстердамске луке (Rucevska et al, 2015: 29). Међутим, јака испарења са танкера изазвала су сумњу код службеника амстердамске луке, те је, након узимања одговарајућег узорка са танкера, установљено да отпад садржи већу количину опасних материја од дозвољене (United Nations Human Rights Council, 2009, наведено према Rucevska et al, 2015: 29). Како се процес прераде оваквог нафтног отпада могао извршити једино у Ротердаму, и то по вишој цени од првобитне, амстердамска лука је такав налог и упутила управи танкера (Rucevska et al, 2015: 29). Међутим, са танкера је упућен захтев за поновни утовар отпада, након чега је танкер отпловио за Естонију, одакле је пут настављен према Обали Слоноваче (Rucevska et al, 2015: 29).

Тамо, у граду Abidjan, августа 2006. године, компанија Trafigura уговорила је и извршила истовар овог отпада са својим повезаним компанијама и новонасталом фирмом Tommy Ltd., које послују на територији Обале Слоноваче (Rucevska et al, 2015: 29). Према подацима Министарства здравља и јавне хигијене Обале Слоноваче, овај истовар је обухватио 18 депонијских места у укупно осам градова у Обали Слоновачи, док су и друга места била накнадно откривена, од којих ниједно није задовољавало критеријуме неопходне за одговарајући поступак са хемијским отпадом (Rucevska et al, 2015: 29).

Холандске власти оптужиле су компанију Trafigura за илегалан извоз опасног отпада из амстердамске луке, услед кршења холандских прописа о извозу и животној средини, као и услед фалсификовања докумената, те је 2010. године холандски суд у

својој пресуди изрекао поменутој компанији новчану казну у износу од једног милиона америчких долара, док су капетан танкера, који је иначе био украјински држављанин, као и још један упошљеник Trafigura компаније, такође осуђени (Rucevska et al, 2015: 29).

Новембра 2012. године, компанија Trafigura је са холандским јавним тужиоцем постигла споразум који је подразумевао да ова компанија исплати 72.000 америчких долара на име новчане казне и 325.000 америчких долара на име компензације настале штете, како би се одбила оптужба против саоснивача и директора компаније Trafigura - Claude Dauphin (Openbaar Ministerie, The Netherlands, 2012, наведено према Rucevska et al, 2015: 29).

Компанија Trafigura била је умешана и у друге случајеве одлагања опасног отпада у истом временском периоду. Наиме, 2007. године танкер Probo Emu превезао је исту врсту нафтног хемијског отпада норвешкој компанији Vest Tank, која је овај отпад прерађивала и припремала за продају на тржишту Западне Африке, приликом којег процеса је један од контејнера експлодирао, изазвавши озбиљне здравствене последице по локално становништво (Norwegian Broadcasting, 2008, Norwegian Environment Agency, 2008, EUROSAT, 2013, наведено према Rucevska et al, 2015: 29). За овај случај 2013. године директор и саветник компаније Vest Tank осуђени су на казне затвора због кршења норвешких прописа о животној средини (ØKOKRIM, 2013, наведено према Rucevska et al, 2015: 29).

Овај случај извоза и одлагања опасног отпада представља јасан пример енвайронменталног расизма, односно ниподаштавања неприкосновене вредности екосистема и врста, као и кршења основних људских права, на просторима земаља глобалног Југа, а од стране компанија из развијених земаља света. У овом случају, пак, нанета је еколошка штета и повређена су фундаментална права и у оквиру једне развијене земље. Међутим, вероватније је очекивати да ће санација настале катастрофе, као и компензација за нанету штету, бити експресније и потпуније остварене у оквиру државе у којој легислативни и институционални системи ефективно функционишу, и у којој постоји адекватан механизам формалне контроле, него што је то случај у земљама глобалног Југа, у којима махом функционише слаба власт са мало или без имало превентивних и солуционих потенцијала.

Додатно, видели смо да су у земљама у развоју примарне жртве овог облика зеленог криминалитета жене и деца, разумљиво, поред природних врста које хабитуирају у штетом погођеним екосистемима. Ове категорије жртава, међутим,

имају мало или нимало политичке моћи за превенцију штете у екосистемима и за спречавање кршења својих основних права. Како је ово једно од кривичних дела са транснационалним импликацијама, пак, реално је очекивати да акција за његово откривање и превенцију потекне са простора развијених земаља, које имају више политичке и институционалне моћи за ангажовање у сузбијању криминалитета уопште, али које имају и одговорност контроле и санкционисања својих пословних субјеката у ризичним индустријама.

VI Нигерија – протест Ogoni народа против нафтне индустрије

У југоисточној Нигерији, у граду Port Harcourt, 10. новембра 1995. године, Ken Saro-Wiwa, изасланик Покрета за опстанак Ogoni народа (the Movement for the Survival of the Ogoni People – MOSOP) и још осморо активиста ове организације који су протестовали против нафтне индустрије, обешени су након суђења од стране специјалног трибунала који је именovala милитарна влада (Manby, 2000: 1). Већ смо раније поменули да се локално становништво у Огониленду (Ogoniland), као одговор на еколошку деструкцију проузроковану од стране нафтне компаније Shell, окренуло насиљу и саботажи (Williams, 1996, цитирано према Potter, 2014: 12). Ипак, позадина овог случаја налази се у подршци коју су мултинационалне нафтне компаније у Нигерији годинама пружале милитарној влади, а која је заузврат брутално гушила протесте активиста – компанија Shell, као највећи произвођач у Нигерији, посебно је била на мети MOSOP протеста 1993. године, када је услед протестне кампање затворен њен производни погон у Огониленду (Manby, 2000: 1). Међутим, и у овом случају из 1993. године влада је брутално гушила протесте MOSOP, док је вођство покрета такође погубљено након суђења (Manby, 2000: 1).

Компанија Shell, пре, у току, и после ових инцидената, била је умешана у многе активности које су резултирале масовним кршењима људских права (види више у Manby, 2000: 5, 6, 7). Услед оваквог сплета околности, међународна заједница је оштро реаговала – од позива за увођење међународног ембарга на нигеријску нафту, до кампања за бојкот компанијских производа у САД и Европи (Manby, 2000: 7). Компанија је стога од 1996. године у неколико наврата на међународном плану потврђивала своју „посвећеност“ Универзалној декларацији о људским правима и започела финансирање бројних пројеката за унапређење и очување животне средине и развој локалних заједница (Manby, 2000: 7, 8).

У овом случају реч је о терцијарном зеленом криминалитету протеста, али и о

терцијарном зеленом криминалитету који је и резултат ускраћивања природних ресурса, док је истовремено реч и о секундарном зеленом криминалитету репресије, вршеном од стране државе, односно, државе и корпорације заједно. У овом случају најупечатљивија је управо чињеница да је држава, својом активном толеранцијом и подршком нафтної индустрији на уштрб очувања екосистема и основних људских права, дозволила ескалацију насиља, а затим јој и допринела. Државе су, наиме, оне које доносе одлуке о томе која и чија права ће се штитити и у којој мери, те су у овом случају права већ угроженог староседелачког становништва стављена на маргину, зарад остварења финансијског интереса државе. Штавише, негација самог права на живот од стране државне власти у овом случају шаље јасну поруку о разорној моћи коју са собом носи државно-корпоративна симбиоза у контексту наношења штете природи, животињама и људима.

Земље Азије и Океаније

1 Вијетнам и Мијанмар - лов на панголине, једне од најраспрострањенијих врста жртава зеленог криминалитета

Панголин представља једну од најугроженијих врста жртава илегалне трговине дивљим светом, са преко милион убијених и прокријумчарених јединки, заплених у периоду од 2006. до 2016. године (Nellemann et al, 2016: 44). Вијетнамски царински службеници су током 2015. године запленили чак четири тоне крљушти панголина (Nellemann et al, 2016: 44). Четири врсте азијских панголина представљају најдоминантније врсте које се кријумчаре, у десетинама тона, углавном из југоисточне Азије у Кину (Nellemann et al, 2016: 45). Главна земља извора и транзита јесте Мијанмар, не само због своје локације, већ и због слабости владе да се соучи са овим обликом криминалитета (Nellemann et al, 2016: 45).

Велика операција PAWS II, коју је између априла и маја 2015. године спровео ИНТЕРПОЛ, у Вијетнаму, Мијанмару, Индији, и још 10 азијских земаља, резултирала је са чак 305 хапшења, укључујући и посреднике, као и са заплених пет тона прерађеног меса панголина, 275 кг панголинове крљушти и 282 панголина, поред осталих заплених биљних и животињских врста из азијских екосистема (Nellemann et al, 2016: 82).

Као што смо подвукли у случају убијања слонова и трговине слоновом кости, и овај пример териоцида за своју концептуалну основу има антропархалну

објектификацију и комодификацију животиње. Ипак, иако су, генерално, ловци у већини мушкарци, потражња за крљушти панголина, која се превасходно користи у индустрији моде, долази једнако и од стране жена и од стране мушкараца. Међутим, симболи престижа у основи се креирају од стране андроцентричне индустрије, а даље се одржавају и негују као нормална и пожељна ствар у широким масама на глобалном нивоу.

Мијанмар је посебно привлачан илегалним трговцима дивљих врста, прецизније област границе Мијанмара и Кине. Наиме, погранични град Mong La у Мијанмару, на граници са Кином, смештен је у побуњеничкој области у којој постоји договор између владе Мијанмара и побуњеника да, с једне стране, побуњеничка војска оконча непријатељство, а да, с друге стране, побуњеници преузму управу над датом територијом (UNODC, 2010: 154). Међутим, овакав сплет околности допринео је развоју разних илегалних тржишта и тржишта у сивој зони, као што су, осим трговине дивљим светом, и проституција и коцкање, која су била врхунцу развоја 2005. године (UNODC, 2010: 154). Слабост државне власти да спречи експлоатацију екосистема и врста и кршење основних људских права разумљиво ће водити и даљим случајевима виктимизације и даљим облицима криминалитета, у којима су доминантне жртве већ обесправљене заједнице, жене, природа, и животиње које се боре са депривацијом својих станишта и опстанком своје врсте.

II Кина – илегалан транспорт електронског отпада

Кина представља најпопуларнију дестинацију за транспорт електронског отпада из земаља Европске Уније и Северне Америке – око 80% укупног светског електронског отпада завршава у Азији, док се од тога 90% транспортује у Кину (UNODC, 2013, наведено према Geeraerts et al, 2015: 9). Иако је сама Кина 2000. године забранила увоз електронског отпада, процењује се да се осам милиона тона електронског отпада сваке године увезе на територију Кине, претежно у градове Guiyu и Taizhou (Geeraerts et al, 2015: 9).

Тако, 2014. године кинески царински службеници запленили су 185 контејнера са 200 тона електронског отпада, док је 54 особа ухапшено (Geeraerts et al, 2015: 35). У питању је била компанија специјализована за кријумчарење електронског отпада – од 2013. године ова компанија је прокријумчарила 2.800 контејнера са 72.000 тона електронског отпада из Јапана и западних земаља (Geeraerts et al, 2015: 35). Компанија је за транспорт користила многобројне руте – отпад је најпре транспортован у Хонг

Конг, затим у североисточну Азију, а одатле у Кину преко малих лука у североисточној кинеској провинцији Liaoning, где уопште нема царинских контрола или су оне веома благе (Geeraerts et al, 2015: 35). Одатле је отпад поновно транспортован, такође посебним рутама, у провинцију Guangdong, где се вршила његова прерада или продаја (Geeraerts et al, 2015: 35).

Иако Кина представља релативно развијену земљу, многе њене сиромашне провинције и области, у којима постоји слаба власт и недовољна формална контрола, користе се као локације за одлагање отпада из богатијих земаља, што овај случај такође сврстава у пример енвайронменталног расизма. Опасни отпад се не само одлаже, већ се исти и продаје у виду секундарних сировина за које не постоји адекватно тржиште у развијеним земљама. Глобални технолошки развој и капиталистички систем производње овде тиме још једном показују свој утицај на живот и економију сиромашнијих крајева зарад политике акумулације профита, која се креира од стране великих електронских компанија.

Иако су екосистеми, односно његове елементарне компоненте – вода, земља, ваздух, врсте које у њему живе, директне жртве овог облика зеленог криминалитета, раније смо поменули како опасне хемикалије (када су у питању људске жртве) најпре угрожавају жене и њихово репродуктивно здравље, као и децу, а разумљиво је да је њихов еколошки терет у том смислу утолико већи уколико је у питању сиромашнија популација, која се већ суочава са депривацијом у исхрани и са слабашћу и недостацима система здравствене заштите.

III Индонезија - илегална сеча и пустошење шума

У земљама Азије, Африке и Централне Америке одузимање земљишних поседа покривеним шумама широко је распрострањен феномен, а што резултира уништењем домаћинства, успостављањем индустријске агрикултуре са прекомерном употребом пестицида, уништењем биодиверзитета, конфликтима између локалних заједница, и многим другим негативним последицама, које се посебно одражавају на женску популацију, чија егзистенција превасходно зависи од шумских производа (UN Women, 2018: 124). Као највећи светски произвођач палминог уља, Индонезија се нарочито издваја као земља угрожена дефорестацијом, односно одузимањем поседа зарад сече шумских стабала, а што све носи многобројне негативне последице по женску популацију, нарочито по њихов статус у домаћинству и заједници (UN Women, 2018: 124).

Тако, недавно крчење шума зарад производње палминог уља у индонежанској провинцији Западни Калимантан, довело је до тога да су припаднице локалног становништва претпеле значајне губитке сировина које користе у изради ручних радова, као и губитке у приносу воћа и поврћа које користе за исхрану (UN Women, 2018: 124). Поред тога, овакав сценарио лоше се одразио и на породични и друштвени статус жене, стога што су прописи о компензацији за употребу земљишта у индустријске сврхе променили имовински статус са заједничког супружничког власничког права на власничко право „глава породице“, односно мушкараца (UN Women, 2018: 124). Такође, као раднице на новоуспостављеним индустријским плантажама, женама се поверавају физички тешки, опасни и слабо плаћени послови, док се мушкарцима обезбеђују послови са вишом зарадом (UN Women, 2018: 124). Последично, неједнакост у убирању прихода рефлектује се унутар породица повећањем конфликта и изложености жена насиљу у породици (UN Women, 2018: 124). У овом примеру јасно се примећује како андоцентричност у „освајању“ природе испољава своје директне девастирајуће импликације на жену, као једну од универзално доминантних жртава зеленог криминалитета.

Индонезија, као земља са најраспрострањенијим феноменом илегалне сече и трговине стаблима, такође се издваја по расту „прања“ илегално посеченог дрвета кроз плантаже и нелегалне компаније (Nellemann et al, 2016: 65). Посебан проблем у вези с тим представља и слабост и корупција власти. Наиме, 2001. године индонежанска влада забранила је извоз целих стабала угрожене врсте дрвета – мербау, међутим, до 2005. године процењено је да криминални синдикати месечно прокријумчаре чак 300.000 м³ овог дрвета месечно са простора индонежанске провинције Западне Папуе, у вредности између 45 и 60 милиона америчких долара (UNODC, 2010: 166). Разлог томе јесте чињеница да је 2001. године за Западну Папуу уведен систем аутономије, који је омогућио злоупотребу од стране дрвосеча у сарадњи са војним вођама (UNODC, 2010: 166). Иако је концепт аутономије напуштен 2002. године, повезаност криминалних синдиката и власти остала је снажна – упркос централној забрани извоза, гувернер Западне Папуе издао је декрет којим је дозволио извоз мербау дрвета, док је 2003. године регионална влада издала дозволе за сечу дрвета у дупло већој мери у односу на лимит постављен од стране централне власти UNODC, 2010: 166). Многе особе умешане у сечу и извоз мербау дрвета ухапшене су 2005. године – чак 186 особа, укључујући и званичнике – али је само њих 13 (ниједан званичник) и осуђено 2007. године (UNODC, 2010: 166).

Још један скорији случај илегалне сече дрвета такође долази из Индонезије. Наиме, у питању је случај компаније PT Prasetya Mitra Muda, основане 2010. године од стране суб-уговорача Yantoni Kerisna, који се раније већ бавио сечом шума за компаније у сектору производње палминог уља (Environmental Investigation Agency, 2017a: 4). Априла 2012. године овај бизнисмен добио је тзв. локацијску дозволу за шумски простор од 13.883 ha, док се септембра исте године пријавио за добијање дозволе за сечу на датом простору (Environmental Investigation Agency, 2017a: 4). Марта 2014. године овој компанији издата је нова дозвола за сечу за простор од 13.496.07 ha, који је обухватао територију осам села, док је дозвола за коришћење стабала издата јуна 2014. године (Environmental Investigation Agency, 2017a: 4). Међутим, резултати истраге су показали да је крчење ових шума започето још у априлу 2013. године, те да је до средине 2014. године илегално искрчено чак 400 ha природне шуме, чија су стабла накнадно прерађивана од стране више локалних пилана (Environmental Investigation Agency, 2017a: 4).

Независна агенција Индонезије за мониторинг шума (Агенција) пријавила је овај случај локалној полицији у марту 2015. године, а услед ћутања локалне полиције, случај је пријављен и централној полицији Калимантана јула 2015. године (Environmental Investigation Agency, 2017a: 4). Након три недеље, локална полиција затражила је информације од Агенције како би иницирала истрагу случаја, међутим, локална полиција ни након три месеца од тада није објавила никакве резултате (Environmental Investigation Agency, 2017a: 4). Октобра 2015. године Агенција је пријавила неактивност локалне полиције Седишту индонежанске полиције, као и Министарству за животну средину и шумарство, те је, у децембру 2015. године, Агенција добила извештај локалне полиције у коме се наводило да је идентификована само једна пилана која послује под концесијом горепоменуто компаније (Environmental Investigation Agency, 2017a: 4). Након пријема овог извештаја, Агенција је неколико пута током 2016. и 2017. године неуспешно подносила захтеве за добијање информација и покретање поступка против поменуто компаније Министарству животне средине и шумарства Индонезије (Environmental Investigation Agency, 2017a: 4).

Раније у раду поменули смо и случај индонежанског бизнисмена Adelin Lis, оптуженог 2007. године за илегалну сечу шума и трговину посеченим стаблима, који је ослобођен оптужбе уз помоћ писма министра шумарства (Malam Kaban) (White, 2008a: 270). Наиме, у периоду између 1998. и 2005. године, компаније које су радиле за

поменутог бизнисмена посеikle су стабла ван концесионих зона на Суматри у износу од 30 милијарди америчких долара (White, 2008a: 270). Међутим, на суђењу за ово кривично дело, презентован је допис поменутог министра, у коме се тврдило да се не ради о кривичном делу, већ о „простом“ административном прекршају (Forbes, 2007, наведено према White, 2008a: 270). Суд је, ван сваких материјалних и процесних норми, прихватио овакву оцену.

Индонезија, дакле, обилује феноменом међуповезаности званичне власти и компанија у вршењу дела зеленог криминалитета. Државно-корпоративни криминалитет у овом случају, како смо видели, за своје примарне жртве такође има управо нетакнуте екосистеме, као и животињске врсте и женску популацију који зависе од шумских екосистема. Видели смо да се један део шумског простора за који је одобрена сеча налазио управо на територији локалних насеља, прецизније, на територији осам индонежанских села. Крчење шума од којих локална насеља егзистенцијално зависе неминовно ће водити еколошкој и економској депривацији ових популација, у којима су, како смо много пута потврдили, жене те које носе примарни терет еколошке виктимизације.

IV Лаос – илегална сеча и трговина стаблима

Упркос забрани извоза стабала из 1999. године, и упркос доношењу рестриктивних извозних прописа током 2002., 2004., 2008. и 2015. године, готово сва стабла посечена у Лаосу извозе се у Вијетнам и Кину (Environmental Investigation Agency, 2017b: 4). Ови рестриктивни прописи забранили су извоз стабала, осим у посебним, изузетним случајевима (Environmental Investigation Agency, 2017b: 4). До 2012. године овакви регулативни изузеци постали су норма, односно, другим речима, лаоски извозници стабала успешно су проналазили „рупу“ у закону (Environmental Investigation Agency, 2017b: 4). У извештају из пограничног пројекта о биодиверзитету и потапању угљеника у јужном Лаосу и централном Вијетнаму, из 2015. године, који је укључивао Министарство пољопривреде и шумарства Лаоса, наведено је да је 1.4 милиона кубних метара стабала 2013. године извезено у Вијетнам и Кину, што је 10 пута више од званичних државних извештаја (Environmental Investigation Agency, 2017b: 4). Извоз илегално посечених стабала достигао је свој максимум управо 2015. године, када је из Лаоса у Вијетнам извезено 320.000 кубних метара цепаница и нешто испод 400.000 кубних метара посечених стабала (Forest Trends, 2017, наведено према Environmental Investigation Agency, 2017b: 4).

Током фебруара 2015. године Истраживачка агенција за животну средину (Environmental Investigation Agency – EIA) документовала је бројне случајеве извоза илегално посечених стабала у Вијетнам на граничном прелазу La Ley, где је утврђено да већина посечених стабала потиче из рударских и друмских инфраструктурних пројеката, који су вођени од стране Lao company Phonesack Group, једне од највећих компанија у Лаосу (Environmental Investigation Agency, 2017b: 4). Откривено је да је ова компанија годинама сарађивала са владајућом класом у држави, те да је преко успостављених веза успевала да обезбеди уносне илегалне послове у вези са сечом стабала (Environmental Investigation Agency, 2017b: 4). Такође је откривено да су и вијетнамске компаније које су пословале на територији Лаоса биле умешане у илегалну сечу стабала у овој земљи, од којих се посебно издваја компанија у власништву војске, наиме, Company of Economic Cooperation – COECCO (Environmental Investigation Agency, 2017b: 4, 5). Тиме у овај масовни комплекс државно-корпоративног зеленог криминалитета упливава и милитаризам, стога што милитарне структуре дају подстрек, финансијски или логистички, за експлоатацију, дезертификацију, и осиромашење локалних екосистема и заједница.

И у случају Лаоса, масовност државно-корпоративног криминалитета, кроз објектификацију и комодификацију природе зарад стицања профита, резултира истим виктимолошким импликацијама које се примећују и на примеру Индонезије. Иако подаци о извозу илегално посечених стабала из Лаоса, из марта 2017. године, говоре о драстичном смањењу прекограничне трговине стаблима између Лаоса и Вијетнама (Environmental Investigation Agency, 2017b: 6), уништеним и оштећеним екосистемима биће потребно много времена за санирање насталих последица пустошења шума, док ће локални народи бити принуђени на радикалну адаптацију на настале еколошке и економске промене.

V Мијанмар и Индонезија – примена традиционалног знања номадског народа у спасавању од цунамија

Народ Мокен, који обитава у јужним водама између Мијанмара и Тајланда, искористио је своје традиционално знање како би се спасила села на острву Yan Chaik, која су 26. децембра 2004. године била погођена цунамијем (Elias et al, 2005: 20). Наиме, припадници Мокен народа препознали су нагло повлачење воде са обала као знак да ће наступити цунами, те су се, приметивши ову појаву, убрзано упутили ка вишим пределима острва (Elias et al, 2005: 20). Препознавање ове појаве преносило се

са колена на колена у народу као прича о „седам таласа“ који су дошли да убију народ Moken, те су, према легенди, они који су своје чамце привезали уз обалу погинули, док су они који су се упутили уз брдо преживели (Elias et al, 2005: 20). Осим тога, овај народ користи своје традиционално знање и за изградњу својих кућа, које прави од лаких материјала као што су бамбус и слама, који неће изазвати последице опасне по живот у случају урушавања (Elias et al, 2005: 20).

Са истом непогодом истовремено се сусрео и староседелачки народ са острва Simeulue у Индонезији – алармирани понашањем мора и животиња, 80.500 људи спасило се смрти брзом евакуацијом у више пределе острва, искористивши знање преношено из генерације у генерацију (UNISDR, 2005). За овај подухват у ублажавању елементарне катастрофе староседелачка заједница је била награђена престижном наградом од стране организације УН (the United Nations Sasakawa Award for Disaster Reduction) (UNISDR, 2005).

Традиционалном знању и пракси урођеничких народа, који се примењују у избегавању и ублажавању елементарних непогода и њихових последица, често, пак, није указана потребна пажња, препознавање и одобравање. Сиромашне урођеничке заједнице су уједно и једне од доминантних жртава енвайронменталног расизма, природних катастрофа и штете нанете радњама зеленог криминалитета. Овде изнети случајеви, међутим, представљају вредан пример значаја очувања и уважавања њиховог генерацијског знања, које је резултат тесне везе са природом. Такође, ови случајеви стоје у тесним везама са применом традиционалног женског знања у очувању животне средине на које пажњу скреће екофеминизам, јер су, како смо видели, жене те које су вековима одржавале домаћинства и економију староседелачких заједница, истовремено градећи однос поштовања према природи.

VI Океанија: Папуа Нова Гвинеја – конфликти као резултат протеста против рударске компаније Rio Tinto

Овај, такође раније поменути случај, представља један од бруталнијих примера насиља које је у вези са криминалитетом репресије, као и терцијарним зеленим криминалитетом. Наиме, британско-аустралијска рударска компанија Rio Tinto, са седиштем на острву Bougainville у Папуа Новој Гвинеји, на граници са Соломонским острвима, насилно је затворена новембра 1988. године од стране локалних традиционалних земљопоседника, који су детонирали електричне бандере угља бакра, експлоатисаног од стране ове компаније (Williams, 1996, цитирано према Potter, 2014:

12; Lasslett, 2013). Овај случај насиља представља пример терцијарног зеленог криминалитета који је знак протеста локалног становништва против експлоатације природних ресурса од стране поменутог индустријског гиганта (Williams, 1996, цитирано према Potter, 2014: 12). Међутим, овај инцидент изазвао је пролонгирани конфликт између локалног становништва, поменуте компаније, папуанске војске и полиције, као и аустралијске владе, укључујући оружаном насиље (Williams, 1996, цитирано према Potter, 2014: 12). У овом грађанском рату убијено је око 20.000 људи, док су неки од случајева убистава од стране војске били посебно брутални – једна од житељки острва, двадесетчетворогодишња трудница, убијена је ватреним оружјем од стране папуанских војника, након чега је њен абдомен отворен, а фетус уклоњен и постављен на чело жене (Lasslett, 2013).

Мештани острва су 2000. године поднели класну тужбу пред америчким федералним судом, на основу закона (the Alien Tort Claims Act) који дозвољава овакву процесну могућност када су у питању грађанске тужбе, наводећи да је поменута компанија учествовала у ратним злочинима и злочинима против човечности заједно са папуанском армијом, да је пословање рудника на острву оштетило здравље становништва, као и да је компанија испољавала расну дискриминацију према радницима црне пути који су били упошљени у руднику (Business & Human Rights Resource Centre, 2014). Након дугогодишњег процесног лавиринта, жалби од стране компаније, расправа о надлежности суда и враћања предмета нижем суду, Апелациони суд у САД је октобра 2011. године потврдио одбацивање тужбе од стране нижег суда по питању расне дискриминације и злочина против човечности, док је јуна 2013. године тужба у потпуности одбачена од стране Апелационог суда, услед одлуке Врховног суда САД против екстратериторијалне примене поменутог закона (Business & Human Rights Resource Centre, 2014).

Ово је вероватно један од најекстремнијих случајева репресије који је, истовремено, последица зеленог криминалитета који је требало бити сузбијен пре него да дође до још већег кршења људских права и бескрупулозног уништења природе. Поменути пример насиља над женом, пак, осликава маскулинистичко-милитаристички концепт покоравања „непријатеља“ путем уништења „његове“ жене и потомства, као и покоравања живота уопште у знаку маскулинистичке ратне супериорности. Међутим, ова брутална серија злочина остала је неоправдано некажњена, што носи снажну поруку о небитности природе и људских, посебно женских и дечијих, права у свету

зеленог криминалитета и његових последица, које могу бити, и често јесу, застрашујуће и непоправљиве.

VII Индија – „еукалиптус контроверза“

Случај о коме смо говорили у делу о екофеминизму, наиме, тзв. „еукалиптус контроверза“, има снажан утицај на виђење конвенционалне политике у вези са животном средином и њених штетних импликација. Протест Chipko покрета у Индији у овом случају, дакле, био је усмерен против активности које наносе штету животној средини, екосистемима, али и женској популацији која од истих зависи и која са природом стоји у односу другачијем од оног који је чисто комерцијалан и експлоатишући. Управо је тај моменат - моменат уочавања женског односа са природом и препознавања женских потреба - важан за означавање овог покрета као екофеминистичког, а не само про-еколошког.

Наиме, одлуке о садњи плантажа еукалиптуса на простору Индије од стране великих компанија биле су донете због чињенице да еукалиптусове шуме остварују већу продуктивност, односно да су подобније за комерцијално искоришћавање (Warren, 2000: 3). Жене чланице покрета супротставиле су се оваквој пракси, истичући важност очувања већ постојећих богатих древних шума (Warren, 2000: 3). У Индији, као и у многим другим земљама глобалног Југа, шуме стоје у нераскидивој вези са руралним домаћинствима којима управљају жене, те је њихов нестанак изузетан проблем за егзистенцију локалних домаћинстава (Warren, 2000: 3). Пустошење древних шума и њихова замена монокултурним плантажама, нарочито плантажама еукалиптуса, у бити представља одговор енвайронменталне политике на питање које и чије потребе су важне – комерцијалног шумарства или локалних заједница, преваходно жена на које се домаћинства ослањају (Warren, 2000: 4).

Осим есенцијалних депривација са којима се жене у оваквим условима суочавају (недостатак извора хране и огрева на пример, и отежано ангажовање за прикупљање ових ресурса на даљим дистанцама од локације на којој су смештена домаћинства), осим депривација у смислу недостатка сировина за израду производа од дрвета које могу продавати, и осим недостатка институционалне подршке у отежаним условима услед родне неједнакости, пустошење шума и садња монокултурних плантажа носе још један проблем – наметање схватања да „аутсајдер зна најбоље“ када је у питању продуктивност шума, сврха у коју се шумски ресурси употребљавају и ефикасност са којом се то чини (Warren, 2000: 4, 5, 6). Тако, жене, њихове потребе, а

тима и потребе локалних домаћинстава, остају неоправдано на маргини глобалног комерцијалног система којима управљају моћни.

VIII Индија – протест жена Adivasi племена против компаније BALCO

Шуме Gandmardhan брда у Индији (држава Orissa), осим што су екстремно богате воденим ресурсима, и осим тога што се у њима налази богат диверзитет лековитог биља, за жене Adivasi племена имају још и посебну спиритуалну вредност, потеклу из епа Рамајана (Shiva, 2014c: 100). Међутим, велика компанија Bharat Aluminium Company (BALCO), која се бави ископавањем и прерадом руде алуминијума, након уништења екосистема шума на планини Amarkantak, дошла је и на просторе брда Gandmardhan како би вршила ископавања руде (Shiva, 2014c: 100). Ископавања вршена на планини Amarkantak, пак, показала су се непрофитабилним за ову компанију (Shiva, 2014c: 100). Још од 1985. године, локална племена оштро су протестовала против пословања компаније, за чијим производима потражњу диктирају индустријализоване земље, истовремено чувајући своје екосистеме и привреду док девастирају туђе (Shiva, 2014c: 100, 101).

Протести жена из локалних племена, пак, гуше се од стране полиције, како би се овој компанији омогућила несметана експлоатација и „освајање“ природних ресурса, а тиме и експлоатација самих жена и заједница са ових простора - припаднице племена Adivasi узвикивале су речи „Земља је наша Божиња, то је наша религија.“ („Mati Devata, Dharam Devata“) док су биле одвлачене са протестног места од стране припадника полиције (Shiva, 2014c: 100). Држава је овде, наиме, жртвујући фундаментална права свог народа, стала на страну капиталистичке тортуре. Осим тога, вредно знање о употреби биљака у медицинске сврхе, које су махом неговале жене као традиционалне видарке, такође је у овом случају омаловажено и означено као небитно, односно непотребно. Природа је, истовремено, виђена као ентитет за економску и политичку (зло)употребу у условима капиталистичке глобализације. Као што Shiva с правом истиче: „Бране, рудници, нуклеарна постројења, војне базе – ово су храмови нове религије зване 'развој', религије која пружа рационалу за модернизујућу државу, њене бирократије и технократије. Оно што се жртвује на олтару ове религије јесте живот природе и живот људи.“ (Shiva, 2014c: 98). Осим тога, Shiva подвлачи и значај саме земље као извора живота за локално староседелачко становништво, извора који се граби и уништава од стране корпоративног „развоја“ који се диктира од стране Запада, истичући: „Како је земља света мајка, материца живота у природи и друштву, њена

неповредивост била је организујући принцип за друштва која је „развој“ означио назадним и примитивним.“

Земље Јужне и Централне Америке

I Земље Јужне и Централне Америке – илегална сеча и трговина стаблима

И земље Јужне и Централне Америке генерално спадају међу земље које су најугроженије зеленим криминалитетом. Ово је посебно случај са масовним пустошењем тропских шума. У операцији Amazonas II, спроведеној 2015. године од стране ИНТЕРПОЛ-а у дванаест држава Централне и Јужне Америке, укључујући и Бразил, Колумбију и Аргентину, заплешено је преко 53.000 м³ илегално посеченог дрвета, док је преко 200 особа ухапшено (Nellemann et al, 2016: 82). Оваква масовна акција последица је претходно успешно спроведене операције Amazonas I, током 2014. године, у коју је било укључено пет земаља: Бразил, Перу, Доминиканска Република, Мексико и Кина (INTERPOL, 2017: 15). Ова операција резултирала је запленом 15.693 кубних метара илегално посечених стабала вредности 20.6 милиона америчких долара, као и запленом два теретна брода која су превозила посечена дебла (INTERPOL, 2017: 15). Охрабрене успешно спроведеном операцијом, и друге земље Јужне и Централне Америке придружиле су се потом операцији Amazonas II, са жељом да се стане на пут масовном вршењу ових кривичних дела на територији земаља које су најбогатије кишним шумама (INTERPOL, 2017: 15).

Кривична дела дезертификације, посебно она извршена на просторима око Амазона, имају даље драстичне импликације у односу на климатску промену, будући да кишне шуме имају значајну улогу у регулацији глобалне климе. Од ових шума такође зависе и староседелачки народи, чија се основна права крше масовном дезертификацијом. О посебном утицају климатске промене на живот жена уопште, као и о њиховој специфичној адаптацији на промене климе, биће више речи у оквиру посебног поднаслоа.

II Бразил – илегална сеча и трговина стаблима

Случај из бразилске државе Pará из 2009. године сведочи о међуповезаности кривичних дела прања новца и дела зеленог криминалитета. Наиме, 2009. године, федерални јавни тужилац Bruno Valente Solares водио је истрагу о илегално посеченим стаблима из горепоменуте државе, која су потом пролазила процес „еко-сертификовања“ („*eco-certified*“), те су се као легално дрво извозила на тржишта САД,

Европе и Азије (Nellemann et al, 2016: 65). Ова „шема“ „прања“ илегално посеченог дрвета, изграђена на бројним малверзацијама, фалсификовањима и преварама, је наводно укључивала чак до 3000 компанија из сектора дрвне индустрије државе Параг (Nellemann et al, 2016: 65). Масовно укључивање компанија у овакву „шему“ објашњиво је када се у обзир узме чињеница да овако „обрађено“ дрво на међународном тржишту има велику потражњу, као и добру цену, чиме његова илегална сеча и трговина постају посебно уносне делатности - наиме, купци са иностраног тржишта вољни су да плате додатни новац за посебну тарифу која се примењује на „еко-сертификовано“ дрво (Nellemann et al, 2016: 65).

Оваква масовност корпоративне криминалне мреже многоме говори о степену активне државне толеранције на кривична дела зеленог криминалитета, али и криминалитета уопште. Како ћемо видети касније, у овој бразилској држави и иначе су веома распрострањени комодификација природе и кршење основних људских права, посебно жена локалних племена чија егзистенција зависи од шумских и агрикултурних ресурса.

III Бразил – пустошење шума и угрожавање опстанка староседелачких племена и народа

Раније у раду поменули смо угрожавање племена Аwá из долине Амазона у Бразилу, као и угрожавање живота народа и племена на граници Бразила и Перуа, и популација из области тропских шума Амазона (Westerhuis, 2013: 199; Higgins et al, 2013; Solinge, 2010: 264). Утицај великих компанија из области дрвне индустрије приметан је не само због очигледног масовног уништења екосистема кишних шума и пратећег глобалног загревања, већ активности ових компанија утичу и на опстанак неколико номадских племена у долини Амазона, као што је староседелачко племе Аwá (Higgins et al, 2013).

Аwá племе проглашено је „најугроженијим племеном на Земљи“ од стране организације Survival, која се бори за права урођеничких народа (Wallace, 2016). Њихова земља илегално је одузета и претворена у фарме и нова насеља, док припаднике овог народа убијају плаћеници, тзв. пистолероси (pistoleros) (Boekhout Solinge, T., & Kuijpers, K., 2013, Chamberlain, G., 2012, наведено према Higgins et al, 2013). Један од најбруталнијих случајева убистава припадника овог племена десио се 2011. године, када су илегалне дрвосече привезали за дрво осмогодишњу девојчицу, припадницу племена Аwá, која је одлутала ван свог села, а потом је живу спалили, као

упозорење осталим припадницима урођеничких народа (Sanchez, 2012). Организација Survival организовала је, стога, међународну кампању са циљем вршења притиска на бразилске власти да заштите ово угрожено племе (Wallace, 2016).

Бразилска влада је, у великој акцији која се одиграла јануара 2014. године, упутила стотине полицајаца и војника опремљених булдожерима и хеликоптерима, како би евакуисала становништво (углавном ранчере и дрвосече) бесправно насељено на бившим просторима које је некада насељавао народ Awá, којом приликом је исељено 427 бесправно насељених породица (Phillips, 2015; Wallace, 2016). Простор са кога је вршена евакуација обухватао је 300 квадратних миља староседелачке територије племена (Wallace, 2016). Том приликом службе безбедности заплениле су на хиљаде кубних метара илегално посеченог дрвета, док је затворено и неколико тајних пилана у оближњим пограничним градовима које су се бавиле обрадом илегално посечених стабала (Wallace, 2016). Међутим, две године након спроведене акције, дрвосече и ранчери се враћају на просторе које настањује племе Awá, што изазива нове инциденте и конфликте (Phillips, 2015). Иако је територија коју ово племе насељава још 1992. године проглашена заштићеним староседелачким резерватом, услед слабог политичког и правосудног система земље процењује се да је 34% ове површине већ обешумљено или настањено придошлицама, док се број припадника Awá племена свео на свега 450 (Phillips, 2015).

Управо због слабе државне контроле и власти која није способна за адекватно санкционисање зеленог криминалитета и криминалитета уопште, великим и моћним компанијама, као и странцима уопште, омогућено је да уништавају и експлоатишу оно на шта сматрају да полажу право – нетакнуту природу и њене ресурсе и богатства, без бриге за вредности које негују староседелачки народи, и без обзирања на угрожавање њиховог јединог дома, опстанка и њихових фундаменталних права, нарочито права на живот.

IV Бразил – убиство као последица протеста за очување кишних шума Амазона

Једни од суровијих случајева репресије према активисткињама за очување природе јесу следећа два примера из Бразила и Хондураса. Иако су жене генерално иницијаторке и агенти протеста за очување природе, опет ћемо подсетити да жене не морају бити те које *есенцијално* брину за добробит природе, животиња и староседелачких заједница, али да је *есенцијално* за све да покажу бригу и да признају односе који постоје између људи и природе (Adams, 2010: 22). У наредна два случаја,

пак, не само да је исказивање разумевања и бриге изостало, већ је на разумевање и бригу жена и локалних заједница насилно и смртоносно одговорено. Сличан протест из Боливије такође је завршио убиством, и то особе старе само 17 година, иако се њен пол/род не прецизира у извору.

У бразилској држави Par , на периферији малог града Anapu, 2005. године убијена је Американка, часна сестра Дороти (Dorothy Stang), која је била на челу протеста против пустошења кишних шума и експлоатације сиромашних (Solinge, 2010: 270; Iberico-Lozada, 2013). Ова 73 година стара католкиња, која се бавила активизмом у Бразилу још од 1967. године, упуцана је шест пута у груди, главу и леђа, од стране плаћеног убице Rayfran das Neves Sales (Iberico-Lozada, 2013). Непосредно пре самог убиства, њој су биле упућиване и бројне претње смрћу од стране локалних дрвосеча и великопоседника (Solinge, 2010: 270).

У кривичном поступку који је вођен за њено убиство, осим самог убице, и један од локалних ранчера осуђен је за налагање убиства, док је други, као посредник, осуђен за ангажовање плаћеника који ју је убио (Solinge, 2010: 270). Током кривичног поступка је такође откривено да је особа која ју је усмртила раније већ била поменута у њеним бројним дописима властима, у којима је сестра Дороти оптужила ово лице за подметање пожара са циљем пустошења шумске земље (Solinge, 2010: 270). Међутим, њен убица, који је осуђен на казну од 27 година затвора, 2013. године је отпуштен из пенитенцијарне установе, иако пенитенцијарне власти нису пружиле прецизиран податак да ли је осуђени пуштен на условни отпуст или је упућен на издржавање кућног затвора (Iberico-Lozada, 2013).

Држава Par , како смо поменули, и иначе представља земљу у којој су посебно распрострањени илегално пустошење шума, одузимање поседа од локалног становништва, и генерално непостојање владавине права (Solinge, 2010: 270). Оваква толеранција према бруталном убиству жене која се упорно и храбро борила за права људи и природе такође сведочи о односу ове државе према сузбијању зеленог криминалитета уопште.

V Хондурас – убиство активисткиње Берте Касерес

Поменули смо да Хондурас представља најопаснију земљу на свету по активисте за заштиту животне средине, када се посматра стопа убистава по глави становника (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27). Илустративан пример бруталности према активистима у Хондурасу јесте поменути случај активисткиње

Берте Касерес (Berta Cáceres), која се налазила на функцији генералне координаторке асоцијације организација које се баве заштитом права урођеничког становништва (COPINH - Civic Council of Popular Indigenous Organisations of Honduras) (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27).

Берта Касерес, наиме, убијена је због протеста против изградње бране Agua Zarca, 2. марта 2016. године, након бројних претњи смрћу, отмицом и силовањем, упућених њој и њеној породици (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27). Берта Касерес протестовала је против изградње бране којом би заједница којој и сама припада била лишена извора воде и обрадиве земље, а чија су два највећа инвеститора биле две међународне развојне банке - FMO из Холандије и FinnFund из Финске (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27). Током ове протестне кампање, неколико чланова организације којом је руководила Берта Касерес такође је било малтретирано односно убијено (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27). Сама Касерес била је такође током година шиканирана, док су њене протестне акције чак бивале криминализоване од стране хондурашке владе, стога што нису ишле у прилог државним интересима, руковођеним концептом стицања финансијске добити по сваку цену (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 27). Наиме, против ње су поднете лажне кривичне пријаве због протестних акција за одбрану староседелачке територије Lenca народа, којем је и сама припадала, од изградње брана за хидроелектране, да би на крају била и убијена (Global Witness Annual Review 2015, 2016: 24).

Ипак, правда за ову храбру активисткињу није у потпуности постигнута. За умешаност у њено убиство, наиме, ухапшено је девет особа, од чега су четири особе уско повезане са хондурашком војском (Lakhani, 2018). Последња ухапшена особа у овом случају јесте бивши припадник војно-безбедносне службе Хондураса, David Castillo Мејја, који је истовремено и извршни председник једне од компанија против којих је Берта Касерес протестовала, пре него да свој активизам плати животом (Lakhani, 2018). Ова особа је, такође, и прва особа која је осуђена као „интелектуални аутор“ овог кривичног дела убиства, услед пружања логистичке подршке и осталих неопходних ресурса једном од већ окривљених плаћеника (Lakhani, 2018). Тиме, овај случај представља још један у низу случајева у којима државна, милитарна, маскулинистичка, корпоративна премоћ поставља на маргину фундаментална права људи, природе, и у овом случају – жене која је имала храбрости да се супротстави овом насилном комплексу.

VI Боливија – убиство као последица гушења протеста

Поменули смо и случај бруталног гушења протеста локалног становништва у Боливији 1998. године. Наиме, након приватизације система снабдевања водом Cochabamba, мултинационална корпорација Bechtel утростручила је цену воде и лишила локално становништво приступа води, које је било у немогућности да плати успостављену цену, до те мере да је ова компанија полагала право да наплаћује воду сакуљену у приватним системима за прикупљање кишнице (Barlow, 2008: 102-106, наведено према McClanahan, 2014: 403). Приватизација овог система извршена је под покровитељством Светске банке, иако је овај систем снабдевања водом обухватао регион у коме обитава преко милион становника, од чега 60% њих припада староседелачком становништву (Barlow, 2008: 102-106, наведено према McClanahan, 2014: 403).

Коалиција за одбрану живота и воде (La Coordinadora de Defensa del Agua y de la Vida) је на овакав сплет околности одговорила захтевањем референдума, међутим, како су боливијске власти одбиле овакав предлог, демонстранти су били принуђени да организују уличне протесте (Barlow, 2008: 102-106, наведено према McClanahan, 2014: 403).

Као резултат ових уличних протеста локалног становништва, пак, једна седамнаестогодишња особа је убијена, док су многи становници у протестима претрпели озбиљне телесне повреде, од стране боливијске војске (Barlow, 2008: 102-106, наведено према McClanahan, 2014: 404). То је, нажалост, била цена за раскид уговорног односа државе са компанијом Bechtel (Barlow, 2008: 102-106, цитирано према McClanahan, 2014: 404).

Право на приступ води, наиме, представља једно од највише угрожаваних права староседелачких заједница, а тиме, како ћемо видети у оквиру посебног поднаслова, и женске популације, која стоји у најтеснијим везама са проблемом приступа води и обезбеђењем незагађене воде. Учешће државе у омогућавању странцу да дође на дати простор, одузме ово фундаментално право, и да чак захтева власништво над прикупљеном кишницом, као и сам насилан одговор државе и њене војске на (само)одбрану овог права, представља изразито екстреман пример бескрупулозног односа како према природи, тако и према локалном становништву, и домаћим животињама које су зависне од тих истих људи.

Ипак, следећи пример боливијског отпора према приватизацији водоводних

система, и остале земље које су биле притиснуте истим проблемом искусиле су снажан и координисан протест против одузимања, односно ограничавања, права на приступ води (McClanahan, 2014: 404). У питању су: Аргентина, Чиле, Еквадор, Мексико, Никарагва, Намибија, Индија, Филипини, Тајланд, Јужна Африка и Аустралија, и многе друге земље, на које је био извршен притисак од стране међународних финансијских институција, као што су Светска банка, Међународни монетрани фонд и Светска трговинска организација, да одобре концесије за управљање водом моћним мултинационалним компанијама (McClanahan, 2014: 404).

На овим многобројним примерима енвајронменталног расизма управо се да уочити разарајући ефекат моћи глобалног капиталистичког тржишта и оних који њиме бескрупулозно, егоцентрично и похлепно управљају. Новац је, наиме, главни генератор који покреће целокупан снажан механизам поменутих институција и мултинационалних корпорација да делају на овакав начин; а новцем, како смо већ увидели у ранијем излагању о екофеминизму, традиционално управља идеологија капиталистичког патријархата.

VII Боливија – утицај климатских промена и пратећих социо-економских проблема на живот фармера

Проучавањем живота боливијских фармера током 2012. године утврђено је да последице климатских промена, заједно са својим пратећим, као и другим, упоредним, импликацијама, у великој мери обликују њихову егзистенцију и друштвени живот (McDowell & Hess, 2012, наведено према International Labour Organization, 2017: 10). У питању је низ различитих проблема, као што су – недостатак воде, растуће температуре, растућа климатска нестабилност, али и недостатак обрадиве земље, несигурност на пољопривредном и тржишту рада, као и институционална маргинализација (McDowell & Hess, 2012, наведено према International Labour Organization, 2017: 10). Један од фармера истакао је да је у условима садашњице сунчева топлота већа, да киша некада уопште не пада у сезони, док некада пада одједном веома обилно, као и да се мраз појављује раније него у претходним годинама (McDowell & Hess, 2012, наведено према International Labour Organization, 2017: 10).

Као последица свих ових околности, боливијски фармери губе сигурност и приходе, док се истовремено смањује приступ и потражња за средствима адаптације, која укључују и финансијски, физички и друштвени капитал (McDowell & Hess, 2012, наведено према International Labour Organization, 2017: 10). Ово је само један

репрезентативан случај утицаја климатских промена на живот и економију руралних предела у свету. Екстремне метеоролошке промене, пак, већински потичу из антропогеног индустријског, посебно енергетског, комплекса, чије се штетне активности, па и оне илегалне, активно толеришу од стране држава. Међутим, неретко су управо ови рурални предели, посебно у сиромашнијим земљама, постављени на маргину модерне адаптације, иако услови у њима могу даље довести до масовног осиромашења, глади, конфликта, као и миграција – што ћемо видети у оквиру наслова који следи.

VIII Регија Анда – случај енвайронменталних миграната

Поред тога што се староседелачки народи из регије Анда у Јужној Америци суочавају са економском, друштвеном и политичком маргинализацијом, њихов живот такође је додатно и посебно отежан последицама климатских промена, будући да су ови народи животни зависни од природних ресурса који их окружују (Kronik & Verner, 2010, наведено према International Labour Organization, 2017: 16). У питању су недостатак воде, губитак усева, уништење и оштећење екосистема и природних ресурса, промене биодиверзитета, и разне болести стоке и биљака (Kronik & Verner, 2010, наведено према International Labour Organization, 2017: 16). Повратно, све ове негативне последице даље изазивају губитак прихода, сигурности, па и воље за животом; проблеми у вези са производњом хране такође негативно утичу и на популацију која не припада староседеоцима, али која зависи од хране коју староседелачко становништво производи и износи на тржиште (Kronik & Verner, 2010, наведено према International Labour Organization, 2017: 16).

Последично, људи са ових простора масовно се селе из руралних регија у градове, у којима су приморани да живе на периферији, у конфликтним и сиромашним крајевима (Kronik & Verner, 2010, наведено према International Labour Organization, 2017: 16). Један од оваквих примера јесте случај енвайронменталних миграната који припадају староседелачком народу Боливије и међу којима има доста омладине, а који се привремено упућују у област Yungas или у градове La Paz и El Alto, где раде као надничари, односно јефтина радна снага (Kronik & Verner, 2010, наведено према International Labour Organization, 2017: 16). Њихова миграција, даље, условљава мноштво корених промена у егзистенцијалном, друштвеном и политичком смислу, како за мигранте саме, тако и за чланове њихових породица, посебно за старе људе,

жене и децу, који остају у угроженим подручјима, препуштени немилосрдним метеоролошким и економским условима.

IX Басен Амазона – биопиратерија

У овом примеру реч је о познатом случају биопиратерије из 1986. године, када је бизнисмен Лорен Милер (Loren Miller) добио америчко право патента на врсти амазонске винове лозе *Ayahuasca*, традиционално вековима узгајане и коришћене у медицинске и религиозне сврхе од стране локалног народа (South, 2007: 239, наведено према White, 2008а: 157). Лорен Милер, наиме, тада директор мале калифорнијске фармацеутске компаније, тврдио је да је пронашао нову подврсту ове биљке, иако је управо та подврста вековима била позната и коришћена од стране народа у басену Амазона (Knight, 1998). Ипак, за патент је сазнато тек 1994. године, од стране тела које је представљало организацију староседелачког народа амазонског басена, који се питао на који начин странац може тврдити да је ова врста сада у његовом власништву (South, 2007: 239, наведено према White, 2008а: 157). Након поднете тужбе, право патента је укинато 1999. године, али је, нажалост, и враћено две године касније (South, 2007: 239, наведено према White, 2008а: 157).

Као и случај компаније *Bechtel* у Боливији, и овај случај представља просто комерцијално отимање – отимање врсте од природе (јер врста припада природи) и отимање од староседелачког народа права на традиционалну употребу биљке која за њих има посебну вредност. Апсурдно, уместо оспоравања права једном странцу да се према овој биљци односи као према свом власништву, сада ће се оспоравати право староседелача да користе врсту која вековима за њих представља лек и симбол спиритуалности.

4.1.6.3. Земље глобалног Севера

I Развијене земље – илегални риболов

Зелени криминалитет представља глобални феномен, што значи да је такође распрострањен и на простору земаља глобалног Севера. Веома је чест случај, међутим, да су дела зеленог криминалитета, као и њихове последице, транснационалног карактера, те да се одвијају како на просторима развијених, тако и на просторима земаља у развоју. Ипак, у односу на земље глобалног Југа, облици и импликације зеленог криминалитета у земљама глобалног Севера се донекле разликују, како ћемо приметити у даљем излагању.

Један од облика зеленог криминалитета који је широко распротраћен и у развијеним земљама, и који такође представља међународно признато кривично дело против животне средине, јесте илегални риболов. У операцији Stingray II, спроведеној 2015. године од стране ИНТЕРПОЛ-а, која је обухватила Канаду, САД, Аустралију, Нови Зеланд и Норвешку, биле су истраживане активности шест танкера (Nellemann et al, 2016: 83). Капетан једног од бродова (THUNDER) и два члана његове посаде осуђени су у држави Сао Томе и Принципе, за умешаност у активности у вези са потопљењем овог брода у априлу 2015. године (на казне затвора између 32 и 36 месеци и новчану казну од 14 милиона евра) (Nellemann et al, 2016: 83). У компанијама које су биле умешане у овај случај илегалног риболова извршена је рација, приликом које је још девет особа ухапшено, док се још седамнаест особа налази у фази истраге или су исте оптужене за кривична дела организованог криминалитета, фалсификовање документације, праће новца и кривична дела против животне средине (Nellemann et al, 2016: 83).

Водене животиње представљају посебну категорију жртава зеленог криминалитета. Осим што на њих такође утичу глобално загревање, климатске промене, загађење океана и река, оне су и комодификоване у оквиру риболова, а нарочито у оквиру масовног комерцијалног риболова, било да је исти легалан или илегалан. Поменули смо да је глобални улов морске рибе ипак смањен за 6.4% у периоду од 1992. до 2016. године, међутим, ово смањење није резултат смањења риболовне активности, већ је последица смањења броја риба у морима, превасходно као резултат употребе напредних технологија за улов (Ripple et al, 2017: 1026). Модерне, агресивне технологије за улов, пак, пре могу обезбедити компаније богатијих земаља или транснационалне компаније, које представљају доминантне учиниоце овог облика криминалитета, а исте су неретко умешане и у друге типове зеленог криминалитета уопште. Масовни улов рибе и других водених животиња, и оштећење њихових станишта, има даље утицаје на остале екосистеме и људску заједницу, будући да су они повезани у оквиру планетарног екосистема.

II САД – изливање угљеног пепела у реку Дан у Северној Каролини

Фебруара 2014. године, у близини Едена у Северној Каролини, дошло је до масовног излива остатка из процеса прераде угља, наиме угљеног пепела, у реку Дан, од стране Duke Energy Corporation, највеће компаније за пружање комуналних услуга у САД (US Department of Justice, 2015). Наиме, три компаније из комплекса Duke Energy

Corporation пропустиле су да предузму адекватне и неопходне мере како опасне супстанце не би довеле до загађења воде и угрожавања дивљег света у погођеним областима Северне Каролине и Вирџиније (US Department of Justice, 2015). Ове компаније признале су кривицу за девет кривичних дела која су последица кршења Закона о чистој води (the Clean Water Act), и обавезане су да плате 68 милиона долара на име новчане казне, као и 34 милиона долара на име компензације за пројекте о заштити животне средине и очувања земљишта и река у Северној Каролини и Вирџинији (US department of Justice, 2015). Осим новчане казне и компензације нанетих штетних последица, компаније су обавезане да креирају и имплементирају одговарајуће програме за праћење поступања у складу са прописима о заштити животне средине, који ће бити надгледани од стране постављеног контролора у независном суду и редовно испитивани, док ће налази ових инспекција бити подношени од стране контролора суду који је изрекао казну, Служби за пробацију САД, али и доступни јавности (US Department of Justice, 2015).

Компаније из сектора рудне и енергетске индустрије, а нарочито оне које долазе из најразвијенијих земаља света, као што је САД, превасходно су први актери који доприносе глобалном загревању и последичној климатској промени. Иако се ради о јако ризичним индустријама, али о индустријама у којима су ризици ипак предвидиви и срачунати, чини се да се, на глобалном нивоу, саме компаније олако односе према својим еколошким одговорностима, о чему сведоче многобројни случајеви широм света. У оваквој комерцијалној сфери, природа је нешто што нема својих неприкосновених вредности, те је њој нанета штета често схваћена само као пословни трошак или губитак. Други проблем представља недостатак адекватне контроле и санкционисања од стране самих држава. Ипак, када до штете већ дође, у земаљама глобалног Севера је вероватније да учиниоци заиста и буду санкционисани, да се жртвама надокнади штета у одређеној мери, и да се предузму превентивне мере, него што је то случај са земљама глобалног Југа.

III САД – протест жена Sioux племена против изградње нафтне платформе Dakota Access Pipeline

Жене староседелачких народа глобалног Севера такође су интензивно ангажоване у борби за природу и њене неприкосновене вредности, за своје заједнице, као и за саму повезаност ових заједница са природом. Протест жена америчког староседелачког племена Sioux, 2016. године, био је резултат побуне против изградње

нафтне платформе у близини резервата The Standing Rock Sioux Reservation у Северној Дакоти (Das, 2017: 41; Bosler, 2016). Најпре, постављање нафтних цеви испод корита реке Мисури неизбежно доводи до загађења воде, која за староседелачке народе, осим егзистенцијалне, такође има и спиритуалну вредност – сам слоган овог протеста био је *Mni Wcani* – „Вода је живот“ (Das, 2017: 41). Осим тога, постављањем цеви многа света племенска места била су уништена – иако су прописи налагали спровођење консултација са староседелачким америчким племенима када је у питању употреба јавног земљишта, припадници племена навели су да консултације нису адекватно и регуларно спроведене (McKibben, 2016, Meyer, 2016, наведено према Das, 2017: 41). На тај начин су моћне корпорације и државна власт још једном показале сву своју немилосрдну супериорност у односу на природу и њена богатства, немоћне староседелачке заједнице, па и жене саме.

Наиме, званичне власти су брутално реаговале на покушаје ових жена да сачувају своју земљу, своју традицију и своје животе. Наиме, у протестима које су ове жене водиле, стотине људи повређено је од стране припадника полиције, услед употребе агресивних средстава принуде, као што су гумени меци, сузавац, шмркови са леденом водом и омамљујуће бомбе (Bosler, 2016). Ипак, чињеница да се око три стотине градова широм света, у знаку солидарности придружило овим протестима, говори о подизању свести у одбрани фундаменталног права на приступ чистој води. Такође, исто говори и о подизању глобалне свести о угрожавању права староседелачких народа, посебно жена, на живот у складу са својим традиционалним вредностима о уважавању живота и природе. Ове жене су, тако, још један пример до сада неуважене „покретачке снаге“ у заједничком очувању природе и људи (Treuer, 2016, Levin, 2016, наведено према Das, 2017: 41).

IV САД - Exxon Valdez

Једна од најмасовнијих еколошких катастрофа на свету десила се 24. марта 1989. године на Аљасци, у близини луке Valdez, у заливу Prince William, када се са брода Exxon Valdez, који је том приликом пловио ван званичних транспортних рута, излило 11.2 милиона сирове нафте из укупно 257.000 бурета (Liszka, 2010: 2). У наредних 56 дана нафта је захватила простор од чак 470 миља северозападно од места излива, док је простор погођен овом еколошком катастрофом укупно износио чак 900 квадратних миља (Liszka, 2010: 2).

Кривични поступак који је покренут против компаније Exxon Corporation

окончан је 1991. године, међутим, грађанске тужбе локалног становништва и осталих „корисника“ залива против ове корпорације подношене су током наредних 14 година, док је овим лицима плаћена само једна десетина процењене штете (Liszka, 2010: 3). Међутим, последице изливања катастрофалне су и за оне којима се не може компензовати нанета штета – живом свету и њиховом екосистему. Популације фока, китова, риба и птица биле су нарочито погођене (Liszka, 2010: 3). Овај случај, стога, представља још један пример неоправданог и несхватљивог државно-корпоративног немара према природи и стаништима свих живих бића, укључујући и локално становништво.

Фактори, дакле, који су довели до овог катастрофалног догађаја представљају недвосмислен антропоцентрични немар – наиме, Национално тело за безбедност у саобраћају је као вероватне узроке катастрофе навело: пропуст припадника посаде да правилно управљају бродом, вероватно услед преморености и прекомерног рада; пропуст команданта да обезбеди правилно надгледање навигационог система, вероватно услед последица конзумације алкохола; пропуст компаније да обезбеди контролисање команданта и да обезбеди довољну и одморну посаду; пропуст Обалске страже САД да обезбеди ефективан саобраћајни систем за бродове; и недостатак ефективних пилотских и пратећих служби (National Transportation Safety Board Report, 1989, наведено према Liszka, 2010: 6).

У овом случају се такође нарочито примећује и велика несразмера која постоји између износа одмерене новчане казне и износа одређеног за накнаду настале штете (где је први износ неоправдано знатно већи од другог), док истовремено постоји и несразмера између несагледиве штете настале извршеним кривичним делом и самог износа одређеног за накнаду штете, а који нанету штету не може компензовати (Liszka, 2010:12, 14). Тиме је држава, чија одговорност такође постоји у овом случају, прикупила највећи део укупних финансија, које може несметано пласирати за инвестирање у још више нових индустрија, на којима ће зарађивати експлоатишући и девастирајући природу, и угрожавајући фундаментална права.

V САД - Deepwater Horizon

Како лекције из претходног случаја нису биле довољне, државно-корпоративни немар довео је 20. априла 2010. године до најмасовнијег изливања нафте у водама САД, у Мексичком заливу, када је експлодирала и потонула нафтна платформа Deepwater Horizon (Deepwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees,

2016: 2-2). Експлозија је однела животе 11 човека и изазвала изливање приближно 134 галона нафте из нафтне бушотине Macondo у току наредних 87 дана, а које је резултирало катастрофалним последицама по живи свет, екосистеме и људе (Deerwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees, 2016: 2-2). Количина изливене нафте била је чак 12 пута већа од количине изливене у случају Exxon Valdez и обухватила је 43.000 квадратних миља (Deerwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees, 2016: 2-2, 2-3). Наиме, изливена нафта захватила је огроман простор од дубоког мора до обала Тексаса и Флориде, простор у чијим екосистемима обитава најразноврснији живи свет, као што су корали, рибе, шкољке, птице, морске корњаче, и угрожени и заштићени морски сисари, чије су популације биле уништене или дугорочно оштећене катастрофом оваквих екосистемских размера (Deerwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees, 2016b: 1, 15).

Оваква катастрофа додатно је угрозила животну средину у северном делу Мексичког залива, имајући у виду да је ова област већ погођена бројним еколошким проблемима, као што су: суше, варирајуће температуре, урагани, слегање копна, подизање нивоа мора, и уопште ефекти глобалне климатске промене, али и фактори људског развоја - канализација река, измена природних образаца наводњавања и седиментације, индустријске активности, испуштање отпадних вода и отпада из сектора агрикултуре, и прекомерни риболов (Deerwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees, 2016b: 10).

Узрок трагедији био је низ људских грешака и механичких кварова (Deerwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees, 2016: 2-3). Априла 2016. године компанија BP, у чијем је власништву Deerwater Horizon, по судској нагодби је обавезана да исплати 8.8 милијарди долара на име накнаде за штету нанету природним ресурсима, што представља највећи износ икада одређен судским поравнањем у грађанском поступку (DARRP, 2018). Ипак, и поред огромног напора који је уложен у санирање настале штете, процењује се да ће за санацију многих последица ове катастрофе бити потребне године или деценије, док су неки од катастрофом изазваних ефеката перманентни, као што је појачана ерозија мочварних граница (Deerwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees, 2016b: 24). Овај случај, тако, представља планетарну лекцију о значају превенције и контроле људских активности које су високо ризичне за екосистеме у којима се обављају, често егоцентрично, безобзирно и прекомерно.

VI САД – „бели“ криминалитет и терцијарни зелени криминалитет: спасавање мајмуна Britches

Поменули смо да бројне групе, организације и покрети које се боре за права животиња неретко делају и противправно, имајући на уму остварење етички вишег, алтруистичког циља. Тако, 1985. године у Калифорнији обијена је лабораторија Универзитета у Калифорнији у граду Riverside, од стране покрета за права животиња - Animal Liberation Front (Best & Nocella II, 2004: 22). Намера покрета била је спасавање Britches, макаки мајмуна старог три недеље, који је умирао у жичаном кавезу са зашивеним очима (Best & Nocella II, 2004: 22). Након овог догађаја, организација за права животиња ПЕТА (the People for the Ethical Treatment of Animals – ПЕТА) уложила је приговоре релевантним владиним агенцијама поводом овог случаја бруталног насиља над животињом, позвала своје чланове да пошаљу дописе својим представницима у Конгресу, као и објавила видео снимке и слике младунчета мајмуна, како би показала да је насилан упад у универзитетску лабораторију од стране Animal Liberation Front био оправдан (Best & Nocella II, 2004: 22). Као последица тога, осам од седамнаест истраживачких пројеката, које је Animal Liberation Front осујетио, било је обустављено (Best & Nocella II, 2004: 22).

Ипак, у одређеној литератури могу се наћи и мало другачији подаци о овом догађају. Наиме, у књизи са насловом *Ловац новог доба (The New Age Hunter)*, у којој аутор жели да, парадоксално, лов прикаже у светлу племенитости, налази се листа „са криминалним радњама које су узроковане од стране еко-терористичких група између 1984. и 2002. године“ (Mauro Sr., 2004: 175). На тој листи, која се искључиво бави имовинским еквивалентима штете која је настала у оваквим и сличним инцидентима, налази се и горепоменути случај Riverside лабораторије, за коју се само наводи да је у поменутом догађају претпела штету у износу од 700.000 америчких долара (Mauro Sr., 2004: 175). Овим је једна институција која је поступала у складу са „вредностима“ савремене научне парадигме приказана жртвом, уместо животиња са којима се нечовечно поступало и чији се живот не може мерити новцем, док су људи који притом ниједан живот нису повредили означени криминалцима, односно терористима. Овакво етикетирање управо представља оличење све патологије коју су људи, њихови друштвени системи и институције, генерално одувек испољавали у односу према себи „нижим“ бићима.

VII САД – „бели“ криминалитет и терцијарни зелени криминалитет: насилан упад у лабораторију Универзитета Пенсилванија

Раније смо такође поменули да је иста организација, Animal Liberation Front, три месеца пре спасавања Britches, извршила насилан улазак у просторије истраживачке лабораторије за повреде главе Универзитета Пенсилванија у Филадельфији, где су вршени сурови експерименти на бабунима од стране др Томаса Генарелија (Thomas Gennarelli) (Singer, 1985, 10). Приликом уласка у лабораторију, чланови покрета нису ослободили заточене бабуне, али су одузели видео снимке са неколико сати дугим бруталним садржајем злостављања животиња, чији су сегменти потом емитовани на националној телевизији (Singer, 1985, 10). На снимцима су се видели упошљеници лабораторије који су, као да вршење сурових експеримената није било довољно, животиње и називали погрдним именима (Singer, 1985, 10). Снимци су такође показали и да животиње нису биле адекватно анестезиране пре вршења операција главе (Singer, 1985, 10). Сазнање о нечовечним поступањима са бабунима који су били део сурових научних експеримента дубоко је потресло јавност (Singer, 1985, 10). Након многих протеста, и након лобирања у просторијама владиног тела које је финансирало ову лабораторију, надлежан Секретаријат САД одлучио је да се даље финансирање ове лабораторије обустави, услед кршења правила о поступању са животињама (Singer, 1985, 10).

Ова два примера такозваног „белог“ криминалитета, тј. зеленог криминалитета који је у вези са научним лабораторијама, како смо поменули у оквиру класификације зеленог криминалитета, једни су од репрезентативних случајева односа људи, и то високо образованих људи, према животињама као према објектима чија је искључива намена да служе људима. Међутим, у овим случајевима, а посебно у другом примеру, примећујемо не само деградирајући однос према животињи као према објекту, већ и нешто много комплексније од тога – подсмевање животињама у тренуцима незамисливе патње представља садистички чин предузет од стране особе која је апсолутно свесна да се пред њом налази свесно биће које је способно да осећа патњу, бол и страх. На овим примерима, алијенација људи од животиња у „напредној“, савременој научној парадигми показује своју најстрашнију страну. Подсећамо да Mies и Shiva истичу да је целокупна научна парадигма „карактеристично патријархална, анти-природна и колонијалистичка“ (Mies & Shiva, 2014: 16). Имовинска кривична дела извршена од стране организације Animal Liberation Front, која су уследила као одговор

на овакву садистичку научну праксу, не могу бити ни у ком случају сразмерна застрашујућим последицама свесног и намерног наношења ужасавајуће патње живим бићима у једној „истраживачкој“ институцији.

Земље Европе

I Холандија – илегално одлагање опасног отпада

Наредни случај представља још један репрезентативни пример енвайронменталног расизма, чије су даље штетне последице, пак, биле спречене адекватном акцијом државних власти. Ипак, у овом случају исказана је велика малициозност, с којом је једна корпорација желела да уштеди новац транспортујући опасне хемикалије у екосистем једне земље глобалног Југа, уместо његовог адекватног одлагања на територији своје државе. Наиме, 2001. године у Холандији, у луци Ротердам, царински службеници пронашли су 29 контејнера чији је садржај био класификован као отпад, али који су заправо садржали више од 300 тона мешавине опасних хемикалија којима је истекао рок трајања (Rucevska et al, 2015: 24). Контејнери су припадали америчкој складишној компанији која је добила наређење од стране Агенције САД за заштиту животне средине да уклони опасне хемикалије које годинама складишти (Rucevska et al, 2015: 24). Представници компаније тврдили су да се у контејнерима налази отпад чији се купац налази у Нигерији, међутим, истрага је показала да документација која би ове наводе потврдила не постоји, те да су контејнери са хемикалијама били спремни за илегални транспорт и одлагање на територији Нигерије (Rucevska et al, 2015: 24).

У овај случај је било укључено преко 40 сведока из САД и иностранства, док је исти био расветљен координисаном сарадњом америчких, холандских и нигеријских власти (Rucevska et al, 2015: 24). Након истраге, хемикалије су биле уништене на територији Холандије, док је учиниоцима од стране америчког федералног суда било одређено да плате два милиона долара на име новчаних казни и реституције, од чега је највише новца отишло холандским властима на име накнаде штете (Rucevska et al, 2015: 24).

II Велика Британија – илегално одлагање опасног отпада

Још један случај зеленог криминалитета који представља јасан пример енвайронменталног расизма долази из Велике Британије. Наиме, први случај да је у Великој Британији донета осуђујућа пресуда за илегалан транспорт електронског

отпада десио се 2014. године, када је један овлашћени прерађивач отпада осуђен на казну затвора у трајању од 16 месеци, због илегалног извоза 46 тона опасног електронског отпада и супстанци које оштећују озонски омотач у Нигерију, Гану и друге афричке земље (Rucevska et al, 2015: 42). У питању је био опасан електронски отпад сакупљен са различитих локација у Лондону, који је, уместо адекватног и легалног процесуирања, спакован у четири контејнера, а затим продат шпедиторским фирмама и брокерима, који су потом отпад даље транспортовали у земље Западне Африке (Rucevska et al, 2015: 42). Прерађивач је при врховима контејнера поставио производе који су деловали функционално и који су носили етикете о тестирању, иако су исте биле лажне, док се испод њих налазио различит опасан електронски отпад, који чак није ни био упакован (Rucevska et al, 2015: 42).

У овом случају утврђено је да је прерађивач, путем овакве серије илегалних трговачких делатности, остварио финансијску добит од око 12.000 америчких долара по контејнеру (Rucevska et al, 2015: 42). Овај учинилац је, додатно, био и рецидивиста, имајући на уму да је 2012. године, са још неколико прерађивача, шпедитера и трговаца, осуђен за дела илегалног извоза отпада на новчану казну од 30.000 америчких долара (Rucevska et al, 2015: 42). Управо у тренутку када се овај претходни случај налазио у фази апелације, с обзиром на чињеницу да је уложена жалба у односу на износ изречене новчане казне, откривено је и друго кривично дело овог британског прерађивача отпада. Позитивна порука овог случаја јесте у томе што су истражне власти експлицитно истакле да се код оваквог кривичног дела не ради о „злочину без жртве“, имајући у виду да неправилно рециклиране опасне материје и супстанце које оштећују озонски омотач могу имати озбиљне штетне ефекте по здравље људи и животне средине у земљама увоза (Rucevska et al, 2015: 42). Нажалост, ово је само један од усамљених процесуираних случајева енвайронменталног расизма, док се овај појам као такав и не помиње када већ дође до његовог санкционисања.

III Велика Британија – илегалан транспорт отпада

Неколико година раније, у Великој Британији је забележен још један случај енвайронменталног расизма, када је откривено да је, у периоду од септембра 2008. до маја 2009. године, 89 контејнера са 1500 тона отпада из домаћинства, класификованог као пластика за рециклажу, било отпремљено у Бразил (Rucevska et al, 2015: 60). Међутим, како је откривено да су контејнери садржали пластику, алуминијум, папир, картон, батерије, шприцеве, презервативе и други отпад, бразилске власти су у свом

извештају из јула 2009. године навеле да њихов транспорт представља кршење националног права и Базелске конвенције (Rucevska et al, 2015: 60). Сарадњом британске Агенције за животну средину и бразилских власти, сви контејнери враћени су на територију Велике Британије, док су бразилске власти против учинилаца поднели кривичне пријаве (Rucevska et al, 2015: 60).

У питању су биле две компаније из западне Енглеске, вођене од стране три бразилска држављанина, као и једна лондонска компанија као њихов партнер (Rucevska et al, 2015: 60). Како су се бразилске компаније суочиле са ликвидацијом пре процеса, у самом процесу пред лондонским судом нашла су се поменути три бразилска држављанина, лондонска компанија, као и њен директор и менаџер продаје – један бразилски држављанин признао је кривцу те је осуђен 2013. године (непозната санкција), два бразилска држављанина и менаџер продаје добили су условне осуде трајања између 18 месеци и две године, што би значило да им није ни суђено, имајући у виду британски систем условне осуде, док су лондонска компанија и њен директор осуђени на новчану казну и трошкове у укупном износу од 157.000 америчких долара (Rucevska et al, 2015: 24).

Што се грађанских тужби тиче, лондонска компанија и директор нагодили су се са шпедиторским фирмама да плате накнаду штете у износу од 449.000 америчких долара, док су два бразилска држављанина и менаџер продаје обавезани судском пресудом да шпедиторима на име накнаде штете плате износ од једног милиона америчких долара (Rucevska et al, 2015: 24).

Ова три претходна случаја енвайронменталног расизма ипак представљају пример адекватне акције и добре сарадње државних власти у санкционисању и спречавању овог феномена. Управо смо из разлога што су, и поред свих штетних импликација енвайронменталног расизма и релативно благих казни и недовољне компензације, у питању добри примери препознавања, санкционисања и превенције зеленог криминалитета од стране државних власти развијених земаља, као и из разлога што су учиниоци ових дела управо са простора развијених држава Запада, ове случајеве и сврстали у овај део рада.

IV Велика Британија – загађење океана отпадом: пример териоцида

Наредна два случаја репрезентативно показују озбиљност и трагичност неповратне и дугорочне штете која представља сложени резултат одлагања отпада, прекомерног и немарног индустријског пословања, као и прекомерног легалног и

илегалног риболова, а који су, пак, резултат дугогодишње деградације, ниподиштавања, злоупотребе, експлоатације и комодификације природе од стране корпоративног комплекса, као и немарног човека. Између осталих еколошких катастрофа које се дешавају у морским водама, насукана тела китова, па и угрожених врста китова, постају све чешћа глобална појава.

Новембра 2016. године на обали Шкотске пронађено је тело насукане женке кита „убице“, назване Lulu, која је била заробљена у струнама за подизање кавеза са јастозима са дна мора (McKain, 2017). Lulu је припадала последњем, немигрирајућем, јату кита „убица“ у британским водама, чија је егзистенција била надгледана током 23 године (McKain, 2017). Научници су испрва били збуњени чињеницом да се Lulu својим вештинама није могла извући из опасности у коју је била запела (McKain, 2017). Међутим, након шест месеци, после извршене аутопсије, установљено је да се у салу животиње налазила највећа забележена доза токсичних ПЦБ супстанци (полихлорованих бифенила) – чак 950 мг, што је 100 пута више од дозе за коју је утврђено да узрокује штету морским животињама, између осталог и неплодност (McKain, 2017).

Производња ових супстанци, које су се раније углавном употребљавале у производњи фрижидера, забрањена је у већини земаља, међутим, процењује се да се 10% свих ПЦБ супстанци икада произведених већ налази у океанским водама, док је за њихову разградњу потребно доста времена (McKain, 2017). Како се ова врста кита налази на самом врху ланца исхране, она је и подложнија томе да буде изложена највишим вредностима ових токсичних супстанци, које и код животиња и код људи изазивају озбиљне последице - болести јетре и респираторних органа, неплодност и смрт (McKain, 2017).

У периоду од годину дана након ове трагедије, шкотска влада успоставила је преко 30 заштићених морских области са циљем очувања биодиверзитета, иако прекомерни риболов у шкотским, и генерално британским, водама остаје један од нерешених проблема (McKain, 2017).

V Шпанија – загађење океана отпадом: пример териоицида

На плажи Cabo de Palos, у граду Murcia у Шпанији, фебруара 2018. године пронађено је тело насуканог мужјака кита уљешуре (sperm whale), у чијем су стомаку током некропсије експерти пронашли чак 29 килограма пластичног отпада и остатака метала, мрежа и ужади (Gabbatiss, 2018). Прогутани отпад узроковао је колапс

дигестивног система кита, те је млада животиња била онемогућена да исти избаци из система, а што је резултирало инфекцијом абдомена и последичном смрћу (Gabbatiss, 2018).

Регионална влада региона Murcia, прецизније, регионално Министарство културе, туризма и животне средине, након ове трагедије покренуло је кампању за подизање свести о опасности морског отпада за живи свет (Gabbatiss, 2018). Ова кампања, покренута у сарадњи са Европском асоцијацијом за животну средину и Европским фондом за регионални развој, осмишљена је да подстакне грађане на одговорно одлагање отпада, као и на редукцију употребе пластике уопште (Govan, 2018). Такође, ова кампања обухвата и организацију чишћења обала региона Murcia, а осим тога, иста укључује и нове истраживачке програме, који су креирани да врше контролу количине пластичног отпада при обалама и у мору, и његов утицај на живот морских животиња (Govan, 2018).

VI Шпанија – изливање отпада из рудника у граду Aznalcollar: пример териоицида

У шпанској провинцији Севиљи, у граду Aznalcollar, 25. априла 1998. године дошло је до велике еколошке катастрофе, односно до нарочито тешког случаја териоицида, када је попустила брана за задржавање отпада из рудника којима је путем административне концесије управљала компанија BOLIDEN-APIRSA (Fajardo & Fuentes, 2014: 13). Токсичан отпад (који се састојао од муља од тешких метала са високом концентрацијом арсена и цинка) излио се у реку Agrio, дошавши до извора реке Guadiamar, и проширио се преко девет општина Севиље и националног парка Doñana (Fajardo & Fuentes, 2014: 13). У наредних месец дана од дана поустања бране, пронађено је и покупљено 37 тона мртве рибе и осталих водених животиња, а извучена су и тела птица и зечева (GREENPEACE, 1999: 10, ff, наведено према Fajardo & Fuentes, 2014: 13).

Административно тело надлежно за мониторинг бране на дан инцидента покренуло је дисциплински поступак против дате компаније, који је био прекинут како би се кривични поступак окончао (Fajardo & Fuentes, 2014: 13). У кривичном поступку који је покренут два дана након инцидента, 25 лица било је оптужено, између осталих и званично тело надлежно за мониторинг бране, али је суд прве и друге инстанце одлучио да не постоји кривична одговорност у овом случају (Fajardo & Fuentes, 2014: 14). У дисциплинском поступку захтевало се да компанија плати законски максимално

могућу казну од 601.012,1 евра, накнаду од скоро 3.000.000 евра за нанету штету, као и скоро 42.000.000 евра за ресторацију области (Fajardo & Fuentes, 2014: 22). Ове износе потврдио је и Врховни суд 2004. године, након жалбе коју је уложила компанија (Fajardo & Fuentes, 2014: 13).

Слично као и у случајевима Eххон Valdez и Deepwater Horizon, корпоративни немарни однос према природи резултирао је још једном великом катастрофом. Поменули смо да, што се нарочито Европске уније тиче, зависност еколошког кривичног права од административних прописа представља озбиљну препреку у ефективном суђењу и кажњавању за кривична дела против животне средине (Fajardo & Fuentes, 2014: 8). У овом случају, такође, постојање кривичне одговорности није утврђено, а иако се досуђени износи компензације штете наизглед чине довољно високим, дугорочна штета нанета природи, животињама и локалном становништву овакав закључак чини веома дискутибилним.

VII Мађарска - изливање отпада из резервоара рудника MAL

Октобра 2010. године, у близини града Ајке у Мађарској, у комплексу Magyar Aluminium Zrt (MAL) рудника и погона за производњу алуминијума, дошло је до колапса зида резервоара који је служио за одлагање рудног отпада (Fajardo & Fuentes, 2014: 27). Том приликом изливано је између 600 и 700 хиљада кубних метара црвеног отпада, који је преплавио бројна насеља, шуме и реке, и чак достигао Дунав – захваћена површина износила је више од 1000 хектара (Fajardo & Fuentes, 2014: 27). У овом инциденту више стотина људи је повређено, док је десет особа погинуло (Fajardo & Fuentes, 2014: 27).

Након овог инцидента, мађарска влада преузела је управу и контролу над рудником, док је компанија MAL ликвидирана 2013. године (Fajardo & Fuentes, 2014: 28, 34). Како је утврђено да је узрок инцидента био искључиво пропуст у управљању погоном, извршни директор компаније је ухапшен, док је, након спроведених инспекција, новембра 2011. године још 14 упошљеника компаније оптужено за изазивање опште опасности, уништење животне средине и кршење прописа о управљању отпадом (Fajardo & Fuentes, 2014: 34). Компанија је такође обавезана на плаћање административне казне за прекршаје у вези са управљањем отпадом у износу од 470 милиона евра, што представља износ знатно већи од износа штете, процењене на 118 милиона евра, али и од вредности саме компаније, која је процењена на 10 милиона евра, те је услед неспособности да ове износе плати компанија и била

ликвидирана (Fajardo & Fuentes, 2014: 33). Компанија је у исто време била тужена и у грађанском поступку за накнаду штете од стране државе и грађана – укупни трошкови санације износили су око 100 милиона евра и исти су плаћени из државног фонда (Fajardo & Fuentes, 2014: 31, 32). Суд у Будапешти такође је утврдио да су у овом инциденту повређена и људска права на достојанство и здраву животну средину (Fajardo & Fuentes, 2014: 32).

Овај трагичан случај сличан је претходном, осим тога што се његов узрок такође проналази у антропоцентричној корпоративној небризи, и у погледу поменуте чињенице о зависности кривичног од административног права. Ипак, у овом случају, накнада несагледиве штете која је нанета природи, животињама и људима, укључујући овде и кршење фундаменталног права на живот, а чији износ је такође врло дискутибилан, није исплаћена од стране одговорне компаније, већ од стране државе. Ипак, иако није примарно одговорна, држава овде несумњиво такође сноси извешан степен одговорности.

VIII Португал – шумски пожари

Према подацима Европске агенције за животну средину, медитеранске земље, а нарочито Португал и Шпанија, деценијама су посебно склоне шумским пожарима (European Environment Agency, 2017b). Португал посебно обилује факторима који доприносе настанку и ширењу шумских пожара – високе температуре, јаки ветрови који долазе са Атлантика, велика покривеност шумама (где већину чине врсте еукалиптус и бор, које су лако запаљиве) (Hatton & Giles, 2017). Међутим, истраживања која је спровела влада Португала дошла су до резултата да су већина шумских пожара изазвани немаром људи односно несрећним случајем (Hatton & Giles, 2017). У Португалу је током 2017. године изгорело око пола милиона хектара шумске области, што представља више од 50% пожаром захваћене површине у јужној Европи, а највише су страдале управо лако запаљиве шуме дивљег бора и еукалиптуса (Guerreiro et al, 2018: 7, 49). Овде ћемо изнети два најсвежија случаја шумских пожара у Португалу, из јуна и октобра 2017. године.

У општини Pedrógão Grande, у планинском делу централног Португала, 17. јуна 2017. године развила се ватрена стихија која се убрзо, током наредног дана, проширила на север земље и исток Шпаније (NASA Earth Observatory, 2017). Ватра је, између осталих катастрофалних последица, изазвала смрт 64 особе у Португалу (Kelly et al, 2017). Сматрало се да је узрок пожара елементарна појава позната као суви гром,

односно електрично пражњење без кише у условима високих температура (Hatton & Giles, 2017; NASA Earth Observatory, 2017).

Пожар који се проширио централним Португалом између 14. и 16. октобра 2017. године, пак, однео је животе 48 особа и захватио укупну површину од 241 милион хектара (Guerreiro et al, 2018: 7). Веома сува атмосфера и допринос урагана Офелије са запада изазвала је ширење неколико почетних пламенова који су убрзо захватили центар земље (Guerreiro et al, 2018: 14). У погледу узрока, експерти су дошли до сазнања да је у свим пожаром захваћеним окрузима 40% пожара потекло од распиривања већ постојећих пламенова услед метеоролошких услова, 40% било узроковано намерно, док је 20% било последица немара (Guerreiro et al, 2018: 116). Међутим, извршиоце намерних паљења тешко је открити осим уколико они сами касније не признају своја дела (Guerreiro et al, 2018: 117). Што се жртава тиче, у извештају експертске комисије наводи се да је већина настрадалих људи покушавала да побегне од ватрене стихије или да спасе своју имовину, од чега се као „имовина“ наводе и кућни љубимци (Guerreiro et al, 2018: 138).

Министарка унутрашњих послова Португала је 18. октобра поднела своју оставку, након што је дотадашњи укупан број људских жртава шумских пожара у Португалу у току 2017. године прешао стотину (Bugge, 2017). Будући одговорна за рад ватрогасне службе, полиције и служби цивилне безбедности, министарка је у оставци навела да не постоје политички и лични услови за њен даљи останак на датој функцији (Bugge, 2017).

Шумски пожари иначе представљају распрострањен глобалан феномен, који је махом резултат комплексности последица глобалног загревања и пратећих климатских промена. У случају португалских пожара, пак, нарочито оних из октобра 2017. године, узроци пожара великим делом приписани су људском немару или људској намери. Најпре, омаловажавање вредности природе и права врста које живе у њој, али и омаловажавање права људи који могу постати жртве ватрене стихије, могу бити објашњење за немар који је резултирао пожаром. Међутим, намерна паљења шума комплекснији су феномен, стога што њихов разлог може бити или одређени антропогени интерес (на пример, крчење простора на коме се потом може саградити одређени индустријски комплекс), или задовољење неких индивидуалних патолошких или социо-патолошких мотива. За ова два изнета случаја шумских пожара који су потресли Португал вероватно нико неће одговарати, док ће износ намењен компензацији штете вероватно бити исплаћен из државних фондова. Међутим, ни у

ком случају се не негира ни одговорност државе у смислу недовољне припремљености за ублажавање настале катастрофе.

IX Србија – илегална трговина дивљом фауном: птице Балкана

Ни Србија, наравно, није имуна на дела зеленог криминалитета, између осталих, ни на илегалну трговину дивљом фауном. Операција Thunderstorm, коју су током маја ове године спровели ИНТЕРПОЛ и Светска царинска организација, у сарадњи са Међународним конзорцијумом за сузбијање криминалитета против дивље флоре и фауне, и у којој је учествовало 92 земље, међу њима и Србија, резултирала је идентификацијом 1.400 осумњичених, као и са 1.974 заплена у којима су се живе и мртве дивље животиње мериле хиљадама, односно тонама (INTERPOL, 2018). У оквиру ових илегалних делатности, Србија је углавном земља транзита, и то за животиње које се кријумчаре из земаља Африке и Азије у земље Европске уније, али је такође и земља порекла, за одређене заштићене врсте животиња, углавном копнене корњаче и птице, као и земља дестинације за екзотичне животиње које постају кућни љубимци (Војовић, 2016).

Иако је, што се кривољова и илегалне трговине дивљом фауном тиче, заштита птица посебно критична у Србији, пресуђена кривична дела за овакве случајеве су ретка, преваходно услед чињенице да судски органи и јавни тужиоци нису довољно обучени о овом феномену, те он често није приоритет, док истовремено постоје и неадекватни капацитети, технички услови, размена информација, ниска свест и слаба сарадња са другим државама (Schlingemann et al, 2017: 37). У том смислу, неке од међународних препорука за Србију јесу подизање свести, јачање капацитета правосудних органа, и прекогранична сарадња (Schlingemann et al, 2017: 37). У Србији су у запленама, дакле, најзаступљенији примати, гмизавци и птице, од којих многе животиње угину услед транспорта у катастрофалним условима (Војовић, 2016; Николић, 2018). Само неки од примера кријумчарења, према наводима нашег Одељења за сузбијање криминала Управе царина, јесу: макаки мајмуни у гајбицама, голуб у рукаву одеће, тукан пронађен у кофери... (Војовић, 2016).

У Србији је, ипак, доминантно илегално тржиште птицама и заштићеним врстама птица (Calderalo, 2014). Ово тржиште је толико распрострањено да није реткост ни да се у јавности пронађу огласи за продају дивљих заштићених врста птица (Calderalo, 2014). Такође, није ни реткост да се углавном тргује птицама мушког пола, имајући у виду да многи ловци убијају женке птица, због веровања да женске птице

„не певају“ (Calderalo, 2014). Штавише, процењује се да се само у Србији годишње убије, односно, одузме из станишта, између 104.000 и 163.000 птица, као и да ове вредности константно расту (Brochet, A.L. et al, 2016: 1, наведено према Schlingemann et al, 2017: 27); док су, према различитим извештајима, у ове илегалне активности укључени бројни сектори, јавне службе, организације и појединци (Steiner, 2006, наведено према Schlingemann et al, 2017: 26).

Многим птицама тргује се, дакле, на потпуно јавним местима, где се криминалци представљају као „љубитељи птица“ (Calderalo, 2014). Наиме, 2014. године, Тим за борбу против криволова Друштва за заштиту и проучавање птица Србије је у сарадњи са инспекторима и полицијом открио велико илегално тржиште птицама, на два вашара која су се одржавала на обалама Дунава и Тамиша у Панчеву (Calderalo, 2014). Том приликом, три особе су ухапшене за илегалну трговину птицама, и од њих је заплешено 111 јединки дивљих врста птица (Calderalo, 2014).

На граничном прелазу Бачки Виногради, пак, 2017. године, при уласку у Србију, откривено је једанаест папагаја које су у аутомобилу суботичких регистарских ознака покушала да прокријумчаре два српска држављана (Николић, 2018). Од ових папагаја, који су пронађени испод резервног точка, умотани у цакове за кромпир, као и испод сувозачевог седишта и у јакни коју је носио возач, пет примерака припадало је врсти заштићеној Вашингтонском конвенцијом (три примерка врсте *amazona albifrons* и два примерка врсте *neorophotus bourkii*) (Николић, 2018). Утврђено је да амазонска врста папагаја на илегалном тржишту достиже цену и до 800 евра (Николић, 2018). Злостављани папагаји, који су из свог станишта неповратно одузети зарад стицања противправне финансијске добити, су потом „удомљени“ у ЗОО врту на Палићу (Николић, 2018).

Један од масовнијих случајева илегалне трговине, познат као Скандал са балканским птицама (Balkan Birds Scandal), десио се септембра 2001. године, када је полицијски службеник, на граници Италије са Словенијом, запленио камион са 12 тона дубоко смрзнутог меса птица, при чему је утврђено да 120.700 мртвих птица, од чак 83 врсте, углавном потиче са територије Војводине (Benedetti, L., 2015, наведено према Schlingemann et al, 2017: 27). У Војводини се, иначе, највише убија врста обичне препелице, чије јединке се углавном масовно лове уз помоћ електронских уређаја, који су забрањени и националним и интернационалним прописима (Szemethy, L. et al, 2016, наведено према Schlingemann et al, 2017: 27).

Као и у осталим наведеним случајевима териоида и трговине животињама, и

на примеру Србије јасно се примећује објектификација животиња, у овим случајевима птица, од стране ловаца, који су махом мушкарци, који на ово илегално тржиште излазе искључиво са циљем стицања финансијске користи. Како птице имају своју важну улогу у екосистемима, тиме се и природа као ентитет деградира и своди на своју употребну улогу. У случају хватања птица за које се касније испостави да су женке које „не певају“, те се приступа њиховом елиминисању стога што немају довољан финансијски потенцијал за криминалце, види се јасан андроцентрични однос према природи самој и њеним „женским елементима“. Стравични примери кријумчарења живих јединки, пак, представља случај злостављања сам по себи, јер се саме животиње у буквалном смислу третирају као објекти који немају физичке и психичке потребе, и чији живот је апсолутно комодификован за различите намене човека.

Осим птица, у Србији се и велики број егзотичних и дивљих животиња, које су набављене путем илегалне трговине, односно кријумчарења, чува на приватним поседима или у оквиру циркуса, у заточеништву (Crnjanski Spasojević, 2018). Међутим, када се држање оваквих животиња и открије, службеници неретко са таквим случајевима поступају нерегуларно – тако је у једном циркусу у Србобрану откривено неколико вукова и лама, као и пет медведа, који су иначе заштићени као угрожена врста, међутим, инспектори су пријаве поднели само за држање лама, које су третиране као домаће животиње, док за држање медведа није поднета пријава, вероватно услед тога што инспектори нису знали како да поступе у овом случају, стога што у Србији не постоје азили за угрожене врсте (Crnjanski Spasojević, 2018). Слично, у околини Зрењанина откривена је особа која медведа држи у кавезу, међутим, инспектори за овај случај нису поднели пријаву и животиња није спасена заточеништва, да би на крају и трагично завршила, када је животиња напала жену и била упуцана од стране полицијског службеника (Crnjanski Spasojević, 2018). На овај начин, држава је директно, нечињењем, допринела експлоатисању и патњи животиња, услед недостатка воље да се систем контроле и санкционисања учини функционалним и ефективним. У овом случају, такав недостатак воље потиче из невредновања животиње и схватања исте као „нижег“ бића чија заштита није приоритет државе.

X Србија – илегални и прекомерни риболов: дунавска јесетра

Наша земља суочава се и са проблемом илегалног и прекомерног риболова, посебно када се посматра улов јесетре у дунавском басену, врсте која важи за најкритичније угрожену врсту на свету (IUCN, 2010, наведено према Schlingemann et

al, 2017: 20). Иако је у Србији 2009. године уведена забрана улова јесетре, осим за кечиге као подврсту, због непостојања међународне координације и друштвене компензације за локалне рибаре, криволов и илегална трговина јесетром и даље су веома активни (Schlingemann et al, 2017: 21). Стога је Светска фондација за природу (World Wide Fund for Nature - WWF) истакла захтев да се и у Србији забрани улов кечиге на пет година, која се прекомерно експлоатише, чак и током водостаја, и која се додатно угрожава нарушавањем станишта путем изградња брана и водопривредних објеката, индустријског загађења, и присуства других врста у станишту које изазивају болест код јесетри (Beta, 2018).

Јесетра захтева незагађен и нетакнут речни континуум до својих станишта за мрешћење и презимљавање, што је чини посебно подложном антропогеним утицајима (Boreman, J., 1997, наведено према Schlingemann et al, 2017: 20), те је тако њена популација индикатор еколошког квалитета станишта (Schlingemann et al, 2017: 20). Јесетра се, међутим, углавном злоупотребљава у комерцијалне сврхе, за производњу кавијара, а најугроженија станишта налазе се у Каспијском мору и басену Дунава – у трговини на глобалном нивоу 90% кавијара долази из Каспијског мора, док 5% потиче из Дунава (Uhm, D. P. van, 2016, наведено према Schlingemann et al, 2017: 20). Морунa (или белуга), врста јесетре чији кавијар је најскупљи на свету, односно, најскупља храна на свету, са ценом и до 6.000 евра по килограму, а које има и у Дунаву, представља посебно угрожену врсту рибе (ICPDR, 2013, наведено према Schlingemann et al, 2017: 20). У случају како легалног, тако и илегалног улова ових водених животиња у Србији, еколошке последице таквих високо комерцијалних активности имају очигледан транснационални карактер. Такав транснационални карактер огледа се и у осталим активностима којима се наноси штета стаништима јесетре, као што су загађење воде и индустријске активности. У користољубивом комерцијализовању ових водених животиња од стране риболоваца, који су такође махом мушкарци, путем масовног експлоатисања, рефлектује се такође и андроцентричан елемент овакве штетне активности.

XI Србија – пустошење шума

Област покривена шумама у Србији обухвата 29.1% територије земље, што је чини земљом релативно богатом шумским ресурсима (Development Agency of Serbia, 2018: 11). Ова шумска површина структурирана је тако да се 53% налази у државној својини, док се 47% налази у приватном власништву (Development Agency of Serbia,

2018: 9). Притом, Српска православна црква држи највећи проценат приватног шумског поседа (Milivojević & Pešić, 2017). Ипак, два државна предузећа, „Србијашуме“ и „Војводинашуме“, управљају свим шумским активностима и одређују које ће се шуме и у којој мери крчити, путем алокација које се дају компанијама и појединцима (Development Agency of Serbia, 2018: 10). У 2016. години за комерцијалне сврхе је из српских шума посечено 3.1 милиона кубних метара, од чега 76% долази управо из државних шума, док се од тог процента стабала 50% употребљава искључиво као огрев (Development Agency of Serbia, 2018: 10). Србија је такође и велики извозник стабала и намештаја, углавном у земље Европске уније (Development Agency of Serbia, 2018: 5). Међутим, и поред државне контроле која управља легалном сечом велике количине дрвета, српске шуме се масовно уништавају илегалном сечом и пустошењем шума (Milivojević & Pešić, 2017).

Наиме, као што смо раније видели из статистичких података за Србију,⁷² илегална сеча шума, односно, шумска крађа, представља најчешће кривично дело против животне средине, а такво стање може се пратити и десет година уназад (Milivojević & Pešić, 2017). Овакво стање, као што и статистике из последњих година потврђују, најдоминантније је на југу Србије (у околини Куршумлије, Лесковца, Бољевца, Врања), иако се и шуме Баната налазе у незавидној позицији (Milivojević & Pešić, 2017). Најоштећеније су државне шуме на планини Кукавица, али и државне и приватне шуме у општинама Трговиште и Босилеград (Milivojević & Pešić, 2017). Како се два најзаступљенија кривична дела против животне средине у Србији, наиме, шумска крађа и убијање и злостављање животиња, махом дешавају на простору југа Србије, од стране мушкараца,⁷³ намеће се закључак да на овим подручјима постоји веома ниска еколошка свест, уз истовремен недостатак адекватне државне реакције.

Притом, шумска крађа је најзаступљенија у приватним шумама које нико не надгледа, али није ретка ни у државним шумским поседима, у којима се понекад обавља уз помагање или прикривање од стране самих шумских чувара (Milivojević & Pešić, 2017). Тако, један од чувара шумског државног предузећа у Врању осуђен је на условну казну затвора два пута, у периоду између 2010. и 2013. године, стога што је једном помогао у фалсификовању извештаја о контроли шуме, иако се таква контрола никада није десила, а други пут стога што није пријавио илегалну сечу 367 стабала из државног шумског поседа (Milivojević & Pešić, 2017). На тај начин се и сами државни

⁷² Види стр. 282-283.

⁷³ Ibid.

упошљеници својим активностима јављају као велики, понекад и кључан допринос, оваквим кривичним делима. Шумска крађа се такође често дешава и у сезони учесталих шумских пожара, које често иницирају и саме илегалне дрвосече, јер се ово кривично дело не може регистровати у таквим условима (Milivojević & Pešić, 2017). Паљење шума само по себи сноси додатне еколошки штетне последице, кроз уништавање и контаминирање станишта животиња, угрожавање људи у локалним насељима, као и кроз загађење ваздуха.

На територији општине Куршумлија, групе Албанаца са Косова, које се такође масовно суочава са проблемом илегалне сече у шумама које формално припадају предузећу „Србијашуме“, организују илегалну сечу, под пуном опремом и механизацијом (Jovanović & Milanović, 2017:102). Само у периоду од пет година, између 2006. и 2011. године, услед илегалне сече шумских стабала, територија општине Куршумлија остала је осиромашена за 10% покривености шумама, што, према стручњацима, представља пример јако брзог процеса дефорестације (Jovanović & Milanović, 2017:108).

Проблем пустошења шума не оставља само девастирајуће последице по привреду и шумске екосистеме, већ у многим случајевима има и компликованије импликације. Тако, на простору највећег српског националног парка, Ђердапа, који је 90% покривен шумом, годинама се одвија илегална, као и легална, али непланска, сеча стабала (Vasić, 2015). Овакво стање изазвало је ерозију земљишта и несметан пролаз за бујичне воде, а што је, повратно, омогућило стварање великих поплава у источној Србији, које су, са своје стране, имале још катастрофалније последице по животну средину, животиње и људе (Vasić, 2015).

Ни шуме националног парка Копаоник нису поштеђене пустошења. Тако, у прошлој години, у овом националном парку посечена су стабла на простору резервата који припада првом степену заштите, што би значило да је на овом подручју свака привредна делатност строго забрањена, а да су од активности дозвољене само туристичке посете и научноистраживачки рад (Nenadović, 2017a). Још је више поражавајућа чињеница да су преко 3.000 кубних метара са више локација у копаоничком националном парку посечени управо од стране државног предузећа „Национални парк Копаоник“ (Nenadović, 2017a).

Због оваквог стања у шумарском сектору у Србији, неопходна је, најпре, комплетнија едукација и већа ангажованост правосудних органа, инспектората и полиције, стриктније уређење самог система шумарства и управљања шумама, али и

потпунија имплементација европских прописа, у контексту поглавља 27 (Coalition 27, 2018: 75). Ипак, како се кроз кривично дело шумске крађе осликава снажан андроцентризам према природи, која се као комодификациони ентитет масовно експлоатише, промена еколошке свести у том случају представља посебно тежак изазов за државу која ефективно не сузбија најдоминантније кривично дело против природе, и која на тај начин доприноси експлоатацији и омаловажавању права екосистема, животиња и људи.

XIII Србија – еколошки хазарди и катастрофе

Србија је изузетно подложна еколошким хазардима, од којих се као најдоминантнији издвајају поплаве, као хидролошки хазард, суше и олује града, као атмосферски хазард, клизишта и одрон стена, као геоморфолошки хазард, затим шумски пожари, као биосферски хазард, као и ризик од земљотреса (по прорачунима стручњака вероватност сеизмолошке активности у Србији износи чак 63,2%) (Novković i dr., 2014: 47, 49). Ипак, једна од масовнијих еколошких катастрофа која је задесила Србију последњих година јесу велике поплаве које су захватиле централну и западну Србију у мају 2014. године, услед тешких киша које су биле изазване системом ниског ваздушног притиска изнад Јадранског мора (UN Serbia et al, 2014: 9). Поплаве су највише захватиле подручја Обреновца, Свилајнца, Параћина и Крупња, однеле животе 51 особе, и учиниле штету која се мери милијардама евра (Ваџановић, 2015: 7). Многе животиње, пак, које су у званичним анализама и проценама наступеле еколошке штете означене као „имовина“ (UN Serbia et al, 2014: 22), такође су изгубиле животе, јер за њих у Србији не постоји систем спасавања и евакуације у ванредним ситуацијама. У питању су: 28 одраслих говеда, 9 телета, 799 свиња, 2.490 оваца, 178 коза, 207.822 живинарских животиња, 52 пса, 5 мачака, 18 кошница са пчелама и 183 осталих непрецизираних врста животиња (UN Serbia et al, 2014: 25). Иако је у акцији спасавања држава дала предност животима људи, овакво масовно страдање живота који су означени као „имовина“ за коју не постоји систем спасавања и те како показује патолошко пасивни однос према „нижим“ бићима који имају искључиво употребну вредност за човека.

У оваквој масовној еколошкој катастрофи поставило се, пак, и питање родно сензитивног одговора на настале последице. Наиме, установљено је да су поплаве на посебан начин утицале на женску популацију, и да су генерално умањиле продуктивност жена, имајући у виду да се жене налазе на челу 9% домаћинства, те је

у званичну процену настале штете посебно урачунат износ родно сензитивне финансијске компензације (UN Serbia et al, 2014: 133). Ова родна перспектива мајских поплава била је посебно размотрена од стране Савета за родну равноправност Републике Србије, који је истакао потребу за развијањем родно сензитивне статистике, истакао неопходност креирања родно сензитивних индикатора ризика друштвених и економских последица, као и родно сензитивних индикатора опоравка и реконструкције, и подвукао значај заштите жена и девојчица и равноправности у пружању помоћи (Ваџановић, 2015: 10). Овакав поступак ипак представља пример добре праксе када је реч о рекапитулацији последица еколошких катастрофа.

Један од најозбиљнијих еколошких проблема који је последица мајских поплава јесте инцидент са депонијом рудника „Столице“, у Костајнику крај Крупња (UN Serbia et al, 2014: 96). Наиме, ова депонија, која је затворена још 1987. године и која је наводно била стабилизована у периоду пре мајских поплава, садржала око 1.2 милиона тона отпада из рудника (UN Serbia et al, 2014: 96). Бујице воде, међутим, изазвале су клизиште које је оштетило дренажни систем депоније, те је тако велики притисак воде прикупљене у депоније изазвао колапс бране депоније (UN Serbia et al, 2014: 96). Том приликом, око 100.000 кубних метара отпада излило се у поток Костајник, притоку реке Јадар, док је дебели слој отпада достигао и земљиште низводно од депоније (UN Serbia et al, 2014: 96). Анализа узорака узетих из земљишта показала је екстремно високу концентрацију арсена, олова, баријума, антимона и цинка (UN Serbia et al, 2014: 96). Санација ове депоније, међутим, почела је тек 17. јуна 2016. године (Krupanj Info, 2016), стога што је Влади било потребно две године да донесе Уредбу о државном програму санације за ову депонију.⁷⁴ Оваква пасивност, најпре у контроли услова који постоје на једном високо ризичном месту, а онда и у санацији велике еколошке штете која је услед тога наступила, представља јасан пример секундарног зеленог криминалитета.

Одговорност државе за последице мајских поплава постоји у сваком случају, јер, упркос искуствима из многих претходних поплава и упркос познатој вероватноћи наступања осталих еколошких инцидената, Србија и даље нема капацитете ни развијену еколошку свест, са којима би донекле извршила превенцију оваквих догађаја (Radović, 2016: 39). Због тога, након мајских поплава, Србија је била принуђена да

⁷⁴ Уредба о утврђивању Државног програма санације загађења Костајничке реке, Корените и Јадра услед изливања јаловине са флотацијских депонија рудника антимона „Столице”, Сл. гласник бр. 39, од 15.04.2016. год.

затражи међународну помоћ и бројне кредите за санацију насталих последица (Radović, 2016: 39).

Проблем са рудницима, односно, са хазардима који прате рударску активност, постоји у Србији и независно од поплава и клизишта који, како смо видели, поспешују негативне ефекте рудника и њихових депонија. Тако, услед производних активности девет рудника и присуства њихових депонија (које углавном садрже сумпор диоксид и честице тешких метала), у околини Бора у источној Србији земља и ваздух су интензивно загађени (Obradović et al., 2012, наведено према Urošević et al., 2018: 104). Овај простор се такође суочава и са загађењем воде, дефорестацијом и ерозијом земљишта, који су резултат отварања нових рудника (Obradović et al., 2012, наведено према Urošević et al., 2018: 104). У околини Бора, стога, посебно су присутни случајеви малигних обољења и обољења респираторних органа, иако ниједан такав случај није процесуиран услед недостатка званичних студија о утицају загађења на здравље (EJATLAS, 2016, наведено према Urošević et al., 2018: 104). Овакав пропуст науке и правосуђа такође осликава немаран однос према природи и људима. Такође, пројекат еколошке ресторације, за који су средства примљена од стране Светске банке, никада није реализован, те су средства морала бити враћена, док је Влада платила и одређене пенале на име овог пропуста, у мају 2015. године (Urošević et al., 2018: 105). Сада ће пројекти санације и ресторације ове области падати на терет државе, а један од таквих јесте чишћење Кривељске реке испод рударске депоније у Великом Кривељу, за коју се сматра да представља „темпирану еколошку бомбу“ за овај регион (Urošević et al., 2018: 105). Што се нивоа еколошке свести код становника овог региона тиче, истраживање показује да, с једне стране, код њих постоји велика забринутост због еколошких проблема, док, с друге стране, они немају довољно информација о последицама загађења, као ни довољно мотивације и ангажованости за решавање истих (Urošević et al., 2018: 113).

Још једна од најозбиљнијих и најзначајнијих еколошких катастрофа која је задесила Србију, а која се може убројити у случајеве зеленог криминалитета са директним последицама, јесте еколошка девастација настала после НАТО бомбардовања СР Југославије, од 24. марта до 10. јуна 1999. године, а која је имала моменталне регионалне, као и дугорочне локалне последице (Milačić & Simić, 2004: 1). Наиме, током ове агресије велике количине различитих токсичних, канцерогених, алергених, тератогених, мутагених и других опасних супстанци биле су испуштене у животну средину таргетираних подручја, остваривши тиме бројне штетне ефекте по

људе, животиње и биљке у екосистемима (Milačić & Simić, 2004: 1). Ипак, међу овим супстанцама се као посебно опасна издваја осиромашени уранијум, који се налазио у муницији коју је НАТО пакт користио у бомбардовању СР Југославије на више од 112 локација, превасходно на територији Косова и Метохије, али и у неколико наврата на пет локација у јужној Србији, као и на једној локацији у Црној Гори (Milačić & Simić, 2004: 1). Још у току самог бомбардовања, званичне власти, међународне организације, као и научници широм света, подвлачили су опасности употребе овакве опасне силе, и прогнозирали будућу еколошку катастрофу (Institute for Energy and Environmental Research, 1999; Milačić & Simić, 2004: 1). Овакав случај нарушавања еколошког баланса од стране једне моћне милитарне алијансе Запада на територији СР Југославије представља и својеврстан пример енвајронменталног расизма. Наиме, иако у овом случају није у питању једна од земаља глобалног Југа, испољавање овакве немилосрдне и смртоносне моћи према незаштићеним цивилима и екосистему једне државе потресене ратом, осликава сву патолошку идеологију енвајронменталног расизма.

Еколошка опасност и штета у случају бомбардовања СР Југославије 1999. године су дошле како од директног испуштања опасних материја у животну средину као резултат детонација, тако и од бомбардовања индустријских и нуклеарних погона, приликом којег су се додатно ослобађале штетне и опасне хемикалије из ових комплекса (Institute for Energy and Environmental Research, 1999). Тако, једна од бомбардованих мета био је панчевачки индустријски погон, који је производио петрохемију, ђубрива и поливинил хлорид, приликом чијег бомбардовања су ослобођене јако токсичне хемикалије, међу којима су се налазили фозген, винилхлорид (мономер), етилен дихлорид и амонијак (Institute for Energy and Environmental Research, 1999). Ефекти токсичних материја нису били само локални и акутни, већ је постојала опасност и њиховог штетног деловања и у оквиру суседних земаља, превасходно услед метеоролошких образаца у току бомбардовања (Institute for Energy and Environmental Research, 1999). Тадашње југословенске власти су такође допринеле масовном загађењу воде и земљишта, намерним испуштањем опасних хемикалија из индустријских комплекса, са циљем да спрече још снажније експлозије и пожаре, и још већу концентрацију токсичних материја у ваздуху (Institute for Energy and Environmental Research, 1999).

Осим тога, постојао је и висок ризик од наступања еколошке катастрофе у Бугарској, у Kozlудуу нуклеарној електрани која се налази низводно од Дунава, а чију

воду загађену петролеумом и другим опасним супстанцама су користили кондензатори овог нуклеарног погона (Institute for Energy and Environmental Research, 1999). Наиме, да су супстанце из дунавске воде запушиле систем кондензације или његове пумпе, било би неопходно да се нуклеарни реактор електране угаси у року од свега 30 минута, како не би дошло до прегрејавања система, и тиме, до велике еколошке катастрофе (Institute for Energy and Environmental Research, 1999). На тај начин, агресија која је задесила СР Југославију 1999. године имала је и снажне транснационалне еколошке импликације.

Што се контаминације осиромашеним уранијумом тиче, истраживања су показала да је на територији СРЈ коришћен уранијум 238, који припада другој групи радионуклида, који су високо радиоактивни и токсични, и који се одликују моменталним ефектима, а нарочито дугорочном контаминацијом која је практично неограничена (Federal Ministry for Development, Science and the Environment, 2000, наведено према Milačić & Simić, 2004: 2). Употреба овог радиолошког оружја представља злочин против човечности за који нико није одговарао. Иако су одређена научна истраживања, спроведена са циљем откривања контаминације осиромашеним уранијом код људи, као и у компонентама животне средине на погођеним подручјима, показала појаву хромозомских, као и других здравствених и еколошких аберација, због специфичности осиромашеног уранијума да има дугорочне и компликоване импликације, потребно је извршити много више комплекснијих анализа, како би дугорочни ефекти ове супстанце били у потпуности познати (Milačić & Simić, 2004: 8). Такође, препоручују се и редовни годишњи медицински скрининзи субјеката изложених осиромашеном уранијуму, са нарочитом пажњом која би се посветила деци и трудницама, услед њихове повећане радио-сензитивности (Milačić & Simić, 2004: 1). Подсетићемо поново да хемијски отпад и радијација најпре остварују штетне ефекте управо по здравље жена и деце, односно по женски репродуктивни систем (Kelly, 1991: 24, 25, Timerlake & Thomas, 1990, цитирано према Gaard, 1993a: 5). На тај начин, ове категорије субјеката постају првобитне жртве једног некажњеног, неоправданог и смртоносног ратног похода моћних ентитета, који је оставио бројне дугорочне штетне последице, не само еколошке и здравствене, већ и економске, социјалне, политичке и правне.

XIII Србија – тровање животиња забрањеним пестицидима: пример териоида

Већ смо поменули да је једно од два доминантна кривична дела против животне средине у Републици Србији управо брутално убијање и злостављање животиња,⁷⁵ поред шумске крађе о којој је већ било речи у једном од претходних поднаслова. Међутим, у Србији су присутни и случајеви масовних териоида, посебно они извршени тровањем великог броја животиња, од којих се случајеви тровања забрањеним пестицидима посебно издвајају. Тако, 18. фебруара 2017. године, на пољима покрај села Осипаонице код Смедерева, у близини првих сеоских кућа, пронађена су тела дванаест мишара (врста *buteo buteo*), четири шакала (врста *canis aureus*), две чавке (врста *corvus monedula*) и два пса, док су неколико дана касније пронађена још два мртва мишара (Nenadović, 2017b). Како су у питању заштићене дивље врсте, штета нанета њиховим убијањем у овом случају је износила око 2.2 милиона динара (Nenadović, 2017b). У току истраге установљено је да су настрадале животиње угинуле услед тровања „фураданом“, пестицидом чија је употреба забрањена у Републици Србији 2014. године (Nenadović, 2017b).

Наиме, у близини од неколико метара од места на коме су мртве животиње пронађене налазила су се угинула тела двају оваца, у чијим телима се налазио „фурадан“, и са чијих ушију су биле уклоњене маркице, чиме се посумњало на намерно масовно тровање извршено од стране неког од мештана села, који је на овај начин покушао да уклони трагове о пореклу контаминираних овчијих тела (Nenadović, 2017b). Како се мишари и шакали хране телима угинулих животиња, било је извесно да су овчија тела намерно постављена на пољу, како би се изазвало масовно и немилосрдно тровање ових врста, имајући у виду да је активна супстанца „фурадана“ карбофуран, категорисана као нервни бојни отров који изазива брзу смрт (Nenadović, 2017b). Тровање овим пестицидом, који је до 2014. године у Србији био дозвољен за коришћење у третирању кукуруза, шећерне репе и сунцокрета, такође је узрок смрти најмање четрдесет јединки орла белорепана од 2008. године на територији Војводине (Nenadović, 2017b; Albinović, 2018).

У операцији „Сребрна секира 3“, коју је спровео ЕУРОПОЛ 2018. године у сарадњи са Европском агенцијом за борбу против превара, и у којој је, осим земаља Европске уније, учествовала и Србија, извршена је до тада најмасовнија заплена фалсификованих пестицида – у износу од око 360 тона, углавном кинеског порекла

⁷⁵ Види стр. 262, 263.

(Albunović, 2018). У овој великој акцији, наши службеници су на граничном прелазу Прешево запленили чак око хиљаду литара непријављеног препарата, који је један возач из Турске покушао да достави извесној фирми у Новом Пазару (Albunović, 2018). Наша полиција, је такође, претходно, у мају 2017. године, на вашару у Сенти запленила од извесног препродавца око петнаест литара забрањеног препарата „фурадана“ (Albunović, 2018).

Употреба оваквих смртоносних средстава за масовни териоцид заштићених врста, које имају своју важну функцију у датом екосистему, додатно се компликује чињеницом да су и домаће животиње, употребљене као мамац, претходно контаминирани опасном хемикалијом. Овакви брутални поступци сведоче још једном о укорењеном ставу према животињи као према ентитету без права на живот и здраво станиште. Додатно, разлагање пестицида, а посебно опасног пестицида који је употребљен у овом случају, оставља посебне последице по саме компоненте екосистема, као што су земља, вода, ваздух, и биљке којима се животиње хране и које се такође користе од стране људи. Још једном подвлачимо никада довољно истакнуту чињеницу да пестициди, што се људског елемента тиче, првобитно оштећују здравље деце и жена (Kelly, 1991: 24, 25, Timerlake & Thomas, 1990, цитирано према Gaard, 1993a: 5). Осим тога, у поменутих случајевима заплене фалсификованих пестицида, провлачи се и елемент користољубља, јер је у оваквој трговини превасходни, а некада и једини мотив, управо антропоцентрично користољубље којим се природа и сви они који од ње зависе немарно претварају у колатералну еколошку штету.

XIV Србија – проблем дивљих депонија и сакупљачи секундарних сировина

Управљање отпадом у Србији не налази се на завидном нивоу, посебно када имамо у виду целокупну негативну праксу Србије када је реч о загађивачима који не сносе одговорност за нерегуларно одлагање отпада (Coalition 27, 2018: 28). У укупном уделу отпада произведеног у Републици Србији, највећи део, чак 70%, чини отпад који потиче из термалних процеса термоелектрана, које производе угљену прашину, шљаку, талог и филтрационе погаче (Coalition 27, 2018: 28). Овакав отпад сам по себи представља изразит еколошки проблем, који захтева функционалну званичну контролу и превенцију. Међутим, на основу података локалних самоуправа и процена Агенције за заштиту животне средине, утврђено је и да се у Србији чак око 20% комуналног отпада налази ван званичног система прикупљања и одлагања отпада (Coalition 27, 2018: 28). Стога, Србија има велики еколошки проблем са несанитарним депонијама,

које се налазе на територијама многих општина и градова, а од којих чак 70% нема ни дозволе за пословање, представљајући озбиљан извор загађења воде и земље, као и сносићи ризик од експлозија и пожара (Coalition 27, 2018: 30). На оваквим депонијама, с друге стране, али и уопште на местима где се отпад прописно одлаже, неретко су активни сакупљачи секундарних сировина, чији статус и активности представљају актуелну, посебно осетљиву, али и важну политичку, правну и еколошку тему.

Наиме, према Закону о комуналним делатностима и Закону о управљању отпадом, отпад који се налази у контејнерима комуналних предузећа припада управо тим компанијама, међутим, приватне компаније које прерађују секундарне сировине (углавном PET амбалажу, картон, папир, стакло и алуминијум) неретко ангажују сакупљаче секундарних сировина за прикупљање отпада, који ће потом откупити од њих по минорним ценама (RTV, 2017). Ове компаније потом прерађени отпад продају по знатно вишим ценама, избегавајући обавезу плаћања пореза, и без документације о пореклу секундарних сировина, док комуналне компаније на овај начин остају без прихода од прераде отпада у износу од око 20 милиона динара на годишњем нивоу (RTV, 2017). На тај начин велике приватне компаније које се баве рециклажом искоришћавају маргинални статус сакупљача секундарних сировина зарад стицања велике финансијске добити.

Како се сакупљањем секундарних сировина у Србији махом баве угрожене и маргиналне групе људи, преваходно припадници ромске популације, међу којима има и доста жена и деце поставило се питање њиховог препознавања, легализације њиховог статуса, односно њиховог радног и социјалног идентитета и њиховог здравља и здравствене заштите (TANJUG, 2017). Према званичним наводима, у Србији постоји између тридесет и педесет хиљада сакупљача секундарних сировина, од којих свака особа у просеку препешачи око двадесет километара на дан, при чему радни дан траје и по једанаест часова, док истовремено зарада од овог посла не доноси више од 15.000 динара на месечном нивоу, и док у исто време ове особе припадају групама егзистенцијално најугроженијих (TANJUG, 2017). На тај начин, већ вишеструко социјално и здравствено угрожене категорије становника, који су, наиме, сиромашни припадници националних мањина, међу којима се жене и деца издвајају као крајње рањиве групе за бављење овом активношћу, се још једном стављају на маргину корпоративног комплекса чији је једини циљ остварење што већег профита уз минималне расходе.

Због тога је 2017. године покренут пројекат „Подршка интеграцији у тржиште

рада и формално управљање отпадом Рома, миграната и других рањивих група“, чију реализацију је омогућила Немачка организација са међународну сарадњу (GIZ), у сарадњи са Министарством државне управе и локалне самоуправе Републике Србије, Привредне коморе Србије, Градске управе Ниша и Међуресорне радне групе за спровођење Агенде УН о одрживом развоју (TANJUG, 2017). Реализацијом овог пројекта, друштвено маргинализовани сакупљачи секундарних сировина биће социјално, радно и здравствено збринуте, и свако од њих имаће своју идентификациону картицу, те ће се ове групе званично укључити у легалне токове рециклаже отпада, чиме ће подстаћи рециклажну индустрију у држави, као и допринети остваривању европских стандарда наше државе у еколошкој области (TANJUG, 2017). Проблем несанитарних и дивљих депонија, пак, које су настале као резултат немарног човековог односа према животној средини и будућим генерацијама, али и као резултат пасивности државе, односно њеног недовољног ангажовања, чекаће и даље на своју солуцију независно од реализације оваквих пројеката.

XV Србија – еколошка страна српских гастрономских фестивала

Иако садржај овог поднаслова није уобичајен за разматрање са становишта криминологије, сматрамо да је о предметном феномену потребно извршити макар кратку анализу са становишта екофеминистичког аспекта зелене криминологије, имајући у виду његову специфичност за простор наше државе, као и његову мало или нимало до сада разматрану еколошку перспективу. Наиме, Србија је земља која обилује различитим фестивалима и манифестацијама, које је готово немогуће набројати са прецизношћу. Огроман број ових догађаја јесу манифестације гастрономског карактера, ловачке манифестације, или, пак, комбинације и једних и других, много пута обогаћене другим активностима које стоје у вези са животињама, као што су такмичења у мужи стоке, шишању оваца, борбе гусана...

У свим овим догађајима страда огроман број животиња, махом крупне стоке, чији је узгој већ довољно проблематичан са становишта проблема загађења и проблема глобалног загревања и климатске промене, као што је раније било речи.⁷⁶ Осим тога, многи велики гастрономски фестивали јесу сами по себи еколошки штетне и слабо контролисане активности, где се убраја и сагоревање огромних количина дрвеног угља за припрему меса. Међутим, оно што захтева посебну пажњу са стране екофеминизма у

⁷⁶ Види стр. 47-48.

овом случају јесте огроман број закланих животиња. Многе гастрономске манифестације које се одржавају у Србији носе у свом називу одсутно значење, појам о коме смо говорили приликом разматрања рада Carol J. Adams.⁷⁷ Ово одсутно значење чини да се саме животиње којима су ове манифестације „посвећене“ представљају као објекти масовне конзумације од стране људи. Када се подсетимо о концептуалној вези која стоји између конзумације животиње, објектификације жене и комодификације природе, а иза које се крију идеологије антропархије и патријархата о маргинализацији онога што је другачије, тј. магинализацији и експлоатацији „другог“ и „других“, постаје разумљиво да се еколошки елемент који стоји иза оваквог феномена нужно мора посматрати са екофеминистичког аспекта зелене криминологије.

Овде ћемо дати неке од примера таквих манифестација у Србији, којих има веома много, и поред којих постоје и други фестивали са гастрономским елементом, али који немају у свом називу експлицитно или имплицитно одсутно значење које би представљало животињу (која је објектификована) или део конзумиране животиње. Такође, како ћемо приметити, већина оваквих догађаја дешава се на простору Војводине, у којој се доминантно негује „култ гастрономије“. У питању су: „Печењијада“ (Стопања код Трстеника); Сајам пиротске пеглане кобасице (Пирот); „Пршутујада“ (Мачкат, Златибор); „Сланинијада“ (Качарево код Панчева); „Шкембијада“ (Бујановац); Такмичење у кувању бећарског паприкаша „Једно је шкембе“ (Бачка Паланка); „Сармијада“ (Бачка Топола); „Сремски свињокољ и кобасицијада“ (Шид); „Кобасицијада“ (Турија код Србобрана); „Кобасицијада“ (Бачка Паланка); Фестивал „Кобасиција“ (Бело Блато код Зрењанина); Међународни фестивал кобасица „Клобасафест“ (Бачки Петровац); „Бачка куленијада“ (Бач); „Сремска куленијада“ (Ердевик код Шида); „Сачијада“ (Стражилово, Сремски Карловци); „Гулашијада“ (Честин код Кнића); „Гулашијада“ (Рабеновац код Рековца); „Гулашијада“ (Свилајнац); „Прасићијада“ (Рашанац код Петровца на Млави); „Јагњијада“ (Јагњило код Младеновца); „Буткицијада“ (Палић); „Чваркијада“ (Палић); „Руменачка пихтијада“ (Нови Сад); „Мудријада“ (Липовица код Деспотовца); „Роштиљијада“ (Лесковац); „Фестивал дуван чварака“ (Ваљево); Изложба димљеног свињског меса „Дани Цариборске шушенице“ (Димитровград); „Фестивал хурке и кобасице“ (Адоријан код Кањиже); „Пиле фест“ (Житиште); „Риболовачки котлић“ (Лапово); „Поречки котлић“ (Доњи Милановац); „Бачки котлић“ (Бач); „Бруски

⁷⁷ Види стр. 174-175.

котлић“ (језеро Ћелије код Бруса); „Златни котлић Бојника“ (Бојник); „Златни котлић Ариља“ (Ариље); „Аласке вечери“ (Велико Градиште); „Fish Fest“ (Београд); „Апатинске рибарске вечери“ (Апатин); „Власинска сомовијада“ (Власинско језеро); „Скобаљијада“ (Црнча код Љубовије); „Дани пастрмке“ (Љубиш на Златибору) (Turistička organizacija Srbije, n.d.; Portal 381info, n.d.).⁷⁸

Осим ових чисто гастрономских фестивала, у Србији се неретко одржавају и догађаји који су, како смо поменули, у одређеној вези са експлоатацијом животиња, иако и оне несумњиво имају гастрономски елемент. Само неке од таквих јесу: „Овчарски дани“ (Сакуле код Опова); „Дан магарица“ (Засавица код Сремске Митровице); „Бачијада“ (Сламница код Петровца на Млави); „Сремски ручак чобански“ (Шид); „Гусанијада“ (Кикинда).⁷⁹

Такође, у Србији су чести и ловачки фестивали, односно сабори ловаца, приликом којих се углавном и организује масовни лов, понекад чак и лов на животиње које представљају заштићене врсте само онда када наступи ловостај. Само неки од оваквих бизарних маскулинистичких догађаја јесу: „Вуку у походе“ (Блаце); Сабор ловаца „Силугата“ (Бела Паланка); „Шакалијада“ (Стари Сланкамен код Инђије); „Лов на бакарну лисицу“ (Каменово код Петровца на Млави); „Златна рајачка лисица“ (Рајац), и многи други.⁸⁰

Све ове „хедонистичке“ манифестације, које окупљају велики број спонзора, учесника и посетилаца, и које се неретко финансирају од стране државних, односно, средстава локалних самоуправа, осликавају на најјаснији начин масовну конзумацију саме природе, величајући одмеравање снага ловаца и касапина са обесправљеним животињама које, као и жена (али и природа) у корпоративном патријархалном друштву, имају углавном само једну улогу – да служе и буду послужене (Gruen, 1993: 61). Међутим, и поред снажног традиционалног карниворског дискурса, овакво стање није одрживо са неколико позиција. Најпре, како Donaldson и Kumlicka подвлаче: „Једноставна је чињеница да људска врста не може преживети на овој планети уколико не постанемо мање зависни од експлоатације животиња, и деструкције њиховог станишта.“ (Donaldson & Kumlicka, 2011: 253). Ови аутори подсећају на студију спроведену од стране УН, чији су резултати показали да до 2025. године једноставно неће бити довољно земљишта и воде којима би се одржала месна дијета за осам

⁷⁸ Видети више на сајту Туристичке организације Србије <http://www.serbia.travel/dogadjaji/kalendar-dogadjaja.36.html>, као и на порталу <https://www.381info.com/manifestacije-u-srbiji>.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

милијарди људи, те да ће „месо нестати, осим као луксуз доступан неколицини“ (Motevalli, 2009, наведено према Donaldson & Kymlicka, 2011: 253). Затим, ови аутори још наводе занимљиву аналогију између конзумације животиња и институције људског ропства, где истичу да је за укидање ропства била заслужна међуповезаност моралне агитације и економских фактора, на тај начин што је промена моралних сензибилитета охрабрила људе да пронађу самоинтересне разлоге за укидање ропства, док је, истовремено, промена у економским интересима људи охрабрила исте да преиспитају своје моралне ставове (Donaldson & Kymlicka, 2011: 253). Штавише, са становишта моралног сензибилитета, истраживања показују да што су људи морално ексклузивнији, тј. што више врше моралну сепарацију између себе и животиња, утолико више ће вршити и дехуманизацију маргиналних група људи, као што су имигранти (Costello and Hodson, 2010, наведено према Donaldson & Kymlicka, 2011: 265). Наиме, став о људској супериорности у односу на животиње стоји у емпиријским и узрочно-последичним везама са ставом/веровањем о супериорности одређених група људи над другим групама људи (Costello and Hodson, 2010, наведено према Donaldson & Kymlicka, 2011: 265, 266). Стога, не постоји разлог зашто поменути аболиционистички сценарио, односно његова примењена аналогија, не би била реална, оправдана и могућа и када је у питању освешћивање људи о еколошким, економским и етичким последицама конзумације животињског меса, и уопште експлоатације животиња.

Аустралија и Нови Зеланд

I Тасманија - пустошење шума

Током вишедеценијског периода тасманијске шуме еукалиптуса и јединствених аустралијских врста дрвећа биле су немилосрдно пустошене, неретко и употребом напалма, у интересу корпоративног профита и уз помоћ тасманијске владе (Green et al, 2007: 101). У питања државне економије посебно је била умешана компанија Gunns Ltd., која је контролисала 85% државне сече шума, и која је била највећи спонзор Тасманијске радничке партије (Green et al, 2007: 101, 102). Протести и кампање организација за очување природе, чији је одјек био масован на интернационалном нивоу, довели су до тога да је јуна 2005. године јапанска корпорација Mitsubishi Paper Mills у свом обавештењу орагнизацији Greenpeace изнела одлуку да ће убудуће куповати само дрво из „рециклираних“ шума, и то само врсте чија сеча не наноси

штету животној средини, док се и компанија the Nippon Paper Group придружила оваквој одлуци (Green et al, 2007: 104).

У јеку протеста, пак, децембра 2004. године, када је утицај организација на међународно тржиште већ био очигледан, компанија Gunns Ltd. тужила је 19 активиста за наводно противправан утицај на пословање компаније, и захтевала накнаду штете у износу од 6.3 милиона долара (Green et al, 2007: 104). Након подношења ове и још једне тужбе, које су биле одбијене, компанија је поднела и трећу тужбу за накнаду штете августа 2005. године, истичући да износ нанете штете овога пута износи 6.9 милиона долара, али је и ова тужба била одбијена 2006. године (Ogle, 2005: 7; White, 2005: 6, *The Age*, 2006, наведено према Green et al, 2007: 105). Осим покушаја кршења слободе говора, лицемерно је што је износ који је захтеван тужбом био 90 пута већи од износа казни за илегалне шумарске активности (Green et al, 2007: 105). Ово се може окарактерисати као пластичан пример примене технике неутрализације о којој смо раније говорили и коју учиниоци зеленог криминалитета неретко користе, наиме, као пример осуде оних који осуђују.

Овде ћемо такође рећи нешто више о раније поменутом случају, када је активисткиња Allana Beltran ухапшена 2007. године у Тасманији, због потпуно апсурдног разлога - седења на великом трonoшцу у долини Weld обучена као анђео, протестујући против сече древне нетакнуте шуме (White, 2008a: 205). Као да овакав апсурдни чин од стране полицијских служби није био довољан, полиција је заједно са ресорним министарством, тј. Министарством шумарства Тасманије (Forestry Tasmania), захтевала и накнаду штете од скоро 10.000 долара, на име трошкова за присуствовање мартовским протестима за очување шума (Worley 2007: 7, цитирано према White, 2008a: 205).

Овакви бахати чиновници не само једног корпорацијског гиганта, већ и власти, односно, званичника једне државе, показатељи су не само бескрупулозности и немара према природи уопште и тежњи за њеном максималном експлоатацијом зарад политике акумулације профита, већ су и случајеви грубог кршења основних људских права – превасходно права на слободу говора. Нажалост, овакви случајеви прошли су потпуно некажњено, а што представља поруку о моћи коју, с једне стране, има држава у сарадњи са корпорацијама у контексту експлоатације људи и природе, као и о немоћи која, с друге стране, постоји на страни екосистема, животиња, људи, а нарочито жена које стају у одбрану угрожених.

II Нови Јужни Велс – загађење ваздуха

У раду смо раније поменули успостављање специјалног суда у Новом Јужном Велсу - Суд Новог Јужног Велса за земљу и животну средину (the New South Wales Land and Environment Court – NSWLEC) (Westerhuis, 2013: 197). Овде ћемо, ради илустрације добре праксе овог суда када су у питању кривична дела против животне средине, изнети три примера. Наиме, озбиљно схватање настале, али и потенцијалне штете, од дела зеленог криминалитета, у овим случајевима загађења ваздуха и воде, као и потенцирање на алтернативним санкцијама чија је сврха не само даља превенција већ и подизање свести о значају природе и значају поштовања људских права, свакако представљају примере које треба следити. Како смо поменули, препознавање дела зеленог криминалитета од стране државе један је од кључних циљева саме зелене криминологије, али и њене екофеминистичке перспективе.

Наиме, компанија Delta Electricity, поседовала је специјалну дозволу (Environment Protection Licence) за управљање нуклеарном електраном, која је обухватала и лиценцу за одлагање пепела који је производ сагоревања угља приликом производње електричне енергије (Westerhuis, 2013: 203). Међутим, један од услова за поседовање овакве лиценце била је обавеза превенције односно минимизирања ваздушног емитовања пепела, који компанија није испунила, чиме је прекршила постављене услове (Westerhuis, 2013: 203). У поступку против компаније, 2009. године, утврђена је њена одговорност, али је, услед одређених олакшавајућих околности, новчана казна ублажена на 45.000 долара, уз трошкове од 35.000 долара, иако максимална казна за ово кривично дело по националном закону износи чак милион долара (Westerhuis, 2013: 203).

Озбиљнији случај загађења ваздуха јесте поступак против рударске компаније Causmag Ore Company Proprietary Limited, која је претходно већ била оглашавана кривом за слична кривична дела, такође из 2009. године (Westerhuis, 2013: 203, 204). Ова компанија је такође поседовала горепоменућу специјалну дозволу, али је њен пропуст био у занемаривању одржавања филтера који спречавају емисију прашине, за шта је суд утврдио да представља случај озбиљног пропуштања, који је био апсолутно предвидив (Westerhuis, 2013: 204). Иако је у овом случају штета нанета животној средини била занемарљива, како се радило о рецидивизму, суд је за ово кривично дело одмерио новчану казну у износу од 20.000 долара уз трошкове од 26.500 долара, и наложио јавно објављивање пресуде, као и плаћање новчане компензације пројекту за

очување животне средине (Westerhuis, 2013: 204). Оваква симболична компензација локалном проеколошком пројекту, која представља посебну алтернативну санкцију, састојала се у плаћању укупно 45.000 долара у месечним ратама током три године (Westerhuis, 2013: 204).

III Нови Јужни Велс – загађење воде

Поступци за кривично дело загађења воде, пак, присутнији су у пракси горепоменутог суда, у поређењу са кривичним делом загађења ваздуха, а један од посебно важних случајева јесте поступак против градског одбора града Queanbeyan, из 2012. године, у коме је овај градски одбор оглашен кривим за загађење локалне реке и њених притока, које захватају простор и Аустралијске престоничке територије, што овај случај чини екстратериторијалним (Westerhuis, 2013: 205, 206). Иако је штета нанета животној средини била минимална, и иако није постојала намера на страни учиниоца, суд је оценио да је у овом случају постојао повећан ризик од дизентерије и излагања вирусима (Westerhuis, 2013: 206). Како је ипак дошло до признања кривице, суд је одредио плаћање трошкова у износу од 343.000 долара, јавно објављивање пресуде, као и плаћање 80.000 долара локалном пројекту за очување животне средине (Westerhuis, 2013: 206).

У пракси поменутог суда, случајеви загађења генерално су добро поткрепљени стручним доказима, док се такође углавном ради о штети коју је релативно лако препознати (Westerhuis, 2013: 206). Осим тога, очекивања заједнице су да ће оваква дела бити процесуирана како би се спречиле негативне здравствене последице и осигурала безбедност заједнице (Westerhuis, 2013: 206). Тиме судска пракса Новог Јужног Велса, уз адекватну легислативу која се доследно примењује, представља један од добрих примера за законодавце и судове широм света, када је реч о препознавању и сузбијању дела зеленог криминалитета.

IV Нови Зеланд – репресија према активистима организације Greenpeace

Као пример бруталне репресије према активистима за заштиту животне средине посебно се издваја случај потонућа једрењака који је припадао организацији Greenpeace. Наиме, једрењак Rainbow Warrior, уочи поноћи дана 10. јула 1985. године, потонуо је у луци Окланд (Auckland) у Новом Зеланду, након што су агенти Тајне службе Владе Француске на исти подметнули 22 килограма експлозива, који је изазвао две експлозије (Day, 1991: 281–4, наведено према Carrabine et al, 2009: 394; New

Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5). На једрењаку се налазило тринаест чланова познатог проеколошког покрета Greenpeace, од којих је један припадник посаде, Португалац Fernando Pereira, и убијен (Day, 1991: 281–4, наведено према Carrabine et al, 2009: 394; New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5). Овакав акт терора предузет је као одговор на протесте организације Greenpeace против нуклеарних вежби које је Француска влада изводила на Пацифику (Day, 1991: 281–4, наведено према Carrabine et al, 2009: 394). Наиме, француски агенти послати су на ову мисију терора како би спречили да једрењак отплови на протестну кампању, која је требало да буде одржана на пацифичком острву Mururoa (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5).

Двоје агената француске тајне службе, Dominique Prieur и Alain Mafart, ухапшено је 24. априла 1985. године, и обоје су оптужени за убиство поменутог припадника посаде једрењака (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5). Међутим, како су признали да су убиство извршили са свесним нехатом, обоје су осуђени на казне затвора од по десет година (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5). Своје казне имали су издржати на острву Нао у Француској Полинезији, међутим, 1987. године, Alain Mafart отпуштен је из пенитенцијарне установе и враћен у Француску, због наводне болести, док је његова колегиница, Dominique Prieur, услед трудноће добила репатријацију маја 1988. године (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5). Обоје су, ван сваке рационале, по повратку у своју матичну земљу били одликовани и унапређени (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5). Иако стоји чињеница да су осуђени француски агенти били само марионете у служби оних који су прошли потпуно некажњено, оваква порука „правде“ постаје немилосрдна у околностима овог случаја.

У међувремену, како је Нови Зеланд, у периоду када се десио овај терористички акт, водио изразито антинуклеарну политику, овакав догађај пореметио је односе између Новог Зеланда и Француске, без обзира на чињеницу што сама држава није била предмет напада и застрашивања, већ организација Greenpeace (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5). С једне стране, Француска је, путем својих утицаја, претила да угрози приступ Новог Зеланда тржишту Европске економске заједнице, док су, с друге стране, и Француска и Нови Зеланд бојкотовали увоз производа свог супарника на своја домаћа тржишта (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5). Како су, временом, обе државе пристале да њихов спор реши организација УН, 8. јула 1986. године Генерални секретар УН, Javier Perez de Cuellar,

објавио је одлуку којом је Француска обавезана да Новом Зеланду плати износ од 13 милиона долара на име накнаде штете, уз упућење извињења (New Zealand Ministry for Culture and Heritage, 2018: 5).

Репресија, дакле, према групама за заштиту животне средине, не одвија се само према опозиционим организацијама народа на простору глобалног Југа. Међутим, без улажења у „патологију“ маскулинистичког нуклеарног ратног комплекса, о којој смо доста говорили у ранијем излагању, и без разматрања оправданости протеста против истог, чињеница је да овакво, релативно некажњено и толерисано насиље, спроведено од стране званичних службеника једне развијене европске државе у којој постоји владавина права, представља исказ смртоносне супериорности како над природом која се разара ратним вежбама и походима, тако и над „малим“ људима који су се борили за мир, уместо у рату.

4.1.6.4. Жене глобалног друштва: ефекти и адаптација на климатске промене

Иако у оквиру овог поднасловa није реч о уобичајеној анализи случаја, сматрамо да поглед на климатску промену (која је једна од најозбиљнијих последица бројних активности које спадају у оквир зеленог криминалитета), односно да поглед на адаптацију на климатску промену, из угла рода, родне (не)једнакости и женских људских права, припада управо овом делу рада. Ово стога што екофеминистичка перспектива датог феномена пружа јасне и вредне увиде (као и солуције) за све остале феномене зеленог криминалитета о којима је било речи у оквиру претходних поднасловa.

Најпре, поново ћемо поћи од тврђења Rosemary Radford Ruether да се „већина људске мизерије и деградација животне средине кују од стране западњачке корпоративне доминације светском економијом“, те да у оваквом глобалном светском поретку жене представљају „*најсиромашније од сиромашних*“, и да еколошке проблеме морамо посматрати „*из перспективе најсиромашнијих жена света*“ (Ruether, 2003: vii, viii, x). Наиме, ефекти климатске промене који се огледају у виду поплава, суша, клизишта, елементарних непогода итд., и њихове дугорочне импликације, најочигливији су у области агрикултуре, обезбеђења хране, водених ресурса, биодиверзитета, екосистема, јавног здравља, индустрије, енергетике итд. (UN WomenWatch, 2009). Међутим, у многим од ових контекста жене су угрожене у односу на мушкарце, превасходно услед чињенице да представљају већину светске сиромашне популације, и да више зависе од природних ресурса који се све више

уништавају, злоупотребљавају и експлоатишу (UN WomenWatch, 2009). Већ смо навели да иако жене производе 50% светских залиха хране, оне остварују свега 10% укупног светског прихода (UNICEF, 2011), што би значило да ће са смањењем производње хране услед климатских промена, жене бити још сиромашније. Жене у земљама у развоју, односно земљама глобалног Југа, додатно су угрожене ефектима климатских промена, не само из разлога што више зависе од природних ресурса и што носе обавезу обезбеђења воде, хране и грева, већ су жене са ових простора додатно постављене у инфериорну друштвену, економску и политичку позицију услед распрострањенијих неједнакости (нпр. у доношењу одлука или услед већ постојеће родне дискриминације, маргинализације и економске искључености) (UN WomenWatch, 2009; International Labour Organization, 2017: 16).

На пример, у земљама у развоју жене чине 45 до 80 процента произвођача хране, међутим, како традиционални извори хране постају оскудни и њихов принос постаје неизван услед девастирајућих ефеката климатске промене, ове жене се у датим условима истовремено суочавају и са губитком извора хране и са губитком извора прихода (UN WomenWatch, 2009). Додатно, последично повећање цене хране услед њеног недостатка на тржишту лишава најсиромашније слојеве друштва способности да храну обезбеде, а где су жене (као и деца) посебно угрожене, због чињенице да је у условима недостатка хране њихово здравље угроженије у односу на здравље мушкараца (UN WomenWatch, 2009).

Пример Вака жена, припадница номадског народа Ругму у јужном Камеруну, сведочи о погоршању економских и културолошких услова у којима живе, услед ефеката климатске промене и интензивног пустошења шума које уништава природну средину од које зависе (Lelewal, 2011: 75-92, наведено према International Labour Organization, 2017: 18). Високе температуре, пресушење извора воде и мочварних предела, и смањење речног водостаја имају негативне последице по производњу и обезбеђење хране – жене из села Andoo'o истичу да хектар обрадиве земље, који је раније остваривао принос од 25 до 30 цакова кикирикија, сада остварује принос од 10 цакова, захваљујући променама климатских образаца (Lelewal, 2011: 75-92, наведено према International Labour Organization, 2017: 18).

Жене, вода, као и проблем недостатка воде који је узрокован климатским променама, имају посебно снажне међусобне везе. Жене, наиме, представљају примарне потрошаче воде, али су такође жене оне које примарно и набављају и управљају водом (UN Women, 2018: 104). Студија спроведена на нивоу шездесет и

једне земље показала је да су жене и девојчице те које су одговорне за прикупљање воде у 80% домаћинстава која немају приступ води у објектима где се налазе, а што су углавном домаћинства у руралним областима (UN Women, 2018: 104, 105). У условима редукције извора воде који су условљени климатском променом, многе жене из руралних крајева приморане су да пешаче на великим дистанцама како би обезбедиле воду, што представља не само велики физички терет (као и губитак драгоценог времена које би иначе утрошиле на обављање других послова), већ их и чини подложним сексуалном насиљу у крајевима удаљеним од села (Carling et al, 2015, наведено према International Labour Organization, 2017: 18).

Већ смо поменули случај жена Масаи (Masai) народа у Кенији, које утроше и до пет сати дневно за прикупљање до 50 фунти воде (Kelly, 1997: 116). Осим прелажења великих просторих дистанци са циљем обезбеђења овог преко потребног ресурса, жене су такође подложније већим здравственим ризицима услед болести које се преносе путем воде, док је приступ води, а превасходно безбедној води, од круцијалног значаја за жене и приликом и после порођаја (UN Women, 2018: 104; WHO 2014b, O’Hanlon, 2014, наведено према UN Women, 2018: 104). Такође, иако неадекватна санитација и небезбедна вода утичу и на здравље осталих чланова породице, жене су те на које пада одговорност бриге за болесне укућане, посебно децу (UN Women, 2018: 104). На тај начин, и остала дела зеленог криминалитета, као што је илегално одлагање отпада, нарочито опасног, токсичног, нуклеарног и хемијског отпада, за своје доминантне жртве имају управо женску популацију, иако се, путем угрожавања њиховог здравља, нарочито репродуктивног здравља, такође у опасност доводи и здравље деце, а тиме и јавно здравље уопште.

Додатно, у неким културама постоје одређене норме које стоје у вези са водом и санитацијом, а које додатно постављају жену у нижи статус, на дну хијерархијске лествице моћи – у афричкој држави Мали, на пример, једино је мушкарцима, а понекад једино старешинама села, дозвољено да ископавају бунаре пијаће воде, док се прекршај ове норме категорише као покушај заузимања земље, и непоштовања и изазивања ауторитета старешине (Benda-Beckmann, 1997, наведено према Das, 2018: 38). Овакав егзистенцијални ексклузивитет представља тиме један од најокрутнијих примера патријархата који себи подређује и жену и природу, односно њене елементарне компоненте.

С друге стране, истраживања показују, како смо поменули, да су жене ангазоване у многим активностима које се тичу очувања или обнове локалних

екосистема, те да је залагање за родну равноправност и оснаживање жена кроз повећање њиховог удела у образовању и стицању прихода један од најзначајнијих фактора у постизању еколошке добробити (Ruether, 2003: viii, ix). Конкретније, жене представљају ефективне агенте промене, како у односу на ублажавање ефеката климатске промене, тако и у односу на адаптацију на исту – жене користе своје традиционално знање и праксу за ублажавање последица климатске промене, ублажавање несрећа, и креирање иновативних стратегија (UN WomenWatch, 2009).

Један од примера употребе традиционалног знања од стране жена за креирање политике очувања шума долази из Вијетнама. Наиме, становнице вијетнамског села Vinh Son, које у својој заједници чине највећи удео радне снаге у пољопривредним активностима, у прикупљању огрева и шумских производа, као и у пословима у домаћинству, су употребом традиционалног знања креирале и имплементирале неписане норме за одрживо управљање шумама, односно шумским ресурсима (Hien et al, 2011, наведено према International Labour Organization, 2017: 26). Шумски ресурси, наиме, превасходно се користе за личну, а не за комперцијалну употребу, пољопривредне активности у одређеним деловима шуме су ограничене и сведене на минимум, обарање специфичних врста дрвећа је забрањено, а мештанима је дозвољено да користе једино дрво слабијег квалитета или суве гране дрвећа (Hien et al, 2011, наведено према International Labour Organization, 2017: 26). Ове жене, тиме, носе снажну екофеминистичку поруку о неприкосновеним вредностима и правима, узајамном поштовању, солидарности, као и о бризи за „другог“. Такође, жене на овај начин играју значајну улогу у откривању, пријављивању и спречавању илегалних радњи у вези са искоришћавањем шума (Hien et al, 2011, наведено према International Labour Organization, 2017: 26).

Женска људска права, међутим, настављају да се додатно повређују ефектима глобалног загревања и климатских промена о којима смо писали у претходним редовима (UN WomenWatch, 2009). Како би се повела борба против активности које узрокују или доприносе климатској промени и пронашле и примениле солуције за ефекте које она изазива, и како би се истовремено осигурало поштовање основних права, а превасходно права жена, угрожених народа, па и екосистема и његових врста, неопходно је имплементирати родну перспективу у легислативу, националне политике, акционе планове и друге инструменте и мере о климатској промени и одрживом развоју (UN WomenWatch, 2009). Да би се такав подухват остварио, неопходно је укључити жене, и уопште родну перспективу, у процес доношења одлука – наиме,

показало се да су жене на лидерским позицијама боље одговориле на изазове елементарних непогода, али и оствариле добре резултате у области управљања ресурсима, посебно водом (UN WomenWatch, 2009).

Развоју технологије и питању финансирања такође треба посветити посебну пажњу када је реч о родно сензитивном одговору на климатске промене и с њима повезаним угрожавањем екосистема и угрожавањем људских права – наиме, сам технолошки развој који за циљ има постизање одрживог развоја неминовно мора укључити жене и њихове специфичне улоге и потребе, док се женама такође мора омогућити и само директно учешће у развоју таквих нових технологија (UN WomenWatch, 2009).

Када је реч о финансирању, према концепту родно одговорног буџетирања⁸¹, женама се мора омогућити активна улога и учешће у креирању критеријума за алокацију буџетских ресурса (UN WomenWatch, 2009). На тај начин би се, осим постизања родне једнакости, као једног од постављених миленијумских циљева, креирала буџетска политика која најпотпуније и најсврхисходније може одговорити изазовима климатске промене, а истовремено имајући у виду и поштовање основних људских права. Два партизанска примера добре праксе када је реч о примени родно одговорног буџетирања у земљама Латинске Америке и субсахарске Африке, а које су истовремено једне од регија највише угрожених последицама зеленог криминалитета, долазе из Мексика и Уганде.

У Мексику су организације цивилног друштва још од средине деведесетих година двадесетог века радиле на заговарању преусмеравања буџетских средстава са циљем постизања родне једнакости, да би се њихове иницијативе и усвојиле почетком двадесет првог века (UN Women, 2018: 253). Од 2003. године рад на алокацији већих ресурса намењених политикама, пројектима и програмима који уважавају потребе жена предвођен је од стране мексичке женске организације INMUJERES и мексичког парламента, на челу са једном од посланица (UN Women, 2018: 253). Коначно, 2008. године, мексичка влада унела је ове наменске ресурсе у федерални буџет – удео буџетских средстава намењених програмима за здравље жена и њихово економско оснажење повећан је са 0.13% у 2004. на 0.67% у 2015. години (UN Women, 2018: 253). Иако ово и даље представља веома мали проценат, односно резултат, овакво повећање заиста представља значајан прогрес у односу на стање пре уважавања ових

⁸¹ О овом концепту видети на стр. 298.

иницијатива (UN Women, 2018: 253).

У Уганди је прва иницијатива за родно одговорно буџетирање такође започета средином деведесетих година прошлог века, предвођена групом посланица и женском организацијом Forum for Women in Democracy (Stotsky et al, 2016, наведено према UN Women, 2018: 253). Предлози из њихове иницијативе усвојени су током 2004. и 2005. године од стране владе, која је од ресорних министара затражила развој програма који ће изаћи у сусрет потребама жена у области здравља, воде, санитарних услова, агрикултуре, правде, образовања и инфраструктуре (UN Women, 2018: 253). Иако реализација програма напредује спорим током, забележени су извесни прог्रेसи – у 2014. години, на пример, уклоњен је ПДВ на пољопривредне инпуте и опрему, од чега су, разумљиво, највише користи имали пољопривредници, од којих већину управо чине жене (United Nations Joint Programme on Gender Equality – Uganda 2014, наведено према UN Women, 2018: 253).

Овакве буџетске алокације, осим што су очигледно родно сензитивног карактера, такође са собом носе и снажну про-еколошку конотацију, из разлога што се оваквим програмима и пројектима истовремено обезбеђује и производња здраве односно безбедне хране, у поређењу са прехранбеним производима које производе масовни индустријски комплекси, док се такође многи од њих директно односе и на унапређење јавног здравља и животне средине.

4.1.6.5. Закључци

У претходном излагању представили смо разноврсне, често на први поглед неуочљиве, и комплексне импликације дела зеленог криминалитета, посматраних на глобалном нивоу. Иако сви наведени случајеви у бити рефлектују супериоран однос који човек испољава према природи, а тиме и према онима најугроженијима и најнезаштићенијима – животињама, женама, деци, као и сиромашним староседелачким народима који су есенцијално повезани са природом, међу овим примерима се дају приметити и извесне разлике.

Уколико се засебно посматрају земље глобалног Југа и глобалног Севера, да се приметити да су кривична дела која су у вези са експлоатацијом и уништењем шумских ресурса и дивље флоре и фауне, као и кривична дела извоза, продаје или одлагања отпада, посебно опасног отпада, распрострањенија на територијама глобалног Југа. Ово је разумљиво имајући у виду да земље глобалног Југа више обилују природним богатствима, посебно шумама, док се истовремено одликују

слабом контролом од стране државних власти које су неретко умешане у разна дела зеленог криминалитета, мотивисане финансијском добити. С друге стране, на просторима развијених земаља доминантно су заступљена дела загађења ваздуха и воде, као и еколошке катастрофе које су резултат немарног односа према природи, животињама и људима. Ово је такође схватљиво када се узме у обзир снажан индустријски развој земаља глобалног Севера, али који такође представља оличење антропоцентричне, као и андроцентричне, научне, економске, па и политичке парадигме. Криминалитет репресије према проеколошким опозиционим групама и протестима за заштиту животне средине такође се изразито распрострањен на просторима глобалног Југа, у земљама у којима углавном не постоји владавина права и свест о значају природе и фундаменталних права. Што се примера из наше земље тиче, на њима се примећује велика разноврсност, иако се трговина птицама и пустошење шума издвајају као посебно распрострањени случајеви. Такође, на овим примерима неретко се види и утицај, односно, пасивност државе када је реч о заштити животне средине и свих оних који од ње зависе.

Ипак, све чешће се примећује да многа дела зеленог криминалитета имају транснационалне, односно планетарне импликације, те на тај начин, активности које спадају у домен зеленог криминалитета, које се дешавају на одређеном простору, неретко остварују своје последице и на другом географском подручју. Тиме зелени криминалитет уопште добија епитет посебно озбиљног облика криминалитета, за чије сузбијање је неопходна глобална сарадња. У том смислу, уважавање одређених постулата екофеминизма, као што је указивање на озбиљност енвайронменталног расизма или на значај поштовања неприкосновених права природе и живог света, може пружити адекватније смернице за превенцију зеленог криминалитета на глобалном нивоу.

Превенција је важна из разлога што, како смо приметили, већина случајева зеленог криминалитета или прође некажњено или се санкционише минорним казнама, или се за ове случајеве одређује казна или исплата компензације у оном средству које учиниоци зеленог криминалитета обично већ имају у изобиљу – новцу. На тај начин новчане казне и накнада штете постају бизнис трошак с којим учиниоци могу рачунати унапред, или се осигурати од одговорности код осигуравајућих друштава, чиме и ове осигуравајуће компаније могу профитирати од недостатака казнене политике. Уколико се, пак, настала штета не може санирати из средстава извршилаца, обично се иста надокнађује из државних фондова, чиме и сама држава постаје жртва своје сопствене

казнене политике. С друге стране, превенција је важна и из разлога што многе активности које спадају у домен зеленог криминалитета нису препознате као криминалне, или на глобалном нивоу, или на националном нивоу, тј. на нивоу држава где се ове делатности или њихове последице дешавају. Такође, многе од ових активности се и свесно толеришу или се њихове штетне и дугорочне комплексне последице и импликације умањују или приказују минорним, или се сматрају такозваним „злочинима без жртава“.

Осим наведеног, немали број представљених случајева тиче се укључења милитарних или терористичких формација и група у извршење различитих дела зеленог криминалитета. Овакви случајеви, посматрани заједно са кривичним делима против животиња, као што су лов, ловокрађа, териоцид уопште, и трговина дивљом флором и фауном, наводе на закључак да велики удео у обиму и структури зеленог криминалитета на глобалном нивоу чине управо она дела која у својој бити рефлектују милитарни или ратни андроцентризам. Ратоборност са којом се приступа извршењу ових кривичних дела, а чији су учиниоци махом мушкарци „ратници“, мушкарци „борци“, тј. мушкарци „ловци“, рефлектује сву бескрупулозност савременог глобалног капиталистичког система, у којем се зарађује разарањем живе природе, путем маскулинистичког инструментализма. Подсетићемо да екофеминизам посматра еколошку деструкцију од стране „корпоративних“ и „војних“ ратника као велики феминистички проблем – као агресију према женском телу, односно као производ маскулинистичког менталитета (Mies & Shiva, 2014: 14), као и да је један од екофеминистичких увида управо тај да су агресивна сексуалност, милитаризам и злостављање природе тематски сједињени (Christiansen, 1997: 240). Не смемо, поново, сметнути с ума да су у многим од оваквих случајева и званичне власти, директно или индиректно (нечињењем), једне од моћних актера, иако је, парадоксално, држава та која има дужност заштите свог народа, природних ресурса и екосистема, као и генералну дужност унапређења саме животне средине.

С друге стране, у овом делу рада приметили смо такође значај женских иницијатива и уопште укључења родне перспективе у решавање еколошких проблема који су последица активности које спадају у оквир зеленог криминалитета, а од којих се климатска промена издваја као нарочито озбиљан планетарни феномен са комплексом различитих штетних, краткорочних и дугорочних, импликација. Оваква перспектива, као и позитивни исходи њеног *de iure* и *de facto* препознавања, уважавања и практичне примене, још једном потврђују вредност, значај и богатство

екофеминистичког аспекта зелене криминологије – аспекта који разоткрива и повезује све виқтимолошке, феноменолошке и етиолошке елементе комплексне глобалне појаве каква је зелени криминалитет.

4.1.7. Постојећи правни контекст и неки криминолошко-екофеминистички погледи

У оквиру постојећег правног система, установили смо да жртве зеленог криминалитета нису препознате и обухваћене подршком и помоћи у поређењу са жртвама „традиционалног“ криминалитета, односно да зелени криминалитет није препознат као такав, што, између осталог, проистиче из недостатка опште свести о жртвама, и непостојања потребе да се у оквиру кривичног правосуђа усвоје и примењују неки фундаментални принципи који се тичу жртава зеленог криминалитета (Hall, 2013: 233). Стога, у зеленој криминологији примењује се, као што смо поменули, „приступ друштвене штете“, са циљем санкционисања неикриминисаних неправди (social harm approach) (Hall, 2013: 221). Право, наиме, представља најмоћније средство за постизање реформе опресивних система, а што је уједно и један од најзначајнијих екофеминистичких циљева.

Право, међутим, рефлектује опресивне системе и неправде о којима смо говорили, а што се може уочити анализом дискурса постојећих прописа. У оквиру излагања о постмодернистичкој криминологији, поменули смо анализу дискурса која се примењује управо са циљем откривања ових дубоко укорењених неправичности базираних на концепту разлике. Поменули смо и да се екофеминистичка јуриспруденција посебно бави промовисањем концепта једнакости као асимилације разлика (Sahoo, 2015: 209).

У оквиру овог поднаслова, дакле, изнећемо најзначајније прописе глобалног и европског правног поретка из области еколошког права и еколошког кривичног права, и исте представити са становишта зелене криминологије и екофеминизма. Такође, изнећемо и релевантну домаћу правну регулативу и правосудну статистику која се тиче ове правне области. Предлоге за унапређење законодавства и правосудног система, пак, обухватићемо посебним поднасловом.

4.1.7.1. Регулатива Уједињених нација

Регулатива УН која се генерално тиче животне средине броји преко 1.280 мултилатералних, преко 2.100 билатералних и преко 250 осталих међународних уговора и споразума који се тичу заштите животне средине (Mitchell & IEA Database Project, 2017). Осим чисто еколошких прописа, од значаја за заштиту животне средине

је и Допунски протокол уз Женевске конвенције од 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба, који у члану 55. забрањује методе и средства ратовања са циљем или могућношћу проузроковања обимног, дуготрајног и озбиљног оштећења природне околине (Protocol I, 1977: Article 5, pp. 28). Како се, међутим, неколико превасходно еколошкоправних докумената истичу као најзначајнији у међународном праву животне средине, овде ћемо представити управо те документе.

***Декларација Конференције УН о човековој животној средини (1972) -
- Штокхолмска декларација***

Штокхолмска конференција, одржана од 5. до 16. јуна 1972. године у Штокхолму, представља прекретницу у развоју међународне политике животне средине и прву значајну конференцију о међународним проблемима животне средине (UN – Sustainable Development Knowledge Platform, n.d.), која је резултирала усвајањем Декларације о човековој животној средини. Ипак, у самом наслову овог документа примећује се антропоцентричност – јер, наиме, штити се „човекова“ животна средина. Први став овог документа истиче:

„Човек⁸² је истовремено биће и скулптор своје животне средине, која му омогућава физичко издржавање и прилику за интелектуални, морални, друштвени и спиритуални раст. У дугој и вијугавој историји људске еволуције на овој планети, достигнут је ниво када је, кроз брзи развој науке и технологије, човек⁸³ стекао моћ да трансформише своју животну средину на безброј начина и на непрецедентној скали. Оба аспекта човекове⁸⁴ животне средине, природни и створени од стране човека⁸⁵, есенцијални су за његову добробит и уживање основних људских права, самог права на живот.“ (Declaration of the UN Conference on the Human Environment, 1972, 1.).

У другом ставу истиче се: „Заштита и унапређење животне средине велики је проблем који утиче на добробит људи и економски развој широм света; то је хитна жеља људи целог света и дужност свих влада.“ (Declaration of the UN Conference on the Human Environment, 1972, 2.).

⁸² Оригиналано: man – мушкарац.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

У четвртом ставу се, пак, оцењује: „У земљама у развоју већина проблема животне средине узрокована је недовољним развојем.“ (Declaration of the UN Conference on the Human Environment, 1972, 4.).

У свим овим ставовима може се приметити снажан антропоцентризам, па и андроцентризам, уколико се примени анализа дискурса на енглеском језику. Људи су ти чија се добробит и право на животну средину штити, и, иако се право на живот експлицитно помиње, ово право искључиво је резервисано за људски елемент екосистема који се деградира – остали елементи екосистема немају право на живот. Када у обзир узмемо чињеницу да је овај документ представљао прекретницу и својеврсну смерницу у креирању будуће енвайронменталне политике, можемо истовремено констатовати један цивилизацијски пораз када је реч о поштовању права на живот уопште, али и малу победу у смислу препознавања потребе за еколошком заштитом.

С друге стране, како су зеленим криминалитетом највише погођене земље Трећег света, закључивање да су енвайронментални проблеми ових држава једноставно узроковани „недовољним развојем“, показује да је међународна заједница намерно или из недостатка воље за проналажењем извора проблема, неоправдано пренебрегнула истицање разлога за „недовољни развој“ земаља у питању, а које смо помињали у претходном излагању. У документу нема помињања криминалне одговорности за штету нанету животној средини.

Конвенција УН о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре (1973) – Вашингтонска конвенција

Вашингтонска конвенција, позната као CITES конвенција, један је од докумената чије кршење представља међународно кривично дело против животне средине, наиме – илегалну трговину дивљим врстама.

Преамбула Вашингтонске конвенције почиње:

„Препознавши да је дивља фауна и флора у својим многим лепотама и различитим формама незамењиви део природних система земље, које се морају штитити за ову и будуће генерације,

Свесни растуће вредности дивље фауне и флоре са естетског, научног, културолошког, рекреационог и економског аспекта,...“ (UN Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES), 1973, Preamble).

Вашингтонска конвенција, иако представља велики успех на плану заштите животиња и биљака, има великих недостатака. Први је у томе што трговина врстама није забрањена и санкционисана *per se*, већ се иста регулише имајући у виду поделу између врста којима прети изумирање (Appendix I), а чија трговина ипак може бити дозвољена под изузетним околностима, затим врста које могу бити означене као врсте којима прети изумирање уколико се њихова трговина не регулише (Appendix II), и врста које подлежу регулативи држава потписница које желе спречити или сузбити њихову експлоатацију (Appendix III).

Дакле, животињске врсте и екосистеми представљају објекат купопродаје, које имају вредност за садашње и будуће људске генерације једино са „естетског, научног, културолошког, рекреационог и економског аспекта“. Као што Sollund истиче, циљ ове конвенције није да *спречи* трговину, већ да исту *регулише* (Sollund, 2013: 73). Sollund подвлачи да и легална и илегална трговина врстама мора бити виђена као зелени криминалитет, односно, са аспекта штете и неправде, са посебним акцентом на стварне жртве овакве трговине – што су пре свега животиње саме (Sollund, 2013: 88, 87).

Додатни проблем, као што смо напоменули, јесте да, иако Вашингтонска конвенција обухвата заштиту преко 35.000 врста, постоје милиони угрожених врста које нису заштићене Конвенцијом (UNODC, 2016: 13). Додатно, свака потписница може ставити резерву на било коју врсту која је обухваћена овом Конвенцијом, с тим што се неће сматрати чланицом Конвенције док не повуче стављену резерву (Article XXIII).

Затим, иако ова Конвенција предвиђа да државе потписнице у национална законодавства имплементирају минималне инкриминације и конфискацију за илегалну трговину врстама обухваћених овом конвенцијом (Article VIII), истраживање које је спровела Sollund у Норвешкој о пресудама донетим у вези са кршењем ове Конвенције, показало је да благе санкције које су изречене тешко могу остварити сврху генералне превенције (Sollund, 2013: 82). Осим тога што је импозиција санкција остављена потписницама, корупција, фалсификовање сертификата о врсти, постојање паралелних легалних и илегалних тржишта које омогућава да се са врстама поступа као у случају прања новца, доводе до тога да више од половине потписница ове Конвенције исту не спроводи ефикасно и не процесуира учиниоце, а чему доприноси и политичка нестабилност и конфликти у одређеним земљама (Sollund, 2013: 84). На глобалном нивоу, дакле, чак и ова минимална заштита не спроводи се доследно и компрехензивно (Haenlein & Smith, 2016: 5).

Са становишта екофеминизма, пак, у оним областима погођеним зеленим криминалитетом који је у вези са биодиверзитетом, а где углавном егзистирају урођеничке заједнице, постоји снажан спиритуални однос и однос бриге према очувању биодиверзитета, који има своју неприкосновену вредност (Shiva, 2014f: 168, 169), а који се нарушава различитим активностима зеленог криминалитета, између осталог, и трговином врстама из екосистема у овим областима.

Монтреалски протокол УН о супстанцама које оштећују озонски омотач (1987)

Овај међународни документ односи се на (илегалну) трговину супстанцама које оштећују озонски омотач, и која такође представља једно од међународних кривичних дела против животне средине. За разлику од претходних докумената, Монтреалски протокол у преамбули истиче, говорећи о преузетим обавезама из претходне Бечке конвенције за заштиту озонског омотача (1985):

„...Свесни својих обавеза из (горепомеуте) Конвенције за предузимање одговарајућих мера за заштиту људског здравља и животне средине од негативних ефеката који резултирају или могу резултирати из људских активности које модификују или могу модификовати озонски омотач,...“ (Montreal Protocol on Substance that Deplete the Ozone Layer, 1987, Preamble).

Овај документ регулише дозвољене количине супстанци које оштећују озонски омотач које производи или којима тргује свака земља потписница (Article 2-5), и оставља простора чланицама да успоставе институционалне механизме за непоступање чланице по одредбама конвенције (Article 8), док право резерве није предвиђено (Article 18).

Иако Монтреалски протокол представља изузетан допринос очувању озонског омотача, финансијска помоћ предвиђена за земље у развоју, а која има за сврху омогућавање примене овог Протокола (Article 5), представља један од проблема са којим се ефикасна примена Протокола суочава. У последњем извештају Извршног одбора Мултилатералног фонда за имплементацију Монтреалског протокола, од новембра 2017. године, апелује се на све потписнице да своје доприносе овом Фонду исплате у потпуности и што је пре могуће (UNEP, 2017a: 6).

Конвенција УН о прекограничном кретању отпада (1989) -

- Базелска конвенција

Одлагање и илегални транспорт различитих врста опасног отпада супротно горепоменутом документу представља још једно међународно кривично дело против животне средине. Овај документ, слично Монреалском протоколу, у Преамбули препознаје заштиту како људског здравља, тако и животне средине саме, али и посебну угроженост земаља у развоју када се ради о овом еколошком проблему:

„Стране ове конвенције,

Свесне ризика оштећења људског здравља и животне средине узрокованог опасним отпадима и другим отпадима и њиховим прекограничним кретањем,

Свесне растуће претње по људско здравље и животну средину од стране повећане генерације и комплексности, и прекограничног кретања опасних отпада и других отпада,

Такође свесне да је најефективнији начин заштите људског здравља и животне средине од опасности која прати овакав отпад редукција њихове генерације на минимум, с обзиром на количину и/или потенцијал опасности,..

...Признајући у потпуности суверено право сваке државе да забрани улазак или одлагање страног опасног отпада или других отпада на својој територији,

Такође признајући растућу жељу за забраном прекограничног кретања опасних отпада и њиховог одлагања у другим државама, посебно државама у развоју,...“

(Basel Convention on the Control of Transboundary Movement of Hazardous Wastes and Other Wastes and their Disposal, 1989, Preamble).

У члану 4. ставу 3. Конвенције истиче се: „Стране сматрају да је илегални транспорт опасног отпада или другог отпада криминалан.“ Члан 4. став 4. прописује да потписнице предузму „правне, административне или друге мере“ за имплементацију и спровођење одредаба Конвенције, укључујући мере превенције и казне. Члан 9. посебно је посвећен илегалном транспорту опасног отпада, који је илегалан уколико се спроводи без обавештења и пристанка свих релевантних држава, укључујући оне које би биле релевантне у смислу фалсификовања, лажног представљања или преваре, као и онај чији се документи материјално не подударају са стањем отпада, а илегално је и

намерно одлагање опасног и другог отпада супротно Конвенцији и основним принципима међународног права.

Посебно је у члану 4., ставовима 5. и 6., прописано да потписнице не смеју дозволити извоз односно увоз опасног и другог отпада у/са територија држава нечланица Конвенције (члан 4. став 5.), као и да стране потписнице не смеју дозволити извоз опаног или другог отпада за одлагање у областима које су јужније од 60° географске ширине, без обзира да ли се отпад премешта у прекограничном кретању или не (члан 4. став 6.).

Међутим, једна од држава са највећом стопом производње односно генерације отпада у свету – Сједињене Америчке Државе (Waste Atlas, 2017) не сматра се страном потписницом Базелске конвенције (United Nations Treaty Collection, Status of Treaties, 2017). Овакво стање умногоме компликује међународну политику према зеленом криминалитету, и оставља широког простора за различите манипулације и трансакције које ће преваходно резултирати еколошком и економском деградацијом земаља Трећег света, у којима, као што смо видели, највеће жртве представљају сиромашне групе, жене, деца и животиње експлоатисаних екосистема.

Декларација УН о животној средини и развоју (1992) – Рио декларација

Рио декларација представља надградњу претходно поменуте Штокхолмске декларације из 1972. године. Ипак, у преамбули Декларације планета Земља назива се „нашим домом“, док се као први принцип декларише: „Људска бића су у центру бриге за одрживи развој. Они имају право на здрав и продуктиван живот у хармонији са природом.“ (Rio Declaration on Environment and Development, 1992, Principle 1). У оквиру другог принципа, пак, истиче се да државе имају право да „експлоатишу своје ресурсе према својим енвайронменталним и развојним политикама“ (Principle 2). Затим, принцип 5. предвиђа: „Све државе и сви људи сарађиваће у кључном задатку елиминисања сиромаштва као незаменљивог захтева одрживог развоја, са циљем смањења диспаритета у стандардима живота и бољег задовољења потреба већине људи на свету.“ (Principle 5).

Иако овако декларисани принципи рефлектују снажан антропоцентрични, антропархијални, дискурс, неки од принципа Декларације препознају одређене кључне проблеме међународне заједнице када је реч о еколошкој кризи, као на пример, горе поменуто елиминисање сиромаштва. Даље, у принципу 6. препознаје се посебан приоритет помоћи земљама у развоју, нарочито еколошки угроженим земљама

(Principle 6). Такође, у следећем принципу истиче се потреба за интернационалном сарадњом односно глобалним партнерством у очувању, заштити и обнови здравља и интегритета екосистема планете Земље (Principle 7). Принцип 13. налаже, пак, да државе успоставе систем, национални и интернационални, одговорности и компензације за жртве загађења и друге еколошке штете. У принципу 20. истиче се да „жене имају виталну улогу у управљању и развоју животне средине“, односно да је „њихово учешће стога есенцијално за постизање одрживог развоја“ (Principle 20). Слично, у принципу 22. истиче се да „урођенички људи и њихове заједнице, као и друге локалне заједнице, имају виталну улогу у управљању и развоју животне средине, услед свог знања и традиционалне праксе“, те да би „државе требало да препознају и потпуно подрже њихов идентитет, културу и интересе, и омогуће њихово ефективно учешће у постизању одрживог развоја“ (Principle 22). Такође, наредни принцип налаже да „животна средина и природни ресурси људи под опресијом, доминацијом и окупацијом буду заштићени“ (Principle 23). Ова последња три принципа управо имплицитно представљају екофеминистичку епистемолошку парадигму. Осим тога, принцип 24. говори о рату као о инхерентно деструктивном феномену за одрживи развој, налажући државама поштовање и унапређење међународног права за заштиту животне средине у условима оружаног сукоба (Principle 24).

Кјото протокол уз Оквирну конвенцију УН о промени климе (1998)

Кјото протокол представља „имплементацију“ обавеза преузетих Оквирном конвенцијом о промени климе из 1992. године. Овај Протокол обавезује развијене земље на одржање једнаке стопе емисије гасова који изазивају ефекат стаклене баште, односно на смањење емисије ових гасова, за период од 2008. до 2012. године, за најмање 5% у односу на ниво емисије ових гасова у 1990. години (Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, 1998, Article 3.1.). Протокол такође не предвиђа могућност стављања резерве (Article 26).

Ипак, као што смо напоменули у оквиру излагања о зеленој криминологији, како се по овом документу од држава потписница очекује да испуне стандарде смањења емисије штетних гасова путем одређених механизма финансирања пројеката, у свету су присутни бројни случајеви злоупотребе, преваре и корупције у вези са истима, посебно у земљама у развоју (Walters & Martin, 2014: 123, 124). Осим тога, Протокол само предвиђа да потписнице успоставе механизам санкционисања за непоступање по Протоколу (Article 18), што не представља довољну гаранцију у

смислу санкционисања за непоступање по одредбама Протокола. За озбиљан облик зеленог криминалитета какав је глобално загревање и пратећа климатска промена, оваква решења не показују довољно свести о опасности, виктимизацији, и неправдама које произлазе из штетних активности које резултирају глобалним загревањем и климатском променом.

Конвенција о приступу информацијама о животној средини, учешћу јавности у доношењу одлука и приступу правди (у стварима животне средине) - (Архуска конвенција) (1998)

Архуска конвенција се, најпре, у својој Преамбули, позива на принцип односно став 1. Штокхолмске декларације, који смо горе поменули, а који декларише човека као биће чија су права у вези са животном средином неприкосновена (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters – Aarhus Convention, 1998, Preamble). Осим овог, Архуска конвенција позива се и на 10. принцип Рио декларације:

„Проблеми животне средине најбоље се решавају учешћем свих заинтересованих грађана, на релевантном нивоу. На националном нивоу, сваки појединац мора имати одговарајући приступ информацијама које се односе на животну средину, које су у поседу јавних власти, укључујући информације о опасним материјалима и активностима у својим заједницама, као и прилику да учествују у процесу доношења одлука. Државе морају олакшати и подстицати јавну свест и учешће чинећи информације широко доступним. Ефективан приступ судским и административним поступцима, укључујући накнаду штете и правни лек, мора бити омогућен.“ (Rio Declaration on Environment and Development, 1992, Principle 10).

Архуска конвенција обухвата три групе права, наиме, 1) приступ информацијама које се односе на животну средину, регулишући и њихово прикупљање и обраду (Article 4, 5); 2) учешће јавности у доношењу одлука које се тичу специфичних активности, у изради планова, програма, и политика, као и у припреми нормативних инструмената и извршних прописа, а свих везаних за животну средину (Article 6, 7, 8); и 3) приступ правди у смислу повреде на приступ информацијама и повреде јавног учешћа у доношењу специфичних одлука које се тичу животне средине (повреда јавног учешћа у изради планова, програма, политика, инструмената и прописа

се не помиње) (Article 9).

Архуска конвенција представља вредан документ у смислу спречавања зеленог криминалитета чији су учиниоци државе и корпорације, међутим, иста не представља довољну заштиту, што је посебно случај у земљама Трећег света, где не постоје адекватне институције и где постоји високи ниво корупције државних званичника у стварима које се тичу животне средине.

Париски споразум о климатским променама (2015)

Париски споразум, који такође представља имплементацију поменуте Оквирне Конвенције УН о промени климе из 1992. године, обавезује потписнице да одрже ниво повећања глобалне просечне температуре на 2° изнад температуре у преиндустријском периоду, као и да уложи напоре за смањење исте на 1.5° такође у односу на преиндустријски период, превасходно путем умањења емисија гасова који изазивају ефекат стаклене баште, у оквиру друге половине овог века (Paris Agreement on Climate Change, 2015, Article 1, 2, 4).

Споразум посебно у својој Преамбули препознаје посебне околности и потребе држава у развоју, које су посебно угрожене климатским променама, а нарочито потребе које се односе на трансфер технологије и финансирање земаља у развоју у вези са борбом против климатских промена и сиромаштва (Preamble), те у члану 4. успоставља обавезу подршке земљама у развоју у овом процесу (Article 4), укључујући и финансијску подршку од стране развијених земаља (Article 9). Такође, ни овај документ не предвиђа могућност стављања резерве (Article 27).

Иако споразум у својој Преамбули такође истиче да је „климатска промена зјдничка брига човечанства“, у истој се декларише и „значај обезбеђења интегритета свих екосистема, укључујући океане, и заштите биодиверзитета, препознатом од стране неких култура као Мајка Земља“, као и значај који за неке има концепт „климатске правде“ (наводници у оригиналном тексту) (Preamble).

Осим непрепознавања концепта „климатске правде“, а који се умногоме односи управо на непрепознавање енвиронменталног расизма, ограничење повећања глобалне температуре које је одређено Споразумом није конзистентно са бројним истраживањима која показују да ће повећање глобалне температуре, уз примену превентивних мера, до 2100. године достићи вредност између 3.5° и 2.6/2.7° (Calliari et al, 2016). Такође, повлачење Сједињених Америчких Држава из Споразума, осим што угрожава универзалност борбе против климатске промене, овој држави оставља

великог простора за емисију штетних гасова на рачун свих осталих држава, јер би по актуалним проценама поступање САД по Споразуму имало за последицу значајно умањење емисије штетних гасова, тиме и значајно смањење глобалног загревања које доводи до климатских промена (Hai-Bin et al, 2017: 3).

Политика Уједињених нација према животној средини обухвата, као што смо поменули, још огроман број докумената. Ипак, може се констатовати да сви ови документи, иако су показатељ развоја глобалне свести о енвайронменталним проблемима, не представљају довољну заштиту од феномена зеленог криминалитета, преваходно услед чињенице да многе еколошки штетне активности нису препознате као криминалне. Са екофеминистичког аспекта, пак, поменућемо да је од изузетног значаја интернационално препознавање, имплицитно или експлицитно, одређених веза које постоје између природе и женске популације у смислу еколошке деградације. Тако, у Закључку УН о родној једнакости и животној средини из 2016. године, који је истовремено водич за рад УН у области животне средине, истиче се:

„Енвайронменталне промене утичу на све нас. Међутим, ове промене различито утичу на животе мушкараца и жена, услед постојеће родне динамике и неједнакости. Осим тога, негативни утицаји такође могу бити сачињени од фактора као што су старост, географска локација, социо-економски услови, и други облици угрожености. Различите улоге и статус у друштву могу утицати на стратегије и изборе који су доступни женама и мушкарцима у процесу постајања актерима промене у одрживом развоју.“ (UNEP, 2017b: 3).

На веб-сајту УН посвећеном животној средини посебно се истиче да Уједињене нације промовишу родну једнакост и оснаживање жена у очувању природе и у остварењу одрживог развоја, као и да „жене диспропорционално сносе ефекте климатске промене и других енвайронменталних опасности, посебно у земљама у развоју“.⁸⁶

Услед ограниченог обима рада, али имајући у виду значај криминалне и других политика у области животне средине за сам зелени криминалитет, у оквиру наредног излагања о регионалним документима, поменућемо само три најзначајнија - усвојена од стране Савета Европе односно Европске Уније. Од докумената УН које смо овде

⁸⁶ Видети више на званичном веб сајту UN Environment, <https://www.unenvironment.org/explore-topics/gender>.

поменули, пак, Србија је ратификовала све (United Nations Treaty Collection, Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General, 2017).

4.1.7.2. Регулатива Савета Европе

Два најзначајнија документа Савета Европе у вези са заштитом животне средине јесу Конвенција Савета Европе о грађанској одговорности за штете проузроковане активностима опасним по животну средину и Конвенција Савета Европе о заштити животне средине путем кривичног права.

Европска Конвенција о грађанској одговорности за штете проузроковане активностима опасним по животну средину (1993)

Овај документ превасходно регулише начин компензације за штету од еколошки штетних активности, као и мере превенције (CoE Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, 1993, Article 1). Имајући у виду да се опасне радње односе на професионално обављање активности, укључујући и оне које се врше од стране јавних власти, а у области производње и управљања опасним супстанцама, као и управљања отпадом и бављења биоинжењерингом (Article 2.1), оваква регулатива препознаје државе и корпорације као ентитете доминантно одговорне за еколошку штету.

Ипак, ова Конвенција говори о „несрећама“ односно „незгодама“ (incidents) (Article 2.11) када регулише одговорност за штету насталу као резултат споровођења опасних активности, биоинжењеринга и одређених активности у одлагању отпада (Article 6). Иако овакво решење значи да се у овим случајевима ради о објективној одговорности за штету, оно има недостатке у том смислу што као „незгоде“ дефинише калкулисан ризик стварне опасности. Ово је управо и највећи недостатак ове регулативе, стога што одговорност за „незгоду“ лако може потпасти под „бизнис трошак“ компанија и држава.

Европска Конвенција о заштити животне средине путем кривичног права (1998)

Један од најзначајнијих докумената који представља својеврсну прекретницу у обликовању одговарајуће реакције на еколошки криминалитет јесте управо Конвенција Савета Европе о заштити животне средине путем кривичног права, усвојена 1998. године.

У својој Преамбули, текст Конвенције истиче да живот и здравље људи, фауне и флоре, мора бити заштићен „свим могућим средствима“ (CoE Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, 1998, Preamble).

Ипак, иако овај документ успоставља обавезу за потписнице да инкриминишу односно санкционишу најозбиљније облике еколошког криминалитета путем успостављања минималних стандарда (илегално одлагање или емисија радиоактивних супстанци, илегално одлагање и управљање опасним отпадом, илегални биоинжењеринг, илегално поступање са нуклеарним материјалом – извршеним са умишљајем или нехатно; као и одређене активности које могу бити санкционисане било административно било путем кривичног права) (Article 2, 3, 4), овај документ не предвиђа униформне инкриминације, као ни униформне санкције (које могу бити казна затвора, новчана казна и довођење животне средине у стање у коме је била пре извршења кривичног дела) (Article 6). Штавише, на санкционисање кривичних дела извршених нехатно може се ставити и резерва (Article 3.2).

Осим тога, иако Конвенција посебно предвиђа корпоративну одговорност за наведене радње, ова одговорност може али не мора бити кривичноправне природе, док се на ову одредбу од стране сваке потписнице може ставити и резерва (Article 9).

Поред свих својих недостатака, иако овај документ представља значајан корак напред у креирању политике према зеленом криминалитету, њега је нажалост ратификовала само једна земља – Естонија (CoE Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 172, 2017).

4.1.7.3. Регулатива Европске уније

Европска унија је такође учинила неке значајне напредне кораке у креирању политике према зеленом криминалитету и у заштити животне средине уопште. На овом месту издвојићемо један од најзначајнијих докумената, наиме – Директиву ЕУ о заштити животне средине путем кривичног права из 2008. године.

Важно је истаћи да је усвајању Директиве претходио поступак пред Европским судом правде између држава чланица и Комисије Европске уније, чији предмет је било регулисање права на успостављање регулативе ЕУ у вези са заштитом животне средине путем кривичног права, а по изношењу става Савета Европске уније да сама Унија не ужива право да успоставља обавезу за државе чланице да установе кривичне санкције за еколошка кривична дела; у овом поступку, пак, Европски суд правде одлучио је у корист Комисије ЕУ, истичући да „ни кривично право ни правила кривичне процедуре

не потпадају под компетенцију Заједнице“, али да Заједница може легислативно регулисати онда „када примена ефективних, сразмерних и одвраћајућих кривичних санкција од стране надлежних националних власти представља есенцијалну меру за борбу против озбиљних еколошких кривичних дела, предузимајући мере које се односе на кривично право држава чланица, а које сматра неопходним како би се осигурало да регулатива о заштити животне средине буде потпуно ефективна“ (Case C-176/03 Commission v. Council [2005] ECR I-07879, paras. 26-27, 47-48). Оваква одлука сама представља значајан напредак у смислу схватања озбиљности еколошког криминалитета и креирања будуће реакције на исти.

Директива 2008/99/ЕС о заштити животне средине путем кривичног права (2008)

У својој Преамбули Директива најпре препознаје повећање обима еколошких кривичних дела и озбиљност њихових последица, и истиче да постојећи казнени систем није довољан за осигурање поштовања норми о заштити животне средине, те да његово унапређење мора показати друштвено неодобравање исказано путем регулативе која се разликује од грађанске или административне (Directive 2008/99/EC on the Protection of the Environment through Criminal Law, 2008, Preamble). Такође, Директива истиче потребу за казнама које ће имати више одвраћајући ефекат, као и да се кривично дело може извршити како чињењем, тако и нечињењем, односно пропуштањем поступања по одговарајућим прописима (Preamble). Кривично дело, по Директиви, представља и помагање односно подстицање на извршење озбиљних еколошких кривичних дела (Article 4). Директива такође посебно предвиђа одговорност правних лица и санкције за иста, али које, нажалост, не морају бити кривичноправне природе (Article 6, 7).

Један од недостатака Директиве јесте што иста експлицитно обавезује државе чланице да имплементирају одговарајуће инкриминације односно санкције у својим националним законодавствима, иако иста такође експлицитно истиче да примена таквих решења није обавезујућа у појединачним случајевима (Preamble), а што самим тим обесмишљава циљ саме Директиве. Још један од њених недостатака примећује се у члану 3., у коме се предвиђа да се кривична дела могу извршити са умишљајем или „озбиљном непажњом“ (Article 3), а што са собом повлачи терет доказивања стандарда озбиљне односно незнатне непажње, који је тиме отворен за многе интерпретативне манипулације.

Као озбиљна кривична дела против животне средине Директива именује илегално одлагање или емисију радиоактивних супстанци, илегално одлагање и управљање отпадом, илегални биоинжењеринг, илегално поступање са нуклеарним материјалом, као и убијање, деструкцију, поседовање или узимање примерака заштићених врста фауне или флоре, осим у случајевима где се објекат радње сматра „незнатном количином“ ових врста и има незнатан утицај на њихово очување (Article 3). Ово последње решење у вези са очувањем флоре и фауне експлицитно негира постулате еко-правде, како концепта еко-правде у оквиру зелене криминологије, тако и овог концепта схваћеног од стране екофеминизма.

4.1.7.4. Национална регулатива Републике Србије

Из оквира домаће правне регулативе, на овом месту издвојићемо релевантне одредбе еколошког кривичног законодавства, превасходно оне садржане у оквиру Главе XXIV Кривичног законика – Кривична дела против животне средине, као и релевантне одредбе из Закона о заштити животне средине. Ова два прописа су, међутим, само најосновнији правни акти поред великог броја еколошких прописа у Републици Србији. Овај корпус биће све обимнији са усвајањем и имплементацијом еколошких стандарда и прописа Европске уније, у процесу отварања Поглавља 27: Животна средина и климатске промене, у току преговора о приступању Европској унији. Ово поглавље, које је најзахтевније, легислативно најобимније, али и финансијски највредније, тј. најскупле, јесте истовремено и најнеопходније (Сантовац, 2017; Миловић, 2018). Наиме, ово поглавље обухвата око чак 700 прописа Европске уније, док ће, према проценама Националне стратегије Републике Србије за апроксимацију у области заштите животне средине, износ средстава за усвајање и имплементацију свих ових прописа до 2030. године бити 10.6 милијарди евра (Сантовац, 2017; Миловић, 2018).

Иако је отварање Поглавља много пута до сада одлагано, и иако су одређене обавезе већ испуњене, пред Србијом се налазе још многи мукотрпни и захтевни послови, превасходно: побољшање административних и финансијских капацитета кроз јачање Агенције за заштиту животне средине; операционализација Зеленог фонда (фонд за прикупљање средстава за заштиту животне средине) и његово адекватно финансирање, као и даље побољшање међуинституционалне сарадње, посебно између централног и локалних нивоа; интензивнији рад на имплементацији и примени прописа, као што је затварање несанитарних депонија, инвестирање у одвајање и

рециклажу отпада, остварење функционалног мониторинга квалитета ваздуха, побољшање управљања речним коритима; припрема за мрежу Natura 2000 (мрежа заштићених природних подручја на простору ЕУ); имплементација Париског споразума, што укључује и развијање компрехензивне стратегије за климатске промене, која ће бити конзистентна са оквиром ЕУ 2030 о климатској промени и енергетским политикама, и која ће бити добро интегрисана у све релевантне секторе (European Commission, 2018: 78).

Кривична дела против животне средине садржана у Кривичном закону Републике Србије (КЗ РС)

Загађење животне средине (чл. 260 КЗ РС) повлачи кривичну санкцију уколико резултира штетом нанетом земљи, води или ваздуху „у већој мери или на ширем простору“, односно које је довело до „уништења или оштећења биљног и животињског света великих размера или до загађења животне средине у тој мери да су за његово отклањање потребни дуже време или велики трошкови“, учињено умишљајно или из нехата. Квантификација природе у оваквом решењу иницијално умањује његов значај.

Непредузимање мера заштите животне средине (чл. 261 КЗ РС) представља еколошко кривично дело учињено од стране службеног или одговорног лица, умишљајно или из нехата, а услов за постојање овог дела јесте ненаступање штете из члана 260, што значи да се санкционише само непоступање по одговарајућим прописима.

Противправна изградња и стављање у погон објеката и постројења која загађују животну средину (чл. 262 КЗ РС) такође је кривично дело чији учинилац може бити само службено односно одговорно лице, које поступа са објектима и технологијом који доводе до загађења животне средине „у већој мери или на ширем простору“, а чији тежи облик постоји уколико је дошло до „уништења или оштећења биљног и животињског света великих размера или до загађења животне средине у тој мери да су за његово отклањање потребни дуже време или велики трошкови“, такође умишљајно или нехатно. Такође, примедба о квантификацији важи и за ово решење.

Оштећење објеката и уређаја за заштиту животне средине (чл. 263 КЗ РС) постоји уколико је умишљајно или нехатно дошло до уништења, оштећења, уклањања или чињења неупотребљивим горепоменутих објеката и уређаја, с тим што тежи облици овог дела постоје, опет, уколико је дошло до „загађења ваздуха, воде или земљишта у већој мери или на ширем простору“ или је дошло до „уништења или

оштећења биљног и животињског света великих размера или до загађења животне средине у тој мери да су за његово отклањање потребни дуже време или велики трошкови“.

Оштећење животне средине (чл. 264 КЗ РС) постоји уколико се, умишљајно или нехатно, кршењем релевантних прописа, експлоатацијом природних ресурса, извођењем радова, изградњом објеката или на други начин животна средина оштети, поново, „у већој мери или на ширем простору“.

Уништење, оштећење, изношење у иностранство или уношење у Србију заштићеног природног добра (чл. 265 КЗ РС) је инкриминација која се односи на уништење/оштећење посебно заштићеног природног добра, што се може извршити умишљајно или нехатно; односно на противправан износ из Србије или унос у Србију биљке или животиње строго заштићене или заштићене међународним прописима, као и на покушај оваквог износа односно увоза. Овде се, наиме, штити „добро“, јер је „добро“ објекат значајан за човекову природну средину.

Уношење опасних материја у Србију и недозвољено прерађивање, одлагање и складиштење опасних материја (чл. 266 КЗ РС) врши се 1) уношењем у Србију радиоактивне или друге опасне материје или отпада, као и транспортом, складиштењем, сакупљањем или одлагањем таквих материја; и 2) дозволом или омогућавањем обављања поменутих радњи злоупотребом службеног положаја или овлашћења. Тежи облик овог дела постоји, поново, уколико је дошло до „уништења или оштећења биљног и животињског света великих размера или до загађења животне средине у тој мери да су за његово отклањање потребни дуже време или велики трошкови“. Такође, организовање вршења поменутих активности у вези са опасним материјама посебно је санкционисано.

Недозвољену изградњу нуклеарних постројења (чл. 267 КЗ РС) врши лице које „противно прописима одобри или приступи изградњи нуклеарне електране, постројења за производњу нуклеарног горива или постројења за прераду ислуженог нуклеарног отпада“.

Повреда права на информисање о стању животне средине (чл. 268 КЗ РС) чини се противправним ускраћивањем података или давањем неистинитих података о стању животне средине, а који су нужни за процену ризика по животну средину и предузимање превентивних мера заштите.

Убијање и злостављање животиња (чл. 269 КЗ РС) чини лице које „кршећи прописе убије, повреди, мучи или на други начин злоставља животињу“. Овакво

решење претпоставља да убијање, повреда, мучење и злостављање животиња које се спроводи у складу са прописима – није кривично дело. Даље, проблем објектификације и квантификације, који је присутан и у решењима као што су „у већој мери“, „на ширем простору“, „велики трошкови“ и сл., присутан је и овде, када се као тежи облик дела убијања и злостављања животиња јавља убијање, мучење или повређивање „већег броја животиња“ или животиње која је посебно заштићена врста. Још једно проблематично решење из овог члана јесте санкционисање лица које „из користољубља организује, финансира или је домаћин борбе између животиња исте или различите врсте“ као и лица које организује или учествује у клађењу на овим борбама. Овакво решење имплицира да лице које ове радње не врши из користољубља, већ из других мотива, као што је на пример проста „забава“ – не врши овај тежи облик поменутог кривичног дела.

Преношење заразних болести код животиња и биљака (чл. 270 КЗ РС) представља непоступање по прописима, одлукама или наредбама у којима су одређене мере за превенцију или сузбијање болести животиња која може угрозити сточарство“ или болести или штеточина које могу угрозити биљни свет, за време епидемије или опасности од болести или штеточина. Тежи облик дела постоји уколико је последица „угинуће животиња, уништење биљака или друга знатна штета“, док лакши облик дела постоји уколико су сви претходни облици дела учињени из нехата. Овакво решење имплицира заштиту финансијског интереса људске активности, док се исто, такође, одликује дискурсом квантификације.

Несавесно пружање ветеринарске помоћи (чл. 271 КЗ РС) чини „ветеринар или овлашћени ветеринарски радник који при пружању ветеринарске помоћи препише или примени очигледно неподобно средство или очигледно неподобан начин лечења или уопште несавесно поступа при лечењу животиња и тиме проузрокује угинуће животиња или другу знатну штету“, док лакши облик дела постоји уколико је исто учињено из нехата.

Производња штетних средстава за лечење животиња (чл. 272 КЗ РС) јесте производња или стављање у промет средстава за лечење или превенцију заразе код животиња која су опасна за њихов живот или здравље. Такође, лакши облик дела постоји уколико је исто учињено нехатно, а тежи ако је последица угинуће животиња или, опет, друга знатна штета.

Загађивање хране и воде за исхрану, односно напајање животиња (чл. 273 КЗ РС) чини се загађењем штетном материјом хране или воде које служе животињама и на

тај начин довођем у опасност живота или здравља животиња; као и загађењем штетном материјом воде у језеру, реци, каналу или рибњаку или порибљавањем из загађених вода и на тај начин изазивањем опасности за опстанак водених животиња. Тежи облик дела постоји уколико је последица поменутих активности угинуће животиња или друга знатна штета, док лакши облик постоји ако је дело учињено из нехата.

Пустошење шума (чл. 274 КЗ РС), као основни облик кривичног дела, врши лице које противно прописима или наредбама надлежних органа сече или крчи шуму, или оштећује стабла, или пустоши шуму на други начин, или обори једно или више стабала у парку, дрвореду или на другом месту где није дозвољена сеча. Тежи облик дела постоји уколико је место извршења заштићена шума, друга шума са посебном наменом или национални парк.

Шумска крађа (чл. 275 КЗ РС) јесте обарање једног или више стабала у шуми, парку или дрвореду, чија количина прелази један кубни метар, уколико је ова радња извршена ради крађе. Тежи облик постоји уколико је обарање учињено или са намером да се дрво прода, или ако количина прелази пет кубних метара, или ако је место извршења заштићена шума, друга шума са посебном наменом или национални парк. Покушај свих ових облика дела такође је санкционисан.

Незаконит лов (чл. 276 КЗ РС) има неколико облика, грађираних у односу на тежину дела: лов дивљачи за време ловостаја или на подручју где је лов забрањен; неовлашћен лов на туђем ловишту које резултира убијањем дивљачи или хватањем живе дивљачи; неовлашћен лов на туђем ловишту које резултира убијањем крупне дивљачи или хватањем живе крупне дивљачи; и лов дивљачи чији је лов забрањен, односно лов без дозволе посебне врсте дивљачи за коју активност је потребна посебна дозвола, односно лов на начин и средствима којима се дивљач масовно уништава. Проблем квантификације животиње као објекта, кроз дискурсе „крупно“ и „масовно“ такође осликава антропархију у регулативи лова, који заиста представља - териоцид.

Незаконит риболов (чл. 277 КЗ РС) јесте лов рибе односно водене животиње за време ловостаја или у водама где је лов забрањен. Тежи облици овог дела јесу: лов рибе односно водене животиње „експлозивом, електричном струјом, отровом, средствима за омамљивање или на начин штетан за размножавање тих животиња или којим се те животиње масовно уништавају“; као и лов рибе односно водене животиње „веће биолошке вредности или у већој количини“ односно уништење приликом лова „веће количине риба или других водених животиња“. Овде су такође присутни објектификација, комодификација, квантификација, и антропархија.

Код претходна два кривична дела такође се примећује и снажан андроцентризам, уколико у обзир узмемо чињеницу да су мушкарци доминантна категорија ловаца. Даље, чињеница да је лов кривично дело само уколико се предузима под одређеним околностима негира постулате еко-правде, односно коси се са постулатима како зелене криминологије, тако и екофеминизма. Наиме, према подацима Ловачког савеза Србије, без ловних области Косова и Метохије, у Србији постоји 69.800 ловаца чланова ловачких удружења (Ловачки савез Србије, n.d.), док је према последњим подацима Републичког завода за статистику (преузетим од Министарства пољопривреде и заштите животне средине) број издатих дозвола за 2015. годину за рекреативни риболов износио 77.345, док је број привредних рибара износио 511 (Републички завод за статистику, 2015). Такође, називање териоцида спортом односно рекреативном активношћу, као и потенцирање на квантитету као показатељу озбиљности кривичног дела, представља снажну опресију према живом бићу чије се право на живот не узима у обзир приликом еколошке регулативе.

Еколошки криминалитет у Републици Србији је, поред свих негативних импликација у регулативи које смо поменули, такође, генерално узев, санкционисан минорним санкцијама.

Према последњим подацима Републичког завода за статистику, у 2016. години на територији Србије 2507 пунолетних лица пријављено је за кривична дела против животне средине (Републички завод за статистику, 2017а: 6), док је 24 кривичних пријава за кривична дела против животне средине поднето против малолетника (Републички завод за статистику, 2017b: 4). Од пунолетних учиналаца највише је са територије Јужне и Источне Србије – 1012, док су доминантна кривична дела за која су пунолетни учиниоци пријављени шумска крађа (2007) и убијање и злостављање животиња (185) (ова два кривична дела такође су доминантно дистрибуирана на територији Јужне и Источне Србије) (Републички завод за статистику, 2017а: 6). У истој години само је 472 пунолетна лица и осуђено за кривична дела против животне средине, од тога 382 за шумску крађу и само 11 за убијање и злостављање животиња, а оба дела санкционисана су условном осудом као доминантном санкцијом (Републички завод за статистику, 2017а: 10).

Према потпунијим подацима Билетена Републичког завода за статистику за 2015. годину, од 2205 пријављених пунолетних лица за кривична дела против животне средине, било је само 45 жена, док су доминантна кривична дела такође шумска крађа

(1704, од тога 21 жена) и убијање и злостављање животиња (205, од тога 7 жена), а за која кривична дела се широко примењује начело одлагања кривичног гоњења (Републички завод за статистику, 2016а: 18). Доминантна категорија мушкараца учинилаца кривичних дела против животне средине јесу мушкарци стари између 30 и 59 година (Републички завод за статистику, 2016а: 30). У 2015. години било је 549 осуда за кривична дела против животне средине (Републички завод за статистику, 2016а: 63), за шумску крађу осуђено је 451 лице, од тога 9 жена, док је за убијање и злостављање животиња осуђено 23 лица, од тога 2 жене (од тога је на казну затвора за шумску крађу осуђено 53 лица, а на казну затвора за убијање и злостављање животиња осуђено само једно лице и то на казну затвора од два до три месеца) (Републички завод за статистику, 2016а: 66, 67).

Даље, у 2015. години за кривична дела против животне средине пријављено је 29 малолетника, и то само за два кривична дела – шумску крађу (22) и убијање и злостављање животиња (7), док је од свих 29 пријављених само једно лице женског пола – пријављено за шумску крађу, а поступак није покренут у чак 14 случајева (10 за шумску крађу и 4 за убијање и злостављање животиња) (Републички завод за статистику, 2016б: 14). Кривичне санкције према малолетницима изречене су само за кривично дело шумске крађе (Републички завод за статистику, 2016б: 46, 47, 50, 51).

Сви ови подаци, како подаци из легислативе који се тичу концепције инкриминација, тако и они који се тичу примене истих, говоре о веома проблематичном и незахвалном стању домаћег правосуђа када се ради о заштити животне средине. Мушки пол, као доминантна категорија учинилаца кривичних дела против животне средине, посебно када се ради о кривичном делу убијање и злостављање животиња, осликава све оне идеје које смо објаснили приликом излагања о екофеминизму и уопште о зеленој криминологији. Посматрајући овакво стање, можемо песимистично закључити да подизање свести, реформа законодавства и промена правосудне политике у неком новом правцу у будућности остају само на неком идеолошком нивоу.

Закон о заштити животне средине

Закон о заштити животне средине Републике Србије (ЗЗЖС РС), слично правилима предвиђеним међународним и регионалним инструментима, у свом првом члану као предмет Закона одређује уређивање „интегралног система заштите животне средине којим се обезбеђује остваривање права човека на живот и развој у здравој

животној средини и уравнотежен однос привредног развоја и животне средине у Републици Србији“ (ЗЗЖС РС, чл. 1). Дакле, примарне вредности које се штите овим законом јесу антропоцентричног карактера, такође са посебним фокусом на остварење уравнотеженог привредног развоја (за човека) у односу на животну средину. У члану 4. таксативно су набројани субјекти система заштите животне средине, као 1) Република Србија; 2) аутономна покрајина; 3) општина/град односно јединица локалне самоуправе; 4) правна лица и предузетници, домаћа и страна, који у пословању користе природне вредности, угрожавају или загађују природну средину; 5) научне и стручне организације и јавне службе; 6) грађанин, групе грађана, односно њихова удружења и организације. Иако су у чл. 9 наведена одређена начела заштите животне средине, готово сва од њих искључиво су антропоцентричног карактера, јер се иста превасходно односе на заштиту права човека. У чл. 11 посебно се истиче да су природни ресурси, као геолошке, хидролошке и биолошке вредности које се могу користити односно употребити – вредности које имају економску вредност (чл.11), чиме се поново враћамо на феномен објектификације и комодификације природе у савременом капиталистичком систему.

Поред мера и услова заштите животне средине (део III ЗЗЖС), праћења стања животне средине (део IV ЗЗЖС), информисања и учешћа јавности (део V ЗЗЖС), економских инструмената (део VI ЗЗЖС), овај Закон посебно регулише одговорност за загађивање животне средине (део VII ЗЗЖС) правних и физичких лица по начелу објективне одговорности (чл. 103), надзор (део VIII ЗЗЖС) над применом овог Закона и над радом органа надлежних за заштиту животне средине (чл. 109, 109а), као и санкције за привредне преступе и прекршаје у вези са животном средином (Казнене одредбе, део VIII ЗЗЖС).

Иако овај Закон представља огроман легислативни напредак, исти се такође, као и већина међународних и регионалних прописа, одликује многим опресивним дискурсима, превасходно антропоцентризмом и капиталистичком комодификацијом природе. У 2016. години за привредни преступ против животне средине пријављено је 32 правна лица, док је осуђено 46, као и 33 одговорних лица у правним лицима, док је осуђено 52 (бројеви осуђених наспрам пријављених лица је већи стога што су претходни случајеви пријава такође решавани у 2016. години), а што представља статистику без привредних преступа у вези са заштитом биља, сточарством, рибарством, ловством, шумарством и осталим областима привредних преступа (Републички завод за статистику, 2017с: 2, 3, 6).

Када посматрамо укупност најрелевантније регулативе коју смо изложили у овом сегменту рада, примећујемо да се иста не поклапа са регулативом којој тежи зелена криминологија, посебно њен екофеминистички аспект. У наредном делу рада ћемо се стога, између осталог, бавити и изношењем и аргументовањем предлога односно сугестија за правну реформу у области зеленог криминалитета, а не скидајући са ума постулате екофеминистичке философије, као значајне епистемолошке, теоријске и емпиријске позадине зелене криминологије.

4.1.8. Критички предлози у духу екофеминистичког аспекта зелене криминологије

Овај ултимативни део рада представља својевстан резултат синтетичког сагледавања екофеминистичког аспекта зелене криминологије, почев од теоријске и епистемолошке, па до прагматичне перспективе.

Зеленој криминологији, је, како смо видели, потребна екофеминистичка перспектива како би на најпотпунији начин открила и разјаснила корене виктимизације зеленим криминалитетом и успоставила одговарајуће концепције и правце деловања, који ће ефективније остварити превенцију и сузбијање неправди и виктимизација означених као зелени криминалитет.

У досадашњем излагању уочили смо зашто су доминантне жртве зеленог криминалитета управо оне категорије које су и најугроженије са становишта екофеминизма, као и да се доминантни учиниоци зеленог криминалитета – развијене државе и моћне корпорације, милитарне организације, али и организоване криминалне групе и одређени појединци – управо јављају у тој улози подстрекнути бројним системима опресија које екофеминизам разоткрива. Такође, када је реч о непрепознавању, намерном или нехатном, зеленог криминалитета као криминалитета, екофеминизам такође пружа одговоре које зелена криминологија не би могла конзистентно конципирати, јер исти садрже много комплекснију и дубљу анализу од оне која се среће само у зеленој криминологији.

У овом делу рада ћемо се, стога, посебно бавити одређеним методолошким, епистемолошким и прагматичним решењима усмереним на остварење циљева екофеминистичког аспекта зелене криминологије, а имајући на уму сва наша претходна излагања.

Неке епистемолошке и методолошке перспективе и сугестије у екофеминистичком аспекту зелене криминологије

Већ смо истакли да зелена криминологија има своју методологију која се употребљава како у теоријским тако и у емпиријским истраживањима, као и своје специфичне теоријске моделе. Међутим, као једна критичка криминологија, нужно је да зелена криминологија посвети посебну пажњу развијању сензитивног методолошког приступа и сензитивне епистемологије уопште, а за које основу пружа управо екофеминистичка теорија.

Приликом истраживања зеленог криминалитета, било теоријског или емпиријског, екофеминизам омогућава кристалисање теоријског модела, предмета (или субјекта) истраживања и избора саме методологије. Веза између различитих опресија, а посебно између опресије према природи и опресије према жени, мора бити унета у конструисање модела, предмета (субјекта) и метода истраживања. Уношење такве везе превасходно има задатак да креира базу за испитивање најважнијих криминолошких питања - *ко?*, *шта?*, *када?*, *где?*, *како?* и *зашто?*, а чији се одговори повратно могу објаснити теоријским моделом који сагледава све друштвене контексте (легислативни, институционални, етички, политички, социо-културни, научни, религијски, историјски антрополошки) и открива корелације у истима са опресијама андроцентричног поретка, и који коначно тежи њиховој реконструкцији са циљем спречавања и сузбијања зеленог криминалитета.

Тако, примена екофеминистичке анализе на питање *Ко?* може искристалисати профил учинилаца, било да су питању колективни носиоци политичке или економске моћи, било да су у питању појединци. Такав профил, повратно, може послужити за креирање анализе ризика, као и функционалних мера превенције и ефикасног санкционисања. Слично, одговор на виктимолошко питање *Ко?* може бити правилније конструисан узимајући у обзир корене виктимизације објашњене екофеминизмом, стога што деконструкција односа моћи и успостављање правде и помоћи (и какве помоћи) за жртве зеленог криминалитета треба да буду постављени у највише приоритете зелене криминологије.

Што се тиче питања *Шта?*, односно шта представља зелени криминалитет и шта треба истраживати у оквиру зелене криминологије, екофеминизам својом теоријом, али и активизмом, управо осветљава обрасце неправде и виктимизације које треба означити криминалним, као и разлоге зашто се исти не означавају таквим. Приликом истраживања зеленог криминалитета, наиме, постоји додатни проблем непоузданости традиционалних статистика које не обухватају зелени криминалитет како је исти схваћен у зеленој криминологији, које неки аутори чак означавају и неупотребљивим (Lynch et al, 2013: 997, 999), те је стога одређивање предмета истраживања како је исти схваћен у зеленој криминологији од круцијалне важности за представљање реалне слике о обиму, структури, дистрибуцији, последицама, учиниоцима и жртвама зеленог криминалитета.

Једно од проблематичних питања приликом анализе криминолошког истраживања зеленог криминалитета јесте *Када?*, стога што се последице зеленог

криминалитета остварују у веома дугим временским периодима, те одређење временског оквира истраживања мора бити учињено у консултацији са многим другим наукама и научним дисциплинама које помажу зеленој криминологији, као што су биологија, хемија, медицина, али и социологија, када се посматрају социолошки аспекти последица зеленог криминалитета.

Питање *Где?*, приликом конципирања истраживања, такође мора бити пажљиво одређено, јер, иако се зелени криминалитет превасходно дистрибуира на просторима држава Трећег света, односно на просторима егзистенције маргиналних друштава, која су физички изолована, у којима доминира једна индустријска грана, где радничка класа чини већину становништва, и где постоје тежак физички рад, индустријски конфликт између радника и послодаваца, повезаност социјалних мрежа, сепаратни третман родних улога, доминантност мушкараца и провођење времена за одмор на јавним местима (Davies, 2014: 10), последице зеленог криминалитета често прелазе националне оквири, па и оквири континента, другим речима, исте се остварују на најширем глобалном нивоу.

Злоупотреба моћи, корупција, дискриминација, капиталистички мотиви, и остале опресивне радње на које указује екофеминистичка анализа расветљавају анализу одговора на питање *Како се врши зелени криминалитет?*, а што даље помаже креирању анализе образаца криминалитета, који могу помоћи у превенцији и сузбијању.

На крају, једно од најзначајнијих криминолошких питања - *Зашто?* – добија уобличење свог одговора кроз комплексну криминолошку екофеминистичку анализу, која ствара теоријски модел путем успостављања корелација и узрочно-последичних веза између мултипликације доминација објашњених екофеминизмом и вршења зеленог криминалитета.

Сама методологија зелене криминологије такође мора бити екофеминистички сензитивна, посебно приликом састављања и спровођења анкета и интервјуа са учиниоцима и жртвама, упоређивања, примене case-study метода, и посебних метода и техника зелене криминологије, као што је поменути horizon-scanning, тј. процена ризика (Savić, 2016: 176). Такође, услед генерацијског искуства андроцентризма кроз културу, историју, право и друге системе, приступ предмету (или субјекту) истраживања не може и не сме бити сепаратан, редуccionистички, па ни потпуно објективан, ни од активног ни од пасивног субјекта истраживања, стога што је и сам истраживач/истраживачица врло вероватно жртва зеленог криминалитета и његових

импликација. То би значило да предмет (или субјект) истраживања мора бити огољен, посебно у погледу опресија и веза између њих, не скретајући поглед и са искуства свих субјеката истраживања (Savić, 2016: 176). Такође, приликом сваког истраживања зеленог криминалитета потребно је посебно тежити откривању тамне бројке криминалитета и скривене виктимизације, али и настојати да се субјектима, нарочито колективним пасивним субјектима истраживања, открију корени зеленог криминалитета и представе његове опсежне, секундарне, терцијарне, дугорочне и глобалне последице и импликације, анализирани са екофеминистичког аспекта (Savić, 2016: 176).

У вези са претходним, за анализу прикупљених података о зеленом криминалитету захвално је користити методологију такозване теорије утемељења (the grounded theory). Наиме, „Теорија утемељења је *општа методологија* за развој теорије која се заснива (темељи) на систематски прикупљеним и анализираним подацима. Теорија настаје током самог истраживања, кроз континуирану интеракцију између анализе и прикупљања података.“ (Strauss & Corbin, 1994: 273). За овај методолошки приступ јако је значајно да истраживачи/це у настанак своје теорије о изучаваном феномену инкорпорирају и искуства, тумачења и перспективе *оних* који су *предмет* истраживања (Strauss & Corbin, 1994: 280).

Такође, у оквиру екофеминизма, политика идентитета, о којој пише Sandilands, а као што је и показано од стране феминистичких епистемологија гледишта (standpoint), представља покушај политичког спајања „емпиријске чињенице постојања групе и њене политичке репрезентације као групе са посебним скупом знања и искустава“ (Sandilands: 1999: 29). Gruen посебно пише о екофеминистичкој моралној епистемологији, где подвлачи да како природа односно не-људске врсте не могу говорити у своје име, „стварна искуства не-људског света створиће боље знање о природи и само нам могу помоћи да изнесемо информисаније судове о нашем односу према њему“ (Gruen, 1994: 132). Gruen пише:

„Инклузија природе у нормативне епистемске заједнице не само да омогућава шири скуп искустава из којих ће се извући генеришући ставови о вредности, већ такође пружа значајне прилике за реконституисање нас самих. Овај тип инклузивне заједнице нагони свакога у њој да преиспита свој однос према другима и према свету природе. Ово преиспитивање олакшано је праксом „методолошке понизности“, методом дубоког поштовања разлика. Методолошка

понижност захтева да се поступа под претпоставком да могу постојати одређени концепти или догађаји који не могу одмах бити схваћени... Ово је интензивирано уколико се примењује не само са људима, већ са природом као целином.“ (Gruen, 1994: 133).

Тако, подвлачећи значај доношења судовима о вредностима, Gruen такође објашњава:

„Екофеминизам препознаје да је на полагање права на знање одувек било утицано од стране вредности културе у којој се исто генерише. Пратећи аргументе феминистичких философа науке, марксиста, културалних критичара, и других, екофеминисти верују да су чињенице оптерећене теоријом, да су теорије оптерећене вредностима, а да су вредности обликоване од стране историјских и философских идеологија, друштвених норми, и индивидуалних процеса категоризације.“ (Gruen, 1994: 124).

Овакве перспективе корисно је и пожељно користити приликом емпиријског истраживања зеленог криминалитета.

Даље у вези са методологијом, већ смо истакли огроман значај мултидисциплинарности у проучавању зеленог криминалитета, а која подразумева кооперацију између стручњака и институција из различитих области (White, 2008a: 10), као и нужност примене напреднијих методолошких приступа, а с обзиром на велику динамичност и развој зеленог криминалитета (Eman et al, 2009: 574). Natali, тако, у оквиру зелене криминологије развија визуални приступ или визуалну методологију, истичући да „би било корисно дизајнирати и користити визуална средства криминолошког истраживања која фаворизују учење модела слушања и виђења искуства енвайронменталне деструкције од стране људи, у њиховој непоједностављивој јединствености“, а која средства би омогућила стварање нових перспектива (Natali, 2016: 102).

С тим у вези, један од предлога за успешно откривање и истраживање зеленог криминалитета могла би бити примена концепта форензичке архитектуре.⁸⁷ Форензичка архитектура, наиме, представља једну нову научну област која се бави

⁸⁷ Са појмом форензичке архитектуре ауторка се први пут сусрела на key-note предавању стручњака Ејала Вајзмана (Eyal Weizman), директора Центра за истраживачку архитектуру у Лондону (Goldsmiths, University of London), а поводом отварања Built Environment симпозијума на Европском форуму Алпбах, Аустрија, 31.08.2017. године, којом приликом је дошла на идеју да се иста методологија може врло успешно применити и на откривање и истраживање зеленог криминалитета.

прикупљањем и временско-просторном, аудио-визуалном архитектонском анализом и 3D пројектовањем медијских и других сличних материјала, а са циљем прибављања доказа (понајвише о ратним злочинима и злочинима против човечности) за међународне тимове тужилаштва, међународних организација, као што је УН, као и невладиних и политичких организација.⁸⁸ Прикупљањем истих или сличних (нпр. сателитских) материјала и коришћењем истих техника обраде и пројектовања, могао би се извршити временско-просторни профил одређених облика зеленог криминалитета, као што су, на пример, дефорестација односно пустошење шума, или емисија гасова који оштећују озонски омотач, односно производе ефекат стаклене баште и изазивају дистрибуцију поплава и суша, а који би се потом повезали са просторно-временским профилисањем људских активности које представљају њихов узрок. Слично, овакве технике могле би помоћи и у прогнозирању будућег понашања, односно будућих људских штетних активности, на које би се потом реаговало мерама контроле и превенције.

Нека правничка разматрања

Правна реформа представља један од највиших приоритета екофеминистичког аспекта зелене криминологије. Истовремено, она представља и један од најделикатнијих и најтеже остваривих циљева. Rob White тако истиче:

„Највећи фактори који утичу на студију у оквиру зелене криминологије, стога, јесу специфични интереси који су од највећег значаја приликом концептуализације природе и озбиљности штете. На пример, када се криминализација јавља, она често рефлектује хумано-оријентисане (или антропоцентричне) појмове онога што је најбоље (на пример, заштита легалног риболова или сече дрва) на начине који једноставно третирају „природу“ и „дивљи свет“ углавном као ресурсе за људску експлоатацију. Неприкосновена вредност специфичних еколошких подручја и одређених врста тенденциозно је занемарена и игнорисана. Ипак, последњих година примећује се да се већа законодавна и судска пажња такође посвећује правима животне средине *per se*, као и правима одређених врста животиња.“ (White, 2013: 21).

⁸⁸ Видети више о томе, као и о актуалним случајевима, на значајном веб-сајту истраживачке агенције Forensic Architecture, Goldsmiths, University of London, чији директор је такође архитекта Eyal Weizman: <http://www.forensic-architecture.org/>.

У том смислу, одређени примери добре праксе постоје широм света. Један од њих је успостављање специјализованог суда за кривична дела против животне средине у Аустралији, у Новом Јужном Велсу – Суд Новог Јужног Велса за земљу и животну средину (the New South Wales Land and Environment Court – NSWLEC) (Westerhuis, 2013: 197).

Ипак, правосудна реформа са снажнијим, глобалним и регионалним, импликацијама јесте предлог за успостављањем Европског кривичног суда за животну средину, као и Међународног кривичног суда за животну средину. Овакав предлог учинила је 2010. године Међународна академија наука о животној средини⁸⁹ из Венеције Одбору Европског парламента за животну средину, јавно здравље и безбедност хране⁹⁰, означавајући исти Предлогом за конституисање „две историјске реформе“ – Међународног кривичног суда за животну средину и Европског кривичног суда за животну средину.

Документ такође износи предлоге за неким материјалноправним реформама, као што су увођење нових инкриминација и строжијих кривичних санкција, хармонизација националних законодавастава, успостављање института међународне кривичне одговорности по угледу на Међународни кривични суд, као и елиминација енвайронменталне штете у самом њеном извору (IAES, 2010: 2-7).

У овом документу изнети су разлози за успостављањем ових нових институција, а који су оцењени као пресудни за заштиту Планете (IAES, 2010: 2-4). Међутим, чак и код овако напредног предлога примећује се одређена антропоцентрична конотација, када се истиче да је однос између појединаца и природе однос „узајамне агресије“, „где је одговор природе на човекову⁹¹ намерну агресију било тровање природе“ (IAES, 2010: 2). Наиме, овакав став, означавање природе агресивном, негује дубоко укорењени антропоцентризам (као и друге системе опресије), а који представљају сам узрок еколошке деградације (Savić, 2017). Иако је одговор природе заиста био агресиван, не смемо занемарити чињеницу да природа сама није имала избора за своју реакцију, док човек јесте (Savić, 2017). У том смислу, образложење последица људске активности по природу требало би сагледати у светлу ослобођеном антропоцентричних предрасуда (Savić, 2017).

Документ у том смислу износи податке Атласа природних непогода (*the Atlas of*

⁸⁹ The International Academy of Environmental Sciences (IAES).

⁹⁰ Committee on the Environment, Public Health and Food Safety (the ENVI Committee).

⁹¹ У оригиналу – man: мушкарац.

Populations and the Environment), сачињеног од стране НАСА 2001. године, који показују да су управо људи одговорни за енвиронменталну деградацију која је изменила преко половину планетарних ресурса у периоду између 1600. и 2000. године (IAES, 2010: 3). Међутим, тек се у периоду између 1972. и 1992. године у свести људи развија потреба за усвајањем принципа одрживог развоја, и препознавање енвиронменталних проблема као планетарних, који захтевају посебно научно-судско знање за примену контра-мера (IAES, 2010: 3).

Као две најзначајније потребе за реформом, документ означава: потребу за кохерентним и координисаним системом правних прописа који ће бити рестриктивнији у дефинисању и санкционисању еколошки штетних активности, као и потребу за успостављањем транснационалних истрага и судских инструмената у заштити природе (IAES, 2010: 2-3). Сви транснационални инструменти треба да делују у складу са следећим принципима: принципом „загађивач плаћа“, принципом превенције, принципом одрживог развоја, и принципом елиминације енвиронменталне штете у самом њеном извору (IAES, 2010: 4).

Као кључне ставке реформе истичу се: усвајање правила која ће гарантовати ефективан систем правде путем пропорционалних, ефективних и одвраћајућих санкција (у складу са поменутом Директивом ЕУ); јачање и примена кривичних санкција за криминалне радње које наносе штету животној средини од стране држава чланица; вођење хитних и ефективних истрага од стране националних судија, ради утврђења одговорности коју ће пратити одговарајућа дисциплинарна акција, неопходна за превенцију како умишљајних тако и нехатних дела; као и усвајање свих ових ставки као фундаменталних за институцију Европског кривичног суда за животну средину (IAES, 2010: 4). Наиме, циљ овакве реформе јесте оснивање институције која ће гарантовати правосудну контролу коришћења и/или (зло)употребе природних ресурса, и обезбедити кохерентан европски систем кривичног правосуђа у вези са животном средином, који је погоднији за ношење са тренутном ситуацијом у овој области (IAES, 2010: 5). Ова институција интервенисала би у случајевима када национални кривични судови пропусти да остваре ефективну кривичноправну заштиту животне средине, а такође, њена улога била би и хармонизовање националних казних прописа у вези са животном средином, као и обезбеђење униформности њихове интерпретације од стране држава (IAES, 2010: 7).

Оснивање ове институције, даље, водило би оснивању и Међународног кривичног суда за животну средину, са циљем стриктније примене прописа и њихове

хармонизације (IAES, 2010: 7). Наиме, како државе Европске уније чине готово једну четвртину потписница Римског статута, увођењем нових инкриминација, Унија би имала значајну улогу у оснивању Међународног кривичног суда за животну средину (IAES, 2010: 8). Стога се предлаже да Унија покрене ревизију Римског статута управо инкриминисањем „енвиронменталних катастрофа које су толико страховите да се квалификују као злочин против човечанства“, наиме – „међународне еколошке катастрофе“ (“International Environmental Disaster“), а која инкриминација би проширила надлежност Међународног кривичног суда успостављањем нове правосудне институције (IAES, 2010: 7, 10).

За припрему овакве захтевне и комплексне реформе, у документу се предлаже да Одбор Европског парламента за животну средину, јавно здравље и безбедност хране формира експертску Научну и правосудну комисију, која ће имати задатак да: детаљно елаборира Статут новог европског суда, посебно у вези са његовим функцијама и правним инструментима превенције и репресије; да рангира проблеме и хитна питања у вези са животном средином у државама чланицама, посебно здравствене, научне, технолошке, културолошке и антрополошке; да прецизно одреди критеријуме за евалуацију озбиљности проблема загађења и штете нанете екосистемима и људима, а у складу са концептом међународне еколошке катастрофе; као и задатак да дефинише адекватне инструменте превенције и контроле штете нанете животној средини (IAES, 2010: 10).

Овај предлог званично је, по налогу Одбора Европског парламента за животну средину, јавно здравље и безбедност хране, ревидиран од стране представника Европске уније, прецизније, од стране др Danaí Papadopoulou⁹² из Департамента за политику: права грађана и уставна питања Генералног директората за унутрашњу политику Уније.⁹³ У тексту се, међутим, подвлачи да исти не представља нужно званичан став Европског парламента (Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2011).

У овом Коментару⁹⁴ најпре се признаје проблем дискреционог права чланица у дефинисању и организацији инструмента за заштиту животне средине, а што доводи до легислативне и правосудне неконзистентности (Policy Department: Citizens' Rights and

⁹² У сарадњи са мр Peter Sholto Douglas.

⁹³ The Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs of the Directorate-General for Internal Policies of the Union.

⁹⁴ International/European Environmental Criminal Court: A Comment on the Proposal of the International Academy of Environmental Sciences.

Constitutional Affairs, 2011: 5). Пример неунифициране легислативе која омогућава да еколошка штета остане несанкционисана, односно недовољно санкционисана, даје Grandi: док је по аустријским и француским прописима емисија токсичне радијације у ваздуху кажњива, италијанско законодавство не предвиђа такву норму; међутим, индустрије у Северној Италији ипак узрокују еколошку штету и у Аустрији и Француској (Grandi, 2012: 15). Овакав пример, међутим, апликативан је и на укупан глобални правни систем заштите животне средине.

У вези са Предлогом, пак, истичу се одређена питања која захтевају даље разматрање: дефинисање еколошког криминалитета, санкција и компензација за исти; питање криминалне одговорности, посебно питање нехатног извршења дела, а које углавном доминира у еколошком криминалитету уопште; и одговорност правних лица, као доминантних учинилаца еколошких кривичних дела (Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2011: 9).

Коментар даље истиче да ефективну заштиту животне средине не умањује недостатак правосудне институције, већ да проблем постоји у изношењу случаја пред суд, у ефективности и временском оквиру саме процедуре, као и у ефективности санкција, а имајући у виду да Европски суд правде решава о прелиминарним референцама националних судова у вези са тумачењем права ЕУ, и решава у поступцима против држава покренутим од стране Европске комисије (Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2011: 13). Стога Коментар као једноставнију алтернативу предлаже специјализовано судско веће при Европском суду правде или специјализовани суд при Генералном суду (Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2011: 5). Још један проблем представља чињеница да приватна лица у садашњој институционалној схеми не могу бити процесуирана пред судовима Европске уније за еколошка кривична дела, те је за спровођење реформе потребно модификовати компетенције ЕУ путем ревизије Уговора ЕУ, а која захтева дугу процедуру и консензус између држава (Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. 2011, 5, 14).

Такође, Коментар истиче и важност праксе Европског суда за људска права за заштиту животне средине, иако углавном кроз административно и грађанско право: тумачење права на поштовање приватног и породичног живота и дома (чл. 8 Европске конвенције о људским правима), и пракса суда у вези са процедуралним правима у вези са животном средином, као што су транспарентност, учешће у доношењу одлука и приступ правди по Архуској конвенцији (Policy Department: Citizens' Rights and

Constitutional Affairs, 2011: 8). Европски суд за људска права би, у том смислу, како већ има улогу мониторинга националних правних система, могао имати сличну улогу и у мониторингу институционалног и правосудног система ЕУ (Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2011: 8, 9).

Међутим, специјализовани суд или судско одељење не би имали компетенције које су Предлогом означене као нужне за креирање ефективног система заштите, док нерешена остају и питање кривице и питање кривичне одговорности приватних лица, посебно правних лица, иако би оснивање ових алтернативних институција могло представљати корак ка спровођењу реформе из Предлога (Savić, 2017).

Иако еколошки криминалитет превасходно треба бити процесуиран на националном нивоу, посебно из разлога што постоје велике разлике између држава и региона који могу боље одговорити својим специфичним еколошким проблемима (Kimber, 1995: 1661), имајући у виду да се већина еколошких кривичних дела одликује прекограничним импликацијама и представља озбиљан општи проблем, оптималан начин одговора на исте било би управо успостављање стриктнијег и унифицираног система кривичноправне заштите (Savić, 2017).

Иако сама реформа има своје недостатке, посебно оне процедуралне природе, али и оне у вези са великим бирократским трошковима (Kimber, 1995: 1662), и иако сам Предлог презентује веома кратак генерални преглед ове реформе, она представља значајан корак напред ка ефективнијој заштити животне средине (Savić, 2017). Такође, како сам Предлог није закупио већу пажњу релевантних експерата и институција, једна од сугестија била би да исти буде детаљно испитан и усавршен од стране различитих научника и званичних тела: научних, институционалних, политичких и правосудних ентитета, а чија је званична позиција о реформи и моћ деловања изузетно важна за реформу саму (Savić, 2017).

У вези са новом инкриминацијом о којој смо раније говорили – међународној еколошкој катастрофи, овде ћемо подсетити на такође поменут концепт екоцида, инкриминације која управо потврђује фундаменталне принципе еко-правде (White & South, 2013: 16, 17).⁹⁵ Како смо истакли, ова инкриминација предложена је априла 2010. године од стране британске адвокатице Поли Хигинс (Polly Higgins) Правној комисији Уједињених нација (United Nations Law Commission), као пети међународни злочин против мира у Римском статуту (Higgins et al, 2013; Kramer, 2014: 24).

⁹⁵ Видети, такође, дефиницију гецида, као и дефиниције екоцида Печара и Греја, стр. 50-51.

Инкриминација је дефинисана на следећи начин: „штета великих размера, деструкција или губитак екосистема на датој територији, услед људске активности или других узрока, у тој мери да је мирно уживање „настањивача“ (inhabitants) те територије озбиљно умањено“ (Higgins et al, 2013).

Иако ова дефиниција носи одређену потребу за ревидирањем, превасходно услед могућности да Међународни кривични суд (или други специјализовани суд (Hall, 2013: 235)) ограничи појам „настањивача“ (inhabitants) само на људски елемент (humans) (Brisman & South, 2013: 38), као и услед непрецизности појма „други узроци“⁹⁶, усвајање ове инкриминације представљало би огроман напредак зелене криминологије, усмерен на криминализацију до сада неинкриминисаних активности, као што су, на пример, оне које доводе до климатске промене, која представља први пример екоцида, поред огромне експоненцијалне експлоатације природних ресурса (White & South, 2013: 20, 28).

Поменули смо да је екоцид већ имплементиран као кривично дело у националним законодавствима десетак држава – Вијетнам је била прва држава која је инкриминисала екоцид, док су неке од земаља СССР-а, након распада ове државе, имплементирале екоцид у своја кривична законодавства као злочин против мира и безбедности човечанства: Јерменија, Белорусија, Молдавија, Украјина, Грузија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан, иако ове државе нису потписнице Римског статута (Higgins et al, 2013). Екоцид, је, међутим, искључен из нацрта међународних докумената.

Значај реконструкције постојећих система и контекста у светлу екофеминистичког аспекта зелене криминологије

Екофеминистички аспект зелене криминологије има, дакле, пред собом многе тешке задатке. Један од њих јесте правна реформа, и то глобална правна реформа, имајући у виду да право представља најмоћније средство за постизање циљева којима оваква глобална криминологија тежи. Adams такође подвлачи да „правда не мора бити тако крхка ствар да не може бити проширена ван баријере врсте *Homo sapiens*“ (Adams, 2010: 23). Међутим, и реконструкције многих других контекста и система нису без значаја. Осим система науке, социо-културолошког контекста, и осталих опресивних дискурса у којима се зелени криминалитет дешава, посебно се тежи и реконструкцији

⁹⁶ Видети стр. 51.

економског система, путем малих, али значајних корака.⁹⁷

У том смислу, један од напредних корака могао би бити „природни капитализам“ (natural capitalism), концепт конструисан од стране аутора Paul Howken, Amory B. Lovins и L. Hunter Lovins, као вид „нове индустријске револуције“, а који је базиран на стратегијама које „омогућавају државама, компанијама и заједницама да функционишу понашајући се као да су сви облици капитала вредновани“ (Howken et al, 1999: 10). У питању су: радикално повећање продуктивности ресурса, биомимикрија (која се односи на рециклажу), промена односа између произвођача и потрошача у онај који вреднује „услуге“ екосистема, и инвестирање у природни капитал (Howken et al, 1999: 10, 11). Иако конструкције ових стратегија свет природе и даље виде као капитал који се оплођује односно услугу која се користи, оне заиста јесу еколошки и етички одрживије у односу на садашње стратегије модерног капитализма.

Слично, један од економско-политичких предлога, који је од значаја за екофеминистички аспект зелене криминологије, односно који је у вези са заштитом животне средине, али и маргинализованих група, је концепт родно одговорног буџетирања (gender responsive budgeting). Родно одговорно буџетирање представља обезбеђење и прикупљање јавних ресурса ефективним начинима који омогућавају тј. доприносе унапређењу родне једнакости и оснаживања жена, односно бољем одговору на различите потребе различитих група (UN Women National Committee Australia, n.d.). Аустралија је била прва земља која је још 1984. године покренула прву иницијативу родно одговорног буџетирања (Council of Europe, 2005: 10). У многим земљама Савета Европе – Белгија, Француска, Немачка, Ирска, Норвешка, Шведска, Швајцарска, Пољска, Шпанија, Велика Британија, Турска – могу се наћи примери добре праксе родно одговорног буџетирања (Council of Europe, 2005: 28-35).⁹⁸

⁹⁷ Што се тиче реформе појединих сегмената економије у вези са животном средином, и у Србији се могу приметити одређене промене, као што је увођење концепта „зелених јавних набавки“, које представљају наручивање и куповину добара, услуга односно рада са најмањим негативним утицајем на животну средину (Управа за јавне набавке РС, 2015: 5).

⁹⁸ Један од илустративних примера родно одговорног буџетирања долази управо из Шведске. Наиме, у месту Karlskoga у Шведској, пример родно одговорне релокације буџетских средстава учињен је у делатности уклањања снега и леда са јавних површина, када се уочило да ова делатност различито утиче на мушкарце и жене: мушкарци су доминантни возачи аутомобила, док су жене, посебно самохране мајке и неудате жене, доминантна група пешака и бициклиста, иако су пешачке и бициклистичке стазе биле последње на листи локација за уклањање снега и леда (IncludeGender, Swedish Secretariat for Gender Research, 2016). Претходна пракса обављања ове делатности утицала је и на повреде пешака у несрећама, и тиме и на трошкове лечења, у великој несразмери у односу на повређене возаче (IncludeGender, Swedish Secretariat for Gender Research, 2016). Новоуспостављена пракса могла би утицати, с друге стране, и на охрабрење људима да користе пешачке и бициклистичке зоне и јавни превоз, уместо личних аутомобила који су један од великих фактора загађења ваздуха. О примерима родно одговорног буџетирања у земљама у развоју, пак, видети више на стр. 258.

Подизање и развој јавне свести и јачање политичког активизма такође су неизбежни и важни кораци сваке озбиљне реконструкције односно реформе. На крају, усавршавање академског рада у овој области и практична апликација његовог резултата јесте један од првих степеника на путу ка реконструисаном и реконцилијативном друштвеном контексту.⁹⁹

Уколико бисмо супсумирали основе овог новог становишта у криминологији, као и виктимологији, дошли бисмо до закључка да је екофеминистичка теорија од изузетног значаја најпре као епистемолошка основа зелене криминологије, преваходно што таква позиција пружа смернице за истраживање о феноменолошким, етиолошким и виктимолошким карактеристикама зеленог криминалитета узимајући притом у обзир испитивање многих виктимизација и неправди које наизглед нису у директној вези са зеленим криминалитетом, али без којих исти није могуће потпуно открити и објаснити, као што су: универзална опресија према угроженим и маргиналним групама, посебно женама, деци и животињама, религиозни и традиционални друштвени аспекти који обилују андроцентризмом, импликације економског система и концепта рада, и остали опресивни дискурси, као што су постколонијализам, расизам, милитаризам, специзам...

Међутим, екофеминизам је од значаја за зелену криминологију и због свог активистичког аспекта, а можемо рећи и политичког аспекта, имајући у виду чињеницу да се ниједан од опресивних система присутних кроз историју није могао искоренити без активистичког супротстављања владајућим идеологијама, политикама и праксама, и без промене политичке свести друштва, чему, уосталом, тежи и зелена криминологија. Тако и Carol J. Adams, пишући о својој сексуалној политици меса, објашњава: „Ангажована теорија чини отпор моћним. Ми креирамо нову културу – не културу мисли с врха на доле (top down) ни активности с врха на доле (top down). Нама нису потребни они који „одлучују“ и који напуштају принципе; нама су потребни „ангажовани“ (engagers) који схватају да је све повезано.“ (Adams, 2010: 2). Слично, Lorentzen закључује да „праксе и теорије очигледно морају урачунати најмање

⁹⁹ Ово се не односи само на усавршавање академског рада и праксе која би била успостављена као резултат тог рада на пољу криминологије, или друштвених наука уопште. Напредак о коме овде говоримо, наиме, такође се односи и на политичко, кадровско и финансијско улагање у бројне друге области науке које стоје у вези са остварењем циљева зелене криминологије, тј. екофеминистичког аспекта зелене криминологије. У питању су екологија, менаџмент отпада, рударство и енергетика, роботика, медицина, биологија, прехранбена технологија, и многе друге области науке и привреде, чије би усавршавање допринело остварењу циљева савремене еколошке реформе, односно циљева којима тежи екофеминистички аспект зелене криминологије.

привилеговане, жртве енвиронменталне деградације, неправедне социоекономске структуре, и мушку доминацију“ (Lorentzen, 2003: 66).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Један од циљева зелене криминологије је, како смо истакли, сузбијање и превенција зеленог криминалитета. Њен циљ је, такође, развијање опште јавне свести о зеленом криминалитету као једном од најраспрострањенијих и најопаснијих облика криминалитета, који има планетарне, комплексне, дугорочне и далекосежне, често неповратне последице.

Један од задатака екофеминизма је, пак, деконструкција односно реконструкција опресивних контекста, институција и правила, а које, с друге стране, истовремено представљају факторе који узрокују или подстичу дела зеленог криминалитета. Другим речима, један од циљева односно интереса екофеминизма јесте „лоцирати и разоткрити лажне карактеризације, и мапирати њихове често скривене утицаје и импликације“ (Cuoto, 1998: 3), односно фокусирати се „на буђењу друштвене свести, да бисмо постигли нове људске односе и нову продукцију у свим сферама људског знања“ (Gebara, 2003: 171). Gebara, чак, многе поставке и циљеве екофеминизма означава етиком живота или животном етиком (*an ethics of life*), коју дефинише као „усмереност ка колективној мисли и акцији са циљем стварања друштва у коме свака особа и животињска и биљна врста има право на живот у колективитету стога што свака има виталну потребу за оном другом“ (Gebara, 2003: 176). Blagojević Hughson такође истиче неопходност тежње ка међуповезаности уместо истицања разлика, као и важност „контекстуализације“ знања, како би екофеминизам био успешан најпре у решавању специфичних питања на локалним нивоима (Blagojević Hughson, 2012: 168). На потребу за реформом указује и Karren Warren, у делу књиге названом *Преживљавајући патријархат (Surviving Patriarchy)*: „Како је проблем системски, на самом систему мора се интервенисати и он мора бити промењен – политичким, економским, друштвеним, и другим средствима (Warren, 2000: 211). Сви ови циљеви, иако шире постављени, комплементарни су циљевима зелене криминологије, тј. исти пружају солидну подлогу остварењу специфичних криминолошких циљева. Они су посебно комплементарни поменутој конструктивистичкој зеленој криминологији, која је концентрисана око деконструкције појмова *кривично дело, криминалитет и жртва*, а са циљем откривања односа моћи (White & Heckenberg, 2014: 19).

Након пажљивог супсумирања хипотеза постављених на почетку овог рада, можемо доћи до закључка да се све оне могу сматрати потврђеним. Наиме, зелени

криминалитет јесте један од најраспрострањенијих и најозбиљнијих облика криминалитета у свету, са глобалним импликацијама и масовном виктимизацијом (X1). Иако се дистрибуција зелене виктимизације, како смо видели, углавном остварује на подручју глобалног Југа, његови фактори јесу глобални, а његове последице не познају границе држава и континента.

Даље, зелени криминалитет, како смо видели, састоји се у многобројним штетним активностима по екосистеме и угрожене групе, од којих нису све криминализоване, упркос својој друштвеној опасности (X2). Штетне активности, међутим, иако за превасходне жртве имају управо системе животне средине и маргинализоване категорије уопште, ипак утичу на све становнике Планете – жене, мушкарце, децу, животиње, на различите начине, од којих су многи неретко неуочљиви. Многе од ових активности, пак, не сматрају се криминалитетом, већ су исте правно допуштене, или представљају административне прекршаје или радње које повлаче грађанску одговорност. Све оне, међутим, одликују се катастрофалним последицама, пре свега по живот и здравље људи, животиња и екосистема, али такође имају и различите економске, политичке и културолошке импликације, као што је, на пример, изазивање конфликта и насиља.

Један од разлога због чега зелени криминалитет није препознат као криминалитет јесу премисе андроцентричног поретка у науци, култури, друштву и праву, у којима се исти дешава, како смо видели испитивањем премиса екофеминизма (X3). Наиме, „традиција“, правна решења, као и развој науке, посебно западне науке, негирали су и маргинализовали природу, животињу, жену, децу, сиромашне, људе друге боје коже осим беле итд. Како је на таквим основама изграђено савремено глобално друштво, тешко је исто навести да препозна и искорени контекст који је сматран „нормалним“ и „природним“.

Још један од конкретнијих разлога због чега зелени криминалитет није препознат као криминалитет јесте глобална доминантност капиталистичког, односно неокапиталистичког начина производње, политике акумулације профита и постојећег конзументског друштва (X4). Како смо на много места до сада показали, постојећи економски систем зависан је од деградације животне средине. Како потражња, пак, диктира производњу, еколошка деструкција стога се сматра нужном и нормалном, како би задовољила огромне потребе човечанства. На ступњу данашњег развоја глобалне цивилизације, ми, међутим, имамо многе технолошке и медицинске алтернативе које нису еколошки инвазивне, али чија је имплементација често непопуларна услед

смањене продуктивности или повећаних трошкова производње, као што је, на пример, употреба енергије ветра и сунца за производњу електричне енергије, употреба минијатурних робота за дератизацију и дезинсекцију, или, чак, производња вештачког, лабораторијског меса произведеног од биљних протеина. Осим тога, на данашњем ступњу развоја медицине, такође постоје бројне неинвазивне технологије и интервенције, које би, уколико би се више финансијски улагало у њих, постепено довеле до аболитије неоправданог и често неуспешног лабораторијског тестирања на животињама. Adams нарочито наводи технологије као што су: 3D моделовање, односно компјутеризовано моделовање и системе предикције у истраживањима, генетски дизајниране ћелије и културе ткива, рендгенске анализе, епидемиолошка истраживања, као и строго контролисана клиничка испитивања, а од којих је већина брза и репродуктивно изводљива, као и економичнија и прецизнија (Adams, 2018: xx; Fano, 1997: 136, наведено према Adams, 2018: xx). Ми такође имамо, како смо показали, и богатство традиционалног и женског знања и пракси које су неоправдано занемарене у решавању еколошких проблема. Жене су, такође, са активистичког аспекта, те које поседују, како се показало, најснажнији потенцијал за вођењем еколошке револуције, која може укључивати мноштво заговорачких акција, од којих су само неке борба против корпоративног насиља над природом и животињама, борба против индустријских гиганта и против подршке коју имају од стране држава, борба против сиромаштва и борба за едукацију широких друштвених маса.

Зелени криминалитет заиста дели глобално друштво на моћне и угњетаване (X5), како смо видели посматрањем делатности његових доминантних учиналаца – моћних држава, корпорација, организованих транснационалних криминалних група, милитарних ентитета (X6), као и посматрањем виктимизације његових доминантних жртава - жена, животиња, екосистема, сиромашних држава, група и народа (X7). Овакву поделу можемо посматрати поново узимајући у обзир еколошке, економске и политичке околности глобалног Југа и глобалног Севера: видели смо да су екосистеми, народи, а посебно жене из држава у развоју прва мета учиналаца зеленог криминалитета, које махом чине моћне транснационалне компаније које послују у складу са принципима економског система развијеног на глобалном Северу, односно Западу.

Осим што зелени криминалитет није препознат као такав због поменутих премиса андроцентричног поретка, и уже, због економског аспекта таквог поретка, опасни аспекти односно последице зеленог криминалитета не само што проистичу из

једног таквог система, већ се и карактеришу његовим далекосежним импликацијама (X8). Такав андроцентричан глобални поредак, који фаворизује богате и моћне у глобалном економском систему, диктира факторе зеленог криминалитета, као што је капиталистичка политика акумулације профита путем експлоатације природе и маргиналних група. Такође, последице зеленог криминалитета нису нужно и искључиво еколошке или здравствене, већ исте генеришу и додатну неједнакост и виктимизацију угрожених категорија, као и економске, политичке и интерперсоналне конфликте.

На крају, наше две главне тезе такође се могу сматрати потврђеним, уз неизбежну констатацију да њихова реализација захтева даља истраживања и преиспитивање правних и институционалних решења. Показали смо, наиме, да екофеминизам пружа најпотпунију, најконзистентнију, као и аналитички најдубљу и најкомплекснију епистемолошку основу зеленој криминологији, превасходно у смислу откривања односа моћи и неправде који карактеришу зелени криминалитет, а тиме и у смислу реализације комплементарних циљева зелене криминологије и екофеминизма (X9). Показали смо да сви поменути опресивни системи које екофеминистичка теорија анализира стоје у међуусловљености са делима зеленог криминалитета, те је екофеминистички аспект зелене криминологије управо онај који ће на најадекватнији начин приступити феноменологији, етиологији и виктимологији овог комплексног облика криминалитета, са циљем да исти најпре и буде препознат као такав, а затим и да се ради на сузбијању и превенцији истог у самим његовим коренима. Наиме, циљ екофеминистичког аспекта зелене криминологије није просто да се неикриминсаним виктимизацијама пришије епитет криминалних зарад пуког нормативног дефинисања или неке ретрибутивности, већ се сматра да ће се на овај начин жртве, и последице које трпе, најпре учинити видљивим, како би им се потом пружило уважавање и помоћ коју заслужују, и како би се радило на адекватној превенцији.

Такође, видели смо да овакав приступ заиста и захтева реформу политичког, економског, културолошког, а посебно правног контекста и система, имајући у виду да је садашњи контекст неодржив, како са становишта правде, тако и са становишта егзистенције, те би таква реформа имала за последицу деконструкцију/реконструкцију постојећих опресивних и деструктивних контекста и реконцилијацију између природе и људи (као и људи међусобно, посебно мушкараца и жена) на различитим

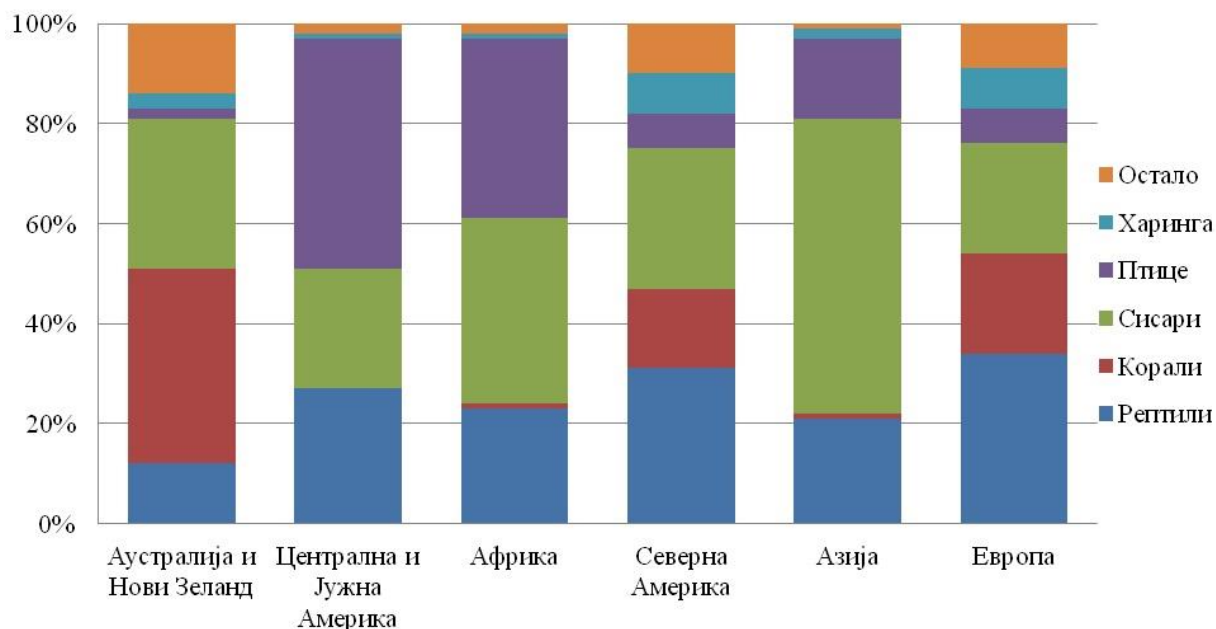
друштвеним нивоима (X10). Неке од предлога такве реформе, као и примере добре праксе, поменули смо у претходном излагању.¹⁰⁰ Иако свесни чињенице да многи од њих делују недостижно, чврсто стојимо на становишту да ће будућност цивилизације и Планете показати њихову неопходност, као и да ће наука, али и преко потребан активизам, изнедрити још многе од њих.

На крају, сви опресивни односно експлоатативни дискурси и системи заиста стварају стање рата, стање борбе, али сви они исто тако могу створити и стање промене, стање револуције, стање реформе. А управо је то оно чему екофеминистички аспект зелене криминологије тежи, и управо је то оно што за планету Земљу и све њене становнике постаје прека нужност.

¹⁰⁰ Такође, о илустративном показатељу значаја спровођења енвайронменталне политике, односно еколошког права, видети пример из Приказа 30. и Приказа 31., стр. 327.

ДОДАТАК

Удео свих заплена по таксономској класи и региону за период 1999-2015., извор World WISE

Табела 1. показује удео свих, глобалних, заплена у илегалној трговини дивљим врстама, по таксономској групи и региону, за период од 1999-2015. године. Највећи удео односе врсте птица, сисара и рептила, и то највише на подручју Азије, Африке и Централне и Јужне Америке (World Wise, n.d., наведено према UNODC, 2016: 13).

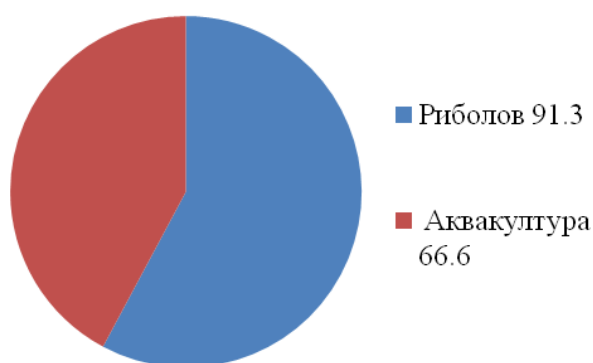
Сектори тржишта дивљом флором и фауном, студија случаја: врсте-производи, и остала тржишта

Намештај	Уметност, декор, накит (инвестирање)	Мода	Козметика и парфеми	Храна, лекови, тоници	Кућни љубимци, зоолошки вртови, одгајивачнице	Морски плодови
Ружино дрво	Слонова кост	Кожа рептила	Агар дрво	Панголин	Папагаји	Кавијар
		Кожа великих мачака		Рог носорога	Водене и копнене корњаче	Морске корњаче
				Медвеђа жуч	Велики мајмуни	

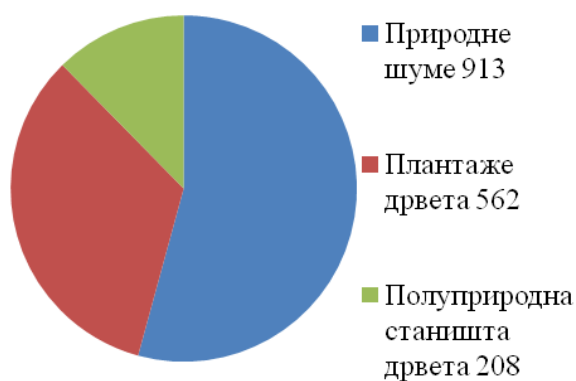
Табела 2. показује доминантне тржишне секторе и њихову повезаност са специфичним производима дивљег биљног и животињског света. За индустрију намештаја користи се ружино дрво; за декорације, уметничке предмете и накит употребљава се слонова кост;

у индустрији моде користе се коже дивљих мачака и рептила; у козметичкој и парфемској индустрији користи се дрво агара; у медицинској и индустрији хране доминира панголин, врста мравоједа, као и рог носорога и медвеђа жуч; за зоолошке вртове, узгајање животиња у затвореним условима и продавнице производа за кућне љубимце највише се злоупотребљавају папагаји, а затим и морске и копнене корњаче, као и врсте великих мајмуна; у производњи морске хране доминира кавијар, као и улов морских корњача (UNODC, 2016: 16).

Глобално прикупљање рибе по извору (у милионима метричких тона), 2012.

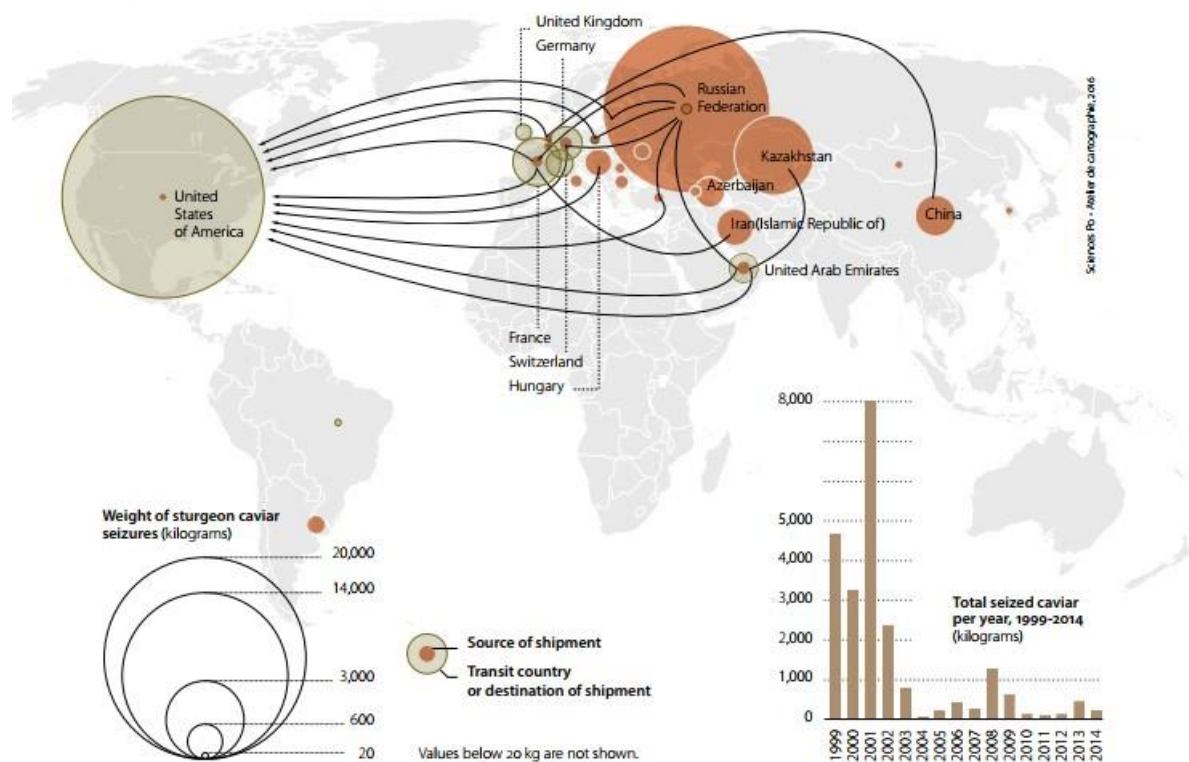

Глобално прикупљање сировина за дрвну индустрију (у милионима кубних метара), 2012.

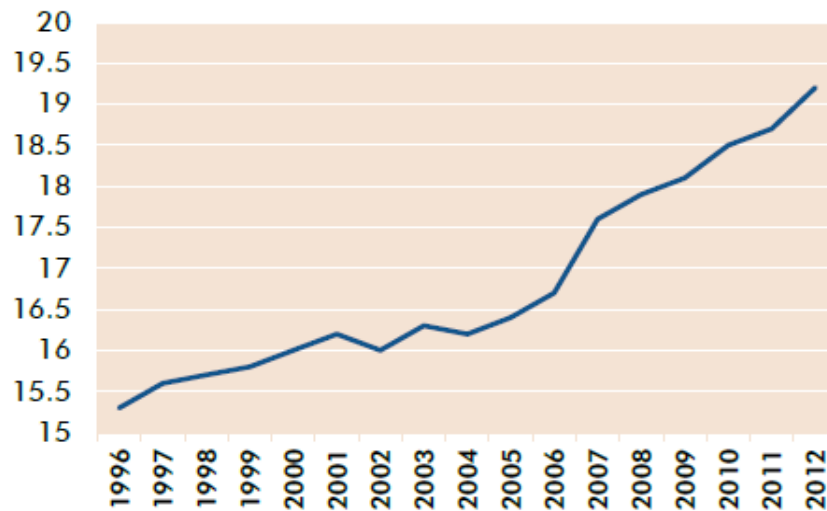
Приказ 1. даје податке за 2012. годину о пореклу глобалне производње морске хране и индустријског дрвета. Тако, у прикупљању рибе доминира риболов, са 91.3 тона, док 66.6 тона рибе долази из сектора аквакултуре. Такође, 913 кубних метара дрвета потиче из природних шума, чиме оне доминирају као извор сировине за дрвну индустрију, 562 кубна метра потичу са плантажа дрвета, док 208 кубних метара долази из полуприродних станишта дрвета (FAO, n.d., наведено према UNODC, 2016: 17).

Главне руте трговине кавијаром јесетре (заплене у кг), 1999-2014.

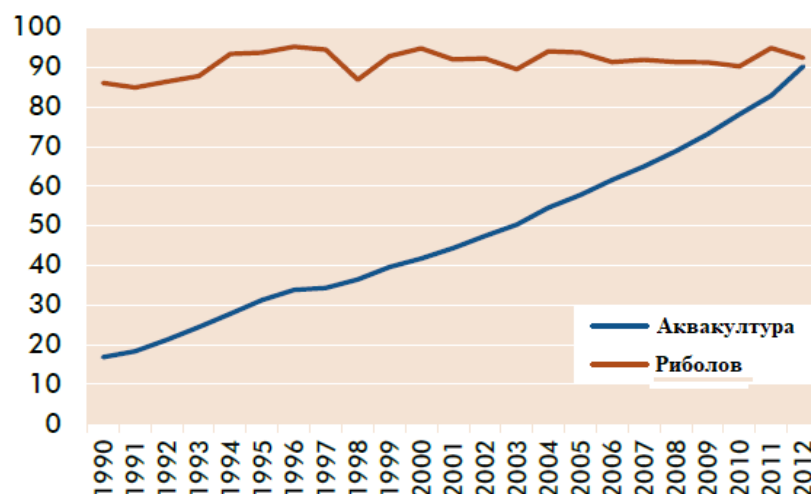
Приказ 2. односи се на податке о глобалној заплени кавијара у периоду од 1999. до 2014. године. Овде се види да је највећа заплена остварена 2001. године, са 8.000 килограма, након чега је количина заплене кренула да опада. Међутим, заплена кавијара рибе из групе јесетре у укупном посматраном периоду највише је остварена на подручју Сједињених Америчких Држава, као земље транзита односно дестинације, са чак 20.000 килограма. Са друге стране, као земља порекла, посматрано по количини заплене, издваја се Руска федерација, са 14.000 килограма (World Wise, n.d., наведено према UNODC, 2016: 83).

Глобална производња рибе за исхрану по глави становника (кг), 1996-2012.

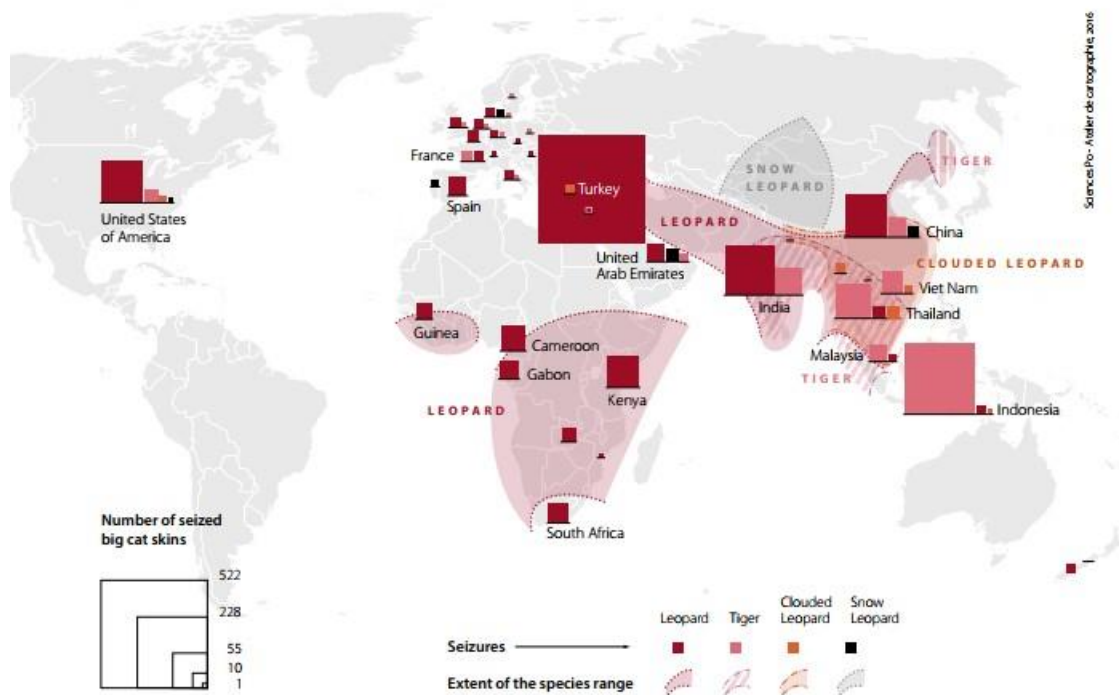
Приказ 3. односи се на глобалну производњу рибе за исхрану по глави становника, у периоду од 1996. до 2012. године. У овом периоду, наиме, примећује се експоненцијални пораст, са између 15 и 15.5 килограма рибе по глави становника у 1996. години, до преко 19 килограма рибе по глави становника у 2012. години (FAO, 2002, 2008, 2014, наведено према UNODC, 2016: 85).

Количина рибе прикупљене у сектору аквакултуре и риболова (милиони метричких тона), 1990-2012.

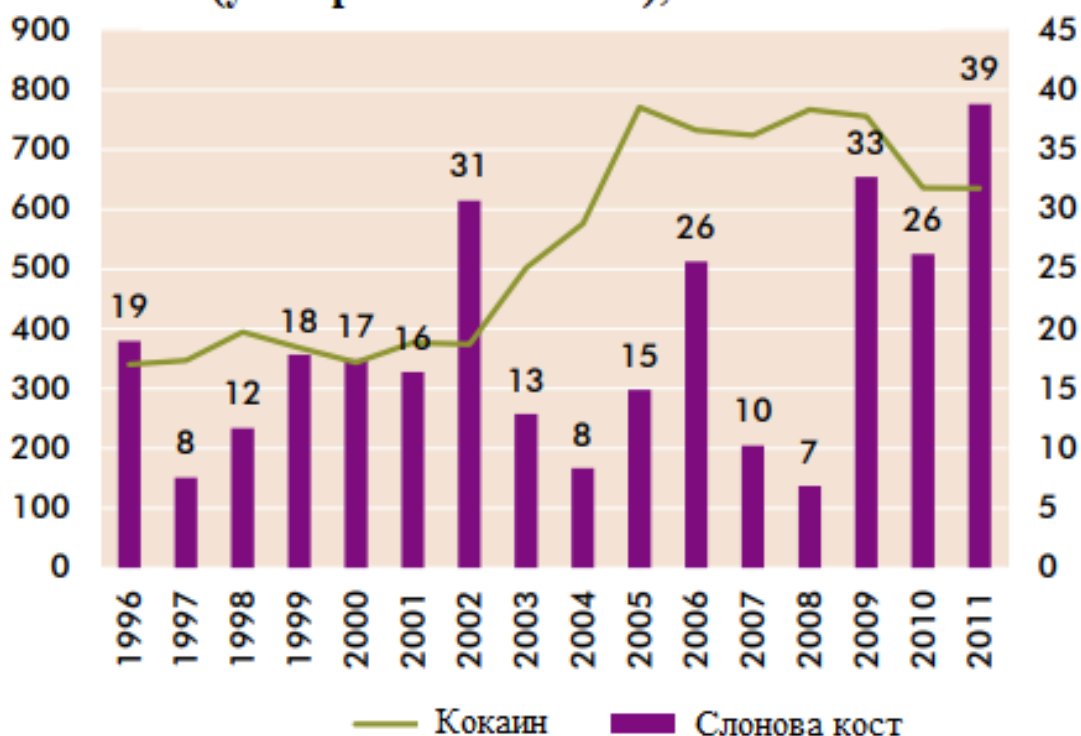
Приказ 4., с друге стране, показује да, иако у периоду од 1990. до 2012. године улов рибе углавном остаје константан, са чак око 90 милиона тона годишње, узгајање рибе у аквакултури експоненцијално расте, тако да у 2012. години достиже исти ниво (FAO FIGIS, n.d., наведено према UNODC, 2016: 84).

Заплене кожа великих дивљих мачака, по врсти, 2005–2014.

У Приказу 5. налазе се подаци о заплени коже великих дивљих мачака – леопарда, тигра, облачастог леопарда и снежног леопарда, на глобалном нивоу за период од 2005. до 2014. године. Такође су дати подаци о простору на коме се ове врсте налазе у природи. Као што се може приметити, у заплени доминира кожа леопарда која је највише заплењена на подручју Турске (количина од 522 кожа леопарда), док се доминантно станиште ове врсте налази на југу Африке и на подручју запада Азије и Југоисточне Азије. С друге стране, највише заплена тигрове коже остварено је на подручју Индонезије (228), док се станишта тигра углавном налазе на простору Југоисточне Азије (World Wise & IUCN Red List, n.d., наведено према UNODC, 2016: 15).

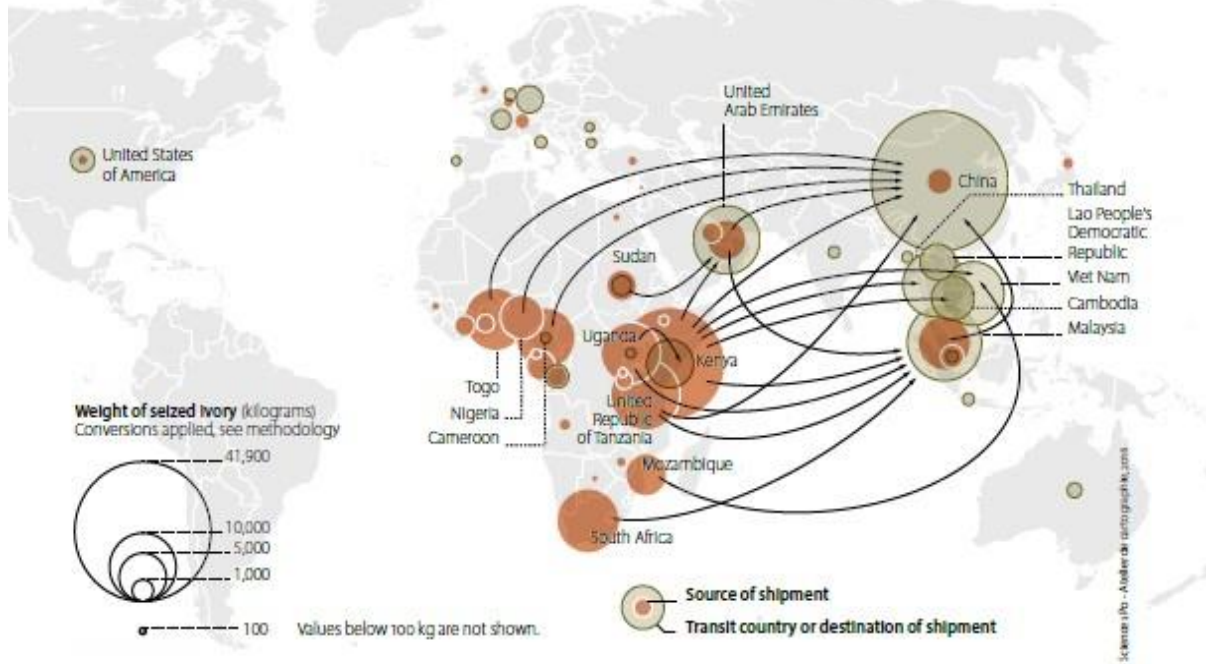
**Глобална заплена слонове кости у односу на
глобалну заплenu кокаина
(у метричким тонама), 1996-2011.**

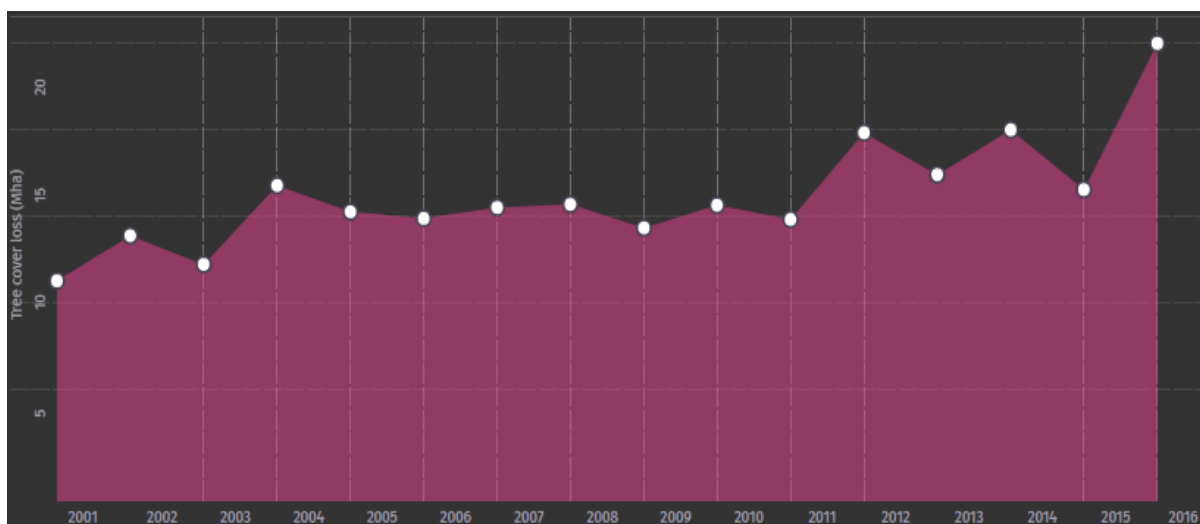
У Приказу 6. имамо податке о глобалној заплени слоноваче упоређену са глобалном запленом кокаина, за период од 1996. до 2011. године. Као што се из Приказа може приметити, вредности су веома сличне. Наиме, 1996., 1999. и 2000. године количина заплењеног кокаина и слонове кости била је готово иста, са 17 до 19 тона. У последњим годинама, од 2009. до 2011., вредности су такође сличне, с тим што у 2011. години количина заплењене слонове кости превазилази количину заплењеног кокаина. (CITES ETIS & UNODC, n.d., наведено према UNODC, 2016: 46).

Треба имати у виду да су у питању, дакле, само заплене, те да је немогуће проценити са потпуном сигурношћу која количина слонове кости заиста дође до илегалних купаца.

Главне руте трговине сировом слоном косту (заплењено у кг), 2007-2014.

Приказ 7., пак, представља количину заплењене слонове кости за период од 2007. до 2014. године, са главним рутама њеног транзита. Као земља порекла убедљиво се издваја Кенија, са око 25 тона слонове кости, док за њом следе Танзанија, Уганда, Јужна Африка, Того, Камерун и Малезија. Као највећа земља дестинације издваја се Кина, са скоро 42 тоне слонове кости, док за њом следе Малезија, Тајланд, Вијетнам и Уједињени Арапски Емирати. Слонова кост из области источне Африке углавном доспева у Кину, док она са подручја источне и јужне Африке углавном завршава у земљама југоисточне Азије (World Wise, n.d., наведено према UNODC, 2016: 41).

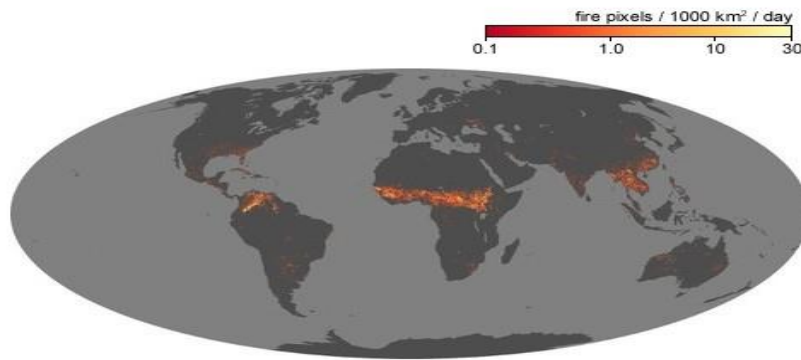
Приказ 8. представља количину izgubljenog шумског дрвета, као резултат различитих људских активности, за период од 2001. до 2016. године. Као што се може приметити, губитак експоненцијално расте, а нагло се повећава од 2010. до 2011. године, као и од 2015. до 2016. године, када износи чак 20 милиона хектара (Global Forest Watch, n. d.).

Земље са највећим губитком простора покривеног шумама, 2001–2006.

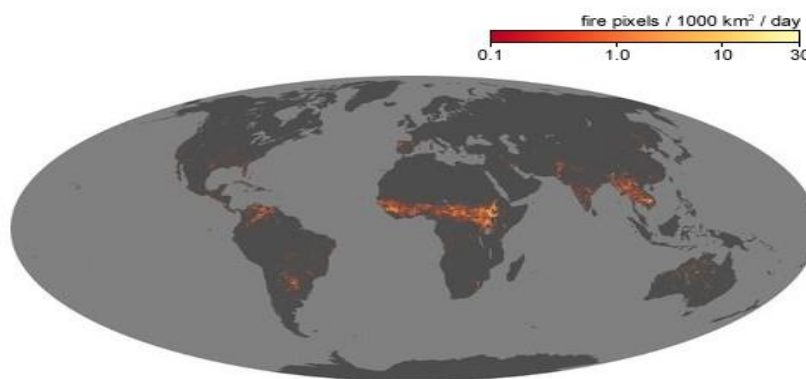
1	Русија	49.51 Mha	
2	Бразил	46.37 Mha	
3	Канада	36.01 Mha	
4	Сједињене Америчке Државе	33.75 Mha	
5	Индонезија	23.09 Mha	
6	Демократска Република Конго	10.52 Mha	
7	Кина	8.21 Mha	
8	Малезија	6.8 Mha	
9	Аргентина	5.37 Mha	
10	Парагвај	5.1 Mha	

Приказ 9. обухвата 10 земаља најугроженијих губитком стабала: на првом месту је Русија, са 49.51 милиона хектара, док за њом следе Бразил, Канада, САД, Индонезија, Конго, Кина, Малезија, Аргентина и Парагвај (Global Forest Watch, n. d.).

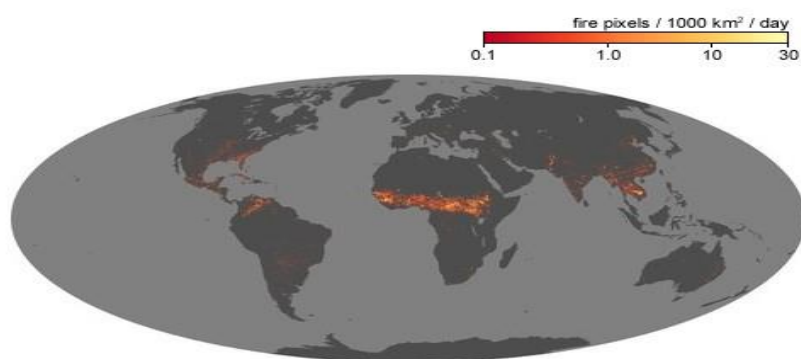
Глобална мапа пожара, фебруар 2007.

Глобална мапа пожара, фебруар 2012.

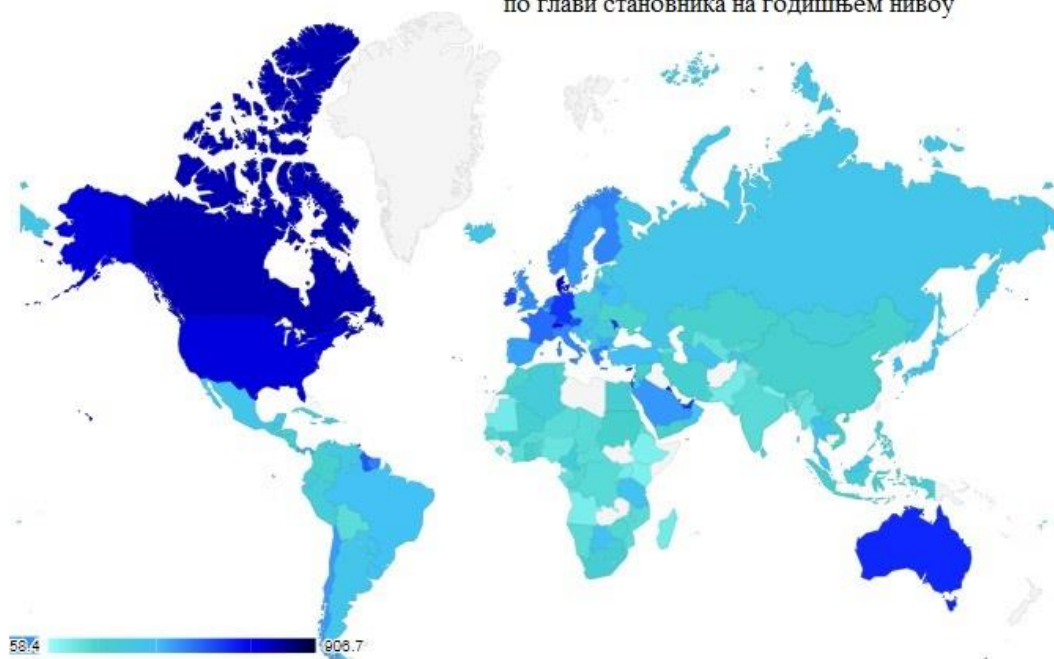
Глобална мапа пожара, фебруар 2017.

Приказ 10. обухвата податке о глобалним пожарима, за фебруар 2007., 2012. и 2017. године. Области обојене жуто означавају најозбиљнију ватрену стихију. Као што се може приметити, у укупном периоду од 10 година, ватра је доминантно и константно захватала екваторијални појас Централне Африке (NASA Earth Observatory, n. d. a).

Генерисање отпада per capita (кг/год.)

Просечан износ чврстог отпада из домаћинства произведен по глави становника на годишњем нивоу

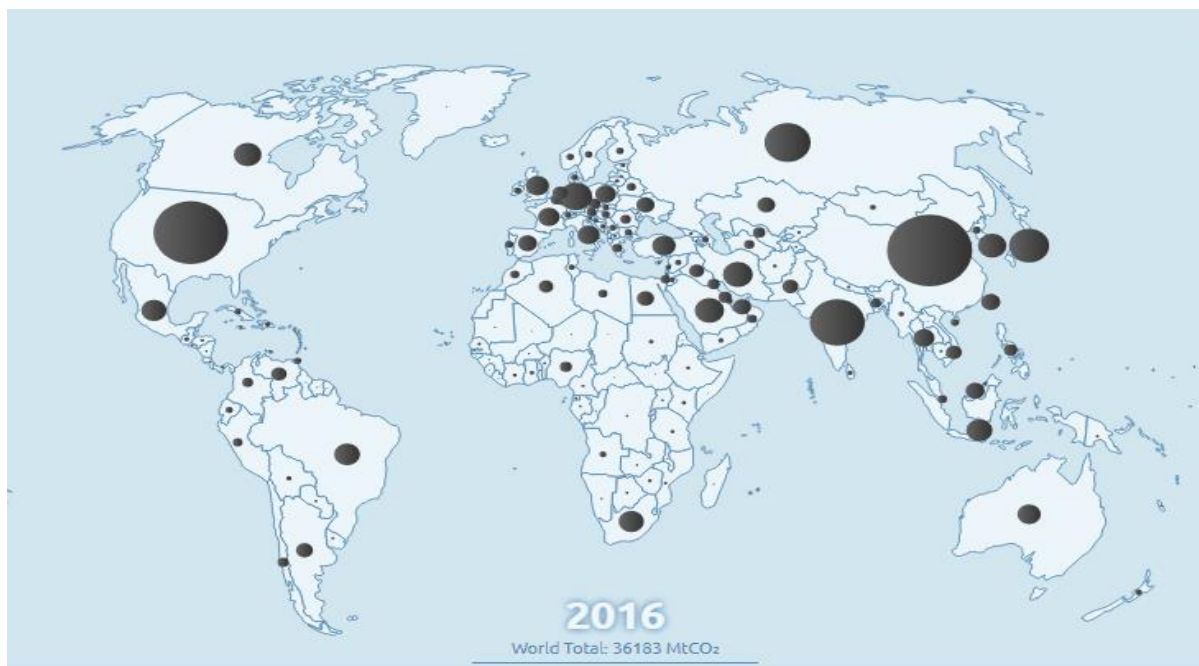

Подаци у приказу 11. односе се на дистрибуцију глобалне количине отпада, мерене у килограмима по глави становника. На првом месту налази се Канада, са 777 килограма отпада по глави становника на годишњем нивоу, за којом следе САД (733.7), Данска (747), Кувајт (709.7) и Швајцарска (702). Подаци су преузети дана 17/12/2017 (Waste Atlas, 2017).

Међутим, на Приказу 12., који следи испод, видимо глобалну дистрибуцију штетног одлагања чврстог отпада, а која потврђује остала истраживања о доминантној угрожености земаља у развоју, са следећим најугроженијим земљама: Хаити, Суринам, Нигерија, Албанија, Мијанмар, Лаос, Пакистан, Ангола... Генерално, најугроженије су области Латинске и Јужне Америке, Западне Африке, Блиског Истока, и јужне Азије (Waste Atlas, 2017). Напоменућемо да се не ради о подацима који искључиво указују на транзит отпада из развијених у неразвијене земље, већ да се у обзир морају узети и технологије рециклаже, које су доступне у развијеним земљама, а незаступљене или недовољно заступљене у сиромашним, односно земљама у развоју.

**Глобална дистрибуција несавесног одлагања укупног комуналног чврстог отпада,
на контролисаним и неконтролисаним депонијама (%)**

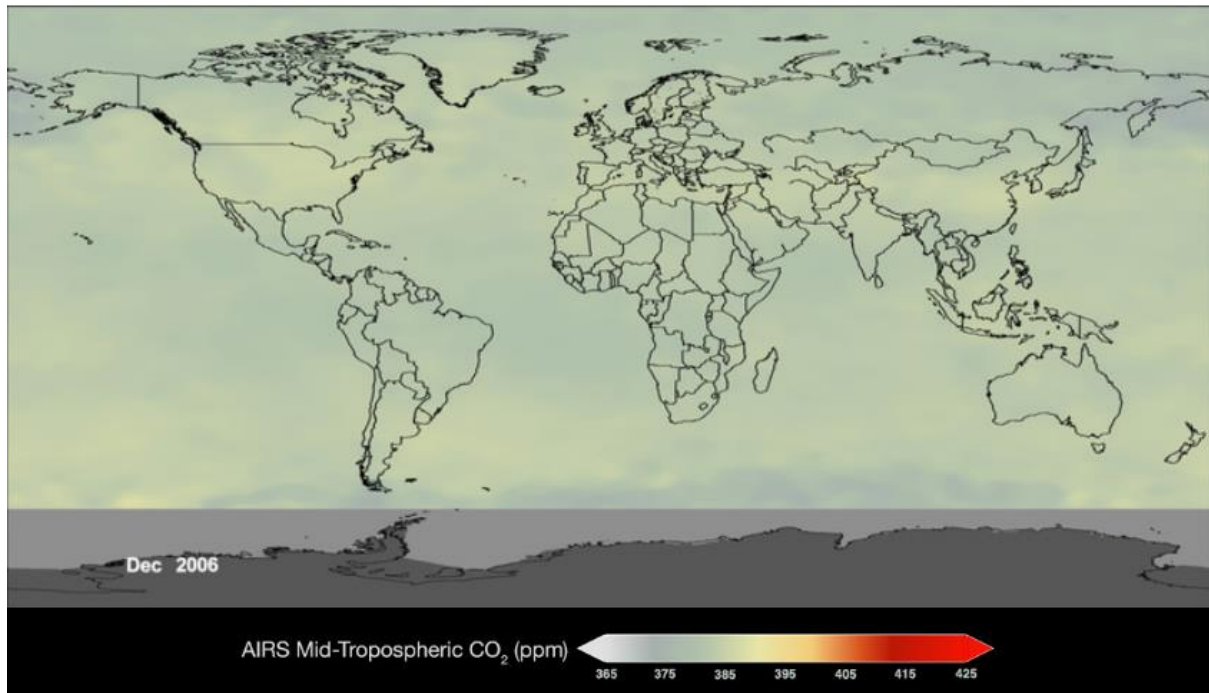

У Приказу 13., према подацима за 2016. годину укупно 36.183 тона угљен-диоксида емитовано је посредством територијалног сагоревања фосилних горива. Од тога, највише емисија долази од сагоревања угља (14.474), нафте (12.484) и гаса (6.959). Такође, у периоду од 1990. до 2016. године ове емисије повећане су за 2.3%, са повећањем од 0.2% само у периоду од 2015. до 2016. године (Global Carbon Atlas, 2017a).

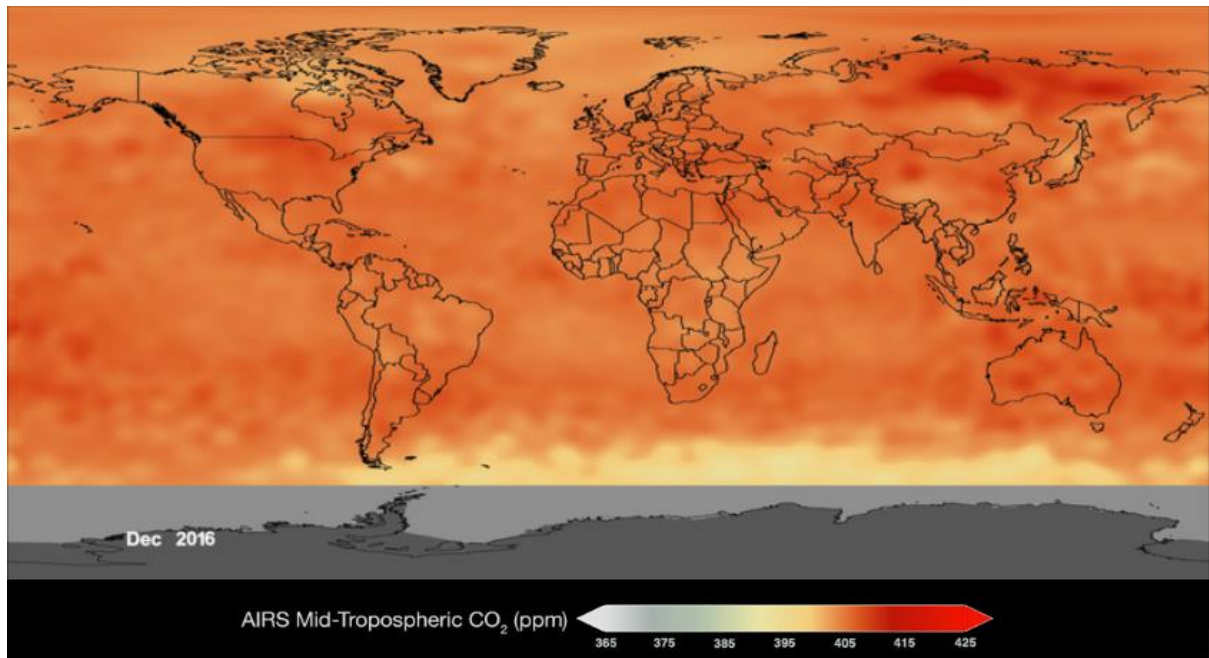
Приказ 14., који следи доле, садржи прецизне податке за 10 земаља: на првом месту је Кина, са 10.151 тона угљен-диоксида, за њом следи САД са 5.312 тона, на трећем месту је Индија са 2.431 тона, након Индије следи Русија са 1.635 тона, док се на петом месту налази Јапан са 1.209 тона, за њим следе Немачка (802), Иран (656), Саудијска Арабија (634), Јужна Кореја (595) и Канада (563) (Global Carbon Atlas, 2017a).

Територијална емисија угљен-диоксида у метричким тонама

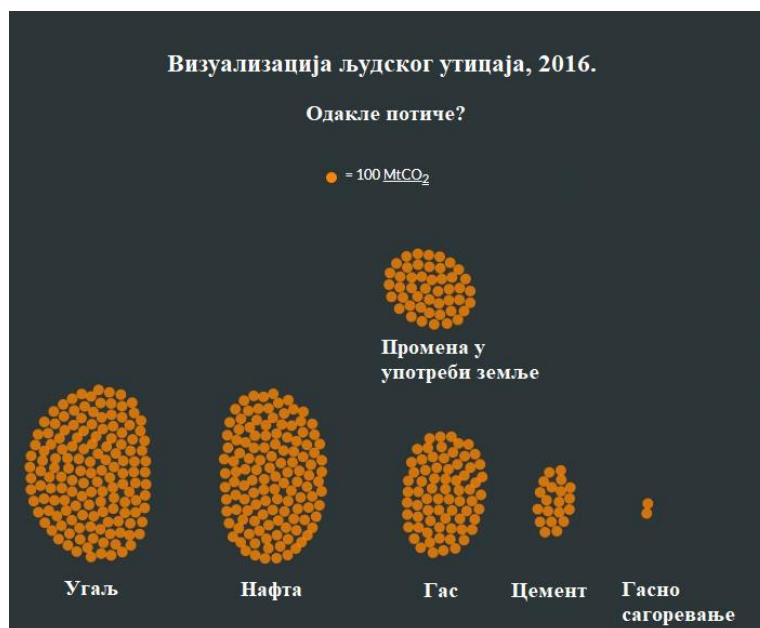
Rank	Country	MtCO ₂
1	China	10151
2	United States of America	5312
3	India	2431
4	Russian Federation	1635
5	Japan	1209
6	Germany	802
7	Iran	656
8	Saudi Arabia	634
9	South Korea	595
10	Canada	563

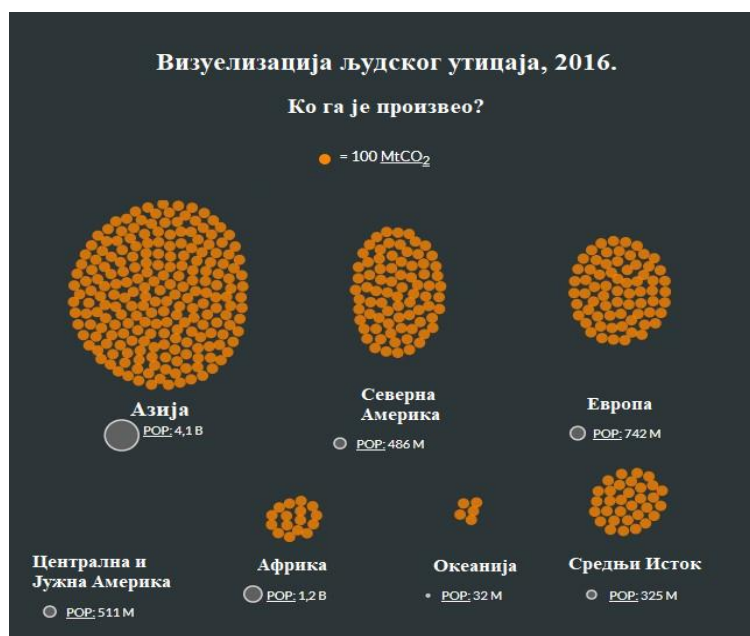
Приказ 15.: мапа глобалне емисије угљен-диоксида за децембар 2006. године, где вредности углавном не прелазе 400 јединица по милиону (на сваки милион честица ваздуха долази 400 честица угљен-диоксида) (NASA Global Climate Change, n. d.).

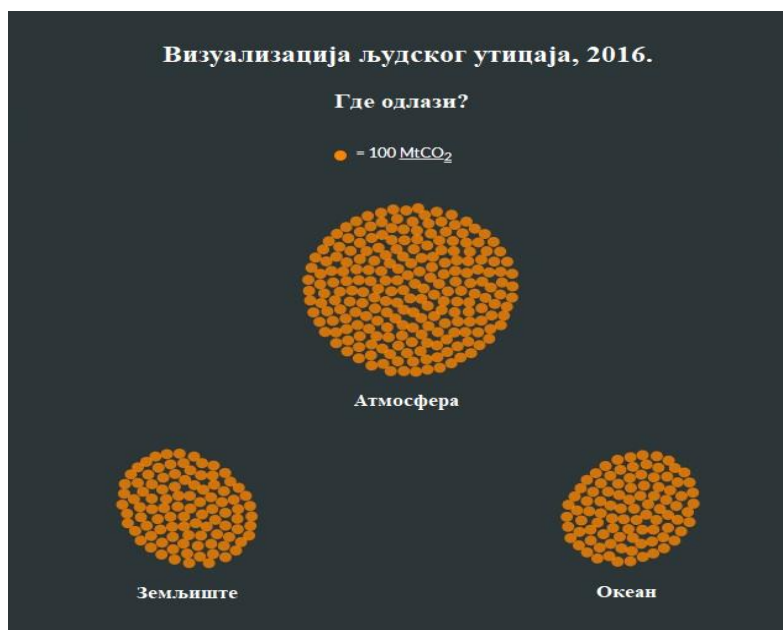
Приказ 16., пак, представља мапу глобалне емисије угљен-диоксида за децембар 2016. године, где вредности достижу свој максимум, до чак 425 јединица CO₂ на милион јединица ваздуха, са Кином и САД као највећим емитерима (NASA Global Climate Change, n. d.).

Приказ 17. односи се на изворе антропоцентричне емисије угљен-диоксида. Подаци важе за 2016. годину, у којој је 36 гигатона угљен-диоксида емитовано сагоревањем фосилних горива и производњом цемента, што представља чак 9/10 укупне емисије угљен-диоксида која потиче из људске активности, док једна десетина потиче из активности конверзије земљишта (Global Carbon Atlas, 2017b).

Приказ 18. показује подручје са кога је дошло највише антропоцентричних емисија угљен-диоксида у 2016. години, тако да Азија односи највећи проценат, праћена Северном Америком и Европом. Штавише, Кина и Индија заједно одговорне су за 40% ових емисија, док САД и Европа обухватају 10% (Global Carbon Atlas, 2017b).

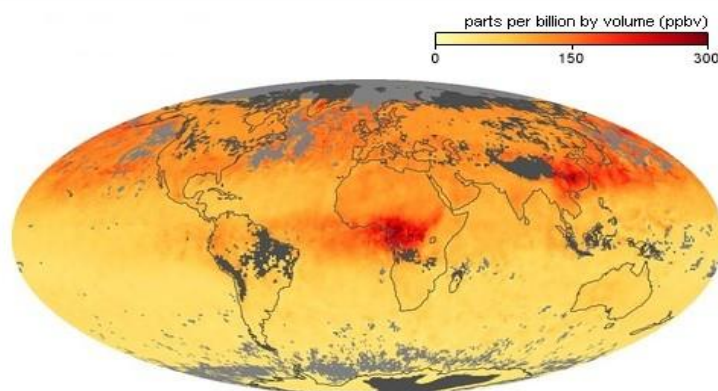

На Приказу 19. види се где антропоцентрична емисија угљен-диоксида одлази, тако да највећи део ових емисија завршава у атмосфери, док готово подједнак удео одлази у океане или земљиште (Global Carbon Atlas, 2017b).

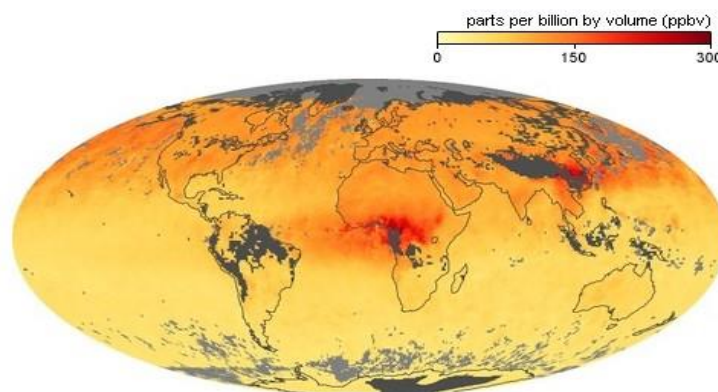

На Приказу 20. забележен је експоненцијални пораст антропоцентричних емисија, почев од 1870-их година до 2016. године. Посебно велики раст бележи се од осамдесетих година двадесетог века, количина емисија достиже максимум током прве деценије двадесет и првог века, да би почела да се смањује од почетка друге деценије (Global Carbon Atlas, 2017b). Смањење се углавном може приписати обавезама које су државе преузеле међународним споразумима за смањење емисија CO₂.

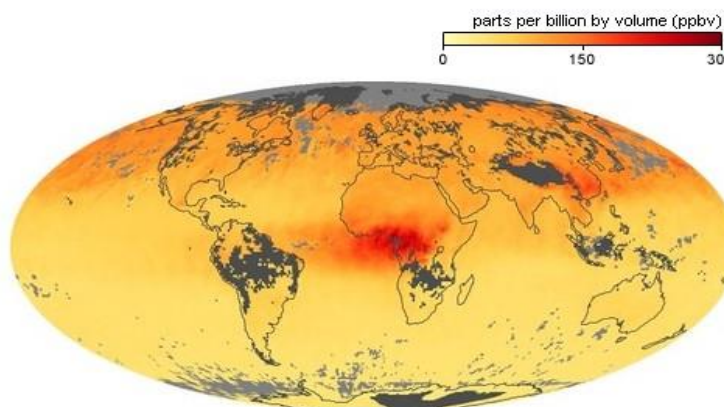
Глобална мапа емисије угљен-монооксида, фебруар 2007.

Глобална мапа емисије угљен-монооксида, фебруар 2012.

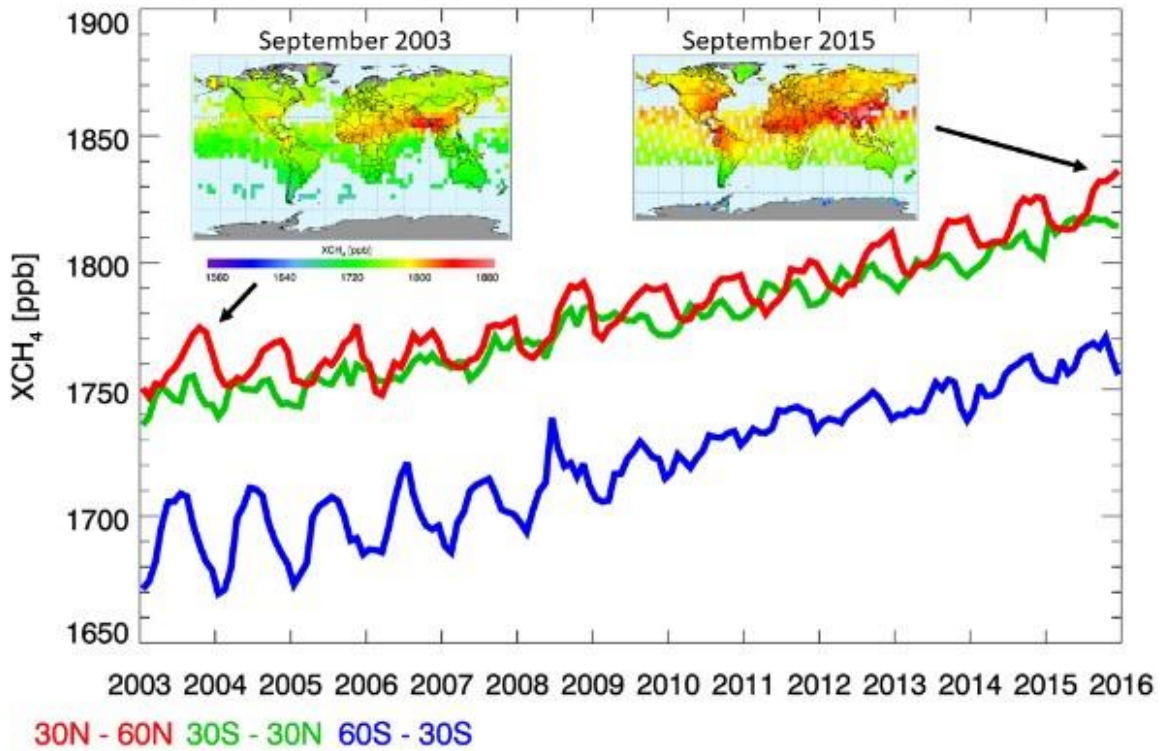

Глобална мапа емисије угљен-монооксида, фебруар 2017.

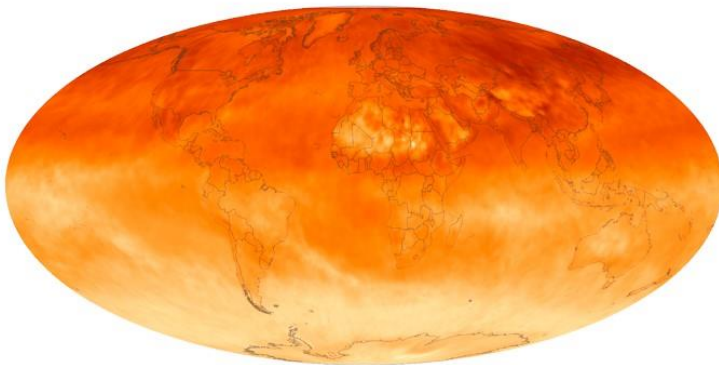

Приказ 21. односи се на емисију угљен-монооксида, за фебруар 2007., 2012., и 2017. године. Црвена боја означава повећано присуство CO. Слично емисији CO₂, и емисија CO већа је за податке из фебруара 2007. године, да би имала мању вредност у фебруару 2012. и 2017. године (NASA Earth Observatory, n. d. b).

Глобална емисија метана, 2003-2016.

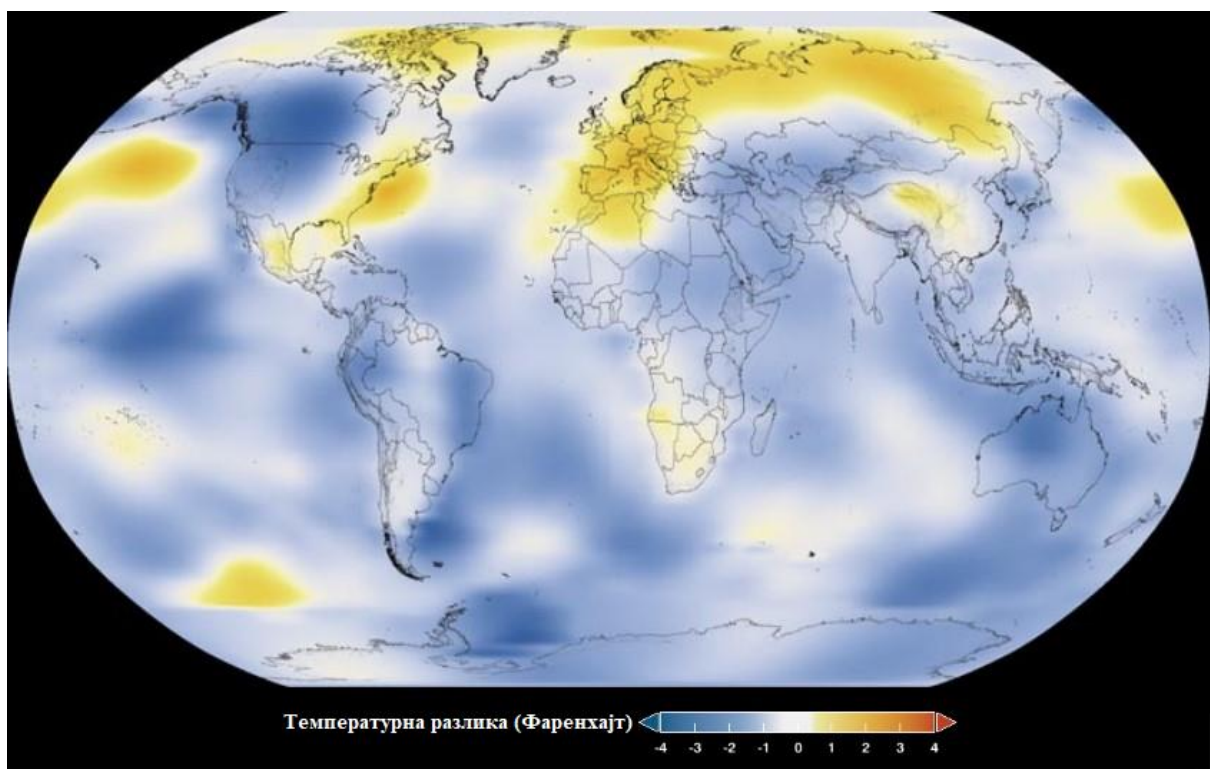
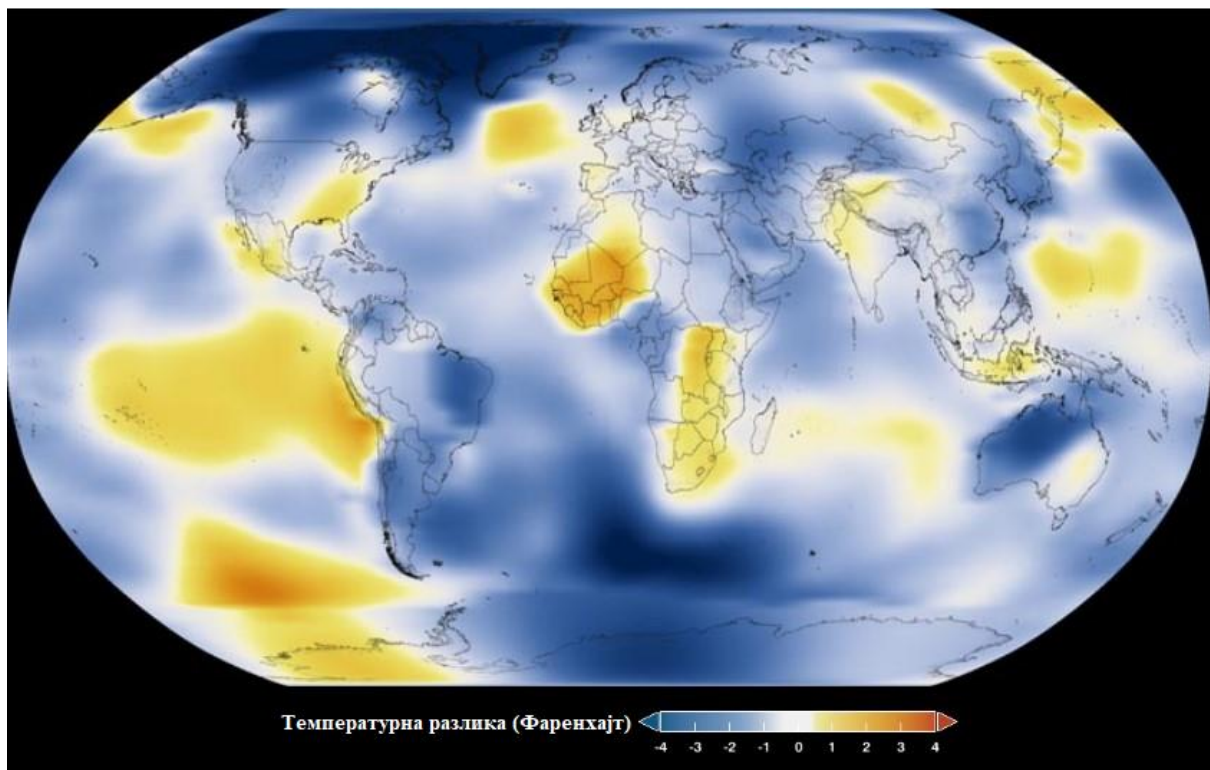

Приказ 22. представља обим и дистрибуцију емисије CO₄, односно метана, за период од 2003. до 2016. године, приказану сателитским спектометрима. На Приказу се види да емисија CO₄ константно расте, као и да је иста најзаступљенија у појасу од 30 до 60 степени северне географске дужине, са максимумом и до 1800 делова у милијарди атмосферских честица (XCH₄ (ppb)). Извори метана могу бити и природни и антропогени, а од антропогених извора издаја се агрикултура, нафтна индустрија, индустрија угља (European Space Agency, 2017).

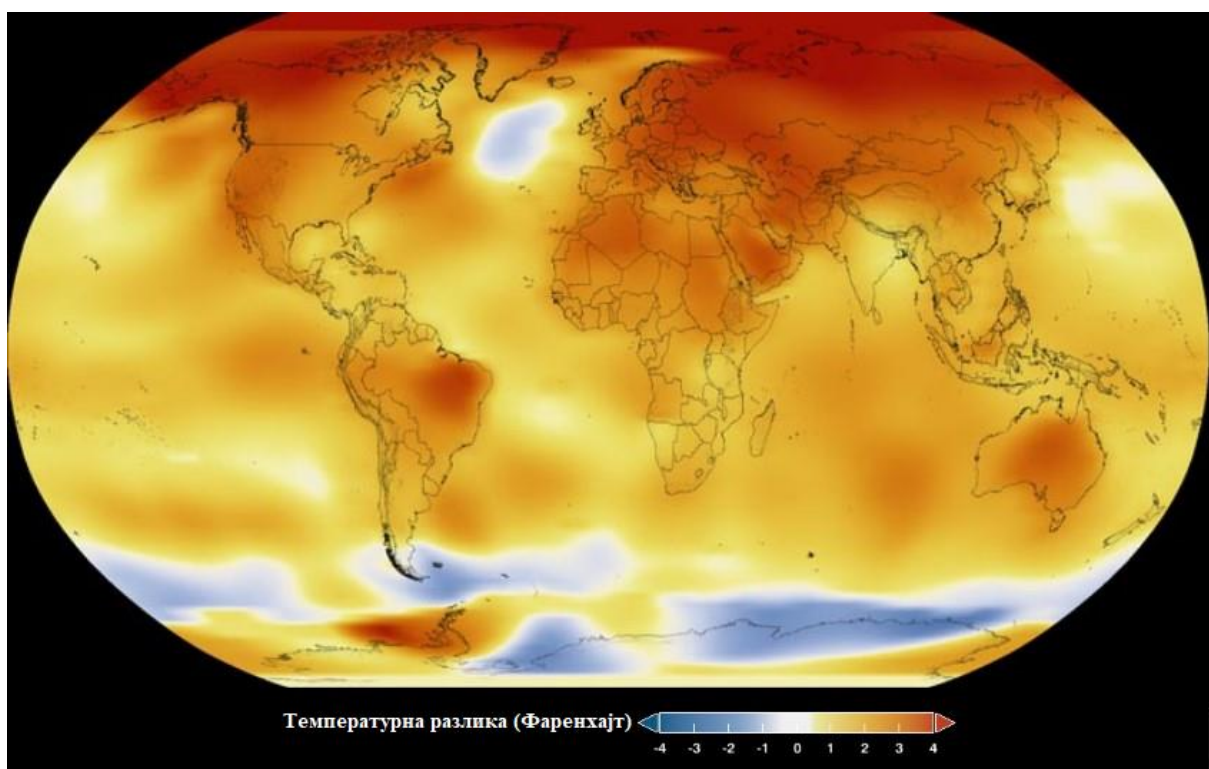
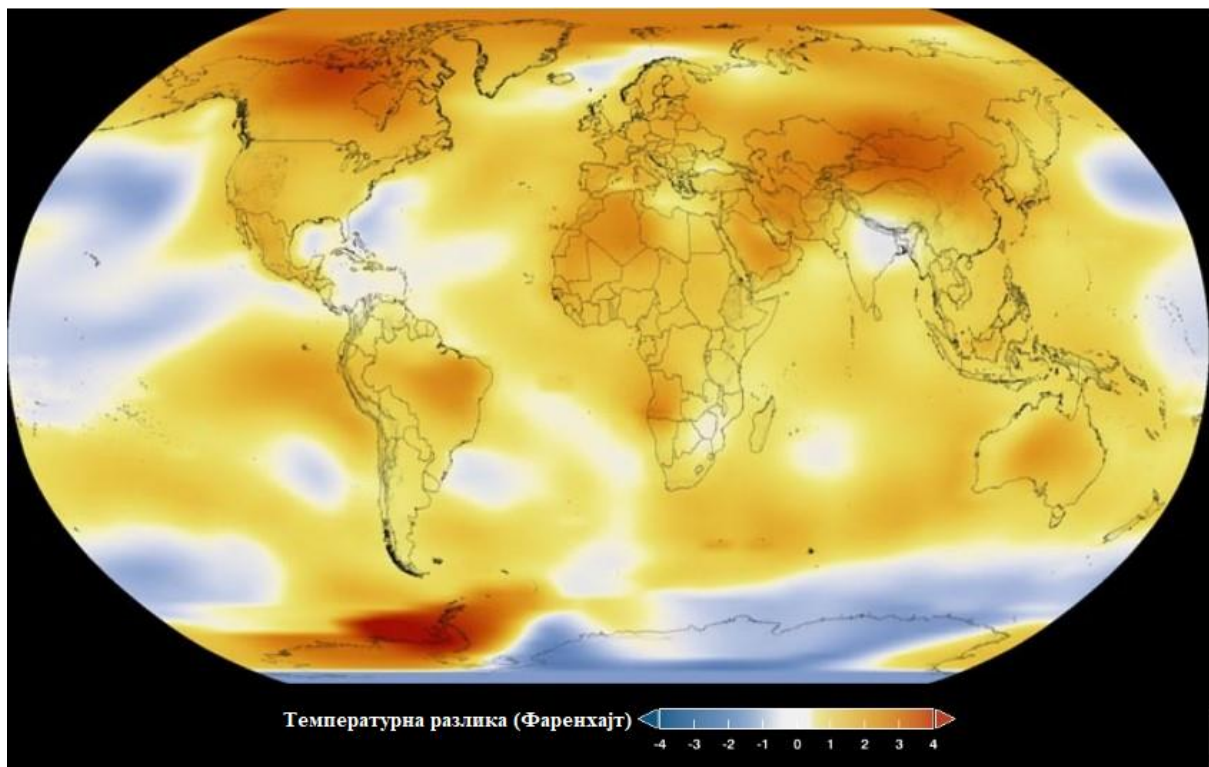

Просечна атмосферска емисија метана, јануар 2016. (ppmv at 400 hPa)
 ≤1.7 1.8 ≥1.9

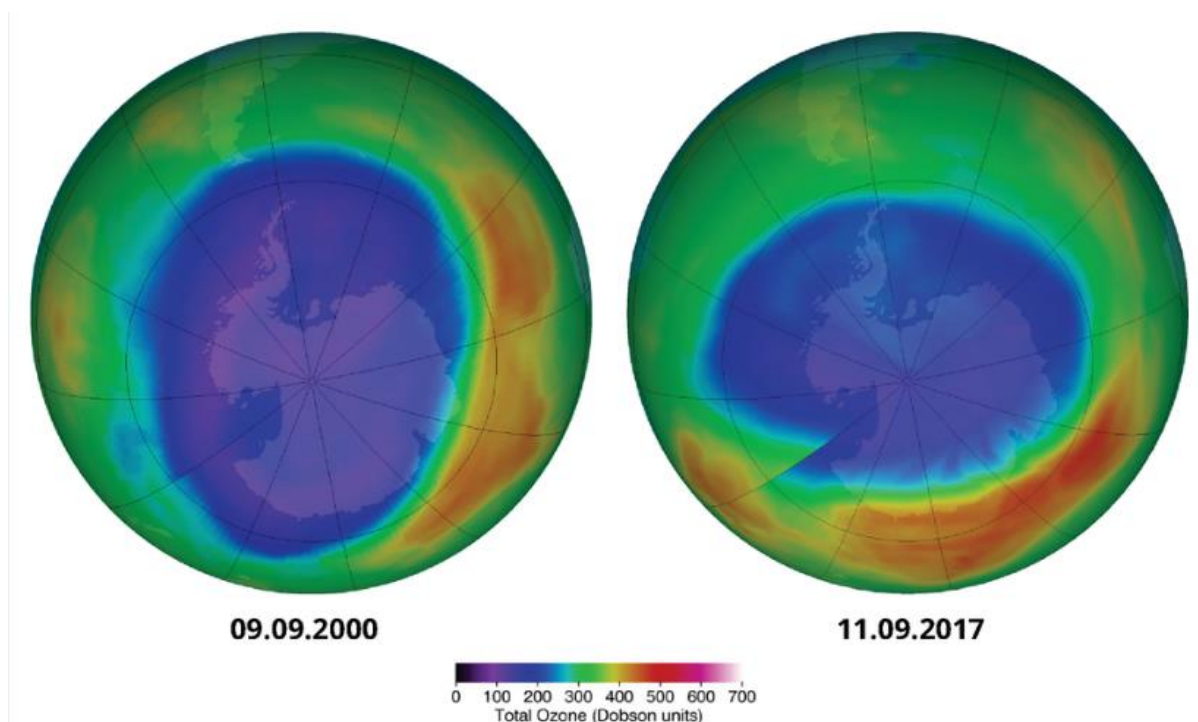
Приказ 23. представља мапу емисије метана за јануар 2016. године, која такође показује повећану емисију CO₄ на северној хемисфери, где постоји веће присуство и природних и антропогених извора метана (NASA Earth Observatory, 2016).

Ова два приказа, 23. и 24., представљају глобалну температуру за године 1900. (23. Приказ) и 1950. (24. Приказ). Плава боја означава подручја хладнија од просека, док су црвена подручја топлија од глобалног просека (NASA Global Climate Change, n. d.).

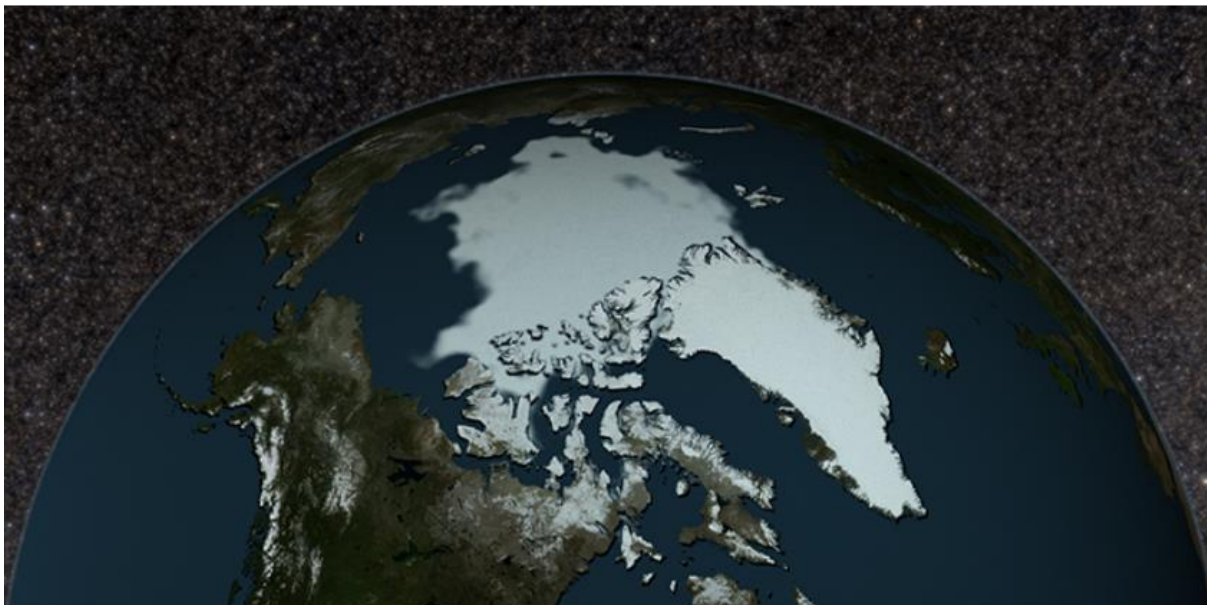
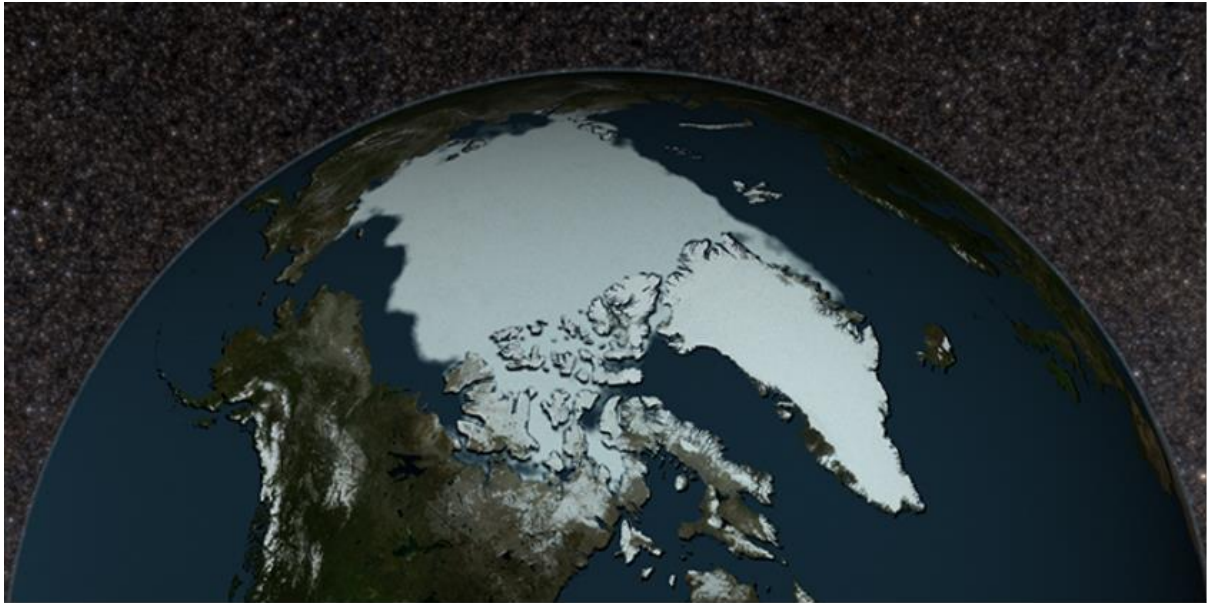

Такође, приказ 25. представља глобалну температуру за 2000. годину, док Приказ 26. представља глобалну температуру за 2016. годину. Плава и црвена боја имају исто значење, што указује на повећање температуре изнад глобалног просека, посебно на северној хемисфери (NASA Global Climate Change, n. d.).

Приказ 27. представља разлику у изгледу озонске рупе изнад јужне хемисфере, односно Антарктика, на дан 9. септембра 2000. године, када је озонска рупа достигла свој историјски максимум, и на дан 11. септембра 2017. године, када је иста достигла свој минимум. Љубичаста односно плава боја означавају најмање присуство озона, док жута и црвена значе већу концентрацију озона, у Добсоновим јединицама (NASA Ozone Hole Watch, 2017, наведено према European Environment Agency, 2017a).

Као што смо већ објаснили, смањење озонске рупе у 2017. години углавном је узроковано метеоролошким условима у антарктичкој стратосфери у време мерења (Mersmann & Stein, 2017). Међутим, усвајање међународних споразума о емисији штетних гасова који оштећују озонски омотач умногоме је допринело опоравку озонског слоја, чији се даљи опоравак и у будућности очекује. Међутим, у вези са међународним кривичним делом илегалне трговине супстанцама које оштећују озонски омотач, поменули смо да Монреалски протокол ипак дозвољава трговину рециклираним хлорофлуорокарбонатима (а што представља само привид, имајући у виду да је већина оваквих супстанци у реалности новопроизведена) (Banks et al, 2008: 15).

Ови Прикази, 28. и 29., представљају сателитске слике Арктика 1979. године (Приказ 27.) и 2017. године (Приказ 28.) (NASA Global Climate Change, n. d.). Ледене површине на Северном полу константно се топе, угрожавајући опстанак врста и изазивајући пораст нивоа мора.

Приказ 30. (EcoWatch, 2014) и Приказ 31. (NASA/Goddard Space Flight Center Scientific Visualization Studio, 2002) представљају границу Доминиканске Републике (десно) и државе Хаити (лево), која можда на најбољи начин показује значај енвайронменталне политике.

РЕФЕРЕНЦЕ

A

Adams, C. J., (2010), *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*, 20th Anniversary Edition, New York, London, The Continuum International Publishing Group;

Adams, C. J., (2018), *Neither Man nor Beast: Feminism and the Defense of Animals*, New York, London, Bloomsbury Academic: An imprint of Bloomsbury Publishing Plc;

Akers, R. L., Krohn, M. D., Lanza-Kaduce, L. & Radosevich, M., *Social Learning and Deviant Behavior: A Specific Test of a General Theory*, in: *Contemporary Masters in Criminology* (ed. McCord, J. & Laub, J. H.), pp. 187-214; New York, Plenum Press;

Albunović, I. (2018), *Najveća zaplena falsifikovanih pesticida u Evropi*, Политика Online, 18.07., <http://www.politika.rs/sr/clanak/407564/Najveca-zaplenu-falsifikovanih-pesticida-u-Evropi>, приступ 03/09/2018;

Amnesty International, (2016a), *Activists' Murders Turn Honduras into No-go Zone for Environmental Activists*, Press Release, Amnesty International, October 19th; <https://www.amnestyusa.org/news/press-releases/activists-murders-turn-honduras-into-no-go-zone-for-environmental>, приступ 22/03/2017;

Amnesty International, (2016b), *Honduras/Guatemala: Attacks on the Rise in World's Deadliest Countries for Environmental Activists*, Press Release, Amnesty International, September 1st; <http://www.amnestyusa.org/research/reports/hondurasguatemala-attacks-on-the-rise-in-world-s-deadliest-countries-for-environmental-activists>, приступ 22/03/2017;

B

Baćanović, V., (2015), *Gender Analysis of the Impact of the 2014 Floods in Serbia*, Belgrade, OSCE - Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/serbia/135021?download=true>, приступ 03/09/2018;

Banks, D., Davies, C., Gosling, J., Newman, J., Rice, M., Wadley, J. & Walravens, F., (2008), *Environmental Crime: A threat to our future*, The Environmental Investigation Agency Report, ed. Rice, M., London, Environmental Investigation Agency (EIA);

https://www.unodc.org/documents/NGO/EIA_Ecocrime_report_0908_final_draft_low.pdf,
приступ 08/03/2017;

Barber, C. V., (2016), *UN Issues New Protections for Rosewood Trees, the “Ivory of the Forest”*, October 17th, World Resources Institute, <http://www.wri.org/blog/2016/10/un-issues-new-protections-rosewood-trees-ivory-forest>, приступ 01/05/2018;

Beck, U., (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*, London, New Delhi, Newbury Park, Sage Publications;

Becker, H. S., (1963), *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, New York, London; The Free Press, Collier-Macmillan Ltd;

Beirne, P., (2014), *Theriocide: Naming Animal Killing*, in: *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, Vol. 3, Issue 2, pp. 49-66; Brisbane, Queensland; Queensland University of Technology, Faculty of Law, Crime and Justice Research Centre;
<https://www.crimejusticejournal.com/article/view/174/144>, приступ 16/03/2017;

Best, S. & Nocella II, A., (2004), *Terrorists or Freedom Fighters? Reflections on the Liberation of Animals*, New York, Lantern Books;

Beta, (2018), *WWF: Zabraniti lov na kečige u Srbiji na najmanje pet godina*, N1 Srbija, 27.06., <http://rs.n1info.com/a399494/Vesti/WWF-trazi-zabranu-lova-na-kecige-u-Srbiji-na-najmanje-pet-godina.html>, приступ 01/09/2018;

Birkeland, J., (1993), *Ecofeminism: Linking Theory and Practice*, in: *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*, (ed. Gaard, G.), Chapter II, pp. 13-59; Philadelphia, Temple University Press;

Bisschop, L., (2010), *Corporate Environmental Responsibility and Criminology*, in: *Crime, Law & Social Change*, Vol. 53, Issue 4, pp. 349-364; published online December 5th 2009, Springer; http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/20951/ssoar-clsc-2009-4-bisschop-corporate_environmental_responsibility_and_criminology.pdf?sequence=1,
приступ 04/03/2017;

Bisschop, L. & Walle, G. V., (2013), *Environmental Victimization and Conflict Resolution: A Case Study of e-Waste*, in: *Emerging Issues on Green Criminology: Exploring Power, Justice*

and Harm, Critical Criminological Perspectives Books Series, (eds. Walters R., Drake D. & Wyatt, T.), pp. 34-54, UK, Palgrave MacMillan;

Blagojević Hughson, M. (2012) *Ekofeminističke ideje u ženskom pokretu u Srbiji: rod, socijalna pravda i ekologija*, u *Ekofeminizam – nova politička odgovornost*, R. Drezgić, D. Duhaček, J. Vasiljević (ur.), str. 142-171, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu;

Bojović, A., (2016), *Od crnih kakadua u rukavu do retkih majmuna u gepeku*, Политика Online, 08.11., <http://www.politika.rs/sr/clanak/367327/Hronika/Od-crnih-kakadua-u-rukavu-do-retkih-majmuna-u-gepeku>, приступ 30/09/2018;

Booth, K., (2015), *Hurricane Names: A Brief (and Sexist) History*, in: The New York Times, Women in the World Media, LLC, August 31st, <http://nytlive.nytimes.com/womenintheworld/2015/08/31/hurricane-names-a-brief-and-sexist-history/>, приступ 15/12/2017;

Bosler, C., (2016), *Showdown at Standing Rock Is Not Just About the Dakota Access Pipeline*, Observer, November 23rd, <http://observer.com/2016/11/showdown-at-standing-rock-is-not-just-about-the-dakota-access-pipeline/>, приступ 21/07/2018;

Bowen, F., (2014), *After Greenwashing: Symbolic Corporate Environmentalism and Society*, Cambridge, Cambridge University Press;

Brisman, A. & South, N., (2013a), *A green-cultural criminology: An exploratory outline*, in: Crime Media Culture, Vol. 9. No. 2, pp. 115-135; Sage Publications, pp. 1-21; http://justicestudies.eku.edu/sites/justicestudies.eku.edu/files/crime_media_culture-2013-brisman-1741659012467026_0.pdf, приступ 30/06/2016;

Brisman, A. & South, N., (2013b), *Resource Wealth, Power, Crime, and Conflict*, in: *Emerging Issues on Green Criminology: Exploring Power, Justice and Harm*, Critical Criminological Perspectives Books Series, (eds. Walters R., Drake D. & Wyatt, T.), pp. 57-71, UK, Palgrave MacMillan;

Brisman, A. & South, N., (2015), *State–Corporate Environmental Harms and Paradoxical Interventions: Thoughts in Honour of Stanley Cohen*, in: *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World* (ed. Sollund, R. A.), pp. 27-42; UK, US, Palgrave Macmillan;

Brisman, A., McClanahan, B. & South, N., (2014), *Toward a Green-Cultural Criminology of "the Rural"*, in: *Critical Criminology*, Vol. 22, Issue 4, pp. 479-494, Springer;
[http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/40292348/ContentServer.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1488637341&Signature=t2A8uRjK5EgHeIHtWKDQX%2FAp4B8%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DToward a Green-Cultural Criminology of t.pdf](http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/40292348/ContentServer.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1488637341&Signature=t2A8uRjK5EgHeIHtWKDQX%2FAp4B8%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DToward+a+Green-Cultural+Criminology+of+t.pdf),
приступ 04/03/2017;

Brisman, A., South, N. & White, R., (2015), *Toward a Criminology of Environment-Conflict Relationships*, in: *Environmental Crime and Social Conflict: Contemporary and Emerging Issues*, (eds. Brisman, A., South, N. & White, R.), pp. 1-38, Farnham, UK, Burlington, USA, Ashgate Publishing;

Brown, S. E., Esbensen, F. & Geis, G., (2010), *Criminology: Explaining Crime and Its Context*, 7th edition, New Jersey, LexisNexis – Matthew Bender and Company, Anderson Publishing;

Bruch, C., Mrema, E. M. & Diamond, J., (2009), *Protecting the Environment During Armed Conflict: An Inventory and Analysis of International Law*, United Nations Environment Programme & the Environmental Law Institute Report - series editors David Jensen & Silja Halle, Kenya, Nairobi, United Nations Environment Programme (UNEP),
http://www.un.org/zh/events/environmentconflictday/pdfs/int_law.pdf, приступ 08/03/2017;

Bugge, A., (2017), *Ministra do Interior de Portugal renuncia após incêndios florestais letais*, October 18th, Lisboa, Reuters Brasil,
<https://br.reuters.com/article/topNews/idBRKBN1CN162-OBRT>, приступ 28/04/2018;

Business & Human Rights Resource Centre, (2014), *Rio tinto Lawsuit (Re Papua New Guinea)*, February 18th, London, Business & Human Rights Resource Centre,
<https://www.business-humanrights.org/en/rio-tinto-lawsuit-re-papua-new-guinea#c9304>,
приступ 30/04/2018;

C

Calderalo, A., (2014), *Serbian Bird Crime Task Force Working to Put an End to Illegal Bird Trade*, BirdLife International Partnership: Europe and Central Asia, November 18th,

<https://www.birdlife.org/europe-and-central-asia/news/serbian-bird-crime-task-force-working-put-end-illegal-bird-trade>, приступ 31/08/2018;

Calliari, E., D'Aprile, A. & Davide, M., (2016), *Paris Agreement: Strengths and Weaknesses behind a Diplomatic Success*, in: Review of Environment Energy and Economics, May 3rd; Milan, Italy, Fondazione Eni Enrico Mattei;

https://www.researchgate.net/publication/303864829_Paris_Agreement_Strengths_and_Weaknesses_behind_a_Diplomatic_Success, приступ 05/12/2017;

Cao Ngoc, A. & Wyatt, T., (2013), *A Green Criminological Exploration of Illegal Wildlife Trade in Vietnam*, in: Asian Journal of Criminology, Vol. 8, Issue 2, pp. 129-142, Springer, Northumbria Research Link, pp. 1-17, <http://nrl.northumbria.ac.uk/10817/>, приступ 25/02/2017;

Carrabine, E., Cox, P., Lee, M., Plummer, K. & South, N., (2009), *Criminology: A Sociological Introduction*, Second Edition, USA, Canada, Routledge;

Case C-176/03 Commission v. Council [2005] ECR I-07879, paras. 26-27, 47-48; <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d0f130d60956b04647a04d08b9b9f5b295814ab5.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Pax4Pe0?text=&docid=59714&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=815037>, приступ 05/12/2017;

Chen, L., (2014a), *Ecological Criticism Based on Social Gender: The Basic Principles of Ecofeminism*, in: Higher Education of Social Science, Vol. 7, No. 1, pp. 67-72; Québec, Canadian Research & Development Center of Sciences and Cultures; http://cscanada.net/index.php/hess/article/view/4895/pdf_62, приступ 18/06/2017;

Chen, L., (2014b), *The Background and Theoretical Origin of Ecofeminism*, in: Cross-Cultural Communication, Vol. 10, No. 4, pp. 104-108, Montreal, Canadian Academy of Oriental and Occidental Culture (CAOOC); <http://www.cscanada.net/index.php/ccc/article/viewFile/4916/6036>, приступ 23/08/2017;

Christiansen, A. E., (1997), *Rhetoric, Rape, and Ecowarfare in the Persian Gulf*, in: *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*, (ed. Karen J. Warren), pp. 239-259, US, Indiana, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press;

- Christy, B., (2015), *How Killing Elephants Finances Terror in Africa*, September, National Geographic, <https://www.nationalgeographic.com/tracking-ivory/article.html>, приступ 28/04/2018;
- Clifford, M., (2014), *The Corporation as Villain and Victim: Reflections on Privilege, Complicity, Awareness, and Accountability*, in: *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*, (eds. Spapens, T., White, R. & Kluin, M.), pp. 41-62, England, USA, Ashgate;
- Coalition 27, (2018), *Chapter 27 in Serbia: No-Progress Report*, Milović, N. (ed.), Belgrade, Young Researchers of Serbia, http://www.bos.rs/ekz-eng/uploaded/izvestaj_K27_2018_ENG_WEB.pdf, приступ 02/09/2018;
- Cockroft, S., (2014), *The Real-life Goddesses Whose Feet Don't Touch the Ground: Inside the Bizarre World of Nepalese child deities Who Live in Temples and Are Forbidden from Walking until They Reach Puberty*, in: The Daily Mail Online, June 10th, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2654161/The-real-life-goddesses-feet-touch-ground-Incredible-images-incarnated-Nepalese-virgins-live-temples-school-forbidden-walking-reach-puberty.html>, приступ 12/12/2017;
- Cohen, S., (2001), *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*, Cambridge, Polity Press;
- Council of Europe, (2005), *Gender Budgeting*, Final report of the Group of specialists on gender budgeting (EG-S-GB), Strasbourg, Equality Division, Directorate General Of Human Rights, Council of Europe; <https://rm.coe.int/1680596143>, приступ 22/12/2017;
- Crnjanski Spasojević, V., (2018), *Obrću milione na egzotičnim životinjama*, Вечерње новости online, 29.07., <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:740978-Obrcu-milione-na-egzoticnim-zivotinjama>, приступ 01/09/2018;
- Cudworth, E., (2005), *Developing Ecofeminist Theory: The Complexity of Difference*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and NY, Palgrave MacMillan;
- Cuomo, C. J., (1998), *Feminism and Ecological Communities: An Ethic of Flourishing*, London & New York, Routledge;

D

Daly, M., (1978), *Gyn/ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, US, Boston, Beacon Press;

DARRP (Damage Assessment, Remediation, and Restoration Program), (2018), *Deepwater Horizon*, February 7th, United States Department of Commerce, National Oceanic and Atmospheric Administration, Office of Response and Restoration, <https://darrp.noaa.gov/oil-spills/deepwater-horizon>, приступ 25/04/2018;

Das, M. B., (2017), *The Rising Tide: A New Look at Water and Gender*, U.S. Washington, DC, the World Bank, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/W17068.pdf>, приступ 25/04/2018;

Davies, P., (2014), *Green Crime and Victimization: Tensions between Social and Environmental Justice*, in: *Theoretical Criminology*, Vol. 18, No. 3; Sage Publications; Northumbria Research Link, <http://nrl.northumbria.ac.uk/17184/>, приступ 23/02/2017;

De Beauvoir, S., (1953), *The Second Sex*, translated and edited by H. M. Parshley, London, Jonathan Cape, Thirty Bedford Square;

DeKeseredy, W. S., (2011), *Contemporary Critical Criminology*, Canada, Oxon UK, New York USA, Routledge, Taylor & Francis Group;

DeLong-Bas, N., (n.d.), *Women, Islam, and the Twenty-first Century*, in: *The Focus On Essays*, Oxford Islamic Studies Online, http://www.oxfordislamicstudies.com/Public/focus/essay1107_women.html, приступ 12/12/2017;

Deepwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees, (2016a), *Deepwater Horizon Oil Spill: Final Programmatic Damage Assessment and Restoration Plan and Final Programmatic Environmental Impact Statement*, February, Chapter 2 – Incident Overview, pp. 2-1 – 2-24, Silver Spring, MD, U.S., United States Department of Commerce, National Oceanic and Atmospheric Administration, National Marine Fisheries Service, <http://www.gulfspillrestoration.noaa.gov/restoration-planning/gulf-plan/>, приступ 25/04/2018;

Deepwater Horizon Natural Resource Damage Assessment Trustees, (2016b), *Plan for Deepwater Horizon Oil Spill Natural Resource Injury Restoration: An Overview*, April, National Oceanic and Atmospheric Administration,

http://www.gulfspillrestoration.noaa.gov/sites/default/files/wp-content/uploads/Overview_04-07-16_final-508.pdf, приступ 22/07/2018;

Development Agency of Serbia, (2018), *Forest Based Industry*, Belgrade, Development Agency of Serbia, <http://ras.gov.rs/uploads/2018/08/fbi-2018.pdf>, приступ 02/09/2018;

Dinstein, Y., (2001), *Protection of the Environment in International Armed Conflict*, in: Max Plank Yearbook of United Nations Law, Vol. 5, pp. 523-549, Heidelberg, Max Plank Institute for Comparative Public Law and International Law;

http://www.mpil.de/files/pdf1/mpunyb_dinstein_5.pdf, приступ 07/03/2017;

Dobscha, S., (1993), *Women and the Environment: Applying Ecofeminism to Environmentally-Related Consumption*, in: *NA Advances in Consumer Research*, (eds. McAlister L. & Rothschild, M. L.), Vol. 20, pp. 36-40; Provo, UT, Association for Consumer Research; <http://acrwebsite.org/volumes/7417/volumes/v20/NA-20>, приступ 12/09/2017;

Doerr, S. H. & Santin, C., (2016), *Global Trends in Wildfire and Its Impacts: Perceptions versus Realities in a Changing World*, in: *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, Vol. 371, Issue 1696, pp. 1-10, 23/05/2016, London, Newport, the Royal Society; <http://rstb.royalsocietypublishing.org/content/royptb/371/1696/20150345.full.pdf>, приступ 15/12/2017;

Donaldson, S. & Kymlicka, W., (2011), *Zoopolis: A Political theory of Animal Rights*, Oxford, NY, Oxford University Press;

Durkheim, É, (1897/2005), *Suicide: A Study in Sociology*, UK, Taylor & Francis e-Library;

Durkheim, É, (1984), *The Division of Labour in Society*, Series: Contemporary Social Theory, Basingstoke (UK), NY, Palgrave;

E

Eaton, H., (2003), *Can Ecofeminism Withstand Corporate Globalization?*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion* (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. 23-37, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;

Eaton, H. & Lorentzen, L. A., (2003), *Introduction*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion* (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. 1-7, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;

EcoWatch, (2014), фотографија коришћена у чланку D'Alessandro, N., (2014), *An Island Divided: What We Must Learn From the Tragedy of Hispaniola*, April 15th, EcoWatch, <https://www.ecowatch.com/an-island-divided-what-we-must-learn-from-the-tragedy-of-hispaniola-1881891391.html>, приступ 23/12/2017;

El-Damanhoury, I., (2013), *The Jewish and Christian View on Female Genital Mutilation*, in: *African Journal of Urology*, Vol. 19, Issue 3, September, pp. 127-129, Elsevier B.V. on behalf of The Pan African Urological Surgeon's Association, open access, https://ac.els-cdn.com/S1110570413000258/1-s2.0-S1110570413000258-main.pdf?_tid=7eaf5488-dfe5-11e7-bd69-00000aab0f26&acdnat=1513156422_4f1a28f4940a059acf4215b6d92c680e, приступ 12/12/2017;

Elias, D., Rungmanee, S. & Cruz, I., (2005), *The Knowledge that Saved the Sea Gypsies*, in: *A World of Science*, Vol. 3, No.2, April-June, pp. 20-23, UNESCO, <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001391/139181e.pdf>, приступ 28/04/2018;

Eman, K., Meško, G. & Fields, C. B., (2009), *Crimes against the Environment: Green Criminology and Research Challenges in Slovenia*, in: *Varstvoslovje, Journal of Criminal Justice and Security*, year 11, no. 4, pp. 574-592, University of Maribor, Faculty of Criminal Justice and Security, <https://www.fvv.um.si/varstvoslovje/articles/vs-2009-4-eman-mesko-fields.pdf>, приступ 25/02/2017;

Embury-Dennis, T., (2017), *Three-year-old Girl Becomes Kathmandu's Next 'Living Goddess' after Predecessor Retires*, in: *The Independent UK*, September 28th, <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/kumari-nepal-kathmandu-hindu-living-goddess-trishna-shakya-reitrees-worship-taleju-a7971861.html>, приступ 12/12/2017;

Environmental Investigation Agency, (2017a), *Still Permitting Crime: How Impunity for Illegal Palm Oil Undermines Indonesia's Flagship Timber Reforms*, June, U.K., Indonesia, Environmental Investigation Agency, <https://drive.google.com/viewerng/viewer?url=https://eia-international.org/wp-content/uploads/Still-Permitting-Crime-English-FINAL.pdf>, приступ 24/04/2018;

Environmental Investigation Agency, (2017b), *Repeat Offender: Vietnam's Persistent Trade in Illegal Timber*, May, London, U.K., Washington, DC, U.S., Environmental Investigation Agency, <https://drive.google.com/viewerng/viewer?url=https://eia-international.org/wp-content/uploads/Repeat-Offender.pdf>, приступ 24/04/2018;

European Commission, (2018), *Serbia 2018 Report*, Strasbourg, European Commission, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf>, приступ 09/09/2018;

European Environment Agency, (2017a), *Production and Consumption of Ozone-depleting Substances*, created November 14th, modified December 13th, Copenhagen, European Environment Agency, коришћен приказ, <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/production-and-consumption-of-ozone-2/assessment-3>, приступ 22/12/2017;

European Environment Agency, (2017b), *Forest Fires – How Is Climate Change Affecting Forest Fire Risk in Europe?*, October 25th, European Environmental Agency, <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/forest-fire-danger-2/assessment>, приступ 27/04/2018;

European Space Agency, (2017), *Image Gallery Methane*, коришћен приказ, <http://www.esa-ghg-cci.org/?q=node/116>, приступ 23/12/2017;

F

Fajardo, T. & Fuentes, J., (2014), *The Aznalcollar and the Kolontar Mining Accidents: A Case Study on Mining Accidents and the Criminal Responsibility of Operators and Administrations*, a study completed as part of the EFFACE project, Spain, Granada, University of Granada and University of Jaen, http://efface.eu/sites/default/files/EFFACE_The%20Aznalcollar%20and%20Kolontar%20Mining%20Accidents_revised.pdf, приступ 26/04/2018;

Fattah, E. A., (1997), *Criminology: Past, Present and Future: A Critical Overview*, New York, MacMillan Press Ltd; London & Basingstoke, St. Martin's Press, Inc;

Fitzgerald, A. J., Kalof, L. & Dietz, T., (2009), *Slaughterhouses and Increased Crime Rates: An Empirical Analysis of the Spillover From "The Jungle" Into the Surrounding Community*, in: *Organization & Environment*, Vol. 22, Issue 2, pp. 158-184; Sage Publications;

http://fewd.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/inst_ethik_wiss_dialog/Fitzgerald_A.2009.Slaughterhouses..158.full.pdf, приступ 03/03/2017;

Fogel, C. & Lipovsek, J., (2013), *Green Crime in the Canadian Courts: Issues and Controversies*, in: *Journal of Politics and Law*; Vol. 6, No. 2, pp. 48-53, Toronto, Canadian Center for Science and Education;

<http://www.ccsenet.org/journal/index.php/jpl/article/view/27857/16808>, приступ 04/03/2017;

G

Gaard, G., (1993a), *Living Interconnections with Animals and Nature*, in: *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*, (ed. Gaard, G.), Chapter I, pp. 1-12; Philadelphia, Temple University Press;

Gaard, G., (1993b), *Ecofeminism and Native American Cultures: Pushing the Limits of Cultural Imperialism?*, in: *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*, (ed. Gaard, G.), Chapter XII, pp. 295-314; Philadelphia, Temple University Press;

Gabbatiss, J., (2018), *Plastic Pollution Killed Sperm Whale Found Dead on Spanish Beach*, April 7th, UK, Independent, Digital News & Media,
<https://www.independent.co.uk/environment/plastic-pollution-killed-sperm-whale-dead-spain-beach-bags-blue-planet-a8293446.html>, приступ 26/04/2018;

Gebara, I., (2003), *Ecofeminism: An Ethics of Life*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion* (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. 163-176, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;

Geeraerts, K., Illes, A. & Schweizer, J., (2015), *Illegal Shipment of E-waste from the EU: A Case Study on Illegal E-waste Export from the EU to China*, a study completed as part of the EFFACE project, London, Institute for European Environmental Policy (IEEP),
http://efface.eu/sites/default/files/EFFACE_Illegal%20shipment%20of%20e%20waste%20from%20the%20EU.pdf, приступ 24/04/2018;

Gibbs, C., Gore, M. L., McGarrell, E. F. & Rivers III, L., (2009), *Introducing Conservation Criminology: Towards Interdisciplinary Scholarship on Environmental Crimes and Risks*, in: Oxford University Press, *British Journal of Criminology*, Vol. 50. Issue 1, pp. 124-144; published 2009, pp. 1-21, *British Journal of Criminology Advance Access*,

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.819.1629&rep=rep1&type=pdf>,
приступ 26/02/2017;

Giddens, A., (2000), *Runaway World: How Globalization Is Reshaping Our Lives*, New York, Routledge;

Global Carbon Atlas, (2017a), *CO2 Emissions*; коришћени прикази,
<http://www.globalcarbonatlas.org/en/CO2-emissions>, приступ 20/03/2017;

Global Carbon Atlas, (2017b), *Outreach – Carbon Story – Present – Visualizing Human Impact*; коришћени прикази, <http://www.globalcarbonatlas.org/en/CO2-emissions>, приступ 23/03/2017;

Global Forest Watch, (n. d.), *Countries – Tree Cover Loss*, коришћени прикази,
<http://www.globalforestwatch.org/countries/overview>, приступ 22/12/2017;

Global Witness Annual Review 2015, (2016), Global Witness, Annual Reviews;
<https://www.globalwitness.org/en/about-us/annual-reviews/>, приступ 22/03/2017;

Govan, F., (2018), *Clean Seas Campaign Launched on Spanish Coast after Sperm Whale Beached Full of Plastic*, The Local, April 9th, <https://www.thelocal.es/20180409/clean-seas-campaign-launched-on-spanish-coast-after-sperm-whale-beached-full-of-plastic>, приступ 23/07/2018;

Goyes, D. R., (2015), *Denying the Harms of Animal Abductions for Biomedical Research*, in: *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World* (ed. Sollund, R. A.), pp. 170-188; UK, US, Palgrave Macmillan;

Grandi, C., (2012), *European Environmental Criminal Law*, presentation from the seminar *EU Crimes against Environment and Maritime Pollution*, September 18th, Bulgaria, Sofia, the Center for the Study of Democracy, slides 1-44; <http://www.csd.bg/artShow.php?id=16166>, accessed 13/12/2017;

Gray, M. A., (1995), *The International Crime of Ecocide*, in: California Western International Law Journal, Vol. 26, Issue 2, pp. 215-271; San Diego, California Western School of Law;
<http://scholarlycommons.law.cwsl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1335&context=cwilj>,
приступ 14/03/2017;

Gray, A. & Hinch, R., (2015), *Agribusiness, Governments and Food Crime: A Critical Perspective*, in: *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World* (ed. Sollund, R. A.), pp. 97-116; UK, US, Palgrave Macmillan;

Green, G. S., (2002), *The Other Criminalities of Animal Freeze-Killers: Support for a Generality of Deviance*, in: *Society & Animals*, Vol. 10, Issue 1, pp. 5-30, Leiden, Koninklijke Brill NV; <http://www.animalsandsociety.org/wp-content/uploads/2015/11/green.pdf>, приступ 17/03/2017;

Green, P., Ward, T. & McConnachie, (2007), *Logging and Legality: Environmental Crime, Civil Society, and the State*, in: *Social Justice*, Vol. 34, No. 2, pp. 94-110, Social Justice/Global Options, <https://blackboard.angelo.edu/bbcswebdav/institution/LFA/CSS/Course%20Material/BOR3304/readings/Environmental%20Crime%20-%20Illegal%20Logging%20WILSON%20SELECT.pdf>, приступ 04/03/2017;

Griffin, S., (1978), *Woman and Nature: The Roaring Inside Her*, New York, Harper & Row, Publishers, Inc;

Griffin, S., (1978), *Ecofeminism and Meaning*, in: *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*, (ed. Karen J. Warren), pp. 213-226, US, Indiana, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press;

Gruen, L., (1993), *Dismantling Oppression: An Analysis of the Connection Between Women and Animals*, in: *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*, (ed. Gaard, G.), Chapter III, pp. 60-90; Philadelphia, Temple University Press;

Gruen, L., (1994), *Toward an Ecofeminist Moral Epistemology*, in: *Ecological Feminism* (ed. Warren K.), pp. 120-138, London and New York, Routledge;

Guerreiro, J., Fonseca, C., Salgueiro, A., Fernandes, P., Lopez Iglésias E., de Neufville R., Mateus F., Castellnou Ribau M., Sande Silva J., Moura J. M., Castro Rego F. e Caldeira D. N. (Coords.) - Comissão Técnica Independente, (2018), *Avaliação dos incêndios ocorridos entre 14 e 16 de outubro de 2017 em Portugal Continental*, Lisboa, Assembleia da República, Comissão Técnica Independente, <https://www.parlamento.pt/Documents/2018/Marco/RelatorioCTI190318N.pdf>, приступ 27/04/2018;

H

Haenlein, C. & Smith, M. L. R., (2016), Introduction, in: *Poaching, Wildlife Trafficking and Security in Africa: Myths and Realities*, (eds. Haenlein, C. & Smith, M. L. R.), Whitehall Papers, Vol. 86, Issue 1, pp. 1-21, London, the Royal United Services Institute for Defence & Security Studies; <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02681307.2016.1252120>, приступ 10/03/2017;

Hai-Bin, Z., Han-Cheng, D., Lai, H. & Wen-Tao, W., (2017), *U.S. Withdrawal from the Paris Agreement: Reasons, Impacts, and China's response*, in: *Advances in Climate Change Research*, open access, September 27th, pp. 1-6, Beijing, Ke Ai: Advancing Research Evolving Science, https://ac.els-cdn.com/S1674927817301028/1-s2.0-S1674927817301028-main.pdf?_tid=1301de14-db43-11e7-b8a0-0000aacb360&acdnt=1512646859_e0ba385eb2de4f56f6a487c6e56e7553, приступ 05/12/2017;

Hall, M., (2011), *Environmental Victims: Challenges for Criminology and Victimology in the 21st Century*, in: *Varstvoslovje: Journal of Criminal Justice and Security* (eds. Sotlar, A. & Dobovšek, B.), Issue 2011/4, pp. 371-391; University of Maribor Faculty of Criminal Justice and Security; http://www.fvv.um.si/rv/arhiv/2011-4/02_Hall.pdf, приступ 26/02/2017;

Hall, M., (2013), *Victims of Environmental Harms and Their Role in National and International Justice*, in: *Critical Criminological Perspectives Books Series*, (eds. Walters R., Drake D. & Wyatt, T.), pp. 218-241, UK, Palgrave MacMillan;

Hall, M., (2014), *The Roles and Use of Law in Green Criminology*, in: *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, Vol. 3, No. 2, pp. 96-109; Brisbane, Queensland; Queensland University of Technology, Faculty of Law, Crime and Justice Research Centre; <https://www.crimejusticejournal.com/article/view/176/pdf>, приступ 14/02/2017;

Halsey, M., (2004), *Against „Green“ Criminology*, in: *British Journal of Criminology*, Vol. 44, Issue 6, pp. 833-853, Oxford University Press, Centre for Crime and Justice Studies;

Hatton, B. & Giles, C., (2017), *Portugal, A Country Helplessly Prone to Forest Fires*, Science X Network - Phys.org, June 17th, <https://phys.org/news/2017-06-portugal-country-helplessly-prone-forest.html>, приступ 27/04/2018;

- Hayman, G. & Brack, D.**, (2002), *International Environmental Crime: The Nature and Control of Environmental Black Market*, Workshop Report, Sustainable Development Programme, London, Royal Institute of International Affairs;
http://ec.europa.eu/environment/archives/docum/pdf/02544_environmental_crime_workshop.pdf, приступ 09/03/2017;
- Heckenberg, D. & White, R.**, (2013), *Innovative Approaches to Researching Environmental Crime*, in: *Routledge International Handbook of Green Criminology, Part I* (eds. South, N. & Brisman, A.), pp. 85-103; US, Canada, Routledge;
<https://www.google.rs/search?tbo=p&tbm=bks&q=isbn:1317809009>, приступ 27/02/2017;
- Heller, C.**, (1993), *For the Love of Nature: Ecology and the Cult of the Romantic*, in: *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*, (ed. Gaard, G.), Chapter IX, pp. 219-242; Philadelphia, Temple University Press;
- Higgins, P., Short, D. & Souht, N.**, (2013), *Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide*, in: *Crime Law and Social Change*, April, Springer;
https://www.researchgate.net/publication/257552825_Protecting_the_planet_A_proposal_for_a_law_of_ecocide, приступ 23/02/2017;
- Hilbeck, A., Binimelis, R., Defarge, D., Steinbrecher, R., Székács, A., Wickson, F., Antoniou, M., Bereano, P. L., Clark, E. A., Hansen, M., Novotny, E., Heinemann, J., Meyer, H., Shiva, V. & Wynne, B.**, (2015), *No scientific consensus on GMO safety*, in: *Environmental Sciences Europe*, Vol. 27, Art. 4, pp. 1-6; Springer Open Access Journal;
<https://enveurope.springeropen.com/articles?tab=keyword&searchType=journalSearch&sort=PubDate&volume=27&page=2>, приступ 15/03/2017;
- Hill, J. F.**, (2015), *A Systems Thinking Perspective on the Motivations and Mechanisms That Drive Wildlife Poaching*, in: *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World* (ed. Sollund, R. A.), pp. 189-219; UK, US, Palgrave Macmillan;
- Ho, W.**, (2003), *Environmental Protection as Religious Action: The Case of Taiwanese Buddhist Women*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion* (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. 123-145, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;
- Holmes, T. T.**, (2016), *Tropical Storms Were Once Named After Wives, Girlfriends, and Disliked Politicians*, Atlas Obscura, March 23rd,

<https://www.atlasobscura.com/articles/tropical-storms-were-once-named-after-wives-girlfriends-and-disliked-politicians>, приступ 15/15/2017;

Howken, P., Lovins, A. B. & Lovins, L. H., (1999), *Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution*, Boston, Little, Brown & Co.;

I

IAES (International Academy of Environmental Sciences), (2010), *Proposal of two historical reforms: An International Environmental Criminal Court (IECC), An European Environmental Criminal Court (EECC)*, Venice, IAES;

<http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201007/20100714ATT78992/20100714ATT78992EN.pdf>, приступ 14/03/2017;

Iberico-Lozada, L., (2013), *Catholic Nun's Brazilian Killer Gets Early Release from Prison*, Reuters, World News, July 5th, <https://uk.reuters.com/article/us-brazil-nun-idUSBRE9630S920130704>, приступ 21/07/2018;

Ignjatović, Đ., (2015), *Epidemiološka kriminologija*, u: Sociologija. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju, Vol. LVII, Br. 2, str. 205-218; Beograd, Srpsko sociološko društvo, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu;

IncludeGender, Swedish Secretariat for Gender Research, (2016), *Gender Equal Snow Clearing in Karlskoga*, published February 18th 2014, updated October 25th 2016, Includegender.org, Swedish Secretariat for Gender Research, Gothenburg, <http://www.includegender.org/gender-equality-in-practice/planning-and-urban-development/gender-equal-snow-clearing-in-karlskoga/>, приступ 22/12/2017;

Institute for Energy and Environmental Research, (1999), *NATO Bombing in Balkans Could Result in Widespread Ecological Disaster*, Press Release, May 11th, US, Maryland, Institute for Energy and Environmental Research, <https://ieer.org/resource/press-releases/nato-bombing-in-balkans-could-result-in-widespread-ecological-disaster/>, приступ 03/09/2018;

International Labour Organization, (2017), *Indigenous Peoples and Climate Change: From Victims to Change Agents through Decent Work*, Gender, Equality and Diversity Branch - Green Jobs Programme, Geneva, International Labour Organization,

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_551189.pdf, приступ 28/04/2018;

INTERPOL, (2015), *INTERPOL Operations Target Illegal Timber Trade in Africa and the Americas*, November 26th, <https://www.interpol.int/News-and-media/News/2015/N2015-206>, приступ 20/07/2018;

INTERPOL, (2017), *PROJECT LEAF: Global Forestry Enforcement*, June, Lyon, France, INTERPOL General Secretariat, <https://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>, приступ 20/07/2018;

INTERPOL, (2018), *Wildlife Crime: Global Seizures and Arrests in Transcontinental Operation*, June 20th, <https://www.interpol.int/News-and-media/News/2018/N2018-058>, приступ 01/09/2018;

J

Jovanović, M. M. & Milanović, M. M., (2017), *Remote Sensing and Forest Conservation: Challenges of Illegal Logging in Kursumlija Municipality (Serbia)*, in: *Forest Ecology and Conservation*, (eds. Shukla, G. & Chakravarty, S.), Chapter 5, pp. 99-118, London, IntechOpen Ltd., DOI: 10.5772/67666, <https://www.intechopen.com/books/forest-ecology-and-conservation/remote-sensing-and-forest-conservation-challenges-of-illegal-logging-in-kursumlija-municipality-serb>, приступ 02/09/2018;

K

Kelly, P., (1997), *Woman and Power*, in: *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*, (ed. Karen J. Warren), US, Indiana, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1997; Chapter VI, pp. 112-119; (reprinted from *Thinking Green!* by Petra K. Kelly, 1994, with permission from Parallax Press, Berkeley, California);

Kelly, L., Plana Bach, E. & Font Bernet, M., (2017), *Wildfires Are Raging in the Mediterranean. What Can We Learn?*, The Conversation – Environment + Energy, July 20th, UK edition, <https://theconversation.com/wildfires-are-raging-in-the-mediterranean-what-can-we-learn-81121>, приступ 27/04/2018;

Kheel, M., (1993), *From Heroic to Holistic Ethics: The Ecofeminist Challenge*, in: *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*, (ed. Gaard, G.), Chapter X, pp. 243-271; Philadelphia, Temple University Press;

Kimber, C. J. M., (1995), *A Comparison of Environmental Federalism in the United States and the European Union*, in: *Maryland Law Review*, Vol. 54, Issue 4, pp. 1658-1690, Baltimore, University of Maryland School of Law, <http://digitalcommons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2971&context=mlr>, приступ 13/12/2017;

Knight, D., (1998), *An Enemy of Indigenous Peoples: The Case of Loren Miller, COICA, the Inter-American Foundation and the Ayahuasca Plant*, in: *Multinational Monitor*, Vol. 19, No. 6, Washington D.C., Multinational Monitor, <http://www.multinationalmonitor.org/mm1998/061998/knight.html>, приступ 29/04/2018;

Kramer, R., (2014), *Climate Change: A State-corporate Crime Perspective*, in: *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology* (eds. Spapens, T., White, R. & Kluin, M.), pp. 23-39, England, USA, Ashgate;

Krupanj Info, (2016), *Privodi se kraju sanacija deponije rudnika "Stolice"*, Krupanj Info informativni portal, 17.10., <http://krupanj-info.rs/privodi-se-kraju-sanacija-deponije-rudnika-stolice/>, приступ 03/09/2018;

Kurth-Schai, R., (1997), *Ecofeminism and Children*, in: *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*, (ed. Karen J. Warren), pp. 193-212, US, Indiana, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press;

L

Lakhani, N., (2018), *Berta Cáceres Murder: Ex-Honduran Military Intelligence Officer Arrested*, *The Guardian*, March 2nd, <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/02/berta-caceres-death-murder-ex-honduran-military-intelligence-officer-arrested>, приступ 21/07/2018;

Lampkin, J. A., (2016), *Green Criminology and Fracking in the UK: An Application of Utilitarian Ethics*, in: *Papers from the British Criminology Conference: An Online Journal by the British Society of Criminology*, Vol. 16, pp. 20-37, (ed. Seal, L.), Conference 2016, July

6-8th: http://www.britsoccrim.org/wp-content/uploads/2016/12/pbcc_2016_wholevolume.pdf, приступ 04/03/2017;

Lasslett, K., (2013), *Bougainville: Rio Tinto Faces War Crimes Allegations in Bid to Reopen Mine*, February 25th, Green Left Weekly, <https://www.greenleft.org.au/content/bougainville-rio-tinto-faces-war-crimes-allegations-bid-reopen-mine>, приступ 30/04/2018;

Le Masson, V., Lim, S., Budimir, M. & Podboj, J. S., (2016), *Disasters and Violence against Women and Girls: Can Disasters Shake Social Norms and Power Relations*, Working Paper, pp. 1-22, London, Overseas Development Institute, <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11113.pdf>, приступ 15/12/2017;

Lerner, G., (1986), *The Creation of Patriarchy*, New York, Oxford University Press;

Levi-Stros, K., (1978), *Divlja misao*, drugo izdanje; Beograd, Nolit;

Li, H., (1993), *A Cross-Cultural Critique of Ecofeminism*, in: *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*, , (ed. Gaard, G.), Chapter II, pp. 272-294; Philadelphia, Temple University Press;

Liszka, J., (2010), *Lessons from the Exxon Valdez Oil Spill: A Case Study in Retributive and Corrective Justice for Harm to the Environment*, in: *Ethics and the Environment*, Vol. 15, No. 2, pp. 1-30, Bloomington, IN, U.S., Indiana University Press, <https://pdfs.semanticscholar.org/7ba2/0b03206cc053e830fe617e22794a0dadbac3.pdf>, приступ 25/04/2018;

Little, B., (2017), *Why Hurricanes and Tropical Storms Were Only Named After Women*, in: *History Stories*, August 1st, History, A&E Television Networks, LLC, <http://www.history.com/news/why-hurricanes-and-tropical-storms-were-only-named-after-women>, приступ 15/12/2017;

Lorentzen, L. A., (2003), *Indigenous Feet: Ecofeminism, Globalization, and the Case of Chiapas*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion* (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. 57-71, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;

Ловачки савез Србије, (n.d.), *Ловачка удружења ловних области – чланице*, <http://www.ekolss.com/clanice.htm>, приступ 06/12/2017;

Lynch, M. J. & Stretesky, P. B., (2003), *The Meaning of Green: Contrasting criminological perspectives*, in: *Theoretical Criminology*, Vol. 7, Issue 2, pp. 217-238, Sage Publications, <http://homepages.neiu.edu/~dgrammen/2003LYNCH.pdf>, приступ 28/02/2017;

Lynch, M. J. & Stretesky, P. B., (2014), *Exploring Green Criminology: Toward a Green Criminological Revolution*; USA, England, Ashgate Publishing;

Lynch, M. J., Long, M. A., Barrett, K. L. & Stretesky, P. B., (2013), *Is It a Crime to Produce Ecological Disorganization? Why Green Criminology and Political Economy Matter in the Analysis of Global Ecological Harms*, in: *The British Journal of Criminology: An International Review of Crime and Society*, Vol. 53, Issue 6, pp. 997-1016; UK, University of Oxford, Oxford University Press, on behalf of the Centre for Crime and Justice Studies; <http://bjc.oxfordjournals.org/content/53/6/997.full.pdf+html>, приступ 24/02/2017;

Lynch, M. J., Long, M. A. & Stretesky, P. B., (2015a), *Anthropogenic Development Drives Species to Be Endangered: Capitalism and the Decline of Species*, in: *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World* (ed. Sollund, R. A.), pp. 117-146; UK, US, Palgrave Macmillan;

Lynch, M. J., Stretesky, P. B. & Long, M. A (2015b), *A Proposal for the Political Economy of Green Criminology: Capitalism and the Case of Alberta Tar Sands*, in: *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, Vol. 58, No. 2, pp. 137-160; Toronto, University of Toronto Press; <http://nrl.northumbria.ac.uk/24023/>, приступ 12/12/2017;

Long, M., Stretesky, P. & Lynch, M., (2014), *The Treadmill of Production, Planetary Boundaries and Green Criminology*, in: *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*, (eds. Spapens, T., White, R. & Kluin, M.), pp. 263-275, England, USA, Ashgate;

M

Manby, B., (2000), *Shell in Nigeria: Corporate Social Responsibility and the Ogoni Crisis*, Case Study Series, Case Study No.20, New York, the Carnegie Council on Ethics and International Affairs, <http://integritynigeria.org/wp-content/uploads/2012/07/Shell-in-Nigeria-Corporate-Social-Responsibility-and-the-Ogoni-Crisis-Bronwen-Manby.pdf>, приступ 22/04/2018;

- Matthews, R. A. & Kauzlarich, D., (2007), *State Crimes and State Harms: A Tale of Two Definitional Frameworks*, in: *Crime, Law and Social Change*, Vol. 48, Issue 1-2, pp. 48-55, Springer;
- Matza, D. & Sykes, G. M., (1957), *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, in: *American Sociological Review*, Vol. 22, Issue 6, pp. 664-670; Washington, D.C., the American Sociological Association;
http://www.antonioacasella.eu/archipsy/Sykes_Matza_1957.pdf, приступ 03/04/2017;
- Mauro St., A. P., (2004), *The New Age Hunter*, Lincoln, NE, USA, iUniverse, Inc.;
- McClanahan, B., (2014), *Green and Grey: Water Justice, Criminalization, and Resistance*, in: *Critical Criminology*, Vol. 22, Issue 3, September, pp. 403-418, online publication May 3rd, Dordrecht, Springer Science+Business Media;
- McKain, T., (2017), *Killer Waters – Why the UK’s Polluted Sea Led to the Death of a Whale*, May 24th, Geographical, Syon Geographical Ltd.,
<http://geographical.co.uk/nature/oceans/item/2254-killer-waters>, приступ 26/04/2018;
- McKay, N., (2010) *Feminists Don’t Have A Sense of Humor*, Foreword by Nellie McKay, in: Adams, C. J., (2010), *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*, 20th Anniversary Edition, pp. 33-37, New York, London, The Continuum International Publishing Group;
- Mégret, F., (2010), *The Challenge of an International Environmental Criminal Law*, April 5th SSRN, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1583610, приступ 08/03/2017;
- Mellor, M., (2003), *Gender and the Environment*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion* (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. 11-22, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;
- Merchant, C., (2005), *Radical Ecology: The Search for a Livable World*, Second Edition, NY, UK – Abingdon, Routledge, Taylor & Francis Group, LLC;
- Mersmann, K & Stein, T., (2017), *Warm Air Helped Make 2017 Ozone Hole Smallest Since 1988*, NASA (National Aeronautics and Space Administration), November 3rd;
<https://www.nasa.gov/feature/goddard/2017/warm-air-helped-make-2017-ozone-hole-smallest-since-1988>, приступ 15/12/2017;

- Merton, R. K., (1968), *Social Theory and Social Structure*, New York, The Free Press;
- Mies, M., (2014a), *The Myth of Catching-up Development*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 2: Subsistence v. Development*, pp. 55-69; London & New York, Zed Books;
- Mies, M., (2014b), *Women Have No Fatherland*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 3: The Search for Roots*, pp. 116-131; London & New York, Zed Books;
- Mies, M., (2014c), *Who Made Nature Our Enemy?*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 2: Subsistence v. Development*, pp. 91-97; London & New York, Zed Books;
- Mies, M., (2014d), *The Need for a New Vision: the Subsistence Perspective*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 7: Conclusion*, pp. 297-324; London & New York, Zed Books;
- Mies, M., (2014e), *White Man's Dilemma: His Search for What He Has Destroyed*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 3: The Search for Roots*, pp. 132-163; London & New York, Zed Books;
- Mies, M., (2014f), *From the Individual to the Dividual: The Supermarket of 'Reproductive Alternatives'*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 4: Ecofeminism v. New Areas of Investment through Biotechnology*, pp. 198-217; London & New York, Zed Books;
- Mies, M., (2014g), *New Reproductive Technologies: Sexist and Racist Implications*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 4: Ecofeminism v. New Areas of Investment through Biotechnology*, pp. 174-197; London & New York, Zed Books;
- Mies, M., (2014g), *Feminist Research: Science, Violence and Responsibility*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 1: Critique and Perspective*, pp. 36-54; London & New York, Zed Books;

Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Introduction: Why We Wrote This Book Together*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism*, Critique, Influence, Change Series, pp. 1-21; London & New York, Zed Books;

Milačić, S. & Simić, J., (2004), *The Consequences of NATO Bombing on the Environment in Serbia*, 11th International Congress of the International Radiation Protection Association, 23-28th May, Madrid, Spain, pp. 1-10, <http://irpa11.irpa.net/pdfs/1d11.pdf>, приступ 03/09/2018;

Milivojević, A. & Pešić, D., (2017), *Thousands of Hectares of Forests Disappear Each Year as a Result of Illegal Logging*, Center for Investigative Journalism of Serbia – CINS, September 29th, https://www.cins.rs/english/research_stories/article/thousands-of-hectares-of-forests-disappear-each-year-as-a-result-of-illegal-logging, приступ 02/09/2018;

Milović, N., (2018), *Poglavlje 27: Ne najskuplje, već neophodno*, European Western Balkans, 29.08., <https://europeanwesternbalkans.rs/poglavlje-27-ne-najskuplje-vec-neophodno/>, приступ 09/09/2018;

Mitchell, R. B. & IEA (International Environment Agreements) Database Project, (2017), 2002-2017, University of Oregon, <https://iea.uoregon.edu/>, приступ 04/12/2017;

N

NASA Global Climate Change, (n. d.), *Climate Time Machine – Carbon Dioxide*, коришћени прикази, <https://climate.nasa.gov/interactives/climate-time-machine/#/>, приступ 23/12/2017;

NASA/Goddard Space Flight Center Scientific Visualization Studio, (2002), фотографија коришћена у чланку Kekesi, A., (2002), *Haitian Deforestation*, October 25th, NASA/Goddard Space Flight Center Scientific Visualization Studio, <https://svs.gsfc.nasa.gov/2640>, приступ 23/12/2017;

NASA Earth Observatory, (n. d. a), *Global Maps – Fire*, коришћен приказ, https://earthobservatory.nasa.gov/GlobalMaps/view.php?d1=MOD14A1_M_FIRE, приступ 22/12/2017;

NASA Earth Observatory, (n. d. b), *Global Maps – Carbon Monoxide*, коришћен приказ, https://earthobservatory.nasa.gov/GlobalMaps/view.php?d1=MOP_CO_M, приступ 22/12/2017;

- NASA Earth Observatory, (2016), *A Global View of Methane*, March 16th, коришћен приказ, <https://earthobservatory.nasa.gov/IOTD/view.php?id=87681>, приступ 23/12/2017;
- NASA Earth Observatory, (2017), *Fires in Portugal*, June 19th, NASA Earth Observatory, <https://earthobservatory.nasa.gov/NaturalHazards/view.php?id=90423>, приступ 27/04/2018;
- Natali, L., (2015), *A Critical Gaze on Environmental Victimization*, in: *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World* (ed. Sollund, R. A.), pp. 63-78; UK, US, Palgrave Macmillan;
- Natali, L., (2016), *A Visual Approach for Green Criminology: Exploring the Social Perception of Environmental Harm*, (eds. Nurse, A., White, R. and Jarrell, M.), London, Palgrave Macmillan;
- Nellemann, C. (ed. in chief), Henriksen, R., Kreilhuber, A., Stewart, D., Kotsoyova, M., Raxter, P., Mrema, E., and Barrat, S. (eds.), (2016), *The Rise of Environmental Crime – A Growing Threat to Natural Resources, Peace, Development and Security, A UNEP-INTERPOL Rapid Response Assessment*, United Nations Environment Programme and RHIPTO Rapid Response–Norwegian Center for Global Analyses, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7662/-The_rise_of_environmental_crime_A_growing_threat_to_natural_resources_peace%2C_development_and_security-2016environmental_crimes.pdf.pdf?sequence=3&isAllowed=y, приступ 20/04/2018;
- Nenadović, A., (2017a), *"Šumska mafija" pustoši Srbiju*, Glas Amerike (VOA), 20.11., <https://www.glasamerike.net/a/sumska-mafija-pustosi-srbiju/4126872.html>, приступ 02/09/2018;
- Nenadović, A., (2017b), *Slučajevi trovanja i trgovine strogo zaštićenih vrsta ptica u Srbiji*, Glas Amerike (VOA), 21.02., <https://www.glasamerike.net/a/slucajevi-trovanja-i-trgovine-strogo-zasticenih-vrsta-ptica-u-srbiji/3733577.html>, приступ 03/09/2018;
- Nepal, P., (2004), *Ecopolitics and Ideology: Relocating Green Themes in Modern Ideological Thinking*, in: *The Indian Journal of Political Science*, Vol. LXV, No. 4, October-December, pp. 603-619, Delhi, Indian Political Science Association; доступно на SSRN: <http://www.leedugatkin.com/files/1014/1192/1295/Nepal.pdf>, приступ 03/03/2017;

New Zealand Ministry for Culture and Heritage, (2018), Nuclear-free New Zealand: Sinking the Rainbow Warrior, pp. 5, July 10th, New Zealand Ministry for Culture and Heritage, <https://nzhistory.govt.nz/politics/nuclear-free-new-zealand/rainbow-warrior>, приступ 23/07/2018;

Nietzsche, F., (2002), *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*, translated by Norman, J., (eds. Horstmann, R. & Norman, J.), New York, Cambridge University Press;

Николић, Д., (2018), *Цвета илегална трговина дивљим животињама и препарираним примерцима*, Интернет портал новосадског листа Дневник, 06.03., <https://www.dnevnik.rs/hronika/cveta-ilegalna-trgovina-divlim-zivotinama-i-prepariranim-primercima-06-03-2018>, приступ 31/08/2018;

Novković, I., Dragičević, S. & Manić, E., (2014), *Natural Hazards and Vulnerability to Natural Disasters: The Case of Serbia*, in: *Risk Measurement and Control in Insurance*, first edition, (eds. Kočović, J., Jovanović Gavrilović, B. & Rajić, V.), pp. 41-62, Belgrade, University of Belgrade, Faculty of Economics Publishing;

Nurse, A., (2011), *Policing Wildlife: Perspectives on Criminality in Wildlife Crime*, in: *Papers from the British Criminology Conference: An Online Journal by the British Society of Criminology*, Vol. 11, pp. 38-53, London, British Society of Criminology; http://www.britsocrim.org/volume11/pbcc_2011_wholevolume.pdf, приступ 10/03/2017;

Nurse, A., (2013), *Perspectives on Criminality in Wildlife*, in: *Emerging Issues on Green Criminology: Exploring Power, Justice and Harm*, Critical Criminological Perspectives Books Series, (eds. Walters R., Drake D. & Wyatt, T.), pp. 127-144, UK, Palgrave MacMillan;

Nurse, A., (2014), *Critical Perspectives on Green Criminology: An Introduction*, pp. 1-11, in: *Critical Perspectives on Green Criminology: An Edited Collection from the Internet Journal of Criminology*, (ed. Nurse, A.), Internet Journal of Criminology, http://www.internetjournalofcriminology.com/Critical_Perspectives_On_Green_Criminology_June_2014.pdf, приступ 24/02/2017;

Nyamweru, C., (2003), *Women and Sacred Groves in Coastal Kenya: A Contribution to the Ecofeminist Debate*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and*

Religion (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. 41-56, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;

O

Ojha, A., (2017), *3-year Old Trishna Shakya Picked as Kathmandu's New Kumari*, in: *The Kathmandu Post*, September 27th, <http://kathmandupost.ekantipur.com/news/2017-09-27/3-year-old-trishna-shakya-picked-as-kathmandus-new-kumari.html>, приступ 12/12/2017;

P

Pemberton, A., (2014), *Environmental Victims and Criminal Justice: Proceed with Caution*, in: *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*, (eds. Spapens, T., White, R. & Kluin, M.), pp. 63-86, England, USA, Ashgate;

Pepper, D., (1993), *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*, London & New York, Routledge;

Phillips, D., (2015), *Awá Tribe: World's Most Endangered People Fight for Survival in the Amazon after Return of Settlers and Logging*, November 26th, UK Independent, <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/aw-tribe-world-s-most-endangered-people-fight-for-survival-in-the-amazon-after-return-of-settlers-a6750426.html>, приступ 28/04/2018;

Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs (2011), *International/European Environmental Criminal Court: A Comment on the proposal of the International Academy of Environmental Sciences*, Dr. Danai Papadopoulou with the collaboration of Mr Peter Sholto Douglas, Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate-General for Internal Policies of the Union, pp. 1-26; [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/432748/IPOL-JURI_NT\(2011\)432748_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/432748/IPOL-JURI_NT(2011)432748_EN.pdf), приступ 13/12/2017;

Portal 381info, (n. d.), *Manifestacije u Srbiji*, <https://www.381info.com/manifestacije-u-srbiji>, приступ 07/09/2018;

Potter, G., (n. d.), *What Is Green Criminology?*, Greencriminology.org, <http://greencriminology.org/about-green-criminology/>, приступ 25/03/2017;

Potter, G., (2014), *The Criminogenic Effects of Environmental Crime: Bringing a “Green” Perspective to Mainstream Criminology*, in: *Environmental Crime and its Victims, Perspectives within Green Criminology*, pp. 7-21; England, USA, Ashgate Publishing;

Poulos, H. M. & Haddad, M. A., (2016), *Violent Repression of Environmental Protests*, in: SpringerPlus, Vol. 5, Article 230, pp. 1-12, Springer;
<https://link.springer.com/journal/40064/5/1/page/95>, приступ 20/03/2017;

R

Radović, V., (2016), *Incommensurate Environmental Risks and the Regulator’s Dilemma in the Governance of Emergency Situation*, in: *Journal of Innovations and Sustainability*, Vol. 2, No. 4, pp. 37-52, Bulgaria, Innovations and Sustainability Academy,
<https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbnxqb3VybmFsaW5zdXN0fGd4OjY1N2Q1ZjYyYmVhMDZmYmQ>, приступ 03/09/2018;

Ranganathan, J. & Waite, R., (2016), *Sustainable Diets: What You Need to Know in 12 Charts*, World Resources Institute, <http://www.wri.org/blog/2016/04/sustainable-diets-what-you-need-know-12-charts>, приступ 10/12/2017;

Републички завод за статистику, (2015), *Улов рибе у рекама, језерима и каналима*, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=138>, приступ 06/12/2017;

Републички завод за статистику, (2016а), *Билтен: Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2015. – пријаве, оптужења и осуде*, бр. 617, Београд, РЗЗС, <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2016/pdf/G20165617.pdf>, приступ 06/12/2017;

Републички завод за статистику, (2016б), *Билтен: Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2015. – пријаве, оптужења и осуде*, бр. 618, Београд, РЗЗС, <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2016/pdf/G20165618.pdf>, приступ 06/12/2017;

Републички завод за статистику, (2017а), *Пунолетни учиниоци кривичних дела, 2016.*, Саопштење бр. 194, год. LXVII, 14.07.2017., РЗЗС, http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/54/03/SK12_194-srb-punoletni-2016.pdf, приступ 06/12/2017;

Републички завод за статистику, (2017b), *Малолетни учиниоци кривичних дела, 2016.*, Саопштење бр. 193, год. LXVII, 14.07.2017., РЗЗС, http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/54/06/SK11_193-srb-malolet-2016.pdf, приступ 06/12/2017;

Републички завод за статистику, (2017c), *Одговорна и правна лица – учиниоци привредних престапа, 2016.*, Саопштење бр. 237, год. LXVII, 31.08.2017., РЗЗС, http://www.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/57/84/SP10-237-2016_srb.pdf, приступ 06/12/2017;

Richerson, P. J., Borgerhoff Mulder, M. & Vila, B. J., (2001), *Principles of Human Ecology*, Davis, CA, University of California, e-book; <http://www.des.ucdavis.edu/faculty/Richerson/BooksOnline/101text.htm>, приступ 10/04/2017;

Ripple, W. J., Wolf, C., Newsome, T. M., Galetti, M., Alamgir, M., Crist, E., Mahmoud, M. I., Laurance, W. F., and 15.364 signatories from 184 countries, (2017), *World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice*, in: *BioScience*, Vol. 67, Issue 12, December 1st 2017, pp. 1026-1027, Supplemental File S1 pp. 1-21, Oxford University Press on behalf of the American Institute of Biological Sciences; published online November 13th, Oxford Academic – Bioscience; <https://academic.oup.com/bioscience/article/67/12/1026/4605229>; приступ 17/12/2017;

RTV, (2017), *"Čistoća" ne odustaje od čuvanja kontejnera*, Radio-televizija Vojvodine, 27.06., http://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/cistoca-ne-odustaje-od-cuvanja-kontejnera_835692.html, приступ 06/09/2018;

Rucevska, I., Nellemann, C., Isarin, N., Yang, W., Liu, N., Yu, K., Sandnæs S., Olley K., McCann H., Devia L., Bisschop L., Soesilo D., Schoolmeester T., Henriksen, R., Nilsen, R. (2015), *Waste Crime – Waste Risks: Gaps in Meeting the Global Waste Challenge, A UNEP Rapid Response Assessment*, United Nations Environment Programme and GRID-Arendal, Nairobi and Arendal, <http://web.unep.org/ourplanet/september-2015/unep-publications/waste-crime-waste-risks-gaps-meeting-global-waste-challenge-rapid>, приступ 20/04/2018;

Ruggiero, V., (2015), '*Creative Destruction*' and the Economy of Waste, in: *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World* (ed. Sollund, R. A.), pp. 79-96; UK, US, Palgrave Macmillan;

Ruggiero, V. & South, N., (2010), *Green Criminology and Dirty Collar Crime*, in: *Critical Criminology*, Vol. 18, issue 4, pp. 251-262, Springer; Research Gate pp. 1-24;
https://www.researchgate.net/publication/225897381_Green_Criminology_and_Dirty_Collar_Crime, доступ 14/03/2017;

Ruggiero, V. & South, N., (2013a), *Green Criminology and Crimes of the Economy: Theory, Research and Praxis*, in: *Critical Criminology*, Vol. 21, Issue 3, pp. 359-373, Springer,
http://users.soc.umn.edu/~uggen/Ruggiero_South_13_CC.pdf, доступ 28/02/2017;

Ruggiero, V. & South, N., (2013b), *Toxic State—Corporate Crimes, Neo-liberalism and Green Criminology: The Hazards and Legacies of the Oil, Chemical and Mineral Industries*, in: *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, Vol. 2, Issue 2, pp. 12-26, Brisbane, Queensland; Queensland University of Technology, Faculty of Law, Crime and Justice Research Centre; <https://www.crimejusticejournal.com/article/view/115/101>, доступ 14/03/2017;

Ruether, R. R., (2003), *Foreword: Ecofeminism and the Challenges of Globalization*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion* (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. vii-xi, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;

S

Sahoo, A., (2015), *Eco-feminist Jurisprudence: A Much Needed Change in the Perception of Law*, in: *International Journal of Law and Legal Jurisprudence Studies*, Vol. 2, Issue 6, pp. 207-210, India, Himachal Pradesh, Teh-Bajnath, Universal Multidisciplinary Research Institute, <http://ijlljs.in/eco-feminist-jurisprudence-a-much-needed-change-in-the-perception-of-law/>, доступ 24/09/2017;

Salleh, A., (2014), *Foreword*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series*, pp. ix-xii; London & New York, Zed Books;

Sanchez, R., (2012), *Loggers 'Burned Amazon Tribe Girl Alive'*, UK, The Telegraph,
<https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/southamerica/brazil/9005835/Loggers-burned-Amazon-tribe-girl-alive.html>, доступ 21/07/2018;

- Sandilands, C., (1999), *The Good-Natured Feminist: Ecofeminism and the Quest for Democracy*; MN, the University of Minnesota Press;
- Sangraula, B., (2007), *Nepal's Goddess: Religious Abuse?*, in: The Christian Science Monitor, January 2nd, <https://www.csmonitor.com/2007/0102/p07s02-wosc.html>, приступ 12/12/2017;
- Santovac, A., (2017), *Poglavlje 27: Ekološki problemi koštaju i vremena i novca*, N1 Srbija, 20.02., <http://rs.n1info.com/a229534/Vesti/Vesti/Poglavlje-27-Ekoloski-problemi-kostaju-i-vremena-i-novca.html>, приступ 09/09/2018;
- Savić, N., (2016), *Ekofeminizam i zelena kriminologija – korak ka globalnoj harmonizaciji*, u: Zbornik radova studenata doktorskih studija; Vol. IV, str. 165-184; Niš, Univerzitet u Nišu, Pravni fakultet;
- Savić, N., (2017), *EU Environmental Criminal Law: The Challenge of Introducing the European Environmental Criminal Court as an Expression of Federal Judiciary*, the proceeding from the International Conference „Federal Experience of the EU: Past, Present, and Future“, the Faculty of Law, University NOVA of Lisbon, 22-23. May 2017;
- Savić, N. & Stanković, M., *Social Deviance and Contemporary Morality – The Roots of Progress or the Roots of Criminogenesis?*, in: Facta Universitatis, Series: Law and Politics, Vol. 14, No. 1, Niš, the University of Niš, 2016, UDC 343.97, pp. 173-187;
- Schlingemann, L. (Editor in Chief), de Bortoli, I., Favilli F., Egerer, H., Musco, E., Lucas T., Lucius, I. (Eds.), (2017), *Combating Wildlife and Forest Crime in the Danube-Carpathian Region*, A UN Environment – Eurac Research – WWF Report, Vienna, UN Environment Vienna Programme Office, Secretariat of the Carpathian Convention, Vienna International Centre; Bolzano, Eurac Research; Vienna, World Wide Fund for Nature, Danube Carpathian Programme Office,
https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/22225/Combating_WildlifeCrime_Danube.pdf?sequence=1&isAllowed=y, приступ 01/09/2018;
- Schlosberg, D., (2007), *Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature*, New York, Oxford University Press, Inc;
- Schnaiberg, A., Pellow, D. N. & Weinberg, A., (2002), *The Treadmill of Production and the Environmental State*, in: The Environmental State Under Pressure (Research in Social

Problems and Public Policy), Vol. 10; Emerald Group Publishing Ltd;
https://www.researchgate.net/profile/David_Pellow/publication/235304894_The_treadmill_of_production_and_the_environmental_state/links/0deec529ceb5ad5e51000000.pdf, приступ 27/02/2017;

Sedhai, R., (2017), *Nepal Passes Law to End Practice of Exiling Women for Menstruating*, in: The Independent UK, August 10th, <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/nepal-womens-rights-menstruation-exile-law-bill-chhaupadi-acid-attacks-hindu-customs-dowry-a7885861.html>, приступ 12/12/2017;

Shiva, V., (2014a), *Reductionism and Regeneration: A Crisis in Science*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 1: Critique and Perspective*, pp. 22-35; London & New York, Zed Books;

Shiva, V., (2014b), *Masculinization of the Mother Land*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 3: The Search for Roots*, pp. 108-115; London & New York, Zed Books;

Shiva, V., (2014c), *The Impoverishment of the Environment: Women and Children Last*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 2: Subsistence v. Development*, pp. 70-90; London & New York, Zed Books;

Shiva, V., (2014d), *Preface to the Critic Influence Change Edition*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series*, pp. xiii-xxi; London & New York, Zed Books;

Shiva, V., (2014e), *GATT, Agriculture, and Third World Women*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 5: Freedom for Trade or Freedom for Survival?*, pp. 231-245; London & New York, Zed Books;

Shiva, V., (2014f), *Womens' Indigenous Knowledge and Biodiversity Conservation*, in: Mies, M. & Shiva, V., (2014), *Ecofeminism, Critique, Influence, Change Series, Part 4: Ecofeminism v. New Areas of Investment through Biotechnology*, pp. 164-173; London & New York, Zed Books;

Simpson, S. S., (1989), *Feminist Theory, Crime and Justice*, in: *Criminology*, Vol. 27, Issue 4, pp. 605-632; the American Society of Criminology;

Singer, P., (1985), *The Animal Liberation Movement: Its Philosophy, Its Achievements, and Its Future*, Nottingham, Old Hammond Press;

Smith, A., (1997), *Ecofeminism through an Anticolonial Framework*, in: *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*, (ed. Karen J. Warren), pp. 21-37, US, Indiana, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press;

Solinge, T. B. van, (2008), *Crime, Conflicts and Ecology in Africa*, in: *Global Harms: Ecological Crime and Speciesism*, (ed. Sollund, R. A.), Chapter I, pp. 13-34, New York, Nova Science Publishers, Inc;

Solinge, T. B. van, (2010), *Deforestation Crimes and Conflicts in the Amazon*, in: *Critical Criminology*, Vol. 18, Issue 4, pp. 263-277, Springer;

<https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/352205865.pdf>, приступ 13/03/2017;

Sollund, R. A., (2008a), *Introduction: Towards a Greener Criminology*, in: *Global Harms: Ecological Crime and Speciesism*, (ed. Sollund, R. A.), Chapter I, pp. 1-11, New York, Nova Science Publishers, Inc;

Sollund, R. A., (2008b), *Causes for Speciesism: Difference, Distance and Denial*, in: *Global Harms: Ecological Crime and Speciesism*, (ed. Sollund, R. A.), Chapter I, pp. 109-129, New York, Nova Science Publishers, Inc;

Sollund, R. A., (2013), *Animal Trafficking and Trade: Abuse and Species Injustice*, in: *Emerging Issues on Green Criminology: Exploring Power, Justice and Harm*, Critical Criminological Perspectives Books Series, (eds. Walters R., Drake D. & Wyatt, T.), pp. 72-92, UK, Palgrave MacMillan;

Sollund, R. A., (2015), *Introduction: Critical Green Criminology - An Agenda for Change*, in: *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World* (ed. Sollund, R. A.), pp. 1-26; UK, US, Palgrave Macmillan;

South, N., (1998), *Corporate and State Crimes Against the Environment: Foundations for a Green Perspective in European Criminology*, in: *The New Criminology: Crime and Social Order in Europe* (eds. Ruggiero, V., South, N. & Taylor I.), London and New York, Routledge;

South, N., (2008), *Nature, Difference and the Rejection of Harm: Expanding the Agenda for Green Criminology*, in: *Global Harms: Ecological Crime and Speciesism*, (ed. Sollund, R. A.), Chapter I, pp. 187-200, New York, Nova Science Publishers, Inc;

South, N., (2010), *The Ecocidal Tendencies of Late Modernity: Transnational Crime, Social Exclusion, Victims and Right*, in: *Global Environmental Crime: Criminological Perspectives*, (ed. White, R.), pp. 228-247; England, Cullompton, Willan Publishing;

South, N., (2014), *Green Criminology: Reflections, Connections, Horizons*, in: *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, Vol. 3, No. 2, pp. 5-20; Brisbane, Queensland University of Technology Faculty of Law, Crime and Justice Research Centre; <https://www.crimejusticejournal.com/article/view/172/pdf>, приступ 14/05/2016;

South, N. & Ruggiero, V., (2010), *Critical Criminology and Crimes Against the Environment*, in: *Critical Criminology*, Vol. 18, Issue 4, pp. 245-250, published online September 14th, Springer; <https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/181-%CE%95%CE%93%CE%9A%CE%9A339/Ruggiero%20and%20South%20Critical%20criminology%20and%20crimes%20against%20the%20environment.pdf>, приступ 04/03/2017;

South, N. & White, R., (2013), *The Antecedents and Emergence of a 'Green' Criminology*, in: *Annual Meeting Presidential Papers – Selected Papers from the Presidential Panels: Expanding the Core: Neglected Crimes, Groups, Causes and Policy Approaches*, pp. 1-29; American Society of Criminology; <http://repository.essex.ac.uk/11798/>, приступ 22/02/2017;

Spapens, T. & White, R., (2014), *Introduction*, in: *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*, (eds. Spapens, T., White, R. & Kluin, M.), pp. 1-4, England, USA, Ashgate;

Spretnak, C., (1987), *Ecofeminism: Our Roots and Flowering*, in: *Ecospirit*, Vol. III, No. 2, pp. 1-9, the Institute for Ecosophical Studies, Moravian College, Bethlehem, Pennsylvania, (from the Conference Ecofeminist Perspectives: Culture, Nature, Theory, University of Southern California, March 27-29th), <http://home.moravian.edu/public/relig/ecospirit/issues/vol3no2.pdf>, приступ 21/08/2017;

Stacke, S., (2017), *The Risky Lives of Women Sent Into Exile – For Menstruating*, in: *The National Geographic, Photography*, March 10th, National Geographic Partners, LLC,

<https://www.nationalgeographic.com/photography/proof/2017/03/menstruation-rituals-nepal/>,

приступ 12/12/2017;

Stewart, D., (2014), *Project LEAF, and Interpol's Work on Illegal Logging and Forest Crime*, in: *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*, (eds. Spapens, T., White, R. & Kluin, M.), pp. 237-247, England, USA, Ashgate;

Strauss, A. & Corbin, J., (1994), *Grounded Theory Methodology: An Overview*, in: *Handbook of Qualitative Research* (eds. Denzin, N. K. & Lincoln Y. S.), pp. 273-285, CA, Thousand Oaks, Sage Publications;

Sturgeon, N., (2003), *Ecofeminist Natures and Transitional Environmental Politics*, in: *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion* (eds. Eaton, H. & Lorentzen, L. A.), pp. 91-122, US, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;

Sutherland, E. H. & Cressey, D. R., (1978), *Criminology*, USA, J.B. Lippincott Company;

Szasz, A., (1994), *EcoPopulism: Toxic Waste and the Movement for Environmental Justice*, Volume 1: Social Movements, Protest, and Contention, Minneapolis, University of Minnesota Press;

Š

Šaputije, Ž., (2012), *Kant i šimpanza: esej o ljudskom biću, moralu i umetnosti*, Beograd, Dereta;

T

TANJUG, (2017), *Đukić Dejanović: Bolja budućnost za sakupljače sekundarnih sirovina*, RTS Vesti, 15.12., <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2972613/djukic-dejanovic-bolja-buducnost-za-sakupljace-sekundarnih-sirovina.html>, приступ 06/09/2018;

Tarde, G., (1903), *The Laws of Imitation*, New York, Henry Holt and Company;

The San Diego Union Tribune, (2011), *Brazilians Protest against New Environmental Laws*, May 22nd; <http://www.sandiegouniontribune.com/sdut-brazilians-protest-against-new-environmental-laws-2011may22-story.amp.html>, приступ 22/03/2017;

Turistička organizacija Srbije, (n. d.), *Događaji – Kalendar događaja*, <http://www.serbia.travel/dogadjaji/kalendar-dogadjaja.36.html>, приступ 07/09/2018;

U

UN – Sustainable Development Knowledge Platform, (n.d.), *United Nations Conference on Human Environment (Stockholm Conference)*, UN, Department of Economic and Social Affairs, <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/humanenvironment>, приступ 04/12/2017;

UNDP (United Nations Development Programme), (2007), *Human Development Report 2007/2008 Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Divided World*, New York, UNDP; http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/268/hdr_20072008_en_complete.pdf, приступ 14/03/2017;

UNEP (United Nations Environment Programme), (2017a), *Report of the Eightieth Meeting of the Executive Committee of the Multilateral Fund for the Implementation of the Montreal Protocol*, 13-17 November 2017, Montreal; <http://www.multilateralfund.org/80/Document%20Library1/1/8059.pdf>, приступ 04/12/2017;

UNEP (United Nations Environment Programme), (2017b), *Gender Equality and the Environment: A Guide to UNEP's Work*, <https://www.unenvironment.org/resources/policy-brief/gender-policy-brief-and-success-stories-2016-guide-un-environments-work>, приступ 05/12/2017;

UNISDR (United Nations Office for Disaster Risk Reduction), (2005), *Leaders of Indonesia's Simeulue Community Received a Prestigious U.N. Award*, October 13th, United Nations Office for Disaster Risk Reduction, <https://www.unisdr.org/archive/5602>, приступ 28/07/2018;

United Nations Treaty Collection, Status of Treaties, (2017), *Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*, UN; https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-3&chapter=27&lang=en, приступ 04/12/2017;

United Nations Treaty Collection, Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General, (2017), <https://treaties.un.org/Pages/TreatyParticipantSearch.aspx?clang=en>, приступ 05/12/2017;

UNICEF, (2011), *International Women's Day: The Way Forward – True Gender Equality*, March, UNICEF Turkey Country Office, Press Centre,

<http://www.unicef.org.tr/basinmerkezidetay.aspx?id=2180&dil=en&d=1>, приступ 23/12/2017;

UNICEF (United Nations Children's Fund), (2016a), *The State of the World's Children 2016: A Fair Chance for Every Child*, June, UNICEF;

https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_SOWC_2016.pdf, приступ 19/11/2017;

UNICEF (United Nations Children's Fund), (2016b), *Female Genital Mutilation: A Global Concern*, UNICEF Global Databases, brochure; UNICEF, Data and Analytics Section, Division of Data, Research and Policy, NY,

https://www.unicef.org/media/files/FGMC_2016_brochure_final_UNICEF_SPREAD.pdf, приступ 12/12/2017;

UNODC (United Nations Office for Drugs and Crime), (2010), *The Globalization of Crime, A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, Sales No. E.10.IV.6, U.S., United Nations Office for Drugs and Crime, http://www.unodc.org/res/cld/bibliography/the-globalization-of-crime-a-transnational-organized-crime-threat-assessment_html/TOCTA_Report_2010_low_res.pdf, приступ 20/04/2018;

UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), (2016), *World Wildlife Crime Report: Trafficking in protected species*, коришћени прикази, New York, United Nations Publication; https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/wildlife/World_Wildlife_Crime_Report_2016_final.pdf, приступ 10/03/2017;

UN Serbia, EU & World Bank Group, (2014), *Serbia Floods 2014*, Belgrade, UN Serbia, EU & World Bank Group, http://www.sepa.gov.rs/download/SerbiaRNAreport_2014.pdf, приступ 03/09/2018;

UN Women, (2018), *Turning Promises into Action: Gender Equality in the 2030 Agenda for Sustainable Development*, U.S., UN Women, <http://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2018/sdg-report-gender-equality-in-the-2030-agenda-for-sustainable-development-2018-en.pdf?la=en&vs=5653>, приступ 24/04/2018;

UN Women National Committee Austria (n. d.), *Gender Responsive Budgeting*, UN Women National Committee Australia, <https://unwomen.org.au/our-work/focus-areas/what-is-gender-responsive-budgeting/>, приступ 22/12/2017;

UN WomenWatch, (2009), *Fact Sheet: Women, Gender Equality and Climate Change*, UN Women Watch – Initiative of the Inter-Agency Network on Women and Gender Equality (IANWGE),

http://www.un.org/womenwatch/feature/climate_change/downloads/Women_and_Climate_Change_Factsheet.pdf, приступ 01/05/2018;

Управа за јавне набавке РС, (2015), *Зелене јавне набавке*, анализа у оквиру пројекта „Унапређење механизма одговорности у јавним финансијама”, који финансира Влада Шведске, а реализује Програм УН за развој, сеп. 2015, Управа за јавне набавке РС; <https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjIpIXlqIzYAhUBblAKHYxlBygQFgg4MAI&url=http%3A%2F%2Fwww.ujn.gov.rs%2Fdownload%2Ffiles%2Fcms%2Fattach%3Fid%3D819&usg=AOvVaw1qtUnrABS6QdZDInp25s5J>, приступ 15/12/2017;

Urošević, S., Vuković, M., Pejčić, B. & Štrbac, N., (2018), *Mining-metallurgical Sources of Pollution in Eastern Serbia and Environmental Consciousness*, in: *Revista Internacional de Contaminacion Ambiental*, Vol. 34, No. 3, pp. 103-115, México, Coyoacán, Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM), Centro de Ciencias de la Atmósfera, <https://www.revistascca.unam.mx/rica/index.php/rica/article/view/RICA.2018.34.01.09/46741>, приступ 03/09/2018;

US Department of Justice, (2015), *Duke Energy Subsidiaries Plead Guilty and Sentenced to Pay \$102 Million for Clean Water Act Crimes*, Justice News, May 14th, Press Release No. 15-651, the United States Department of Justice, Office of Public Affairs, <https://www.justice.gov/opa/pr/duke-energy-subsidiaries-plead-guilty-and-sentenced-pay-102-million-clean-water-act-crimes>, приступ 25/04/2018;

V

Vance, L., (1993), *Ecofeminism and Politics of Reality*, in: *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*, (ed. Gaard, G.), Chapter V, pp. 118-145; Philadelphia, Temple University Press;

Vasić, D., (2015), *Pustošenje šuma u Braničevu*, dnevni list Danas, 15.01., <https://www.danas.rs/drustvo/pustosenje-suma-u-branicevu/>, приступ 02/09/2018;

Vold, G. B. (the late), Bernard, T. J. & Snipes, J. B., (1998), *Theoretical Criminology*, Fourth edition, Oxford University Press;

Voulvouli, A., (2013), *Environmental Criminality in Greece and Cyprus: Towards a Critical Green Criminology of the Eastern Mediterranean*, in: *Sociology and Anthropology*, Vol. 1, Issue 1, pp. 34-39, Horizon Research Publishing;

<http://www.hrpub.org/download/201307/sa.2013.010104.pdf>, приступ 04/03/2017;

W

Walklate, S., (2005), *Criminology: The Basics*, New York, Canada, Oxon UK; Routledge, Taylor & Francis Group;

Wallace, S., (2016), *Illegal Loggers Wage War on Indigenous People in Brazil*, Wildlife Watch, National Geographic, January 21st,

<https://news.nationalgeographic.com/2016/01/160120-brazil-illegal-logging-indigenous-people-Amazon-Basin-Awa-ibama/>, приступ 21/07/2018;

Walters, R. & Martin, P., (2014), *Trade in 'Dirty Air': Carbon Crime and the Politics of Pollution*, in: *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*, (eds. Spapens, T., White, R. & Kluin, M.), pp. 121-131, England, USA, Ashgate;

Warren, K. J., (1997a), *Introduction*, in: *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*, (ed. Karen J. Warren), pp. xi-xvi, US, Indiana, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press;

Warren, K. J., (1997b), *Taking Empirical Data Seriously: An Ecofeminist Philosophical Perspective*, in: *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*, (ed. Karen J. Warren), pp. 3-20, US, Indiana, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press;

Warren, K. J., (2000), *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*, Studies in Social, Political, and Legal Philosophy, series editor James P. Sterba, US, Maryland, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, Inc;

Wellesley, L., Froggatt, A. & Happer, C., (2015), *Changing Climate, Changing Diets: Pathways to Lower Meat Consumption*, Project: Energy, Environment and Resources Department, Diet and Climate Change; London, Chatham House, the Royal Institute of International Affairs, <https://www.chathamhouse.org/publication/changing-climate-changing-diets>, приступ 10/12/2017;

Weyler, R., (2017), *World Scientists' Warning to Humanity*, in: Greenpeace News, December 15th; the Greenpeace International,

<http://www.greenpeace.org/international/en/news/Blogs/makingwaves/world-scientists-warning-to-humanity/blog/60903/>, приступ 17/12/2017;

Waste Atlas, (2017), *Generation per Capita (kg/yr)*; D-Waste, коришћени прикази, <http://www.atlas.d-waste.com/>, приступ 04/12/2017;

Westerhuis, D. S., (2013), *A Harm Analysis of Environmental Crime*, in: *Emerging Issues on Green Criminology: Exploring Power, Justice and Harm*, Critical Criminological Perspectives Books Series, (eds. Walters R., Drake D. & Wyatt, T.), pp. 197-217, UK, Palgrave MacMillan;

White, R., (2008a), *Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*, USA, Canada, Willan Publishing;

White, R., (2008b), *Environmental Crime and Harm Prevention*, in: *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, june no. 360, pp. 1-6, Canberra, Australian Institute of Criminology, http://aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi360.pdf, приступ 22/02/2017;

White, R., (2013), *The Conceptual Contours of Green Criminology*, in: *Emerging Issues on Green Criminology: Exploring Power, Justice and Harm*, Critical Criminological Perspectives Books Series, (eds. Walters R., Drake D. & Wyatt, T.), pp. 17-33, UK, Palgrave MacMillan;

White, R., (2014), *Eco-justice and Problem-solving Approaches to Environmental Crime and Victimization*, in: *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*, (eds. Spapens, T., White, R. & Kluin, M.), Chapter 5, pp. 87-101, England, USA, Ashgate;

White, R. & Heckenberg, D., (2014), *Green Criminology An Introduction to the Study of Environmental Crime*; Oxon, New York, Routledge;
<https://books.google.rs/books?isbn=1136216936>, приступ 22/02/2017;

White, R. & South. N., (2013), *The Future of Green Criminology: Horizon Scanning and Climate Change*, in: 2013 the American Society of Criminology (ASC) Annual Meeting, 20-23 November 2013, Atlanta, pp. 1-41,
<http://repository.essex.ac.uk/11799/1/White%2C%20Rob-South%2C%20Nigel.pdf>, приступ 25/02/2017;

WHO (World Health Organization), (2017), *Female Genital Mutilation*, Fact Sheet, February 2017, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en/>, приступ 12/12/2017;

Whyte, K. P. & Cuomo, C., (2016), *Ethics of Caring in Environmental Ethics: Indigenous and Feminist Philosophies*, in: *The Oxford Handbook of Environmental Ethics*, (eds. Stephen M. Gardiner and Allen Thompson), online April 2016, Oxford University Press, pp. 1-29 (from the SSRN version); https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2770065, приступ 10/09/2017;

WITW (Women in the World), (2015), *Kittens and Creationism: Looking into a Turkish „feminist“ Cult*, in: *The New York Times*, Women in the World Media, LLC, November 18th, <http://nytlive.nytimes.com/womenintheworld/2015/11/18/kittens-and-creationism-looking-into-a-turkish-feminist-cult/>, приступ 12/12/2017;

Worrall, S., (2015), *Where Young Girls Are Worshipped as Living Goddesses*, in: *The National Geographic*, Book Talk, June 24th, National Geographic Partners, LLC, <https://news.nationalgeographic.com/2015/06/150624-kumari-nepal-kathmandu-maoist-insurgency-earthquake-living-goddess-ngbooktalk/>, приступ 12/12/2017;

WWL (n. d.a), *Illegal Wildlife Trade, Causes*, World Wildlife organisation, World Wildlife Fund; <https://www.worldwildlife.org/threats/illegal-wildlife-trade>, приступ 15/12/2017;

WWL (n. d.b), *The Human Footprint, Overview*, World Wildlife organisation, World Wildlife Fund; <https://www.worldwildlife.org/threats/the-human-footprint#>, приступ 15/12/2017;

Wyatt, T., Westerhuis, D. S. & Walters, R., (2013), *Introduction*, in: *Emerging Issues on Green Criminology: Exploring Power, Justice and Harm*, Critical Criminological Perspectives Books Series, (eds. Walters R., Drake D. & Wyatt, T.), pp. 1-13, UK, Palgrave MacMillan;

Wyatt, T., Beirne, P. & South, N., (2014), *Special Edition: Green Criminology Matters, Guest Editors' Introduction*, in: *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, Vol. 3, No. 2, pp. 1-4; Brisbane, Queensland University of Technology, Faculty of Law, Crime and Justice Research Centre; <https://www.crimejusticejournal.com/article/view/177/pdf>, приступ 24/02/2017;

Wyatt, T., (2015), *Mapping the Links between Conflict and Illegal Lodging*, in: *Environmental Crime and Social Conflict: Contemporary and Emerging Issues*, (eds. Brisman, A., South, N. & White, R.), pp. 41-56, Farnham, UK, Burlington, USA, Ashgate Publishing.

Прописи

Прописи на српском језику

Закон о заштити животне средине, Сл. гласник бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009 – др. закон, 72/2009 – др. закон, 43/2011 – одлука УС и 14/2016, пречишћени текст: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_zivotne_sredine.html, приступ 10/12/2017;

Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 –испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016, пречишћени текст: http://paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html, приступ 06/12/2017;

Уредба о утврђивању Државног програма санације загађења Костајничке реке, Корените и Јадра услед изливања јаловине са флотацијских депонија рудника антимона „Столице”, Сл. гласник бр. 39, од 15.04.2016. год.

Прописи на страном језику

Basel Convention on the Control of Transboundary Movement of Hazardous Wastes and Other Wastes and their Disposal (1989);
<http://www.basel.int/Portals/4/Basel%20Convention/docs/text/BaselConventionText-e.pdf>,
приступ 09/03/2017;

CoE Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 172, (2017),
https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/172/signatures?p_auth=vjCN54TG, приступ 10/12/2017;

CoE Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, (1993), <https://rm.coe.int/168007c079>, приступ 05/12/2017;

CoE Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, (1998),
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000168007f3f4>, приступ 05/12/2017;

Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters – Aarhus Convention (1998),

<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, приступ 04/12/2017;

Council Regulation establishing a Community system to prevent, deter and eliminate illegal, unreported or unregulated fishing (2008), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008R1005&from=EN>,

приступ 12/03/2017;

Declaration of the UN Conference on the Human Environment (1972),

<http://staging.unep.org/Documents.Multilingual/Default.Print.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en>, приступ 04/12/2017;

Directive 2008/99/EC on the Protection of the Environment through Criminal Law, 2008,

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:328:0028:0037:EN:PDF>,

приступ 05/12/2017;

Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (1998),

<https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>; приступ 20/03/2017;

Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (1987); UN treaties;

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201522/volume-1522-I-26369-English.pdf>, приступ 09/03/2017;

Paris Agreement on Climate Change (2015),

http://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf, приступ 04/12/2017;

Protocol I, (1977), Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June

1977; UN treaties, <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201125/volume-1125-i-17512-english.pdf>, приступ 07/03/2017;

Rio Declaration on Environment and Development (1992),

<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>, приступ 04/12/2017;

The 2030 Agenda for Sustainable Development, (2015),

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, приступ 01/05/2018;

UN Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES), (1973); <https://www.cites.org/eng/disc/text.php>, приступ 09/03/2017;

Корисни веб-сајтови

<http://www.atlas.d-waste.com/>

<http://caroljadams.com/>

<https://climate.nasa.gov/interactives/climate-time-machine>

https://ec.europa.eu/fisheries/cfp/international/rfmo_en/

<http://www.forensic-architecture.org/>

<http://www.g8.co.uk/members-of-the-g8/>

<http://www.globalcarbonatlas.org/>

<https://www.globalwitness.org/>

<http://www.greencriminology.org/>

<http://www.greenpeace.org/international/en/>

<http://pollyhiggins.com/>

<http://www.undp.org/>

<http://www.unwomen.org/en>

<https://www.unenvironment.org/explore-topics/gender/>

<https://www.worldwildlife.org/>

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Неда Савић рођена је у Лесковцу 9. јуна 1990. године. Звање дипломирани правник стекла је на Правном факултету Универзитета у Нишу 25.06.2013. године, са просечном оценом 9.15, док је звање мастер правник стекла на горепоменутој институцији 06.10.2014. године, са просечном оценом 10.00, одбранивши мастер рад *Приватни затвори*. Звање мастер правник стекла је са највишим просеком прва у генерацији, за шта је и награђена специјалним признањем, *Сребрним знаком* Универзитета у Нишу, за најбољег студента који је завршио мастер академске студије Универзитета у Нишу у школској 2013/2014. години. У оквиру оба студијска програма похађала је кривичноправни модул. Докторске академске студије права на горепоменутој институцији, такође на кривичноправном модулу, уписала је академске 2014/2015. године. Последњи семестар треће године овог студијског програма провела је на Правном факултету Универзитета НОВА у Лисабону, као стипендиста Erasmus + пројекта, где је и израдила највећи део своје дисертације. Њена просечна оцена на докторским студијама права је 10.00.

Ауторка је више објављених радова у земљи и иностранству, од којих је већина презентована управо на међународним конференцијама. Такође је била учесница више десетина конференција, семинара, јавних трибина и обука, у земљи и иностранству. Као посебан ангажман истиче учешће у пројекту PERFORM - Performing and Responsive Social Sciences, Швајцарске агенције за развој и сарадњу (SDC), организованом од стране HELVETAS Swiss Intercooperation у сарадњи са Универзитетом у Фрајбургу, заједно са неколицином младих истраживача из области друштвених наука из Србије (новембар 2016. – фебруар 2017. године). Течно говори енглески језик (Cambridge University FCE Exam, Euro Certificate of Council of Europe), док се у академском раду служи још и италијанским (сертификат Lingua Academy, Leskovac), немачким и португалским језиком.

Од 23. марта 2016. до 1. фебруара 2017. године била је судијска приправница у основном суду у Лесковцу, на кривичноправном одељењу. Од 23. марта 2015. до 22. марта 2016. године такође је обављала судијски приправнички стаж, на грађанскоправном одељењу поменуте правосудне институције, по уговору о стручном оспособљавању и усавршавању.

Неда је носилац бројних награда, признања, и стипендија, осим горепоменутих: изабрана је у жири за додељивање награде Иновација у политици (The Inovation in

Politics Awards) 2018. године, од стране Института за иновацију у политици у Бечу (The Innovation in Politics Institute); изабрана је за учесницу Европског форума Алпбах (European Forum Alpbach) 2017. године (Алпбах, Аустрија), једном од највећих традиционалних форума младих на свету, који окупља перспективне стручњаке из различитих области, међународне и регионалне институције, као и званичнике; изабрана је у 100 младих лидера Србије, који су похађали Форум младих лидера Србије на Сребрном језеру 7-9. октобра 2016. године, од стране Савеза економиста Србије и Business Info Групе; добитница је признања за изузетан допринос на Међународном такмичењу у писању есеја The Goi Peace Foundation Токуо, 2015. године, поводом седамдесетгодишњице постојања УНЕСКО; добитница је студентске стипендије Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС, у другој, трећој и четвртој години основних академских студија, као и четворострука добитница награда Фонда за младе таленте Града Лесковца.

У оквиру свог академског и практичног рада посебне резултате остварила је управо захваљујући посебним аспирацијама према криминологији и виктимологији, пенологији, науци кривичног права, студијама рода, политикологији, екофеминизму, философији и социологији. Такође, нарочите аспирације има и према теорији о правима животиња, себе сматра заговарачицом ових права, и настоји да се у пракси посвети њиховој реализацији.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

ЕКОФЕМИНИСТИЧКИ АСПЕКТ ЗЕЛЕНЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ

која је одбрањена на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивала на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредила ауторска права, нити злоупотребила интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____

Потпис аутора дисертације:

Неда С. Савић

Др Неда С. Савић

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА ДОКТОРСКЕ
ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације:

ЕКОФЕМИНИСТИЧКИ АСПЕКТ ЗЕЛЕНЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предала за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу**, истоветан штампаном облику.

У Нишу, _____.

Потпис аутора дисертације:

Неда С. Савић

Др Неда С. Савић

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

ЕКОФЕМИНИСТИЧКИ АСПЕКТ ЗЕЛЕНЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучила.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, _____.

Потпис аутора дисертације:

Неда С. Савић

Др Неда С. Савић